

Historická demografie

30

Suplement

Dějiny migrací v českých zemích v novověku

Eduard Maur - Josef Grulich (edd.)

Sociologický ústav AV ČR

Praha 2006

Řídí redakční kolektiv:

**RNDr. Ludmila Fialová, CSc., PhDr. Pavla Horská, CSc. (vedoucí redaktorka),
PhDr. Hana Mášová, univ. prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.**

***Tato publikace vychází v rámci výzkumného projektu „Migrace a mobilita
poddaného obyvatelstva na jihu Čech a v západní Evropě (17.-18. století)“
financovaného Grantovou agenturou České republiky, registrační číslo
404/03/P039.***

ISBN 80-7330-088-5

© Sociologický ústav AV ČR, Praha 2006

Úvodem

V tomto sborníku předkládáme čtenářům rozšířené texty referátů přednesených na semináři *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, který se konal dne 14. října 2005 v budově Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Na jeho uspořádání se podílela Komise pro historickou a sociální demografii ve spolupráci s Ústavem českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Historickým ústavem Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Migrace dnes představují vážný světový problém, ke kterému se obrací mimořádná pozornost nejenom zahraničních, ale také našich badatelů různého zaměření, zejména demografů, etnologů a antropologů, sociologů, geografů a v neposlední řadě též historiků. Přestože výzkum neprobíhá ve všech uvedených případech koordinovaně, jeho významnou složku představuje studium migrací a mobility městského i venkovského obyvatelstva v minulosti. Z uvedeného faktu vycházeli organizátoři semináře, jehož obsah měl odpovídat současnému zaměření výzkumu spolupořádajících institucí. V jeho průběhu byl kladen důraz na konfrontaci výsledků bádání z různých vědních disciplín a badatelských týmů, které se v současné době zabývají sledováním migrací v období raného novověku i během 19. a 20. století.

Na semináři vystoupilo s referátem šest domácích autorů, většinou historiků (prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. a prof. PhDr. Jiří Pešek CSc. z Univerzity Karlovy v Praze, PhDr. Josef Grulich, PhD. z Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a Mgr. Ondřej Števeček z Filozofické fakulty Ostravské univerzity), ale i zástupci naší etnologie (PhDr. Naďa Valášková, CSc., Etnologický ústav AV ČR) a sociologie (Mgr. et Mgr. Zdeněk Nešpor, PhD., Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy a Sociologický ústav AV ČR v Praze). Současně byl přítomen také jeden host z Ústavu hospodářských a sociálních dějin Vídeňské univerzity (Dr. Hermann Zeitlhofer), jenž všechny přítomné seznámil s výsledky projektu k dějinám migrací v habsburské monarchii, který je dlouhodobě řešen na Vídeňské univerzitě pod vedením prof. Dr. Josefa Ehmera. Referáty byly doprovázeny bohatou diskuzí, k jejíž živosti přispělo zejména mezioborové zaměření semináře. Odborníci zastupující jednotlivé disciplíny poukazovali na skutečnost, že prostřednictvím semináře si měli možnost porovnat výsledky své disciplíny s tím, čeho dosáhly jiné obory. Rozšířené a přepracované texty referátů předkládáme v tomto sborníku širšímu okruhu zájemců. Po zralé úvaze jsme se rozhodli doplnit jeho text o čtyři další příspěvky k dané problematice, a to RNDr. Ludmily Fialové, CSc., Mgr. Alice Velkové, Ph.D., PhDr. Miroslavy Melkesové a Mgr. Jaroslava

Dibelky. Jeden z těchto příspěvků (Mgr. Jaroslava Dibelky) byl přednesen již v diskuzi na semináři. Současně jsme se rozhodli do sborníku nezařazovat příspěvek prof. Jiřího Peška, který svým zaměřením k cestám za studiem na cizích univerzitách v raném novověku vybočoval z tematiky ostatních referátů; sborník tím získal tematicky ucelenější podobu.

Věříme, že badatelská veřejnost ocení nejen početnou bibliografii k jednotlivým referátům, shrnující literaturu, která je jinak rozptýlena v nejrůznějších časopisech a sbornících, často obtížně dostupných, ale že načerpá z jednotlivých příspěvků i badatelské podněty pro další výzkum migrací v našich zemích.

Zároveň bychom chtěli poděkovat vedení Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze za poskytnutí prostor pro jednání semináře a Historickému ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích za peněžitou podporu při vydávání tohoto sborníku, který byl hrazen z finančních prostředků Grantové agentury České republiky registrační číslo 404/03/P039 „Migrace a mobilita poddaného obyvatelstva na jihu Čech a v západní Evropě (17.-18. století).“

Eduard Maur a Josef Grulich

Introduction

This volume presents readers with the text of papers that were presented at a seminar on the *History of Migration in the Czech Lands in the Early Modern Age*, which was organised by the Commission for Historical and Social Demography, in cooperation with the Institute of Czech History at the Faculty of Philosophy and Arts at Charles University in Prague, and the Institute of History at the Faculty of Philosophy at the University of South Bohemia in České Budějovice and took place on 14th October 2005 in Prague at the Faculty of Philosophy and Arts at Charles University.

Migration today is a serious world issue and this fact draws the attention of researchers to the topic from various fields, especially demographers, ethnologists, anthropologists, sociologists, geographers and historians. Though not always is such research conducted in a coordinated fashion. An important feature in the understanding of migration is the study of its history. Therefore, the organisers decided to focus on this particular issue. The objective of the seminar, which was organised to correspond thematically with the current research of the co-organising institutions, was to combine and contrast the results of the research conducted in the various scientific fields and research teams that are currently studying migration in the 19th and 20th centuries. The seminar hosted papers by six Czech authors, mostly historians (Prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. and Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc. from Charles University in Prague, PhDr. Josef Grulich, PhD. from the Institute of History at the Faculty of Philosophy at the University of South Bohemia in České Budějovice, and Mgr. Ondřej Števeček from the Philosophical Faculty at the University of Ostrava), and also from the field of ethnology (PhDr. Nad'a Valášková, CSc. from the Institute of Ethnology at Academy of Sciences of the Czech Republic) and sociology (Mgr. et Mgr. Zdeněk Nešpor, PhD. from the Faculty of the Humanities at Charles University, and the Institute of Sociology at Academy of Sciences of the Czech Republic), along with one guest from the Institute for Economic and Social History at the University of Vienna (Dr. Hermann Zeitlhofer) who presented the results of a project on the history of migration in the Habsburg Monarchy, a project currently being conducted at the University of Vienna under the direction of Prof. Dr. Josef Ehmer. The papers were accompanied by animated discussions, which were further enriched by the interdisciplinary character of the seminar. Experts especially appreciated the fact that the seminar provided them with an opportunity to compare their results with the results attained by others. The texts of these papers, elaborated and re-worked, are presented in this volume in order to appeal to a broader circle of

readers. After serious consideration we decided to add another four texts to the volume, written on this topic by RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Mgr. Alice Velková, Ph.D., PhDr. Miroslava Melkesová and Mgr. Jaroslav Dibelka. One of the texts (Mgr. Jaroslav Dibelka) was presented during the discussions at the seminar. We also decided not to include the paper by Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc. in this volume because it focused on people leaving home and moving for the purpose of studying at foreign universities during the early modern age and, as such, it differed thematically from the other papers. The volume is thus now more thematically consistent. We believe that the research community will not only appreciate the substantial lists of references that accompany the texts, summarising sources otherwise dispersed throughout various journals and other publications and often hard to find but also, from the individual contributions will be able to draw inspiration for further research on migration in this region.

We would like to take this opportunity to thank the heads of the Institute of Czech History at the Faculty of Philosophy and Arts at Charles University, for providing the location for the seminar to be held and for financial support, and the Institute of History at the University of South Bohemia for its financial support, which made it possible to publish this volume as part of the grant project “Migration and Mobility among the Serf Population in Southern Bohemia and in Western Europe (17th-18th century)” (registration no. 404/03/P039), financed by the Grant Agency of the Czech Republic.

Eduard Maur and Josef Grulich

Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku

Eduard Maur

Masové migrace obyvatelstva, ke kterým dochází v současném globalizujícím se světě, s sebou přinášejí závažné důsledky v oblasti ekonomické, sociální, kulturní i politické, zároveň však dokládají potřebu systematického studia uvedené problematiky. Zahraniční historická věda této potřebě vychází ochotně vstříc, historické bádání o migracích zvláště v poslední době nabylo mimořádných rozměrů.¹ V německé historiografii někteří autoři – jako například Klaus J. Bade – formulovali požadavek konstituovat „sozialhistorische Migrationsforschung“ orientovaný na výzkum kolektivních fenoménů, s kterými by se nepracovalo individuálně historicky, ale spíše strukturálně.² Proti tomuto pojetí se naopak kriticky obracejí historicko antropologicky orientovaní autoři, kteří mu vytýkají, že v centru jeho pozornosti není aktivně jednajícím člověk.³ K tomu je snad možno dodat, že historická demografie už ze své podstaty bude i nadále směřovat především ke kvantitativnímu studiu velkých souborů, tudíž spíše k pohledu strukturálnímu. Na podněty kulturně antropologického charakteru ovšem nemůže nereagovat, naopak se je musí snažit využít v co největší míře, to znamená pokusit se doplnit kvantitativní analýzu v nejvyšší možné míře analý-

¹ Dobrý přehled o této literatuře dávají Jochen Oltmer a Michael Schubert ve své bibliografii: Jochen Oltmer – Michael Schubert, *Migration und Integration in Europa seit der frühen Neuzeit, Eine Bibliographie zur historischen Migrationsforschung*, Osnabrück 2005.

² Sborník studií: Klaus J. Bade (edd. Michael Bommers – Jochen Oltmer), *Sozialhistorische Migrationsforschung*, Göttingen 2004, s. 13-25.

³ Annemarie Steidel, *Auf nach Wien! Die Mobilität des mitteleuropäischen Handwerks im 18. und 19. Jahrhundert am Beispiel der Haupt- und Residenzstadt*, Wien – München 2003, s. 34.

zou kvalitativní. Jako příklad je možno uvést vytěžení zhostných listů, které lze zpracovat jako statistický soubor, ale zároveň z nich (a z doprovodných intervenčních listů) čerpat i „kvalitativní“ informace např. o motivech migrací, o postoji vrchnosti a vrchnostenských úředníků apod.⁴

Pokud jde o raný novověk, v české historické literatuře dosud nebyl učiněn pokus o syntetické zpracování migrací v našich zemích, ačkoliv toto téma patří k mimořádně závažným, a to jak z důvodů, které k němu přitahují pozornost v jiných zemích, tak speciálně z hlediska neustále diskutovaného problému utužování poddanství nebo podle některých autorů „znevůli“ venkovského obyvatelstva po roce 1620, ale i vzhledem k výraznému posunu národnostní hranice v tomto období v neprospěch českého etnika, probíhajícímu postupně po celý raný novověk a zastavujícímu se teprve počátkem 19. století; posunu, který ve svých důsledcích výrazně ovlivnil pozdější proces formování moderního českého národa. U nás sice vznikla poměrně početná série studií s migrační problematikou, věnovaná jak pramenné základně, tak i objasnění řady konkrétních otázek, jako bylo např. přijímání nových měšťanů, vynucená emigrace po roce 1620, zbíhání poddaných nebo sňatkové migrace, ovšem celkové shrnutí výsledků a jejich zasazení do širšího kontextu dosud chybí.⁵ Stejně tak u nás, na rozdíl od zahraniční literatury, byly dosud řešeny jen velmi málo teoretické problémy studia migrací.⁶

V poslední době se dotkl formulace některých teoretických otázek v zahraniční, hlavně německé historiografii Josef Grulich, který se k dané problematice znovu vrací i v tomto sborníku. Ukazuje zejména na široce diskutovaný problém

⁴ Josef Grulich, Migrace českobudějovického obyvatelstva ve světle propouštěcích listů (1756-1770), *Historiae Historica. Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátinám* (= *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis* 12, Sborník Ostravské univerzity 219/2005), Ostrava 2005, s. 55-72 (zde s. 60-61).

⁵ Jako příklad takové shrnující monografie, řešící i teoretické otázky studia migrací, je možno uvést studii Jana Lucassena, *Migrant Labor in Europa 1600-1900*, London 1987 nebo práce zmiňovaného Klause J. Badeho. Blíže např. Klaus J. Bade, *Auswanderer, Wanderarbeiter, Bevölkerung, Arbeitsmarkt und Wanderung in Deutschland seit der Mitte des 19. Jahrhunderts* nebo též, *Europa in Bewegung. Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, München 2000 (česky vyšlo pod názvem *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2004).

⁶ Srov. sborník Jan Lucassen – Leo Lucassen (edd.), *Migration, Migration History, History, Old Paradigms and New Perspectives*, Bern ad. 1997, zde zvl. příspěvky autorů jako Leslie Page Moch, Nancy L. Green a Dirk Hoerder; srov. *Migration: Mittelalter und Frühe Neuzeit* (= *Beiträge zur historischen Sozialkunde* 3, 1989) nebo *Les migrations au scalpel* (= *Annales de démographie historique* 2, 2002); k statistické teorii studia migrací zvl. Paul-André Rosental, *Les sentiers invisibles, Espace, familles et migrations dans la France du 19e siècle*, Paris 2004.

motivace migrací.⁷ Výklad jejich motivů lze v zásadě shrnout do dvou skupin. Na jedné straně je to výklad hledající motivaci v krizové situaci, která se vytvořila v místě původního bydliště migrantů, nejčastěji v podobě tzv. „přelidnění“; migranti jsou tedy podle této teorie z místa, kde dosud žili a v němž byli zakotveni „vyháněni“, protože počet obyvatel překročil hranice „populačního optima“. Na opačném pólu se nacházejí teorie, které kladou důraz především na fakt, že imigrační oblast přitahuje migranty tím, že jim umožňuje lépe uspokojovat osobní potřeby a naplňovat životní plány. Jejich stoupenci ovšem upozorňují i na jiné příčiny imigrační přitažlivosti, jako např. vytvoření komunikační sítě, jejímž prostřednictvím se šíří informace o možnostech, které imigrační oblast nabízí.⁸ První výklad, v zásadě malthusiánský, přitom častí bývá předkládán jako samozřejmost, aniž by byl dále verifikován konkrétním výzkumem.⁹ Ten jej naopak často zpochybňuje. Další diskuse na toto téma je možná jedině za předpokladu, bude-li k dispozici dostatek empirického materiálu. Zde se české historické demografii nabízejí dosud zcela nevyužité možnosti.

Jiným běžně přijímaným názorem, který byl v posledních desetiletích evropské historické demografii zpochybněn či lépe výrazně revidován, je představa o uzavřenosti venkovského prostředí v předindustriálním období, o malé mobilitě jeho obyvatelstva a o jeho vázanosti k půdě. Tyto představy, přijímané dříve téměř se samozřejmostí, se ukázaly být ve světle konkrétních výzkumů mýtem. Je sice pravda, že například sňatková migrace měla daleko větší akční rádius v městském než ve venkovském prostředí,¹⁰ avšak ani venkovské obyva-

⁷ J. Grulich, *Migrace*, s. 56-61.

⁸ Důležitost „komunikační sítě“ na příkladu emigrace ze štáhlavského panství na Plzeňsku do Prahy kolem roku 1800 v poslední době prokázala Alice Velková, Složení domácností a problematika čelední služby na panství Štáhlavy počátkem 19. století, in: Marie Koldinská – Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 152. Dívky z panství většinou sloužily ve Štáhlavech a okolí a pokud odcházely do služby do Prahy, byly to dívky z několika málo rodin, které odcházely postupně, když jim jejich sestry vytvořily pro práci v Praze vhodné podmínky.

⁹ V poslední době podrobil „malthusiánský“ výklad ostré kritice rakouský historik Josef Ehmer, který shrnul bohatou literaturu na dané téma, blíže Josef Ehmer, Migration und Bevölkerung. Zur Kritik eines Erklärungsmodells, *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte* 27, 1998, s. 1-25.

¹⁰ Jean-Pierre Bardet – Jacques Dupâquier (edd.), *Histoire des populations de l'Europe I, Des origines aux prémices de la révolution démographique*, Paris 1997, s. 271. Pro naše poměry srov. sňatkové migrace v Poděbradech a okolních vsích Eduard Maur, K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví, *Historická demografie* 8, Praha 1983, s. 22-23.

telstvo nebylo zdaleka imobilní, zejména vezmeme-li v úvahu vedle trvalého odchodu i migrace dočasné (např. čelední služba ve městech) a sezónní (např. sklizňové práce). V některých oblastech přitom nabývaly migrace venkovského obyvatelstva v raném novověku přímo masových měřítek.¹¹ Další výzkum by měl doložit, jakou váhu měly u nás jednotlivé faktory podporující nebo omezující migrace, jako je vrchnostenský konsensus a šíře utužování poddanství, ekonomické vazby (dědické právo), administrativní hranice (obec, fara, panství, země), konfese, geografické utváření terénu. Tyto otázky jsou stále objasněny nedostatečně, což občas umožňuje značně jednostranné pohledy. I když např. v literatuře posledních let obecně panuje shoda v otázce, že ani v době pobělohorské nedošlo k totálnímu omezení pohybu poddaných, názory na možnosti, které poddaní v tomto ohledu měli, jsou dosti různé. Např. fakt, že poddaní odcházeli s vrchnostenským souhlasem trvale z panství, je brán jako doklad, že omezení pohybu v praxi neexistovala, aniž by si autoři položili otázku, zda povolení skutečně dostali všichni, kteří o ně požádali, a zda nebyli i jedinci, kteří o ně vůbec nežádali, protože věděli, že povolení nedostanou. Podobně je z několika dokladů o tom, že se jednotlivci z některých panství koncem 17. století volně pohybovali po zemi, vyvozován závěr, že když někdo „chtěl odejít na to které místo, neexistovaly v podstatě překážky, které by mu v tom bránily. A pokud byly zavedeny pasy, nebylo obtížné se obejít bez nich“.¹² Známe ovšem i vrchnosti, které na takových pasech trvaly a přísně trestaly případy, kdy žadatel překročil povolený počet dní.¹³

V každém případě bude nutno pokusit se i o vysledování jiných faktorů, které vázaly poddaného k půdě a rodné vsi a snižovaly tak intenzitu migrací než jen „utužování poddanství“. Větší pozornost bude například třeba věnovat otázce vazby mezi dědickým právem a migracemi. V literatuře se zpravidla uvádí, že volnější vazba k půdě a časté změny vlastnictví rolnické půdy v průběhu života jednoho jedince, tedy více komercializovaný vztah k půdě, který uvolňoval i vazbu k lokalitě, byly rozšířeny spíše ve venkovských oblastech s reálným dělením než s jednonástupnickým dědickým právem, jaké existovalo i v našich zemích.¹⁴ Je však možno uvažovat i o tom, že také jednonástupnictví vytvářelo příznivé předpoklady pro emigraci, protože v oblastech, kde převládalo, existovala početná vrstva obyvatelstva bez vyhlídky na zdědění rodinné nemovitosti. Nelze ovšem při tom přehlížet fakt, že i tito lidé

¹¹ Tamtéž, s. 262-286.

¹² Jaroslav Čechura, *Selské rebelie v Čechách roku 1680*, Praha 2001, s. 150, podobně s. 188.

¹³ Jaroslav Šůla, *Venkovský lid východního Hradecka v letech 1590-1680*, Hradec Králové 1971, s. 68.

¹⁴ J. Ehmer, *Migration*, s. 10.

měli nároky na výplatu svého dědického podílu a že tento podíl mohli odstěhováním a zejména útekem ztratit. Věc opět vyžaduje další zkoumání, v našich poměrech se touto otázkou dosud nikdo nezabýval.

Pokud jde o venkovské obyvatelstvo, lze rozlišovat čtyři základní formy jeho prostorové mobility.¹⁵ V první řadě je to občasná nebo i každodenní změna místa pobytu v souvislosti s výkonem povolání nebo některými pracovními úkony, krátkodobý pobyt mimo panství nebo alespoň mimo vlastní obec, trvající jen několik dní. Často byl spojen s výkonem určitého povolání, jako byla formanská nebo řeznická živnost, voroplavba, sem patří i cesty řemeslníků na výroční trhy a cesty rolníků s obilím a jinými produkty na městské trhy, cesty venkovských přadláků a tkalců s hotovým „dílem“ do sídel překupníků, cesty vesnických obchodníků s dobyt看em na vzdálené trhy, často i do zahraničí. Do této kategorie je možno zařadit i tzv. daleké fůry, při nichž poddaní robotou dopravovali vrchnostenské zboží na vzdálenosti desítek kilometrů, například železné plechy z Krušných hor do Lipska nebo železo ze Zbirožska do Prahy apod. Kromě ekonomických důvodů k takovým cestám vedly i důvody ryze osobní, návštěva poutí,¹⁶ posvícení, svatby, křtiny, pohřby. Takovýto pohyb byl zřejmě zcela běžný, i když někde zřejmě vrchnostmi přísně kontrolovaný, a patřil k jednomu z významných prostředků komunikace mezi poddanými v širším než jen lokálním měřítku a k rozšíření jejich obzorů. Prozatím však byl u nás studován jen ojediněle.

Dalším typem prostorové mobility poddaných byly sezónní migrace, nejčastěji spojené s polními pracemi, hlavně se žněmi, někde i s pracemi na vinicích. Zprávy současníků dokládají, že v 18. století měly žňové sezónní migrace obyvatel horských oblastí českých zemí masový charakter, osvícenský statistik Wander von Grünwald dokonce mluvil o „novém stěhování národů“. Ojedinělé zprávy je dokládají i pro starší dobu, ovšem do jaké míry šlo o masový jev, nevíme. V některých případech nabývaly i nuceného charakteru, když byli např. poddaní vysíláni ke sklizni nebo k senoseči na jiná panství téže vrchnosti. Svým charakterem se tomuto typu prostorové mobility blížila i mobilita stavebních dělníků, resp. příslušníků stavebních řemesel. O ní však víme jen velmi málo. Přínejmenším by však bylo třeba sledovat, zda silně rozvinuté

¹⁵ Srov. E. Maur, *Demografické problémy*, s. 13-20; J. Ehmer, *Migration*, s. 15.

¹⁶ Počty účastníků barokních poutí byly často impozantní a jejich geografický horizont neobyčejně rozsáhlý. Například do moravského mariánského poutního místa v Tuřanech u Brna přicházelo koncem 17. století až 30 000 poutníků ročně, běžně z Čech a ze Slezska, ale i jedinci z Bavor, Chorvatska, z Norimberku, z Uher a Sedmihradska. Není ovšem jasné, jaké procento mezi nimi tvořili poutníci z vesnického prostředí; blíže Zdeněk Kalista, *Česká barokní pout'*, Žďár nad Sázavou 2001, s. 50-51, 60.

migrace tohoto typu, jaké známe např. z Pošumaví z 19. století, nesahají svými kořeny hlouběji do minulosti, už proto, že tento typ migrací měl závažné důsledky ekonomické a sociální (navázání trvalého kontaktu se vzdálenějšími oblastmi a s prostředím velkých měst, zvýšení role ženy při vedení rodinného hospodářství apod.).

Třetí typ prostorové mobility poddaných představoval dlouhodobý, zpravidla několikaletý pobyt poddaných mimo panství, většinou spojený s výkonem určitého povolání nebo s přípravou k němu. Šlo například o čelední službu v rámci panství i mimo ně, ať již ve městech, nebo v rolnických hospodářstvích, ve vrchnostenských podnicích nebo o osobní službu vrchnosti, dále o učební dobu budoucích řemeslníků a vandr tovaryšů, ale i o kratší nebo delší zaměstnání řemeslníků a specializovaných pracovníků (ovčáci, hutníci apod.) mimo panství. Výjimečně odcházely z panství i děti vesničanů na studia, častěji se tento případ týkal dětí z poddanských měst a městeček. K odchodu tohoto typu z panství bylo třeba povolovacího (tzv.) fedrovního listu, pobyt sám byl dosti často předmětem omezovacích zásahů vrchnosti. Také zde nabývala mobilita poddaných někdy nucené povahy, například tím, že poddaní byli povinni vstoupit do vrchnostenských služeb, zejména ve dvorech.¹⁷

Čtvrtou formou mechanického pohybu poddaných byl jejich trvalý odchod z panství, ať již do měst, nebo pod pravomoc jiné vrchnosti či lépe na jiné panství. V prvním případě byl tento pohyb umožněn propuštěním na svobodu, ve druhém případě zhostem či výhostem. Takový odchod z panství byl často spojen s přechodem z jedné životní fáze do druhé (sňatek, odchod do armády). Dosavadní výzkumy ukazují,¹⁸ že tento pohyb obyvatelstva v raném novověku nikdy neustal, že však v době pobělohorské byla praxe při jeho povolování více než předtím podřizována potřebám velkostatku. Vedle migrace legální existovala ovšem i poměrně častá migrace ilegální, tzv. zbláhání. Té byla dosud věnována jen minimální pozornost, nepočítáme-li práce týkající se agendy zemských úřadů, máme k dispozici jedinou speciální lokální studii, odhalující konkrétní průběh zbláhání na konkrétním panství, a i ta je omezena jen na tzv. usedlé oby-

¹⁷ Blíže Eduard Maur, Čeledí a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651, *Historická demografie* 23, 1999, 85-135; týž, Das Gesinde in Böhmen in der frühen Neuzeit, in: Antoinette Fauve-Chamoux – Ludmila Fialová (edd.), *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIe-XXe siècles (= Acta demographica 13)*, Praha 1997, s. 75-94.

¹⁸ J. Grulich, *Migrace českobudějovického obyvatelstva*; Gustav Hofmann, Migrace poddaných na panství Kout-Trhanov v letech 1791-1807 (= *Okresní archiv Domažlice - Výroční zpráva 1986*), Horšovský Týn 1987, s. 110-119; Jaroslav Kubák, Přesuny poddaných na statech města Č. Budějovic v druhé polovině 18. století, *JSH* 33, 1964, s. 73-75; Josef Grulich – Hermann Zeithofer, Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení, *Historická demografie* 22, 1998, s. 79-105.

vatelstvo, tj. držitele poddanských usedlostí.¹⁹ Problém by si rozhodně zasloužil větší pozornost.

Celkem je možno říci, že mobilita venkovského obyvatelstva v raném novověku byla, co do svých forem, mnohem intenzivnější a mnohotvárnější, než se běžně předpokládá, že trvalý odchod z panství byl jen jedním z projevů mnohostranného prostorového pohybu.²⁰ Zároveň je ovšem nutno přiznat, že tyto otázky nejsou zdaleka uspokojivě vyřešeny. Existuje sice několik lokálních studií k jednotlivým otázkám, například ke sňatkové migraci nebo k udělování výhostů, ovšem stále více se ukazuje, že poměry na jednotlivých panstvích byly dosti rozmanité, že strategie jednotlivých vrchností se dosti lišily, takže jakékoliv závěry, zejména o míře svobody pohybu, mají stále jen spíše povahu hypotéz.

Další důležitý problémový okruh, který by bylo třeba studovat, představují migrace ve městech. Nelze říci, že by se tomuto problému naše literatura až dosud vyhýbala, avšak jeho studium bylo značně jednostranné. Nepoměrně vysoká pozornost byla věnována přijímání nových měšťanů, zahrnující i doplňování horní vrstvy městského obyvatelstva o příchozí z jiných měst. K této otázce byla publikována řada studií, například k Praze, Domažlicím, Mostu, ale i drobným městečkům typu Nýrsko, nebo alespoň několik souborů zápisů excerpovaných pro potřeby genealogů (Kadaň, Žatec, Jihlava, Olomouc), jejichž údaje vcelku velmi dobře vypovídají o tom, jak doplňování měšťanských vrstev probíhalo, včetně národnostní stránky tohoto procesu. V poslední době výsledky těchto studií cenným způsobem shrnul a zařadil do širšího středoevropského kontextu Jaroslav Müller.²¹ Ostatní aspekty mobility městského obyvatelstva však prozatím zůstávají víceméně stranou badatelského zájmu, ať již je to stěhování z měst, sňatkové migrace, nebo doplňování nižších vrstev městského obyvatelstva. Velmi málo toho dosud také víme o městě jako o místě, které k dočasnému pobytu přitahuje četné učně, tovaryše, sloužící z blízkého vesnického zázemí. Důvody tohoto nerovnoměrného rozvržení badatelského zájmu jsou jasné, pro přijímání měšťanů je nejlépe dochován archivní materiál v podobě knih měšťanských práv (přijímání měšťanů). Avšak lze využít i nejrozličnější soupisy obyvatelstva, farní matriky, cechovní knihy (dokládající např.

¹⁹ Miroslav Toegel, Zbíhání podaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. století, *Sborník historický* 7, 1959, s. 191-226.

²⁰ Kromě uvedených prací také např. Markéta Seligová, Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v první polovině 18. století ve světle poddanských seznamů, *Historická demografie* 28, 2004, s. 55-109.

²¹ Jaroslav Müller, Raně novověká městská migrace – české země, královské Uhry, polsko-litevský stát. Pokus o základní komparaci, *Český časopis historický* 100, 2002, s. 522-554.

značnou atraktivitu pražských kožešníků doby rudolfínské pro učně ze širokého okolí, např. ze Slezska) a jiné prameny, které pomohou pohled na městskou problematiku prohloubit a učinit komplexnějším.

Dosud prakticky nedotčeným problémem je otázka rajonizace Čech a Moravy z hlediska intenzity a směru migrací. Zůstávají neobjasněny souvislosti mezi různým tempem růstu jednotlivých oblastí českých zemí a vývojem prostorové mobility obyvatelstva. Konkrétně jde o to, že Čechy (a podobně je tomu i na Moravě) se v raném novověku rozpadají na tři nestejně lidnaté a nestejně populačně dynamické oblasti, z nichž největší dynamiku vykazuje protoindustriální sever a severovýchod, o něco menší oblast komerčního zemědělství v Polabí a dolním Poohří a nejmenší ekonomicky zaostávající oblasti jižně a jihozápadně od Prahy. Za dosavadního stavu našich vědomostí však nelze rozhodnout, do jaké míry se na různé populační dynamice těchto oblastí podílel na jedné straně různý demografický režim, který byl pro ně příznačný (např. nižší sňatkový věk v protoindustriálních oblastech), a do jaké míry migrace. Ty byly asi rozhodující, avšak doložit toto tvrzení konkrétními číselnými údaji prozatím nelze.²²

Problémem, který se též nabízí ke zkoumání, je geografická mobilita podle sociální a profesní příslušnosti, zejména migrace spojená s výkonem různých povolání. Právě ona, jak bylo uvedeno výše, byla důležitým komunikačním nástrojem, jímž vesnické prostředí navazovalo kontakt se širším světem. Vcelku dobře je to patrné, pokud jde o vandr tovaryšů. Je však možno upozornit i na další zaměstnání, která plnila podobnou funkci, jako byla například osobní služba vrchnostem. Lokajové, pážata, „laufrí“, kočí apod. pravidelně doprovázeli svého pána na cestách. Pobývali s ním střídavě v rezidenčním městě a na venkovském sídle, byli jím vysíláni s poselstvími na často dosti vzdálená místa, byli to lidé mimořádně mobilní, kteří však alespoň částečně stále udržovali kontakt s prostředím, z něhož vzešli.²³ V tomto případě tedy vrchnostenská iniciativa spíše podporovala než omezovala mobilitu venkovského obyvatelstva. Naše bádání však pracovním migracím včetně otázky služebnictva dosud příliš velkou pozornost nevěnovalo.

²² Lumír Dokoupil – Ludmila Fialová – Eduard Maur – Ludmila Nesládková, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 96-114.

²³ Eduard Maur, Na návštěvě v rodné zemi. Ze vzpomínek Hanse Komendy (1716-1776), českého lokaje a muzikanta ve Vestfálsku, *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica* 2, 2001, s. 57-66; týž, Ve službách rytíře Dohalského. Ze vzpomínek jihočeského lokaje Hansla Komendy (1716-1766), in: *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petrářovi*, Praha 2004, s. 607-620.

Důležitým předmětem studia migrací jsou i otázky jejich vazby na komunikační sítě, směry migrací, jejich formy (živelné a organizované, legální a ilegální, nucené a dobrovolné, migrace sezónní, cyklické, kyvadlové), migrace marginálních vrstev (nejen Romů, ale např. i potulných muzikantů, stejně jako ovčáků, kteří byli velmi migrujícím elementem). Je třeba rovněž vedle vrchnostenských zásahů studovat i jiné omezující faktory migrací, jako jsou ekonomické vazby (dědické právo), administrativní hranice (obec, fara, panství, země), konfese, jazyková hranice, geografické utváření terénu, stejně jako důsledky migrací, např. pro život v oblastech, odkud vycházejí dočasné migrace, nebo pro národnostní vývoj v zemi (posun jazykové hranice, poněmčování měst).

Jednotlivé velké migrační proudy u nás byly dosud studovány s nestejnou intenzitou. Zatímco rozsáhlá literatura je věnována tzv. valašské kolonizaci²⁴ a dobře je osvětlena i chorvatská kolonizace na jižní Moravě,²⁵ poměrně dlouho již nebyla publikována větší práce o kolonizaci jižní Moravy novokřtenci,²⁶ stejně jako nemáme např. shrnující studii o usídlení německého obyvatelstva z Kladska v Polabí v rámci tzv. raabizace. Intenzivně byla studována náboženská emigrace po Bílé hoře i v 18. století,²⁷ avšak právě její demografické aspekty zůstávají namnoze málo osvětleny. Zcela nedostatečně pak je objasněn postupný příchod německých kolonistů v průběhu raného novověku do pohraničních oblastí a s ním i posun jazykové hranice směrem do vnitrozemí, který, jak ukazují lokální studie, nebyl nějakým náhlým, jednorázovým aktem vynuceným vylidněním velké části Čech za třicetileté války, ale spíše postupným procesem postupného přesunu obyvatelstva a současně procesem asimilačním.

²⁴ Základní práci zůstává Josef Macůrek, *Valaši v západních Karpatech v 15.-18. století*, Ostrava 1959; poněkud jednostranný pohled podává Dimitr Krandžalov, *Valaši na Moravě*, Olomouc 1963; novější výzkumy shrnuje Jaroslav Štika, *Etnografický region Moravské Valašsko, jeho vznik a vývoj*, Ostrava 1973.

²⁵ Zejména díky publikacím K. Kučerové.

²⁶ Např. Thomas Winkelbauer, *Příliv náboženských exulantů na Moravu od husitství až po třicetiletou válku*, in: Andrea Komlosyová – Václav Bůžek – František Svátek (edd.), *Kultury na hranici. Jižní Čechy – Jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel*, Waidhofen an der Thaya 1995, s. 275-281.

²⁷ Přehled staršího bádání vyčerpávajícím způsobem podala L. Bobková ve své monografii o exulantech v Pirně. Blíže Lenka Bobková, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*. Praha 1999, s. VII-XXII. Nověji přináší zajímavé přístupy disertace mladého německého historika Wulfa Wantiga, která však dosud čeká na své vydání. Náboženské emigraci v 18. století věnovala v posledních letech tři rozměrné monografie Edita Štěříková. Jsou vynikající zejména využitím osobních svědectví (autobiografií), ovšem z hlediska demografického přinášejí poměrně málo.

Studium migrací má u nás k dispozici mimořádně bohaté prameny.²⁸ Kromě typů běžných i v jiných zemích, jako jsou matriky, u nás existují i prameny zcela specifické, jinde většinou neznámé, jako jsou poddanské seznamy nebo zhostné listy a knihy zhostů. Mezi prameny vhodnými pro studium prostorové mobility patří především seznamy obyvatelstva, jako knihy status animarum ve farních archívech, zmíněné již poddanské seznamy (cenné zejména pro studium čelední služby a s ní spojených migrací). Pokud ve zmíněných i jiných seznamech (například v soupisu podle víry z roku 1651) nejsou uváděna u jednotlivců předchozí bydliště, je možno na původ usuzovat alespoň globálně na základě příjmení (např. rozšíření jména Bajer a Oberpfalzer v západních Čechách naznačuje kolonizaci ze západního sousedství Čech). Ve francouzské a kanadské historické demografii se v poslední době pokoušeli osvětlit mobilitu společně s četností výskytu téhož příjmení v jednotlivých oblastech, ovšem tento způsob naráží na důsledky nestejně plodnosti jednotlivých rodin.²⁹

Dalším typem pramenů, které se nabízejí ke studiu, jsou úřední knihy registrující přijetí do určitého společenství, jako jsou univerzitní matriky a katalogy škol, již zmíněné knihy měšťanských práv, cechovní knihy, knihy havířských pořádků. Jsou pramenem mimořádně cenným a některé z nich také hojně využívaným, ovšem mají jednu vadu, která spočívá v tom, že provedený zápis nemusel být vždy obligatorní, takže zachycují jen část zkoumaného problému a mohou jej i zkreslit. Třetím typem jsou povolení k vystěhování, tedy především zhostné (výhostní) listy a listy propuštění na svobodu, fedrovní listy pro řemeslníky, povolení vandru. Jejich soubory v archívech velkostatků, případně měst ovšem nemusí být úplné, což by mohlo zkreslit statistická šetření. Jsou však cenné jako pramen kvalitativní povahy, tím že v nich (a v doprovodné korespondenci) může být postižena motivace migrací a postoj úřadů k nim.

Kromě toho někde byly systematicky evidovány v tzv. knihách zhostů, při jejichž použití je výše uvedená výtka bezpředmětná. Velmi dobrým pramenem pro studium migrací jsou církevní matriky, především matriky oddaných a zemřelých, pokud uvádějí rodiště, případně bydliště snoubenců a rodiště zemřelých. Osoby, které sice žily v místě, ale uzavíraly sňatek v jiné farnosti (zpravidla ve farnosti nevěsty), sice matriční evidenci v daném místě unikají, ale máme je zachyceny jinými prameny, jako jsou knihy ohlášek nebo

²⁸ Eliška Čáňová, Prameny k vývoji migrací v Čechách (17. a 18. století), *Historická demografie* 10, 1986, s. 145-157. Zde evidována i literatura k jednotlivým typům pramenů.

²⁹ Luigi Lorenzetti (ed.), *Marchés, migrations et logiques familiales dans les espaces français, canadien et suisse, 18e-20e siècles* (= *Actes du Colloque Familles, Marchés et Migrations, 18e-20e Siècles, org. à Genève, le 25-27 septembre 2003*), Bern ad. 2005.

vrchnostenské knihy povolení k manželství. Údaje o migracích obsahují i snubní spisy a knihy ohlášek bohoslužeb (zádušní mše za osoby zemřelé jinde). Jen pomocný význam mají knihy evidující koupi nemovitostí (městské knihy trhové, vesnické pozemkové knihy), neboť zpravidla neuvádějí původ zakupujících se imigrantů.

Další prameny, které většinou mají enumerativní povahu, pomáhají osvětlit příčiny migrací (např. tzv. intervenční listy v archívech velkostatků), jejich způsob i průvodní jevy. Do uvedené skupiny patří např. úřední spisy, soukromá korespondence, autobiografické záznamy (v hojné míře dochované pro českou náboženskou emigraci do Německa), vyprávěcí prameny, žurnalistika, od 18. století i odborné studie. V případě pramenné základny vhodné pro studium migrací je patrný jeden nedostatek. Evidenční prameny jsou vesměs lokálního charakteru, takže zachytit prostorový pohyb kvantitativně v širším rámci, například celé země, je u nich nemožné. I přes uvedené omezení nabízejí možnosti, kterých by česká historická demografie měla využít v daleko větší míře, než se dosud dělo.

Summary

Problems with the Study of Migration in the Czech Lands in the Early Modern Age

The study of migration in the Czech lands in the early modern age should, in the author's view, focus particularly on several basic questions. One of these is the cause of migration. Czech research has thus far tended to overlook the discussion, where a Malthusian opinion on the fundamental significance of "overpopulation" is countered by opposing views that see the main cause of migration as being the appeal of the target regions. Other important question areas with regard to this migration are the supplementation of urban populations and not just the propertied classes that research tends to limit itself to. The regionalisation process in the Czech lands, viewed from the perspective of the intensity and direction of migration flows, geographic mobility in terms of social and professional categories, especially migration connected with the performance of various professions, questions about the links between migration and communication networks, the directions of migration flows and their forms (organised or unmethodical, forced or voluntary, seasonal or fluctuating), and the migration of marginal segments of the population. At the same time it is necessary to study the factors restricting migration, such as seigniorial agreement and the scope of the strengthening of serfdom, economic ties (inheritance rights), administrative boundaries (municipality, parish, estate, denomination, the geographical shape of the land), and the consequences of migration, for example, for life in the regions that the temporary migrants departed from, or for nationality developments in the country (shifts in language boundaries, Germanification of towns). This text also presents a systematic overview of the sources available in the Czech archives for the study of migration in the Czech lands in the early modern age.

Sňatkové migrace na jihu Čech (1750-1824)*

Josef Grulich

Úvod

Výchozím pramenem pro studium migrací na území českobudějovické farnosti – města, předměstí i okolních vsí, se staly římsko-katolické matriky pocházející z let 1750 až 1825. V prvních desetiletích sledovaného období byli všichni novomanželé zapisováni do jedné matriční knihy.¹ Teprve na základě patentu císaře Josefa II., který byl vydán dne 20. února 1784,² začala mít matriční evidence jednotnou úpravu v rámci samostatných knih vedených pro jednotlivé lokality odděleně.³ Do oddacích matrik, jejichž podoba se zdokonalovala

* Tato studie vznikla v rámci řešení výzkumného záměru MŠMT č. MSM 6007665807 „Společnost českých zemí v raném novověku – struktury, individua, vztahy, instituce moci“.

¹ SOA Třeboň, *Sbírka římsko-katolických farních matrik Jihočeského kraje 1587-1900*, Farní úřad (dále FÚ) České Budějovice, knihy oddaných č. 56 (celá farnost, 1738-1754), č. 57 (České Budějovice, 1755-1794; obce, 1755-1784).

² Císařský patent z 20. února 1784; blíže Vladimír Srb, *Dvě stě let statistiky přirozené měny obyvatelstva v českých zemích (1785-1985)*, *Historická demografie* (dále *HD*) 9, 1985, s. 10n. a příloha 1.

³ SOA Třeboň, *Sbírka římsko-katolických farních matrik Jihočeského kraje 1587-1900*, FÚ České Budějovice, knihy oddaných: č. 58 (České Budějovice, 1794-1827), č. 59 (České Budějovice, 1827-1849), č. 67 (Čtyři Dvory, 1785-1901); tamtéž, *Sbírka matrik Jihočeského kraje 1676-1925 (1952)*, FÚ České Budějovice, knihy oddaných: č. 8, sign. 74 (České Vrbné, 1787-1920); č. 10, sign. 77 (Haklovy a Nové Dvory, 1785-1920); č. 11, sign. 78 (Hodějovice, 1785-1920); č. 12, sign. 79 (Kněžské Dvory, 1785-1920); č. 13, sign. 80 (Litvínovice, 1786-1920); č. 14, sign. 81 (Mladé, 1787-1920); č. 15, sign. 82 (Mokré, 1785-1920); č. 16, sign. 83 (Nemanice, 1786-1920), č. 17, sign. 84 (Rožnov, 1785-1913), č. 19, sign. 86 (Šindlovy Dvory, 1785-1920).

v souladu s dobovými nařízeními,⁴ bylo kromě jmen novomanželů, rodičů a svědků svatebního obřadu uváděno též místo jejich původu nebo pobytu, případně obojí.

V případě muže se forma zápisu odlišovala podle toho, zda byl ještě závislý na rodičích, nebo si samostatně zabezpečoval veškeré živobytí. Pokud již měl zavedenou živnost nebo provozoval hospodářství, jeho osoba byla zmiňována s odkazem na lokalitu – dům,⁵ kde přebýval v době sňatku. Osoby, které byly předurčeny k převzetí otcovské nemovitosti, zpravidla nemusely absolvovat čelední službu, takže místo jejich pobytu i původu zůstávalo vždy totožné.⁶ U jednotlivců, kteří své pracovní uplatnění nacházeli mimo rodiště, byl obvyklý odkaz na bydliště otce, v jehož kompetenci syn zůstával až do doby úplného osamostatnění v důsledku založení rodiny, převzetí hospodářství nebo živnosti. V případě, že matriční evidence obsahovala všechny uvedené informace, na základě vzájemného srovnání místa pobytu před sňatkem a po jeho uzavření bylo možné konkretizovat určitý rozsah sňatkových migrací.

Ty však byly mnohem častěji doložitelné v případě žen než mužů. Zvláště u svobodných osob ženského pohlaví se v sledovaném období nepředpokládalo, že by mohly vést samostatnou existenci nad rámec služebního poměru. Až teprve prostřednictvím sňatku přecházely z otcovské péče do rukou manžela. Vzhledem k tomu, že zkoumané matriky kromě místa původu (bydliště otce) zaznamenávaly i místo jejich dočasného pobytu (nejčastěji služby), na příkladu českobudějovické farnosti bylo možné sledovat, do jaké míry pracovní migrace podmiňovaly migrace sňatkové. Pokud by se při studiu sňatkových migrací vycházelo pouze z místa přechodného, nikoliv trvalého bydliště, městská i venkovská společnost by se mohla jevit mnohem stabilnější, než ve skutečnosti byla.

Vdovy, představující minoritní skupinu v rámci všech žen vstupujících do manželství, byly ve svém bydlišti, do kterého se již dříve provdaly, vnímány

⁴ Vývojem matričního zápisu se detailně zabýval Eduard Maur, Vývoj matričního zápisu v Čechách, *HD* 6, 1972, s. 40-58; srov. Karel Doskočil, Vývoj farních matrik v českých zemích ve světle právních předpisů, *Časopis rodopisné společnosti československé* 12, 1940, s. 6-17.

⁵ Číslo popisné bylo u jednotlivých domů zapisováno teprve od roku 1771.

⁶ Blíže Josef Grulich, Okolnosti změn vlastnických poměrů v poddanském prostředí (Situace na jihočeském panství Chýnov v rozmezí let 1625-1795, in: Marie Koldinská – Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 108-128; týž, Besitztransfer und regionale Mobilität der untertänigen Bevölkerung (Südböhmen 16.-18. Jahrhundert), in: Markus Cerman – Robert Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“ Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit*, München 2005, s. 127-151.

jako „zdomácnělé osoby“. Přestože mohly pocházet odjinud, sňatkové migrace uskutečněné v souvislosti s předchozím sňatkem nemohly být při prováděném výzkumu brány do úvahy. Ostatně ani výchozí pramenná základna o nich neposkytuje žádné informace, neboť každou vdovu vstupující znovu do manželství eviduje pouze s odvoláním na zesnulého partnera, nikoliv otce. I v případě mužské části vdovské populace se zpravidla jednalo o zcela nezávislé a hmotně zabezpečené osoby. Také ony mohly původně pocházet odjinud, avšak odkaz na jejich otce – místo původu, již nebylo nikde uvedeno.

Ke studiu sňatkových migrací bývají zpravidla využívány poddanské seznamy⁷ nebo církevní matriky⁸, které evidují situaci na panství nebo v rámci farnosti. Zcela neprávem opomíjeným pramenem k uvedené problematice jsou propouštěcí (zhostní) listy – knihy povolení sňatků, které dokládají migrace související s trvalou změnou dosavadního bydliště. Na rozdíl od poddanské nebo církevní evidence městského i venkovského obyvatelstva však není možné v jejich případě nikdy s jistotou tvrdit, že podávají přehled o všech legálních migracích, ke kterým docházelo v souvislosti s uzavřením sňatku, zajišťováním lepšího živobytí, zdravotním stavem či rodinnou situací jejich iniciátora.⁹ Ještě

⁷ Eliška Čáňová, *Prameny k vývoji migrací v Čechách (17. a 18. století)*, *HD* 10, 1986, s. 145-160; Josef Grulich – Hermann Zeitlhofer, *Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení*, *HD* 22, 1998, s. 85-97; Markéta Seligová, *Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v první polovině 18. století ve světle poddanských seznamů*, *HD* 28, 2004, s. 55-109.

⁸ J. Grulich – H. Zeitlhofer, *Migrace*, s. 97-103; Michaela Holubová, *Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobruvice od konce 18. století do druhé poloviny 19. století*, *HD* 28, 2004, s. 111-155; Eva Kačerová, *Sňatečnost v 17. a 18. století ve světle matrik pražské farnosti Panny Marie pod řetězem*, *HD* 28, 2004, s. 45-47; Jiří Stibor, *Původ opavských ženichů (Rozbor oddací matriky z let 1626-1719)*, in: Milan Myška (ed.), *Historiae Historica. Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátinám (= Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis 12, Sborník Ostravské univerzity 219/2005)*, Ostrava 2005, s. 25-32; Blanka Štěrbová, *Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Střelské Hoštice v letech 1645-1890*, *Jihočeský sborník historický* (dále *JSH*) 58, 1989, s. 125-136; táž, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686-1910*, *HD* 11, 1987, s. 97-139.

⁹ František Černý, *Knihy povolení sňatků panství chlumeckého*, *JSH* 17, 1948, s. 50-52; Josef Grulich, *Migrace českobudějovického obyvatelstva ve světle propouštěcích listů (1756-1770)*, in: M. Myška (ed.), *Historiae Historica. Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátinám (= Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis 12, Sborník Ostravské univerzity 219/2005)*, Ostrava 2005, s. 55-72; Gustav Hofmann, *Migrace poddaných na panství Kout-Trhanov v letech 1791-1807 (= Okresní archiv Domažlice - výroční zpráva 1986)*, Horšovský Týn 1987, s. 110-119; Jaroslav Kubák, *Přesuny poddaných na statcích města Čes. Budějovic*, *JSH* 33, 1964, s. 73-75; Jiří Zálaha, *Die Bevölkerung zwischen der Herrschaft Český Krumlov (Krumau, CSFR) und Oberösterreich im 17. und 18. Jahrhundert*, *Jahrbuch des Oberösterreichisches Museums Verrein* 135, 1990, s. 135-140.

v mnohem menší míře je za daným účelem využitelná trestně právní agenda, která dokládá jen ilustrativní vzorek z celkového počtu uskutečněných migrací.¹⁰

Zatímco zahraniční historiografie se migracemi dlouhodobě a systematicky zabývá,¹¹ v českém prostředí zůstávají spíše na okraji badatelského zájmu. odborné studie cizí provenience,¹² které o prostorových přesunech městského i venkovského obyvatelstva pojednávají, zpravidla kladou důraz na jejich časové a prostorové vymezení vzhledem k celkovému počtu, rodinnému stavu, věku a pohlaví migrantů.¹³ Zcela mimořádná pozornost je věnována prostorovým přesunům v evropském kontextu nebo směrem na americký kontinent.¹⁴ Zvláštní

¹⁰ Pavel Himl, Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů, *Opera historica* 4, 1995, s. 153-194 (zde s. 165-166).

¹¹ Zhodnocení německých výzkumů věnoval pozornost Klaus J. Bade (edd. Michael Bommers – Jochen Oltmer), *Sozialhistorische Migrationsforschung*, Göttingen 2004, s. 13-25 (*Sozialhistorische Migrationsforschung*), 27-48 (*Historische Migrationsforschung*); srov. Klaus J. Bade (ed.), *Migration in der europäischen Geschichte seit dem späten Mittelalter. Vorträge auf dem Deutschen Historikertag in Halle a. d. Saale, 11. September 2003* (= *Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien – Beiträge* 20, 2002), Osnabrück 2002. Na základě poznatků z evropských i amerických výzkumů byl koncipován sborník Jan Lucassen – Leo Lucassen (ed.), *Migration, Migration History, History, Old Paradigms and New Perspectives*, Bern ad. 1997. Ve vztahu k celkovému pojetí výzkumů migrací však nelze opomenout monotematická čísla některých časopisů, např.: *Migration: Mittelalter und Frühe Neuzeit* (= *Beiträge zur historischen Sozialkunde* 3, 1989), nebo *Les migrations au scalpel* (= *Annales de démographie historique* 2, 2002). Českému čtenáři se ze zahraniční literatury nabízí pouze překlad knihy: Klaus J. Bade, *Europa in Bewegung. Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, München 2000 (česky vyšlo pod názvem *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2004).

¹² Bibliografický přehled studií prezentujících evropský i americký výzkum migrací podali: Jochen Oltmer – Michael Schubert (edd.), *Migration und Integration in Europa seit der Frühen Neuzeit. Eine Bibliographie zur Historischen Migrationsforschung*, Osnabrück 2005; srov. Josef Ehmer, *Bevölkerungsgeschichte und Historische Demographie 1800-2000*, München 2000, s. 74-86, 141-145.

¹³ Srov. Michael Bommers – Ewa Morawska (edd.), *International Migration Research. Constructions, Omissions and the Promises of Interdisciplinarity*, Ashgate ad. 2005; Paul-André Rosental, *Les sentiers invisibles: espace, familles et migrations dans la France du 19e siècle*, Paris 1999; David J. Siddle (ed.), *Migration, Mobility and Modernization*, Liverpool 2000.

¹⁴ Srov. Nicholas Canny, *Europeans on the Move. Studies on European Migration, 1500-1800*, Oxford 1994; Dudley Baines, *Emigration From Europe 1815-1930*, London 1991; René Leboutte (ed.), *Migrations et migrants dans une perspective historique. Permanences et innovations/Migrations and Migrants in Historical Perspective. Permanencies and Innovations*, Bruxelles ad. 2000.

důraz je kladen na pracovní migrace městského i venkovského obyvatelstva,¹⁵ současně s nimi bývá často posuzována odlišná národnostní či spíše etnická příslušnost migrujících osob.¹⁶ Problematika sňatkových migrací je v zahraničí analyzována především ve vztahu k nupcialitě.¹⁷ Studie, které by se uvedenou problematikou zabývaly zcela samostatně, jsou naprosto ojedinělé.¹⁸

O tom, že sňatečnost náleží mezi oblíbená témata, svědčí množství prací, které u nás během posledních let vznikly. Sňatkové migrace však bývají často vnímány jen jako jedna z doplňujících charakteristik sňatečnosti.¹⁹ V některých studiích jsou dokonce uváděny jen s odkazem na výčet lokalit, ze kterých ženich nebo nevěsta pocházeli.²⁰ V českém prostředí však vznikly i práce, jejichž autoři se problematikou sňatečnosti zabývali, aniž by vůbec sňatkové migrace brali

¹⁵ Srov. Klaus J. Bade, *Population, Labour and Migration in 19th- and 20th-Century Germany*, Leamington Spa ad. 1987; týž, *Sozialhistorische Migrationsforschung*, s. 49-546; Jan Lucassen, *Migrant Labour in Europe 1600-1900. The Drift on the North Sea*, London ad. 1987; Dirk Hoerder – Jörg Nagler (edd.), *People in Transit. German Migrations in Comparative Perspective, 1820-1930*, Cambridge 1995; Annemarie Steidel, *Auf nach Wien! Die Mobilität des mitteleuropäischen Handwerks im 18. und 19. Jahrhundert am Beispiel der Haupt- und Residenzstadt*. Wien – München 2003.

¹⁶ Srov. Klaus J. Bade (ed.), *Migration, Ethnizität, Konflikt* (= *Schriften des Instituts für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien IMIS* 1), Osnabrück 1996; Uwe Israel, *Fremde aus dem Norden. Transalpine Zuwanderer im spätmittelalterlichen Italien*, Tübingen 2005; Denis Menjot – Jean-Luc Pinol (edd.), *Les immigrants et la ville. Insertion, intégration, discrimination (XIIe- XXe siècles)*, Paris 1996; Gérard Noiriel, *Le creuset français. Histoire de l'immigration XIXe- XXe siècles*, Paris 1988.

¹⁷ Na výzkum migrací se specializuje Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien (IMIS) der Universität Osnabrück, který vydává *IMIS-Beiträge* 1/1995-27/2005, *IMIS-Schriften* 1/1996-12/2003 a *Studien zur Historischen Migrationsforschung (SHM)* 1/1995 – 14/2005 (<http://www.imis.uni-osnabrueck.de/PUBLIKAT/index.html>).

¹⁸ V německém prostředí se jedná o problematiku tzv. „Heiratskreisen;“ blíže materiálová studie Hartmut Kabele – Ruth Federspiel (edd.), *Soziale Mobilität in Berlin 1825-1957; Tabellen zur Mobilität, zu Heiratskreisen und zur Sozialstruktur*, St. Katharinen 1990; srov. např. Gerhard Jaritz – Albert Müller, *Migrationen in der Feudalgesellschaft*, Frankfurt am Main – New York 1988.

¹⁹ Petr Jančárek, *Sňatky v Zubrnících v 19. století (Zpráva o archivním výzkumu)*, *HD* 18, 1994, s. 167-178; Jaroslava Kalserová, *Populační vývoj jihočeské vesnice v 17. st. a v první polovině 18. st.*, *HD* 1, 1967, s. 28-33 (zde s. 33); B. Štěrbová, *Sňatečnost*, s. 128-129; Sabina Dušková, *Demografický vývoj Ústí nad Labem v 19. století*, *HD* 24, 2000, s. 109-162 (zde s. 129-131).

²⁰ E. Kačerová, *Sňatečnost*, s. 45-47; J. Stibor, *Původ opavských ženichů*, s. 29-31; Blanka Štěrbová, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686-1910*, *HD* 11, 1987, s. 115-120, 122-128.

v úvahu.²¹ Předmětem jejich zájmu zůstávají především pohlaví, věk, sociální příslušnost snoubenců,²² míra sňatečnosti,²³ otázka strategie volby životního partnera a uzavírání svatebních smluv,²⁴ sezónnost sňatečnosti nebo den konání svatebního obřadu.²⁵ Mnohdy bývá sňatečnost analyzována také v rámci celkového demografického vývoje, avšak ani v daných souvislostech nebývají sňatkové migrace vždy uváděny.²⁶ Ostatně ani jejich sledování není prováděno jednotným způsobem, zpravidla bývá kombinováno s dalšími ukazateli, zvláště však s věkem, pohlavím a socioprofesionální příslušností jednotlivých migrantů.²⁷ V daných souvislostech však nelze opomenout možnost vzájemného srovnání rozsahu pracovních a sňatkových migrací z hlediska lokalit odlišného sídelního charakteru.²⁸

České Budějovice – farnost a město na přelomu 18. a 19. století

Výzkum sňatkových migrací byl prováděn na příkladu českobudějovické farnosti – města, předměstí a poddanských vsí (mapy 1-3).²⁹ Uvedená oblast i období výzkumu (1750-1824) byly zvoleny ve snaze získat výsledky obecné platnosti. Dobře zachovaná pramenná základna nabízela možnost vzájemného srovnání pro město, jeho jednotlivá předměstí i okolní vsi. Výzkum byl prováděn v období zrušení nevolnictví (1781), vydání občanského zákoníku (1811) i začínající industrializace a urbanizace Českých Budějovic.

²¹ Blanka Štěřbová, Vývoj sňatečnosti ve Střelských Hošticích v letech 1891-1999, *HD* 23, 1999, s. 151-182.

²² Věra Hrušková, Uplatňování sociální endogamie v příměstské vesnici ve druhé polovině 19. století, *HD* 21, 1997, s. 133-148; Alice Klášterská, Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století, *HD* 22, 1998, s. 145-168.

²³ Markéta Seligová, Sňatečnost na severočeském panství Horní Police v první polovině 18. století. K možnostem odhadu míry sňatečnosti v předstatistickém období, *HD* 29, 2005, s. 29-52.

²⁴ Jana Mrázková, „Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati“. Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století, *HD* 29, 2005, s. 53-107; Pavla Nácovská, Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného a historicko-demografického poznání (Kutná Hora 1550-1600), *HD* 21, 1997, s. 37-72.

²⁵ Marie Heřmánková, Demografický vývoj únětické farnosti v 18. století, *HD* 24, 2000, s. 83-108 (zvl. s. 88-92); Václav Hofman, Sezónní průběh sňatečnosti v Čechách během 17. a 18. století, *HD* 26, 2002, s. 81-100.

²⁶ M. Heřmánková, *Demografický vývoj*, s. 83-108.

²⁷ M. Holubová, *Geografická a sociální mobilita*, s. 116-153.

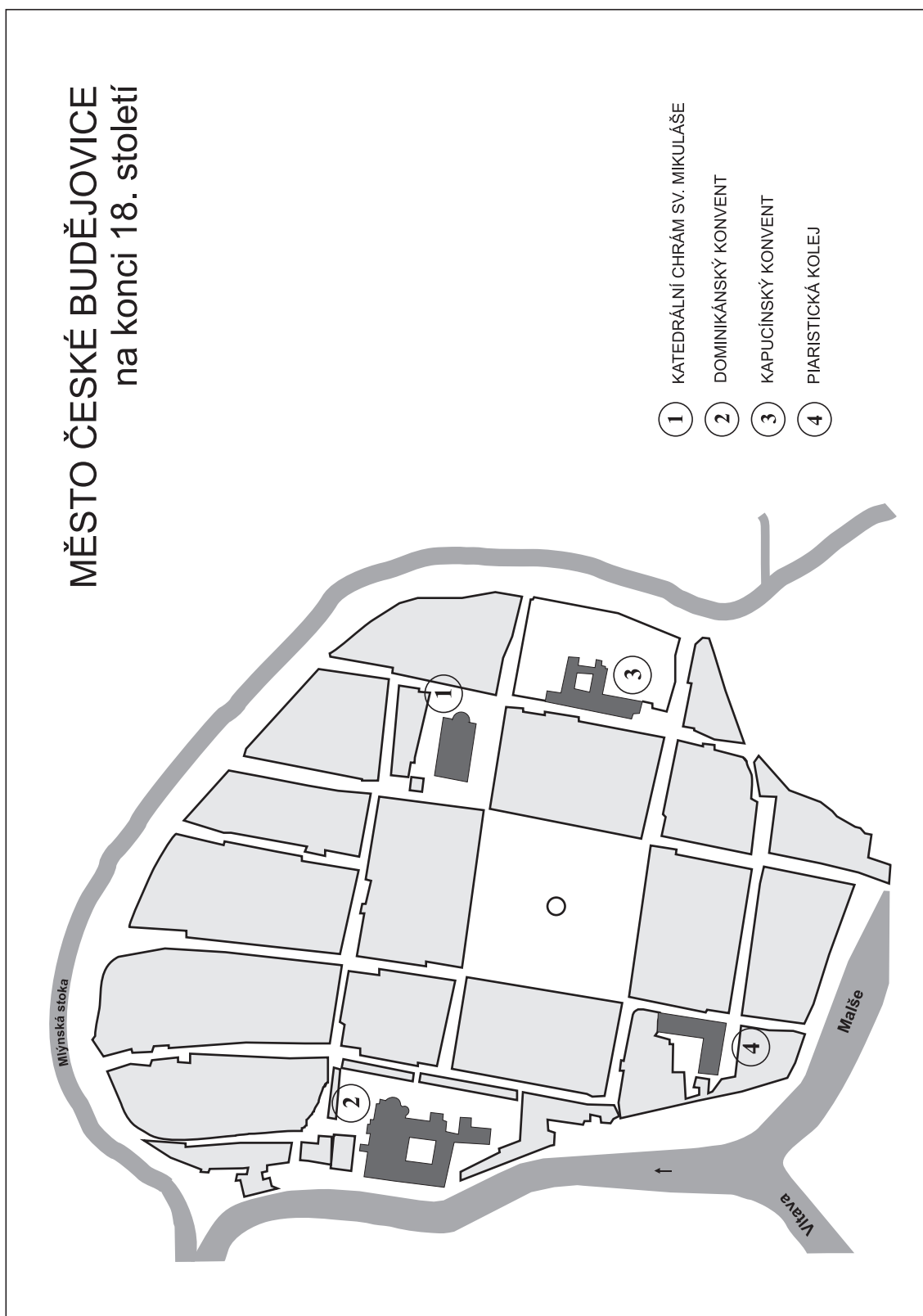
²⁸ J. Grulich – H. Zeithofer, *Migrace*, s. 85-104.

²⁹ Mapy 1-3 připravila Miroslava Melkesová.

Mapa 1.

Mapa 2.

Mapa 3.

ČESKÉ BUDĚJOVICE - město a poddanské vesnice na počátku 19. století

0 2,5 5 km

K nejstarší českobudějovické farnosti při chrámu svatého Mikuláše³⁰ náležel celý areál města včetně kostela Panny Marie Bolestné na Dobré Vodě. Právě zde od roku 1777 působili sídelní kaplani, kteří vykonávali samostatnou duchovní správu spojenou s vedením matrik.³¹ Počátky matriční evidence ve farnosti při kostele svatého Mikuláše v Českých Budějovicích spadají do první poloviny 17. století.³² Zatímco matriky pokřtěných zde začaly být vedeny již v roce 1615, evidence oddaných vznikla teprve roku 1644.³³ Dokládá jednotlivé osoby nejen z českobudějovické farnosti,³⁴ ale i z okolních farních obvodů Rudolfov,³⁵ Boršov nad Vltavou,³⁶ Libnič,³⁷ Dubné,³⁸ Hluboká nad Vltavou³⁹ a Hosín⁴⁰ (mapa 1).

³⁰ Uvedená farnost byla založena již v roce 1297.

³¹ Samostatná farnost při kostele Panny Marie Bolestné na Dobré Vodě byla zřízena teprve roku 1858. Další nové farnosti na území města vznikly během 20. století: při kostele svatého Jana Nepomuckého na Lineckém předměstí (1925), při kostele svatého Vojtěcha ve Čtyřech Dvorech (1990) a při kostele svatého Cyrila a Metoděje v Suchém Vrbném (1995). Blíže Miroslav Novotný, Církevní správa, in: Jiří Kopáček – Miroslav Novotný – Karel Pletzer – Robert Sak (edd.), *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 1998, s. 57-59.

³² Veškerá matriční evidence v sledovaném období (1750-1824) byla prováděna v latinském a především v německém jazyce; označení lokalit bylo překládáno s použitím: Felix Gundacker, *Dictionary of Bohemian Parishes in the Czech Republic*, Wien 1998; též, *Pfarrortlexikon Mähren*, Wien 2000.

³³ Ludmila Fialová (ed.), *Soupis farních matrik založených před rokem 1650 a uložených ve státních archivech. Čechy, HD 24*, 2000, s. 189-206 (zvl. s. 191).

³⁴ **Farnost České Budějovice (Böhmisch Budweis)** - vesnice: Rožnov (Strodenitz), Mladé (Lodus), Litvínovice (Leitnowitz), Šindlovy Dvory (Schindelhof), Mokré (Gauendorf), Haklovy Dvory (Hackelhof), Nové Dvory (Neuhof), Kněžské Dvory (Pfaffenhof), České Vrbné (Böhmischfellern), Čtyři Dvory (Vierhof), Hodějovice (Hodowitz), Vidov (Wiederpolen), Nemanice (Nemanitz); **Dobrá Voda (Gut Wasser - Bona Aqua)** - vesnice: Pohůrka (Bucharten), Suché Vrbné (Dürnfellern), Hlinsko (Hlitz-Lintz-Linz), Srubec (Srups), Třebotovice (Trzebotowitz), Kaliště (Kalischt).

³⁵ **Farnost Rudolfov (Rudolfstadt)** - vesnice: Adamov (Adamstadt), Vrátó (Brod), Pfaffendorf (Hlincová Hora), Vesce (Wess), Jivno (Giben).

³⁶ **Farnost Boršov nad Vltavou (Payreschau)** - vesnice: Černý Dub (Tschernoduben), Homole (Hummeln), Planá (Plan), Roudné (Ruden), Jamné (Jamles), Kroclov (Kräzles), Koroseky (Korosek), Vrábče (Prabsch), Záhorčice (Zahortschitz), Závraty (Zawraten), Poříčí (Porschitz).

³⁷ **Farnost Libnič (Libnitsch)** - vesnice: Jelmo (Jelmo), Hůry (Hurr), Úsilné (Ossal-Ohssal-Woselno), Červený Újezd (Rotaujest).

³⁸ **Farnost Dubné (Duben)** - vesnice: Dubné (Duben), Branišov (Branischen), Třebín (Trebín), Lipí (Lippen), Kvítovice (Kwitkowitz), Žabovřesky (Schabowres), Křenovice (Kschenowitz), Jaronice (Jaronitz), Slavče (Slawtsch).

České Budějovice představovaly nejvýznamnější obchodní a řemeslnické centrum jižních Čech. Již roku 1514 zde bylo evidováno 43 řemesel a živností, na jejichž provozování se podílelo 253 osob náležejících do čtrnácti cechů. Místní kupci zprostředkovávali většinu dodávek štýrského železa a železářských výrobků z hornorakouského tržního centra v Cáhlově, dnešním Freistadtu. Vzrůstající obchod se solí ze „Solné komory“ způsobil, že město se stalo významným konkurentem Prachatic, které její dovoz zajišťovaly přes bavorský Pasov. K místní prosperitě současně přispívala těžba stříbra v nedalekém Rudolfově. V průběhu 16. století českobudějovičtí měšťané dokázali využít všech svých ekonomických výhod a politických výsad k přeměně města na významné centrum hospodářského a politického života celého jihočeského regionu.

O tom, že během 17. století České Budějovice začaly nabývat německý charakter, svědčí úbytek česky psaných úředních záznamů v agendě města. Kořeny zmíněného jevu je však nutné hledat již v 16. století, kdy se na území města (mapa 2) začali usazovat německy mluvící řemeslníci. Během 17. století se prosadili nejenom ve městě, ale také v okolních poddanských vsích. Uvedený stav potvrzuje zpráva, která vznikla při přípravě církevní fase tereziánského katastru (1701),⁴¹ v jejímž obsahu se hovoří o devíti českých⁴² a šestnácti německých vesnicích⁴³ náležejících k českobudějovické farnosti.

Tabulka 1. České Budějovice – počty domů a obyvatel (1841)

Název lokality	Počet domů	Počet obyvatel
České Budějovice	444	4534
Pražské předměstí	196	1832
Vídeňské (a Svinenské) předměstí	136	1322
Linecké předměstí	44	447
Město a předměstí dohromady	820	8135

Pramen: J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch darstellt. Budweiser Kreis, Prag 1841, s. 11.

³⁹ **Farnost Hluboká nad Vltavou (Frauenberg)** - Bavorovice (Baurowitz), Dasný (Kronfellen).

⁴⁰ **Farnost Hosín (Hosin)** - Hrdějovice (Hartowitz), Opatovice (Opatowitz), Dobřejice (Dobschejowitz), Chotýčany (Schmiedgraben), Borek (Borek), Lhotice (Lhotitz).

⁴¹ Václav Řepa, Zpráva o stavu farní osady Budějovické ze dne 16. dubna 1701, *Budivoj* 49, 1913, č. 89.

⁴² **České vesnice (1701):** Úsilné, Jivno, Kaliště, Třebotovice, Libnič, Hůry, Vidov, Vesce, Jelmo, dvůr Ortvínovice a ovčinec Stohy.

⁴³ **Německé vesnice (1701):** Hlincová Hora, Kněžské Dvory, Vrátó, Dubičné, Hlinsko, Suché Vrbné, Šindlovy Dvory, Haklovy Dvory, České Vrbné, Pohůrka, Mladé, Rožnov, Hodějovice, Litvínovice, Mokré a Čtyři Dvory.

Tabulka 2. České Budějovice – vesnice náležející k městu (1841)

Název lokality	Počet domů	Počet obyvatel	Vzdálenost od města
Mladé	15	67	1/2 hod
Rožnov	46	298	3/4 hod
Litvínovice	29	201	1/2 hod
Šindlovy Dvory	13	73	3/4 hod
Haklovy a Nové Dvory	30	219	1 hod
České Vrbné	21	125	1 hod
Kněžské Dvory	14	59	3/4 hod
Čtyři Dvory	33	205	1/2 hod
Mokré	22	144	1 hod
Rudlolfov	143	839	1 hod
Vesce	14	70	1 1/8 hod
Vráto	31	220	3/4 hod
Dusičné	24	156	1 hod
Hlinková Hora	19	79	1 1/4 hod
Dobrá Voda	35	242	3/4 hod
Pohůrka	27	141	1 hod
Hlinsko	17	98	3/4 hod
Suché Vrbné	12	73	1/2 hod
Srubec	43	210	1 1/4 hod
Dubné	31	218	1 3/4 hod
Třebín	16	101	1 1/2 hod
Branišov	29	209	1 1/4 hod
Doudleby	36	261	2 hod
Straňany	33	200	2 1/8 hod
Roudné	23	153	1 hod
Černý Dub	11	79	1 1/2 hod
Planá	25	174	1 hod
Homole	41	268	1 1/4 hod
Dasný	22	139	1 3/4 hod
České Ohrazení	23	145	2 hod
Řevňovice	14	72	2 1/2 hod
Dolní Vesce	4	35	3 hod
Ledabyle	23	128	1 1/4 hod
Vesnice celkem	919	5701	-

Pramen: J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch darstellt. Budweiser Kreis, Prag 1841, s. 25-29.

Zlepšující se ekonomická situace Českých Budějovic s sebou přinesla také rozšíření městského majetku, který během 2. poloviny 18. století zahrnoval 37 vesnic a 2 statky (tabulka 3).⁴⁴ V uvedeném období již ve městě pracovalo 250 řemeslníků; dokladem slibně se rozvíjející ekonomiky se stalo udělení práva

⁴⁴ Problematikou městských vsí se zabývali Karel Kuča – Karel Pletzer, Městské vsi, in: J. Kopáček – M. Novotný – K. Pletzer – R. Sak (edd.), *Encyklopedie*, s. 271-272.

čtvrtého výročního trhu (1749). Ve městě i v jeho okolí se zároveň rozvíjela hlavně textilní výroba; například v 70. letech 18. století na Českobudějovicku podomácku pracovalo asi 20 000 přadláků. Postavení důležitého obchodního centra si České Budějovice upevňovaly i díky výstavbě silniční sítě. Městem procházely dvě významné obchodní trasy – Linecká silnice spojující Prahu s Lincem a Rybářská či Budějovická silnice směřující z Rakous přes jižní a západní Čechy do Bavorska.

Čilý hospodářský ruch se začal projevovat i na městském panství, kde se již koncem 18. století slibně rozvíjely nově založené obce Včelná, Nemanice a zejména Dobrá Voda – hojně navštěvované poutní a lázeňské místo.⁴⁵ Po napoleonských válkách, které do určité míry zbrzdily slibný rozvoj města, nastal čilý stavební ruch doprovázený výstavbou komunikací a zřizováním prvních průmyslových podniků. Do města se začal stahovat stále větší počet pracovních sil, pro které se stabilní zaměstnání stávalo příslibem pravidelného výdělku. Zvláště pro někdejší venkovskou čeleď bylo zárukou lepšího ekonomického a sociálního zabezpečení.⁴⁶

Metoda a okolnosti prováděného výzkumu

Východiskem prováděného výzkumu se stala českobudějovická matriční evidence oddaných (1750-1824). Její přepis umožnil vytvoření počítačové databanky, kterou již bylo možné vyhodnotit s pomocí kvantitativních metod.⁴⁷ V případě konkrétních osob byl výzkum migrací prováděn na základě vzájemné konfrontace místa pobytu před sňatkem a po jeho uzavření.⁴⁸ U svobodných osob – žen i mužů – bylo za výchozí informaci pokládáno bydliště rodičů s odkazem na otce. Pokud se v některých případech současně uvádělo místo původu i dočasného pracovního uplatnění, východiskem prováděného srovnání bylo vždy bydliště rodičů. Zvolený přístup byl dán tím, že v některých případech pracovní migrace splývala s migrací sňatkovou. Rozsah sňatkových migrací byl

⁴⁵ Dějiny Českých Budějovic zpracovali: Václav Bůžek – Jiří Dvořák – Miroslav Novotný – Robert Sak, Dějiny města, in: J. Kopáček – M. Novotný – K. Pletzer – R. Sak (edd.), *Encyklopedie*, s. 80-87 (zvl. s. 82-84).

⁴⁶ J. Grulich, Obyvatelstvo, in: J. Kopáček – M. Novotný – K. Pletzer – R. Sak (edd.), *Encyklopedie*, s. 326.

⁴⁷ Uplatněním kvantitativních metod při výzkumu migrací se zabýval např. Steve Hochstadt, *Mobility and Modernity. Migration in Germany, 1820-1989*, Ann Arbor 1999, zvl. s. 7-54 (Historical Migration Research as Quantitative Social History). V českém prostředí byly sňatkové migrace zpravidla posuzovány pouze na základě malého vzorku.

⁴⁸ Až teprve od 20. let 19. století, tedy na sklonku sledovaného období, nebylo do matrik zapisováno společné bydliště, ale místo původu, nejčastěji bydliště rodičů novomanželského páru včetně popisného čísla jejich domu.

následně nulový, což by mohlo následně vést ke zkreslenému zhodnocení celkové situace.

U většiny ovdovělých i některých svobodných osob místo jejich původu splývalo s dosavadním bydlištěm. Zmíněný stav potvrzoval jejich nezávislou existenci, kterou je nutné spatřovat v přímých souvislostech s vlastním zdrojem obživy. Ten zpravidla pramenil z majetkového vlastnictví získaného po rodičích nebo prostřednictvím koupě. Teoreticky vzato, muž v protoindustriální společnosti neměl uzavírat sňatek do té doby, pokud si nebyl jist tím, zda dokáže uživit rodinu.⁴⁹ Za dané situace určitou výjimku představovaly případy, kdy si svobodný muž bral ovdovělou ženu nebo svobodnou dědičku otcovského majetku. Sňatek dědice venkovské i městské nemovitosti zpravidla představoval pádný důvod k uskutečnění změny majitele rodinného majetku.⁵⁰

Tabulka 3. Farnost České Budějovice, oddané osoby a manželské páry (1750-1824)

Celkové počty	1750-1774	1775-1799	1800-1824	Souhrn
Oddané osoby	3696	3310	3274	10280
Manželské páry	1848	1655	1637	5140

Výzkum sňatkových migrací byl prováděn jen tehdy, pokud bylo známo bydliště snoubenců před sňatkem a po jeho uzavření. Obě lokality byly vzájemně konfrontovány v rámci celku i z hlediska odlišného sídelního charakteru (město, předměstí a vesnice). Následně byla analyzována jejich vzájemná vzdálenost (km). Vzhledem k neznalosti přesných cest, kterých mohli snoubenci při uskutečňování sňatkových migrací využívat,⁵¹ byl jejich rozsah vymezen prostřednictvím „vzdušných čar“. Na jejich základě došlo ke stanovení okruhů, v rámci kterých sňatkové migrace probíhaly. U vesnic i některých rakouských a německých lokalit však vyvstal problém s jejich přesnou identifikací. Matriční zápis někdy obsahoval zkomolený, nepřesný nebo nečitelný název místa v německém jazyce, který již nebylo možné dodatečně určit. Pokud byl současně uveden aspoň přípis o charakteru sídelní jednotky, dané místo bylo bráno do úvahy pouze v obecné rovině jako město nebo vesnice.

⁴⁹ Srov. Jan Horský – Markéta Seligová, *Rodina našich předků*, Praha 1997, s. 77-78; Pavla Horská – Milan Kučera – Eduard Maur – Milan Stloukal, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 288.

⁵⁰ Podrobný rozbor okolností doprovázejících sňatek dědice provedla A. Klášterská, *Výběr*, s. 145-168.

⁵¹ Dobu, kterou musel člověk ujít, než se dostal z města do některé z okolních vesnic, v hodinách uvádí J. G. Sommer, *Das Königreich Böhmen*, s. 25-29 (tabulka 2).

O reprezentativním charakteru prováděných výzkumů svědčí celkový vzorek obyvatelstva. Ve zvoleném období (1750-1824) byly analyzovány údaje o 5 140 manželských párech, což představuje 10 280 osob (tabulka 3). Pokud někdo náležel do skupiny nezařaditelných nebo nezjistitelných (v případě neurčitého rodinného stavu, neuvedeného místa původu nebo pobytu snoubenců apod.), jejich podíl nikdy nepřesahoval 10 % z celku. Ani zmíněný nedostatek nemohl zpochybnit výsledky prezentované v rámci prováděného studia zvolené problematiky. Vyrovnané počty všech evidovaných osob i manželských párů během jednotlivých období dokládají úplnost pramenné základny a zároveň potvrzují reprezentativní charakter zveřejněných výsledků (tabulka 3).

Tabulka 4. Farnost České Budějovice, bydliště manželů (1750-1824)

Bydliště manželů	1750-1774		1775-1799		1800-1824	
Města	797	43,1 %	708	42,8 %	866	52,9 %
Předměstí	304	16,5 %	316	19,1 %	362	22,1 %
Vesnice	747	40,4 %	533	32,2 %	401	24,5 %
Nezjištěno	-	-	98	5,9 %	8	0,5 %
Celkem	1848	100,0 %	1655	100,0 %	1637	100,0 %

Tři periody, do kterých bylo celé sledované období rozděleno (1750-1774, 1775-1799, 1800-1824), měly napomoci k lepšímu pochopení sňatkových migrací v době, kdy České Budějovice začínaly prožívat období své novodobé hospodářské prosperity, které bylo doprovázeno zvyšováním počtu místního obyvatelstva i rozšiřováním města. V případě volby uvedených period byl brán v úvahu i obecný vývoj v zemi, který s sebou přinášel zrušení nevolnictví (1781), vydání občanského zákoníku (1811) i éru industrializace a urbanizace.⁵² Všechny zmíněné faktory mohly teoreticky ovlivnit změnu rodinných struktur i každodenní život místních obyvatel.⁵³ Prováděný výzkum si kladl otázku, jak velký byl jejich dopad v oblasti sňatečnosti a sňatkových migrací na území českobudějovické farnosti. Zda v uvedených souvislostech se více projevovala lokální konstelace životních podmínek nebo obecný vývoj v zemi.

Změnu sídelní struktury v oblasti Českobudějovicka potvrzují údaje o bydlišti novomanželů po sňatku (tabulka 4). V průběhu jednotlivých period (tabulka 3) se snižovaly podíly těch, kteří po vstupu do manželského stavu zůstávali na venkově (1750/1774 - 40,4 %; 1800/1824 - 24,5 %). Zmíněný stav byl ovliv-

⁵² Obecně k uvedené problematice Pavla Horská – Eduard Maur – Jiří Musil, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl 2002.

⁵³ Na určitá specifika příměstské vesnice poukázala Věra Hrušková, Vliv změny profese na rodinu příměstské vesnice druhé poloviny 19. století, *HD* 17, 1993, s. 201-228.

něh blízkostí jihočeské metropole, jejíž rozvoj měl za následek odliv pracovních sil z venkovského prostředí. V uvedených souvislostech však nelze opomenout ani uplatňováním dědického práva, které preferovalo zachování celistvosti venkovského hospodářství před jeho dělením mezi jednotlivé sourozence. Lidem z venkova, kteří se museli spokojit s vyplacením dědického podílu, město i jeho jednotlivá předměstí nabízely možnost obživy i bydlení.

V případě jihočeské metropole byl po napoleonských válkách zaznamenán čilý stavební ruch. Nikoliv v důsledku vydání patentu o zrušení nevolnictví, ale v souvislosti s pozdější výstavbou komunikací a vznikem prvních průmyslových podniků sem přicházela někdejší čeled', pro kterou České Budějovice nabízely možnost lepšího výdělků i hmotného zabezpečení. Zatímco během 2. poloviny 18. století byly v případě osob, které po sňatku přebývaly městě, doložitelné vyrovnané podíly (1750/1774 - 43,1 %; 1775/1799 - 42,8 %), počátkem 19. století došlo k jejich zvýšení (1800/1824 - 52,9 %). Vzhledem k tomu, že o likvidaci systému opevnění bylo rozhodnuto až v roce 1825, možnost výstavby nových příbytků přímo ve městě zůstávala po celé sledované období omezena. Měšťané se snažili zvýšenou poptávku po bytech vyřešit tím, že ke svým domům přistavovali nádvorní trakty. Uvedeným způsobem však často vznikaly malé a nevyhovující byty, které umožňovaly jen částečné řešení vzniklé situace.

Během novodobého rozvoje Českých Budějovic se jako perspektivnější jevila předměstí, na kterých přebýval stále větší podíl novomanželských párů (1750/1774 - 16,5 %; 1800/1824 - 22,1 %). V případě města i jeho jednotlivých předměstí bylo patrné, že pracovní migrace zpravidla předcházely migracím sňatkovým. Mužům i ženám dávaly příležitost nejenom k poznání nového prostředí, ale i k volbě budoucího životního partnera. Za významný mezník v demografickém vývoji Českých Budějovic lze označit rok 1848 (zrušení poddanství), který měl za následek hromadné vyvazování venkovského obyvatelstva z poddanských povinností a jeho masový příliv do města. Počátky rozšiřování jihočeské metropole, na němž se podílelo venkovské obyvatelstvo z okolních vsí, spadají do sledovaného období.

Rodinný stav snoubenců

Za důležitý faktor ovlivňující vznik manželství lze označit rodinný stav snoubenců, který byl v případě českobudějovické farnosti doložitelný po celé sledované období (1750-1824).⁵⁴ V zkoumané oblasti převažovaly protogamní sňatky, při kterých oba snoubenci uzavírali svůj první sňatek. Zbývající část připadala na další tři typy sňatků, ve kterých figurovali vdovci a vdovy. V uvedené

⁵⁴ Údaje o rodinném stavu chyběly v letech: 1775/1799 - 209 osob (6,3 %); 1800/1824 - 71 osob (2,2 %).

skupině byly dominantní případy, kdy ovdovělí muži uzavírali sňatek se svobodnými ženami, méně častěji se vdova vdávala za svobodného muže a ze všeho nejméně vstupovaly ovdovělé osoby do manželství společně (tabulka 5).⁵⁵ Nejvíce takových sňatků bylo doložitelných v období hladomoru na počátku 70. let 18. století.⁵⁶ Systematický výzkum matriční evidence prokázal, že v uvedeném případě se jednalo o největší mortalitní krizi, která jižní Čechy zachvátila od konce třicetileté války. Omezený výběr partnera katastrofální situaci místního obyvatelstva nepřímo potvrzuje.

Tabulka 5. Sňatky ovdovělých osob, farnost České Budějovice (1750-1824)

Rodinný stav snoubenců	Počty osob vstupujících do manželství						
	lokalita	1750-74		1775 -99		1800-24	
Vdovec - vdova	město	18	16,9 %	-	-	38	22,1 %
	předměstí	13	17,6 %	-	-	18	19,4 %
	vesnice	30	19,1 %	1	1,0 %	15	16,1 %
Vdovec - svobodná žena	město	89	83,1 %	144	100,0 %	134	77,9 %
	předměstí	61	82,4 %	72	100,0 %	75	80,6 %
	vesnice	127	80,9 %	102	99,0 %	78	83,9 %
Celkem vdovců	-	338	100,0 %	319	100,0 %	358	100,0 %
Vdova - vdovec	město	18	15,7 %	-	-	38	33,9 %
	předměstí	13	34,2 %	-	-	18	52,9 %
	vesnice	30	42,3 %	1	1,6 %	15	35,7 %
Vdova - svobodný muž	město	97	84,3 %	110	100,0 %	74	66,1 %
	předměstí	25	65,8 %	37	100,0 %	16	47,1 %
	vesnice	41	57,7 %	60	98,4 %	27	64,3 %
Celkem vdov	-	224	100,0 %	208	100,0 %	188	100,0 %

Pokud si ovdovělí lidé zvolili svobodného partnera, vzájemná citová náklonnost mezi nimi pravděpodobně nebyla příliš silná. Na druhé straně však nelze opomenout skutečnost, že i za dané situace mohlo dojít k uzavření oboustranně výhodného sňatku. V případě zabezpečeného ovdovělého člověka, který si vybral mladšího svobodného partnera, je nutné přihlížet k psychickým okolnostem (např. zkušenost s nemocí bývalého muže nebo ženy). U vdovce nelze zcela přehlédnout ani touhu po zplození dalšího potomka, která v případě sňatku

⁵⁵ Situace na Českobudějovicku (1750-1824) shodně odpovídala poznatkům z jiných regionů – srov. J. Mrázková, „*Přislíbujou sobě věrnost*“, s. 80; Blanka Šterbová, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686-1910*, *HD* 11, 1987, s. 107-109; táž, *Sňatečnost*, s. 126; Ursperger Schelbert, *Bevölkerungsgeschichte der Schwyzer Pfarreien Freienbach und Wollerau im 18. Jahrhundert*, Zürich 1989, s. 114-118.

⁵⁶ Srov. Lucie Steinbachová, *Demografický vývoj za hladomoru v letech 1771-1772*, *HD* 25, 2001, s. 101-128.

s vdovou již nemusela být naplněna. Z pohledu svobodného muže bylo možné od sňatku s ovdovělou ženou očekávat zisk majetkového vlastnictví i zlepšení stávajícího společenského postavení. Ani v případě svobodné ženy však nelze opomenout možný předpoklad zlepšení dosavadních životních podmínek.⁵⁷

Tabulka 6. Snoubenci podle rodinného stavu, farnost České Budějovice (1750-1774)

Rod. stav	Muži						Ženy					
	Město		Předměstí		Vesnice		Město		Předměstí		Vesnice	
Svobodní/é	690	86,6 %	230	75,7 %	590	79,0 %	682	85,6 %	266	87,5 %	676	90,5 %
Ovdovělí/é	107	13,4 %	74	24,3 %	157	21,0 %	115	14,4 %	38	12,5 %	71	9,5 %
Celkem	797	100,0 %	304	100,0 %	747	100,0 %	797	100,0 %	304	100,0 %	747	100,0 %

Tabulka 7. Snoubenci podle rodinného stavu, farnost České Budějovice (1775-1799)

Rod. stav	Muži						Ženy					
	Město		Předměstí		Vesnice		Město		Předměstí		Vesnice	
Svobodní/é	563	79,5 %	244	77,2 %	428	80,3 %	591	83,5 %	279	88,3 %	469	88,0 %
Ovdovělí/é	144	20,4 %	72	22,8 %	103	19,3 %	110	15,5 %	37	11,7 %	61	11,4 %
Nezjištěno	1	0,1 %	-	-	2	0,4 %	7	1,0 %	-	-	3	0,6 %
Celkem	708	100,0 %	316	100,0 %	533	100,0 %	708	100,0 %	316	100,0 %	533	100,0 %

Pozn.: Do této tabulky nebylo zařazeno 196 osob (98 mužů a 98 žen), u kterých chyběly informace o bydlišti.

Tabulka 8. Snoubenci podle rodinného stavu farnost České Budějovice (1800-1824)

Rod. stav	Muži						Ženy					
	Město		Předměstí		Vesnice		Město		Předměstí		Vesnice	
Svobodní/é	669	77,3 %	267	73,8 %	305	76,1 %	735	84,9 %	325	89,8 %	356	88,8 %
Ovdovělí/é	172	19,9 %	93	25,7 %	93	23,2 %	112	12,9 %	34	9,4 %	42	10,5 %
Nezjištěno	25	2,8 %	2	0,5 %	3	0,7 %	19	2,2 %	3	0,8 %	3	0,7 %
Celkem	866	100,0 %	362	100,0 %	401	100,0 %	866	100,0 %	362	100,0 %	401	100,0 %

Pozn.: Do této tabulky nebylo zařazeno 16 osob (8 mužů a 8 žen), u kterých chyběly informace o bydlišti.

Ovdovělý člověk většinou dával přednost svobodnému partnerovi, ať už se jednalo o muže nebo o ženu. Druhé a další následné sňatky často uzavírali lidé náležející do vyšších věkových skupin (tabulky 9-10). Na Českobudějovicku

⁵⁷ S kritikou věkově nevyrovnaných manželství již v 17. století vystoupil Jan Amos Komenský: „staří mladé brali a mladí staré, pak nebylo dětí, město pustlo a cizí se hnízdili“. Blíže Eduard Maur, Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. stol., *Československý časopis historický* 19, 1971, s. 853.

průměrný věk vdovce představoval 40-49 let, u žen to bylo o něco méně (35-39 let). Nemajetná ovdovělá žena s dětmi měla jen minimální šanci na uzavření nového sňatku. Její beznadějná situace byla v některých případech řešitelná následováním zabezpečeného partnera. Změna bydliště byla pravděpodobná také tehdy, pokud vdova měla odrostlejší děti, kterým mohla předat rodinný majetek. Pokud se zmíněným způsobem dokázala „zbavit“ vazby na své hmotné zázemí, mohla se začít podílet na sňatkových migracích. Ovdovělé ženy měly k jejich uskutečňování vždy poněkud větší sklon než vdovci.

U ovdovělých žen, které již svému potencionálnímu nápadníkovi nemohly nabídnout tělesnou krásu, zájem ze strany mužů zpravidla vzbuzovalo jejich hmotné zázemí. Také za vdovou, která svůj majetek ještě nemohla předat nikomu ze svých nedospělých dětí, se většinou přizpůsobil nový partner. Představa hospodaření na cizím majetku byla v jeho případě dostačující motivací pro uskutečnění sňatkové migrace.⁵⁸ Obecně je možné poznamenat, že vdovec měl oproti ovdovělé ženě poněkud větší šanci na uzavření sňatku se svobodným partnerem. Současně však platilo, že člověk, který vstupoval poprvé do manželství, zpravidla preferoval partnera shodného rodinného stavu, společenské příslušnosti i přiměřeného věku.⁵⁹ Konkrétní volba životního partnera byla ovlivněna okruhem potencionálních nápadníků i možnostmi jejich volby. V některých případech však nelze zcela vyloučit ani vliv rodičů.⁶⁰

Lidé, kteří poprvé vstupovali do manželství, převažovali nad ovdovělými ve všech typech sídelních jednotek – ve městě, na předměstí i v poddanských vsích (tabulky 6-8). Svobodní muži z řad městského obyvatelstva sice dominovali (77,3-86,6 %) nad vdovci, podíly svobodných žen však byly ještě poněkud vyšší (83,5-85,6 %). Také v případě českobudějovických předměstí byla doložitelná obdobná situace, avšak svobodné ženy (87,5-89,9 %) oproti svobodným mužům (77,2-75,7 %) vykazovaly ještě hojnější zastoupení. Největší

⁵⁸ Okolnostem vzniku manželství jsou věnovány následující sborníky: Isabelle Devos – Liam Kennedy (edd.), *Marriage and rural economy. Western Europe since 1400*, Turnhout 1999; R. B. Outhwaite, *Marriage and Society. Studies in the Social History of Marriage*, London 1981.

⁵⁹ Odlišnými strategiemi volby životního partnera se na příkladu třeboňského panství v období na přelomu 18. a 19. století zabývala Jana Mrázková, *Věc veřejná nebo soukromá? Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera*, in: Radim Štěrba – Jaroslav Vaculík (edd.), *HISTORIE 2004. Celostátní vědecká konference. Brno, 6.-7. prosince 2004*, Brno 2005, s. 89-105 (zde s. 95-104); táž, *„Přislibujou sobě věrnost“*, s. 76-94.

⁶⁰ Problematikou volby životního partnera se z teoretického hlediska zabývali Manfred Amelang – Hans-Joachim Ahrens – Hans Werner Bierhoff (edd.), *Partnerwahl und Partnerschaft. Formen und Grundlagen partnerschaftlicher Beziehungen*, Göttingen – Toronto – Zürich 1991.

převaha svobodných osob žen byla zaznamenána ve vesnickém prostředí: 88,0-90,5 % oproti 76,1-79,0 % u mužů. Zmíněný stav potvrzuje převahu ženské složky v místní populaci. Z hlediska rodinného stavu ovdovělé osoby představovaly minoritní skupinu ve městě (muži: 13,4-20,4 %; ženy: 12,9-16,5 %), na předměstích (muži: 22,8-25,7 %; ženy: 9,4-12,5 %) i v poddanských vsích (muži: 19,3-23,2 %; ženy: 9,5-11,4 %). Zastoupení svobodných a ovdovělých osob mírně kolísalo, avšak převaha svobodných nad ovdovělými v případě mužů i žen zůstávala zachována po celé sledované období (tabulky 6-8).⁶¹

Věk snoubenců

Sňatkový věk je nutné vnímat jako jeden z důležitých faktorů ovlivňujících délku života v manželství i počet narozených dětí. V českém prostředí je přímo z matrik doložitelný teprve od roku 1784, kdy začal být evidován na základě matričního patentu císaře Josefa II. Přestože v rámci prováděného výzkumu byl zmiňován pouze po dobu 41 let, na příkladu českobudějovické farnosti se podařilo získat výsledky srovnatelné s jinými regiony. V případě mužů i žen byl analyzován během dvou period (1784-1799; 1800-1824); ty se však ukázaly jako krátké pro sledování dlouhodobých změn věkové struktury snoubenců (tabulky 9-10).

Tabulka 9. Průměrný sňatkový věk snoubenců podle pohlaví a rodinného stavu, farnost České Budějovice (1784-1799)

Ukazatel	Město				Předměstí				Vesnice			
	muži		ženy		muži		ženy		muži		ženy	
	sv.	ovd.	sv.	ovd.	sv.	ovd.	sv.	ovd.	sv.	ovd.	sv.	ovd.
Počet osob	338	110	378	72	134	46	161	20	183	51	209	25
Průměrný věk	30,2	44,2	26,1	37,0	31,7	48,7	26,6	40,3	27,6	47,3	25,0	37,7

Sv. – svobodní, Ovd. – ovdovělí.

Tabulka 10. Průměrný sňatkový věk snoubenců podle pohlaví a rodinného stavu, farnost České Budějovice (1800-1824)

Ukazatel	Město				Předměstí				Vesnice			
	muži		ženy		muži		ženy		muži		ženy	
	sv.	ovd.	sv.	ovd.	sv.	ovd.	sv.	ovd.	sv.	ovd.	sv.	ovd.
Počet osob	670	171	736	112	267	93	324	34	304	93	351	41
Průměrný věk	30,6	46,8	26,7	37,8	29,6	48,3	27,5	37,2	28,0	42,6	25,6	36,6

Sv. – svobodní, Ovd. – ovdovělí

⁶¹ K shodným poznatkům na příkladu venkovského prostředí dospěla B. Štěrbová, *Sňatečnost*, s. 126.

Určitou pozornost si zaslouží sňatkový věk zkoumaný z hlediska pohlaví v rámci odlišných sídelních jednotek. Na předměstích, do kterých lidé z venkova migrovali nejčastěji, byl u svobodných osob mužského pohlaví doložitelný jeho mírný pokles (1784/1799 - 31,7; 1800/1824 - 29,6). Průměrný sňatkový věk se zde začal přibližovat hodnotám, které vykazovalo vesnické prostředí. V případě svobodných mužů pocházejících z města si zachovával stabilní úroveň po celé sledované období (1784/1799 - 30,2; 1800/1824 - 30,6). Obecně platilo, že na území města i českobudějovických předměstích svobodní muži vstupovali do manželství po završení třiceti let věku (tabulky 9-10).⁶²

Ve vsích, které náležely k českobudějovické farnosti, průměrný sňatkový věk svobodných mužů dosahoval hodnoty 28 let (1784/1799 - 27,6; 1800/1824 - 28,0).⁶³ V podstatě odpovídá tvrzení, že v protoindustriální společnosti se měl svobodný muž oženit teprve tehdy, když byl schopen uživit rodinu. Uvedený sňatkový věk svědčí o určité době čekání na převzetí otcovského majetku, případně období čelední služby a podružství, které měly přispět nashromáždění dostatečného množství finančních prostředků nutných k zakoupení cizího hospodářství či živnosti. V městském prostředí však nelze opomenout ani „léta učednická a tovaryšská“. Průměrný sňatkový věk na území českobudějovické farnosti odpovídá hodnotám, které bývají uváděny pro oblast střední a západní Evropy v období na rozhraní starého a nového demografického režimu.⁶⁴ V průběhu 19. století, kdy také na jihu Čech docházelo k rozpadu tradičních rodinných forem, se postupně zvyšoval. Výzkum prováděný na příkladu českobudějovické farnosti však dokázal zachytit pouze počátek tohoto složitého procesu.

Na základě občanského zákoníku, který platil od roku 1811, byla hranice plnoletosti stanovena na 24 let. Zmíněný fakt však nepředstavoval žádnou vážnější překážku pro vstup do manželství v nižším věku. V podstatě zde stačil souhlas rodičů a nezletilá dívka, stejně jako chlapec, mohla uzavřít sňatek i před

⁶² Srov. S. Dušková, *Demografický vývoj*, s. 118-119; M. Holubová, *Geografická a sociální mobilita*, s. 146.

⁶³ Srov. Alice Klášterská-Velková, *Zásahy státu do vztahu mezi vrchností a poddanými a jejich dopad na vesnickou rodinu na přelomu 18. a 19. století*, *Časopis Národního muzea – řada historická* 168, 1999, s. 53-73 (zde s. 67); A. Klášterská, *Výběr*, s. 147-167; P. Jančárek, *Sňatky*, s. 172; M. Holubová, *Geografická a sociální mobilita*, s. 146.

⁶⁴ Josef Ehmer analyzoval procentuální zastoupení svobodných osob v rámci odlišných věkových skupin: Josef Ehmer, *Heiratsverhalten, Sozialstruktur, ökonomischer Wandel. England und Mitteleuropa in der Formationsperiode des Kapitalismus*, Göttingen 1991, s. 83-158. V závěru své práce Josef Ehmer komparativním způsobem doložil vývoj sňatkového věku (1600-1911) na území Německa a Anglie (s. 292); srov. Hans Medick, *Weben und Überleben in Laichingen 1650-1900. Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte*, Göttingen² 1997, s. 314-354; U. Schelbert, *Bevölkerungsgeschichte*, s. 106-114.

dosažením uvedené věkové hranice. To se však zpravidla stávalo jen tehdy, pokud bylo třeba získat novou hospodyní při odchodu rodičů na výměnek nebo před nástupem na vojnu, neboť ženatý muž byl do armády povolán jen zřídka. Pokud se osoba mužského pohlaví výjimečně ženila v mladším věku, tak právě zde je třeba spatřovat hlavní důvod, proč tomu tak bylo. V oblasti česko-budějovické farnosti však byly uvedené případy naprosto ojedinělé.

V souladu s poznatky z jiných regionů svobodné ženy, podle své příslušnosti k určitému typu sídelní jednotky, vstupovaly do manželství dříve než svobodní muži (tabulky 9-10). Obdobně jako v případě mužské populace jejich průměrný sňatkový věk vykazoval srovnatelné hodnoty ve městě (1784/1799 - 26,1; 1800/1824 - 26,7) i na předměstích (1784/1799 - 26,6; 1800/1824 - 27,5). U svobodných žen z poddanských vesnic byl však nejnížší (1784/1799 - 25,0; 1800/1824 - 25,6). Svobodná žena v městském i venkovském prostředí se obvykle vdávala, pokud náležela do věkové skupiny 25-29 let.⁶⁵ Zpravidla tomu bylo dříve než u svobodných mužů, kteří ztráceli čas sháněním finančních prostředků pro zabezpečení vlastního živobytí nebo čekáním na převzetí rodinného hospodářství či zavedené řemeslnické dílny.⁶⁶ Zatímco muž byl považován za živitele, žena představovala živnou osobu – od narození se o ni staral otec, zatímco po sňatku zmíněnou roli přebíral její manžel.

Kromě svobodných osob se ženili a vdávali i ovdovělí lidé náležející do různých věkových skupin. Nehledě k charakteru sídelní jednotky byl jejich průměrný sňatkový věk poměrně vyrovnaný, zpravidla se lišil pouze podle příslušnosti k pohlaví. U ovdovělých žen byl ve srovnání s vdovci o 5-10 let nižší (tabulky 9-10). Zatímco v případě ovdovělých mužů z města se pohyboval v rozpětí 44,2-46,8 let, na předměstích dosahoval poměrně vyrovnaných hodnot 48,3-48,7 let. Jeho nejnížší úroveň byla doložitelná ve vesnickém prostředí (42,6-47,3 let). Obecně je možné poznamenat, že ovdovělý muž na Česko-budějovicku (1784-1824) vstupoval do manželství, pokud náležel do věkové skupiny 40-49 let. Nejvyrovnanější hodnoty průměrného sňatkového věku ovdovělých žen vykazovalo městské prostředí (37,0-37,8 let). Na rozdíl od vdovců byla jeho obdobná úroveň doložitelná na předměstích (37,2-40,3 let) i v poddanských vsích (36,6-37,7 let). V daných souvislostech je možné poznamenat,

⁶⁵ Srov. S. Dušková, *Demografický vývoj*, s. 118-119; A. Klášterská-Velková, *Zásahy*, s. 67; A. Klášterská, *Výběr*, s. 147-167; P. Jančárek, *Sňatky*, s. 172; M. Holubová, *Geografická a sociální mobilita*, s. 146; Ludmila Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 158-165.

⁶⁶ Životní kariéra mužů i žen dost často závisela na tom, v jakém pořadí se narodili; srov. Pavla Horská, *Rodinná strategie ve vesnici Záblatí na třeboňském panství (1661-1820)*, *HD* 17, 1993, s. 131-149.

že vdova na Českobudějovicku (1784-1824) se zpravidla znovu vdávala tehdy, pokud náležela do věkové skupiny 35-39 let.

Průměrný sňatkový věk uváděný v českobudějovické farnosti (1784-1824) zcela přirozeně odpovídal stáří migrantů.⁶⁷ Na sňatkových migracích se podíleli svobodní muži ve věku kolem třiceti let a dosud neprovdané ženy náležející do věkové skupiny 25-29 let. Jejich sňatkový věk poskytoval určitou záruku pro zplození potomstva i uskutečnění sňatkové migrace. U ovdovělých mužů, kteří již zpravidla dosáhli čtyřiceti roků věku, byla perspektiva změny bydliště z důvodu uzavření nového sňatku minimální.⁶⁸ Docházelo k ní jen ve zcela ojedinělých případech. Ovdovělí muži – často výměnkáři – disponovali určitým majetkem, jehož prodej z důvodu uskutečnění sňatkové migrace byl nemyslitelný. Po uskutečnění nového vstupu do manželství se za nimi většinou přistěhovala jejich partnerka.

Ani u ovdovělých žen náležejících do věkové skupiny 35-39 let⁶⁹ nebyly sňatkové migrace nikterak obvyklé. I v jejich případě změnu stávajícího bydliště znemožňovala přímá vazba na nemovitý majetek. Jeho vlastnictví však mohlo současně představovat motivaci pro získání nového partnera. Sňatkové migrace, iniciované převzetím cizího majetku i možností změny společenského postavení, byly zpravidla doložitelné v případě těch svobodných mužů, kteří na základě uplatňovaného dědického práva nemohli převzít otcovský majetek a museli se spokojit pouze s vyplacením svého podílu. Vdovy ve srovnání s vdovci se na uskutečňování sňatkových migrací podílely v poněkud větší míře. Do určité míry to bylo ovlivněno tím, že některé ovdovělé ženy mohly svůj majetek předat někomu z dospělých dětí, aniž by byly dále vázány jeho vlastnictvím.

Sňatkové migrace svobodných mužů

Problematika sňatkových migrací v českobudějovické farnosti (1750-1824) byla posuzována z několika vzájemně se doplňujících hledisek. Zprvu bylo v obecné rovině sledováno, kolik procent z celkového počtu svobodných a ovdovělých mužů i žen zůstávalo po svatbě v místě shodného⁷⁰ nebo odlišného sídelního

⁶⁷ Srov. Jana Brabencová, Vliv migrace na věkovou a sociální strukturu obyvatelstva města Nymburka na přelomu 19. a 20. století, *HD* 15, 1991, s. 99-121; zde s. 107 (na pracovních migracích se zpravidla podíleli lidé mladší čtyřiceti let; nejvíce zde byla zastoupena věková skupina 24-29 let).

⁶⁸ Srov. U. Schelbert, *Bevölkerungsgeschichte*, s. 119-120.

⁶⁹ Srov. tamtéž, s. 120-121.

⁷⁰ V uvedeném případě se jednalo o následující varianty: město-město, předměstí-předměstí, vesnice-vesnice.

charakteru.⁷¹ Ani při kombinaci uvedeného kritéria s pohlavím nebo rodinným stavem snoubenců však nemohly být prokazatelné všechny sňatkové migrace. Nebyly doložitelné tehdy, pokud snoubenci pocházeli z odlišných lokalit stejného sídelního charakteru. Přestože shodné městské či venkovské prostředí bylo prokazatelné u obou partnerů, mohli pocházet z různých míst (tabulky 11-12, 16-17, 21-22, 26-27).

Tabulka 11. Směr sňatkové migrace svobodných mužů ve farnosti České Budějovice (1750-1824)

Směr	1750-1774		1775-1799		1800-1824	
	počet	%	počet	%	počet	%
Zůstali ve městě	658	43,6 %	526	42,6 %	614	49,5 %
Zůstali na předměstí	166	11,0 %	198	16,0 %	221	17,8 %
Zůstali na vesnici	579	38,3 %	428	34,7 %	297	23,9 %
Zůstali v místě stejného typu	1403	92,9 %	1152	93,3 %	1132	91,2 %
Přešli z města na předměstí	1	0,1 %	5	0,4 %	9	0,7 %
Přešli z města na vesnici	1	0,1 %	21	1,7 %	3	0,2 %
Přešli z předměstí do města	1	0,1 %	1	0,1 %	3	0,2 %
Přešli z předměstí na vesnici	-	-	-	-	1	0,1 %
Přešli z vesnice do města	31	2,0 %	20	1,6 %	41	3,3 %
Přešli z vesnice na předměstí	60	3,9 %	36	2,9 %	33	2,6 %
Přešli do místa odlišného typu	94	6,2 %	83	6,7 %	90	7,2 %
Nelze určit	13	0,9 %	-	-	19	1,5 %
Celkem svobodných mužů	1510	100,0 %	1235	100,0 %	1241	100,0 %

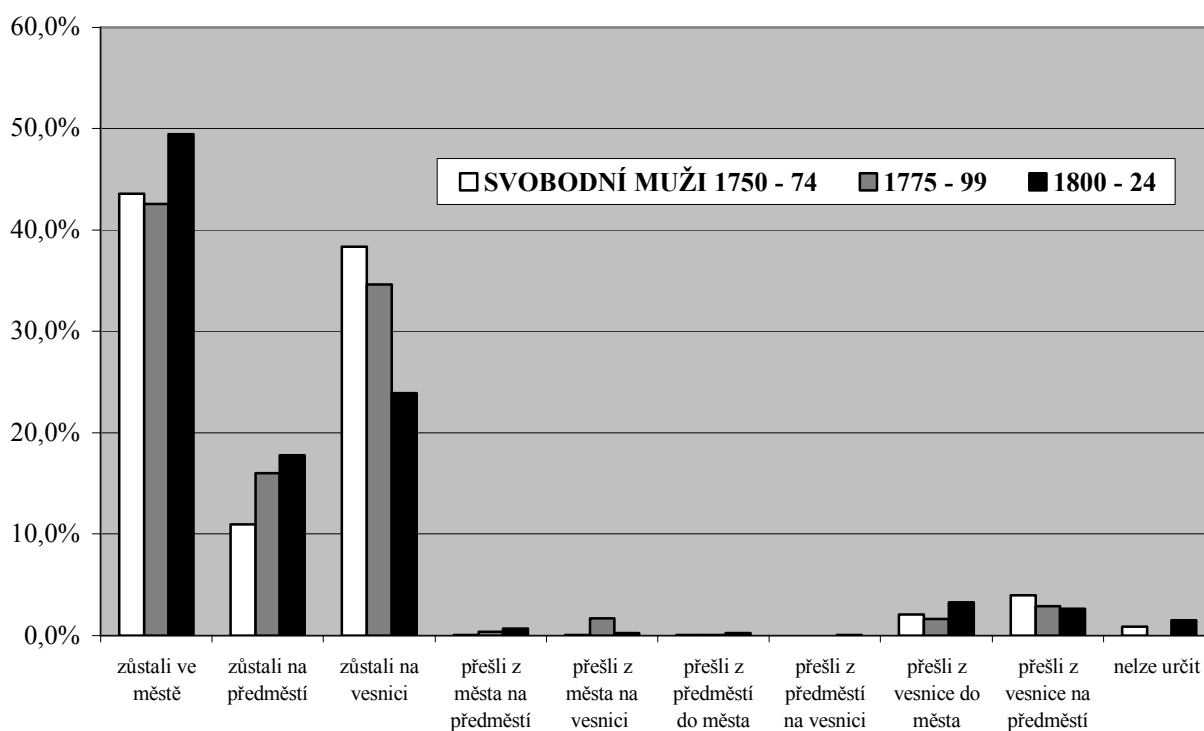
Nehledě k typu zkoumaných sídelních jednotek či pohlaví a rodinnému stavu jednotlivých migrantů byl rozbor sňatkových migrací současně prováděn i z hlediska vzdálenosti místa pobytu před sňatkem a po jeho uzavření (tabulky 13-15, 18-20, 23-25, 28-30). Jak již bylo dříve připomenuto, prostřednictvím „vzdušných čar“ byly stanoveny okruhy (km), v kterých docházelo k sňatkovým migracím. Při vzájemné konfrontaci místa pobytu před sňatkem a po jeho uzavření byl brán v úvahu odlišný charakter sídelních jednotek, pohlaví i rodinný stav migrantů. Jestliže bylo v matrice zapsáno, že se jedná o vesnici, jejíž název nebyl identifikovatelný, sňatková migrace byla posuzována jen z hlediska zachování nebo změny určitého typu sídelní jednotky, nikoliv v rámci konkrétních prostorových vzdáleností.⁷²

⁷¹ Zde byly brány do úvahy následující kombinace: město-předměstí, město-vesnice; předměstí-město, předměstí-vesnice; vesnice-město, vesnice-předměstí.

⁷² Celkové počty neurčených a nezařazených osob: 1750/1774 – 101 (98+3) mužů, 108 (98+10) žen; 1800/1824 – 38 (8+30) mužů, 33 (8+25) žen.

U většiny svobodných mužů byl před sňatkem i po jeho uzavření doložitelný shodný typ sídelní jednotky, z čehož vyplývá, že v souvislosti s prvním vstupem do manželství se osoby mužského pohlaví podílely na sňatkových migracích jen v omezené míře. Důvody zmíněného stavu je nutné spatřovat v příslušnosti k určité společenské vrstvě a také v existenci vlastního hmotného zázemí, které bylo důležité pro zabezpečení rodiny. Vyšší sňatkový věk doložitelný u mužů z českobudějovické farnosti (tabulky 9-10) nasvědčuje oddalování sňatku z důvodu zabezpečování vlastního zdroje obživy či hmotného zázemí. Finanční prostředky za tímto účelem byly zpravidla shromažďovány během čelední služby, podružství nebo v „letech učednických a tovaryšských“.

Graf 1. Sňatkové migrace svobodných mužů, farnost České Budějovice (1750-1824)

Ani v případě dědiců otcovského majetku nelze opomenout léta strávená čekáním na předání venkovské usedlosti, řemeslnické dílny či jiné zavedené živnosti.⁷³ Svobodní muži byli prostřednictvím svého hmotného zázemí, které si měli opatřit před vstupem do manželství, vázání ke konkrétní lokalitě i typu

⁷³ Srov. Christophe Duhamelle – Jürgen Schlumbohm (edd.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*, Göttingen 2003, s. 11-124; J. Ehmer, *Heiratsverhalten*, s. 83-235; Elisabeth Mantl, *Heirat als Privileg. Obrigkeitliche Heiratsbeschränkungen in Tirol und Vorarlberg 1820 bis 1920*, Wien – München 1997, s. 32-93.

sídelní jednotky. Zvláště v případě zámožnějších vrstev městské i vesnické společnosti byl kladen důraz na stejnou společenskou příslušnost, což mělo za následek vznik endogamních sňatků.⁷⁴ Za daných okolností je vcelku pochopitelné, proč preferovali partnerky ze shodného bydliště, popřípadě míst stejného sídelního charakteru (tabulka 11, graf 1).

Tabulka 12. Oblast sňatkových migrací svobodných mužů ve farnosti České Budějovice (1750-1824)

Oblast	1750-1774		1775-1799		1800-1824	
	počet	%	počet	%	počet	%
Zůstali ve městě	658	99,6 %	526	95,3 %	614	98,1 %
Přešli z města na předměstí	1	0,2 %	5	0,9 %	9	1,4 %
Přešli z města na vesnici	1	0,2 %	21	3,8 %	3	0,5 %
Celkem	660	100,0 %	552	100,0 %	626	100,0 %
Zůstali na předměstí	166	99,4 %	198	99,5 %	221	98,3 %
Přešli z předměstí do města	1	0,6 %	1	0,5 %	3	1,3 %
Přešli z předměstí na vesnici	-	-	-	-	1	0,4 %
Celkem	167	100,0 %	199	100,0 %	225	100,0 %
Zůstali na vesnici	579	86,4 %	428	88,4 %	297	80,1 %
Přešli z vesnice do města	31	4,6 %	20	4,2 %	41	11,0 %
Přešli z vesnice na předměstí	60	9,0 %	36	7,4 %	33	8,9 %
Celkem	670	100,0 %	484	100,0 %	371	100,0 %
Nelze určit z celkového počtu	13	0,9 %	-	-	19	1,5 %
Úhrn svobodných mužů	1510	100,0 %	1235	100,0 %	1241	100,0 %

Z hlediska celkového podílu si svobodní muži zachovávali shodný charakter sídelní jednotky před sňatkem i po jeho uzavření (91,2-93,3 %). Zatímco během 2. poloviny 18. století město České Budějovice vykazovalo poměrně vyrovnané podíly uvedených případů (42,6-43,6 %), na počátku devatenáctého století (1800-1824) došlo k jejich zvýšení (49,5 %).⁷⁵ Obdobná situace byla doložitelná i v případě jednotlivých českobudějovických předměstí, kde se zmíněný nárůst pohyboval v rozmezí 11,0-17,8 %. V obcích náležejících k českobudějovické farnosti byl však doložitelný zcela opačný trend. Podíly svobodných mužů, kteří po sňatku setrvali v domácím prostředí, se snižovaly z 38,3 % (1750-1774) na 23,9 % (1800-1824). Zmíněný stav do určité míry

⁷⁴ Srov. Guy Brunet – Antoinette Fauve-Chamoux – Michel Oris (edd.), *Le choix du conjoint: premiers Entretiens de la Société de Démographie Historique; Paris 15-16 novembre 1996*, Villeurbanne 1998.

⁷⁵ Srov. S. Dušková, *Demografický vývoj*, s. 129-131.

odráží novodobý rozvoj Českých Budějovic, který měl za následek stěhování venkovského obyvatelstva do města. Zatímco v případě města a předměstí se v důsledku pracovních a sňatkových migrací zvyšovaly počty svobodných mužů, kteří zde vstupovali do manželství, ve venkovském prostředí zcela zákonitě docházelo k jejich úbytku (tabulka 11, graf 1).

Tabulka 13. Sňatkové migrace svobodných mužů podle vzdálenosti, farnost České Budějovice (1750-1774)

Typ migrace	Vzdálenost v km											Celkem
	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-99	100+	nezj.	
Město - město	638	3	-	-	2	9	-	1	2	3	-	658
Město - předm.	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Město - vesnice	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Předm. - předm.	166	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	166
Předm. - město	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Předm. - vesnice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vesnice - vesnice	423	84	55	6	1	4	2	-	4	-	-	579
Vesnice - město	-	8	7	5	1	1	-	1	2	6	-	31
Vesnice - předm.	-	39	11	6	1	3	-	-	-	-	-	60
Nelze určit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	13
Souhrn	1227	135	73	17	6	19	2	2	8	9	13	1510
	81,3 %	8,9 %	4,8 %	1,1 %	0,3 %	1,3 %	0,1 %	0,1 %	0,6 %	0,6 %	0,9 %	100,0 %

Nejenom v rámci celkového počtu, ale také z hlediska odlišných typů sídelních jednotek (tabulka 12) bylo prokazatelné, že drtivá většina svobodných mužů před vstupem do manželství i po jeho uzavření zůstávala ve shodném prostředí: město (95,3-99,6 %), předměstí (98,3-99,5 %). I na venkově byly uvedené případy dominantní, přestože byly zastoupeny v poněkud menší míře.⁷⁶ Zatímco v letech 1750-1774 představovaly 86,4 %, počátkem 19. století (1800-1824) činily 80,1 %. Snížení jejich počtu svědčí o tom, že přibývalo těch svobodných mužů, kteří po sňatku opouštěli rodnou vesnici a směřovali do města (1750/1774 - 4,6 %; 1800/1824 - 11,0 %). Poměrně vyrovnané podíly migrantů (1750/1774 - 9,0 %; 1800/1824 - 8,9 %) byly prokazatelné v případě sňatkových migrací z venkovského prostředí na českobudějovická předměstí.

Z hlediska vzdálenosti mezi místem pobytu před sňatkem a po jeho uzavření (tabulky 13-15) je možné poznamenat, že většina svobodných mužů zůstávala ve svém bydlišti (81,3-85,8 %). Pokud již byly u nich zaznamenány sňatkové migrace, tak zpravidla jen v rámci nejbližšího okolí města, předměstí

⁷⁶ Pro případ, že oba snoubenci vykazují shodné místo původu, se v zahraniční literatuře používá pojem „homochtonie;“ k metodám výzkumu uvedené problematiky G. Brunet – A. Fauve-Chamoux – M. Oris (edd.), *Le choix du conjoint*, s. 3-26.

i vesnice. Na vzdálenost 1-4 km migrovalo pouze 5,0-8,9 % z celkového počtu svobodných mužů vstupujících poprvé do manželství. S přibývajícím vzdáleností se jejich zastoupení snižovalo. Zatímco v rozmezí 5-9 km bylo doložitelných 2,7-4,8 % případů, na vzdálenost 10-14 km sňatkové migrace podstupovalo 0,7-1,1 % z celkového počtu svobodných mužů vstupujících poprvé do manželství. Pokud docházelo k překonávání větších vzdáleností, tak zpravidla jen v ojedinělých případech (tabulky 13-15). Z důvodu uzavření sňatku i svobodní muži z českobudějovických předměstí měnili místo svého dosavadního pobytu zcela výjimečně. Pokud někdo z nich podstupoval sňatkové migrace a opouštěl své dosavadní bydliště, směřoval spíše do města než na venkov. Na sňatkových migracích z Českých Budějovic do jiného města se v průběhu sledovaného období (1750-1824) podílelo 3,0-8,1 % z celkového počtu svobodných mužů vstupujících poprvé do manželství.

Tabulka 14. Sňatkové migrace svobodných mužů podle vzdálenosti, farnost České Budějovice (1775-1799)

Typ migrace	Vzdálenost v km											Celkem
	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-99	100+	nejz.	
Město - město	488	9	-	4	9	3	1	4	1	7	-	526
Město - předm.	1	3	-	-	-	-	1	-	-	-	-	5
Město - vesnice	18	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	21
Předm. - předm.	198	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	198
Předm. - město	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Předm. - vesnice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vesnice - vesnice	351	35	24	5	1	2	2	6	-	2	-	428
Vesnice - město	-	8	7	2	-	-	-	1	-	2	-	20
Vesnice - předm.	-	18	10	2	2	2	1	1	-	-	-	36
Nelze určit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Souhrn	1056	75	41	13	12	9	5	12	1	11	-	1235
	85,4 %	6,1 %	3,3 %	1,1 %	1,0 %	0,7 %	0,4 %	1,0 %	0,1 %	0,9 %	-	100,0 %

Následování životního partnera se v uvedených případech neomezovalo pouze na nejbližší města a městečka v okruhu dvaceti kilometrů od jejich bydliště (Rudolfovo, Lišov, Borovany, Trhové Sviny). Město České Budějovice představovalo důležité řemeslnické a obchodní centrum jižních Čech, které svobodným mužům umožňovalo volbu partnerky na větší vzdálenost. Zvláště v případě řemeslnických a obchodnických rodin svobodní muži po svatbě následovali ženy z lokalit, které byly od města vzdáleny i více než 20 km (Český Krumlov, Kaplice, Velešín, Prachovice, Písek, Vodňany, Netolice, Veselí-Mezimostí, Soběslav, Jindřichův Hradec, Třeboň, Nové Hrady). Zmíněné případy potvrzují výjimečný rozsah sňatkových migrací v městském prostředí, který

pramenil z osobních vazeb mezi jednotlivými řemeslnickými a obchodnickými rodinami.⁷⁷ V ojedinělých případech svobodní muži následovali partnerky za hranice země, avšak zpravidla jen do míst, kde byly doložitelné obchodní zájmy českobudějovických řemeslníků a obchodníků. Často směřovali do oblasti Horních (Linec, Freistadt), Dolních Rakous (Videň, Weitra, Zwettl) i sousedního Bavorska (Pasov).⁷⁸

Tabulka 15. Sňatkové migrace svobodných mužů podle vzdálenosti, farnost České Budějovice (1800-1824)

Typ migrace	Vzdálenost v km											Celkem
	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-99	100+	nejz.	
Město - město	564	2	3	-	1	5	3	1	9	26	-	614
Město - předm.	-	2	-	-	-	3	-	-	-	4	-	9
Město - vesnice	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	3
Předm. - předm.	221	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	221
Předm. - město	-	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	3
Předm. - vesnice	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Vesnice - vesnice	230	37	16	5	1	2	1	-	2	3	-	297
Vesnice - město	-	7	3	3	2	4	1	1	6	14	-	41
Vesnice - předm.	-	11	10	1	1	-	2	1	2	5	-	33
Nelze určit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19	19
Souhrn	1015	62	33	9	7	14	7	4	19	52	19	1241
	81,8 %	5,0 %	2,7 %	0,7 %	0,6 %	1,1 %	0,6 %	0,3 %	1,5 %	4,2 %	1,5 %	100,0 %

Ve zcela ojedinělých případech docházelo k sňatkovým migracím do vzdálenějších končin habsburského soustátí (Solnohradsko, Korutany, Štýrsko, Tyrolsko, Uhry),⁷⁹ německé říše (Bavorsko, Porýní, Prusko, Sasko)⁸⁰ či severoitalských regionů (Benátsko) nebo Francie.⁸¹ Bylo však více mužů, kteří se narodili za hranicemi země a svoji manželku našli v Českých Budějo-

⁷⁷ Např. 18. ledna 1761 se v Českých Budějovicích oženil Johann Schwingen, soukeník z dolnorakouského města Weitra s Marií, dcerou českobudějovického soukeníka Adama Stoltze; 26. srpna 1767 si Josef Borcham, prýmkař z Českých Budějovic, bral za manželku Marii Elizabeth Hoiß, dceru prýmkaře z rakouského Voglburgu.

⁷⁸ Srov. U. Schelbert, *Bevölkerungsgeschichte*, s. 121-123.

⁷⁹ Např. 25. května 1750 v Českých Budějovicích uzavírali sňatek snoubenci Martn Mickl a Agens Wermlin, oba původem z tyrolského Mittenwaldu.

⁸⁰ Např. 6. března 1763 se v Českých Budějovicích brali Johann Schweitzer vojenský puškař pocházející z Weydenu s Annou Gruber, dcerou krejčího z Wiesentalu (oba původem z Bavorska).

⁸¹ Srov. E. Kačerová, *Sňatečnost*, s. 45-47.

vicích.⁸² V uvedených případech migrace z pracovních či jiných důvodů zpravidla předcházela sňatkovým migracím. Jejich rozsah byl ovlivněn charakterem města, které představovalo nejvýznamnější centrum obchodu a řemesel na jihu Čech. Tím byl dán také zcela konkrétní rozsah pracovních i sňatkových migrací, ke kterým obvykle docházelo v souladu se zájmy jednotlivých socio-profesních skupin místního obyvatelstva.⁸³

Co se svobodných mužů z venkovského prostředí týče, partnerku ze stejné vesnice si v letech 1750-1824 zvolilo 62,0-72,5 % z jejich celkového počtu. Zbýlých 38,0-27,5 % se podílelo na uskutečňování sňatkových migrací. Zpravidla se stěhovali do některé ze sousedních vsí v okruhu deseti, maximálně patnácti kilometrů od svého bydliště (tabulky 13-15).⁸⁴ V uvedených případech se jednalo o vzdálenost, kterou bylo možné překonat v obojím směru během jednoho jediného dne. Na větší vzdálenosti svobodní muži z venkovského prostředí migrovali jen ve zcela ojedinělých případech. Rozsah sňatkových migrací v podstatě odpovídal okruhu, v rámci kterého již dříve docházelo k naplňování čelední služby či podružství. Vzájemná souvislost mezi pracovními a sňatkovými migracemi tak byla na příkladu českobudějovické farnosti současně doložitelná ve vztahu k městskému i venkovskému prostředí.

Zvláště v případě svobodných vesnických mužů bylo obvyklé, že vstup do manželství byl podmíněn převzetím rodinného majetku. Jejich vazba na nemovitost však zároveň zmenšovala předpoklad k uskutečnění sňatkových migrací. Ty byly obvyklejší u těch svobodných mužů, kteří v souladu se soudobými zásadami dědického práva nemohli získat rodinné jmění. S pomocí svých dědicových podílů či letitých úspor se snažili usadit na cizím hospodářství, které si zakupovali nebo opatřili prostřednictvím sňatku s ovdovělou ženou.⁸⁵

⁸² Počty osob, které se narodily za hranicemi země, avšak po sňatku následovaly partnera do Českých Budějovic: 1750/1774 (7 žen, 1 muž); 1775/1799 (6 žen, 5 mužů); 1800/1824 (7 žen, 25 mužů).

⁸³ Také na území Českých Budějovic jsou v ojedinělých případech doložitelné sňatky osob z odlišných společenských vrstev – 28. ledna 1768 se českobudějovický tulák Caspar Kluger oženil s Annou Marií Gruber, dcerou učitele z rakouského Osbachu.

⁸⁴ Srov. J. Grulich – H. Zeitlhofer, *Migrace*, s. 97-103; M. Holubová, *Geografická a sociální mobilita*, s. 116-126; P. Jančárek, *Sňatky*, s. 171.

⁸⁵ Srov. Ch. Duhamelle – J. Schlumbohm (edd.), *Eheschließungen*, s. 11-124. V uvedeném sborníku je poskytnut zhodnocení dosavadních výzkumů včetně přehledu základní literatury k problematice sňatkových strategií (Christophe Duhamelle – Jürgen Schlumbohm, *Einleitung: Vom >europäischen Heiratsmuster< zu Strategie der Eheschließung?*, s. 11-33). Vzájemná souvislost mezi převzetím rodinného majetku a uzavřením sňatku je doložitelná na příkladu několika příspěvků (Hermann Zeitlhofer, *Die >eisernen Ketten< der Heirat: Eine Diskussion des Modelka der >ökonomischen Nischen< am Beispiel der süd-*

Jestliže svobodní muži z vesnice následovali partnerku do města nebo na předměstí, rozsah sňatkových migrací byl obdobný jako u sňatků uzavíraných v rámci vesnického prostředí. Od svého bydliště se vzdalovali jen v okruhu deseti, maximálně patnácti kilometrů. S přibývajícím vzdáleností se počty migrujících osob snižovaly. Celkový rozsah sňatkových migrací byl zachován na srovnatelné úrovni po celé sledované období (1750-1824). Během dílčích period nebyly doložitelné žádné výraznější výkyvy v počtech migrantů ani ve vzdálenostech, na které se sňatkové migrace uskutečňovaly (tabulky 13-15).

Sňatkové migrace svobodných žen

Svobodné ženy z města, předměstí i vesnic náležejících k českobudějovické farnosti (1750-1824) upřednostňovaly partnery z lokalit shodného sídelního charakteru, který byl doložitelný v případě jejich bydliště (71,0-72,0 %).⁸⁶ U svobodných osob ženského pohlaví byla prokazatelná obdobná situace jako u většiny svobodných mužů (tabulky 11, 16; grafy 1-2). Ze strany žen vstupujících poprvé do manželství byla patrná převaha sňatků mezi snoubenci ze stejných společenských vrstev.⁸⁷ Zmíněná zásada byla uplatňována ve všech typech sídelních jednotek – ve městě, na předměstích i v poddanských vsích.⁸⁸ Její prosazování se projevovalo také při ve volbě partnerů z lokalit shodného charakteru. Bylo jen velmi málo pravděpodobné, že by si sedlák z vesnice bral dceru řemeslnického mistra nebo českobudějovického obchodníka.

Shodný sídelní charakter bydliště před sňatkem i po jeho uzavření byl nejčastěji prokazatelný u svobodných žen pocházejících z městského prostředí (tabulka 17). Ve sledovaném období byly zaznamenány poměrně vyrovnané podíly těch svobodných osob ženského pohlaví, které preferovaly partnera

böhmischen Pfarre Kapličky, 1640-1840, s. 35-63; Christine Fertig, *Hofübergabe im Westfalen des 19. Jahrhunderts: Wendepunkt des bäuerlichen Familienzyklus?*, s. 65-92; Georg Fertig, *>>Wenn zwey Menschen eine Stelle sehen<< Heirat, Besitztransf. und Lebenslauf im ländlichen Westfalen des 19. Jahrhunderts*, s. 93-124).

⁸⁶ V rámci celkového počtu všech svobodných žen z oblasti českobudějovické farnosti byly prokazatelné následující údaje: volbu manžela v lokalitě shodného sídelního charakteru preferovalo 71,8 % (1750-1774), 72,0 % (1775-1799) a 71,0 % (1800-1824); sňatkové migrace podstupovalo 20,9 % (1750-1774), 24,9 % (1775-1799) a 25,0 % (1800-1824); příslušnost k určité sídelní jednotce nebylo možné identifikovat u 7,3 % (1750-1774); 3,1 % (1775-1799) a 4,0 % (1800-1824); blíže tabulka 16.

⁸⁷ Problematikou sociální mobility se zabývala Alice Velková, Výzkum sociální mobility na příkladu generace narozené v letech 1791-1800 na panství Štáhlavy, *HD 27*, 2003, s. 173-224; v kombinaci s geografickou mobilitou snoubenců ji analyzovala také M. Holubová, *Geografická a sociální mobilita*, s. 116-152.

⁸⁸ Srov. V. Hrušková, *Uplatňování sociální endogamie*, s. 133-148.

z lokalit městského typu (90,8-93,5 %). Obdobná situace nastala i v případě svobodných žen z českobudějovických předměstí, které při výběru svého životního partnera také inklinovaly k mužům z předměstských čtvrtí (84,9-87,8 %). V případě jihočeské metropole svobodné osoby ženského pohlaví vstupovaly do manželství se snoubenci ze shodných českobudějovických předměstí. Volba partnerů z odlišných předměstských čtvrtí či dokonce z okrajových částí jiných měst byla zaznamenána v naprosto ojedinělých případech.

Tabulka 16. Směr sňatkových migrací svobodných žen, farnost České Budějovice (1750-1824)

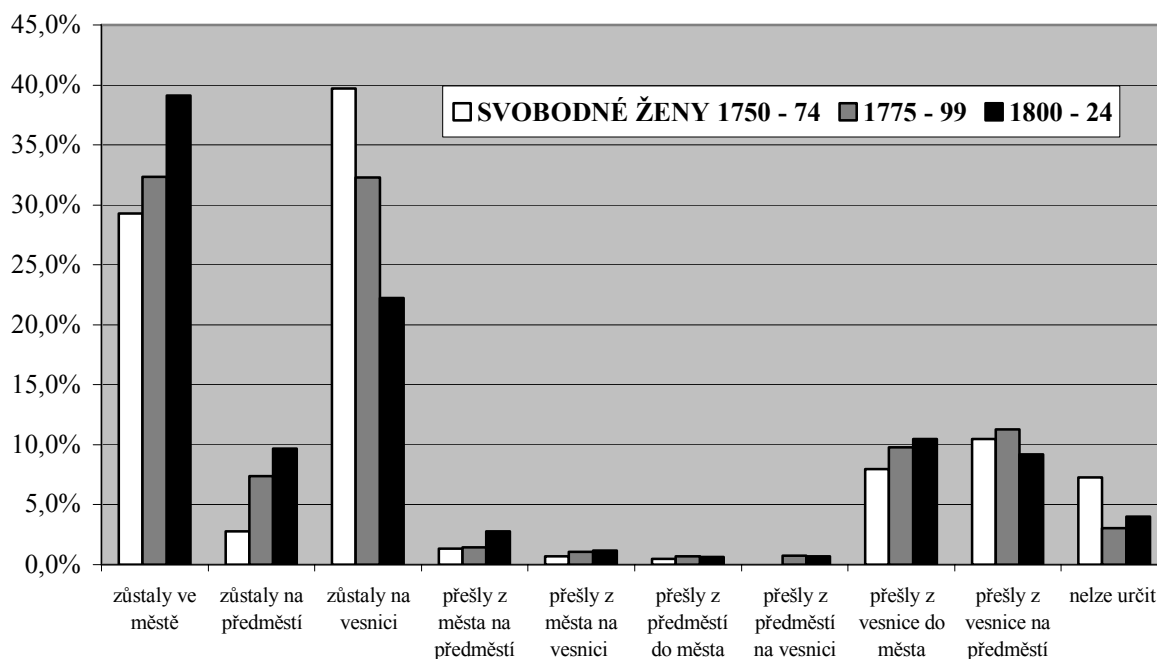
Směr	1750-1774		1775-1799		1800-1824	
	počet	%	počet	%	počet	%
Zůstaly ve městě	476	29,3 %	433	32,3 %	554	39,1 %
Zůstaly na předměstí	45	2,8 %	99	7,4 %	137	9,7 %
Zůstaly na vesnici	645	39,7 %	432	32,3 %	315	22,2 %
Zůstaly v místě stejného typu	1166	71,8 %	964	72,0 %	1006	71,0 %
Přešly z města na předměstí	22	1,4 %	19	1,4 %	39	2,8 %
Přešly z města na vesnici	11	0,7 %	14	1,0 %	17	1,2 %
Přešly z předměstí do města	8	0,5 %	9	0,7 %	9	0,6 %
Přešly z předměstí na vesnici	-	-	10	0,7 %	10	0,7 %
Přešly z vesnice do města	129	7,9 %	131	9,8 %	148	10,5 %
Přešly z vesnice na předměstí	170	10,4 %	151	11,2 %	130	9,2 %
Přešly do místa odlišného typu	340	20,9 %	334	24,9 %	353	25,0 %
Nelze určit z celkového počtu	118	7,3 %	41	3,1 %	57	4,0 %
Celkem svobodných žen	1624	100,0 %	1339	100,0 %	1416	100,0 %

Situace v poddanských vsích na Českobudějovicku byla odlišná než v případě města a jeho jednotlivých předměstí. Počty svobodných osob ženského pohlaví, které po sňatku setrvaly ve vesnickém prostředí, převažovaly,⁸⁹ přestože se během sledovaného období snižovalo jejich procentuální zastoupení (tabulka 17). Zmíněný pokles se pohyboval v rozmezí 68,3 % (1750-1774) až 53,1 % (1800-1824). Na základě uvedených hodnot byl doložitelný novodobý vývoj Českých Budějovic (města i předměstí), který probíhal ve znamení odlivu venkovského obyvatelstva do jihočeské metropole. Pracovní migrace přispívaly k tomu, že část svobodných žen z venkovského prostředí se po sňatku usazovala ve městě (13,7-25,0 %) i na českobudějovických předměstích (18,0-21,9 %). Svobodné venkovské ženy inklinovaly k sňatkovým migracím v mnohem větší

⁸⁹ Již v 17. století bylo prokazatelné, že z 50-60 % zůstávali snoubenci v určité vsi i po svatbě. Blíže Jaroslava Kalserová, Populační vývoj jihočeské vesnice v 17. st. a první polovině 18. st., *HD* 1, 1967, s. 28-34 (zde s. 33); srov. J. Grulich – H. Zeithofer, *Migrace*, s. 97-103.

míře než příslušnice stejného pohlaví z jiných sídelních jednotek. V případě svobodného venkovského obyvatelstva bylo prokazatelné, že v souvislosti se vstupem do manželství migrovaly osoby ženského pohlaví v mnohem hojnější míře než muži (tabulky 12, 17).

Graf 2. Sňatkové migrace svobodných žen, farnost České Budějovice (1750-1824)

Pokud se svobodné ženy z městského prostředí po uzavření sňatku stěhovaly do sídelních jednotek odlišného typu, směřovaly spíše na předměstí (4,3-6,4 %) než do některé ze sousedních vesnic (2,2-3,0 %). Na základě uvedeného zjištění je patrné, že nejenom muži, ale i ženy z řad městské populace měly k venkovskému prostředí poněkud vyhraněný vztah (tabulka 17).⁹⁰ Zmíněnou situaci je nutné dávat i do přímých souvislostí s odlišnou socioprofesionální strukturou městského a venkovského obyvatelstva. Bylo jen velmi málo pravděpodobné, že by se dcera z řemeslnické nebo obchodnické rodiny provdala za sedláka, chalupníka či podruha ze sousední vesnice. U svobodných žen z jednotlivých předměstí byly sňatkové migrace zprvu (1750-1774) orientovány především do města (15,1 %). Teprve na přelomu 18. a 19. století byly ve shodné míře doložitelné ve vztahu k městskému (5,8-7,6 %) i vesnickému prostředí (6,4-8,5 %).

⁹⁰ Srov. S. Dušková, *Demografický vývoj*, s. 129-131; M. Holubová, *Geografická a sociální mobilita*, s. 116-126.

Svobodné ženy (46,8-50,1 %) podstupovaly sňatkové migrace v hojnějším počtu než svobodní muži (14,6-18,7 %).⁹¹ Po uzavření manželství opouštěly své bydliště také mnohem častěji než vdovci (2,1-9,8 %) a vdovy (26,8-28,8 %).⁹² V domácím prostředí zpravidla zůstávaly tehdy, pokud se nedostávalo vhodného mužského nástupce, který by byl schopen převzít otcovský majetek v podobě rodinného hospodářství či živnosti. Na sňatkových migracích se podílel jejich manžel, který se prostřednictvím sňatku stával novým hospodářem a vlastníkem rodinného jmění.⁹³

Tabulka 17. Oblast sňatkových migrací svobodných žen, farnost České Budějovice (1750-1824)

Oblast	1750-1774		1775-1799		1800-1824	
	počet	%	počet	%	počet	%
Zůstalo ve městě	476	93,5 %	433	92,9 %	554	90,8 %
Přešlo z města na předměstí	22	4,3 %	19	4,1 %	39	6,4 %
Přešlo z města na vesnici	11	2,2 %	14	3,0 %	17	2,8 %
Celkem	509	100,0 %	466	100,0 %	610	100,0 %
Zůstalo na předměstí	45	84,9 %	99	83,9 %	137	87,8 %
Přešlo z předměstí do města	8	15,1 %	9	7,6 %	9	5,8 %
Přešlo z předměstí na vesnici	-	-	10	8,5 %	10	6,4 %
Celkem	53	100,0 %	118	100,0 %	156	100,0 %
Zůstalo na vesnici	645	68,3 %	432	60,5 %	315	53,1 %
Přešlo z vesnice do města	129	13,7 %	131	18,3 %	148	25,0 %
Přešlo z vesnice na předměstí	170	18,0 %	151	21,2 %	130	21,9 %
Celkem	944	100,0 %	714	100,0 %	593	100,0 %
Nelze určit	118	7,3 %	41	3,1 %	57	4,0 %
Úhrn svobodných žen	1624	100,0 %	1339	100,0 %	1416	100,0 %

Bezmála polovina svobodných žen následovala manžela, který pocházel z jiné lokality (srov. tabulky 18-20).⁹⁴ Rozsah sňatkových migrací byl odlišný v závislosti na charakteru výchozí sídelní jednotky. Obdobně jako v případě svobodných mužů se sňatkové migrace ve vesnickém prostředí omezovaly na vzdálenost deseti, maximálně patnácti kilometrů od bydliště nevěsty.⁹⁵ Následování partnera ze vzdálenějších lokalit je patrné u svobodných osob ženského

⁹¹ Srov. tabulky 13-15, 18-20.

⁹² Srov. tabulky 23-25, 28-30.

⁹³ Srov. sňatkové strategie svobodných osob J. Mrázková, *Věc veřejná*, s. 96-99, 101-104; táž, „*Přislibujou sobě věrnost*“, s. 80-83, 88-94.

⁹⁴ Srov. P. Jančárek, *Sňatky*, s. 171.

⁹⁵ Jaroslava Kalsarová doložila migrační okruh snoubenců v 17. století na vzdálenost 12ti km od rodné vsi. Blíže J. Kalsarová, *Populační vývoj*, s. 33.

pohlaví, které se zpravidla stěhovaly ve směru z vesnice do města, v poněkud menší míře též na předměstí (srov. tabulky 18-20).⁹⁶

Tabulka 18. Sňatkové migrace svobodných žen podle vzdálenosti, farnost České Budějovice (1750-1774)

Typ migrace	Vzdálenost v km											Celkem
	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-99	100+	nejz.	
Město - město	380	5	1	8	17	31	8	7	10	9	-	476
Město - předm.	-	12	-	3	-	2	2	1	2	-	-	22
Město - vesnice	-	5	2	1	-	1	1	-	-	1	-	11
Předm. - předm.	42	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45
Předm. - město	5	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
Předm. - vesnice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vesnice - vesnice	383	158	67	21	5	9	-	-	1	1	-	645
Vesnice - město	-	50	39	12	8	3	9	2	3	3	-	129
Vesnice - předm.	-	83	39	28	8	6	1	-	2	3	-	170
Nelze určit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	118	118
Souhrn	810	319	148	73	38	52	21	10	18	17	118	1624
	49,9 %	19,6 %	9,1 %	4,5 %	2,3 %	3,2 %	1,3 %	0,6 %	1,1 %	1,0 %	7,4 %	100,0 %

Tabulka 19. Sňatkové migrace svobodných žen podle vzdálenosti, farnost České Budějovice (1775-1799)

Typ migrace	Vzdálenost v km											Celkem
	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-99	100+	nejz.	
Město - město	367	2	-	1	4	26	8	1	10	14	-	433
Město - předm.	1	8	-	1	1	6	1	-	1	-	-	19
Město - vesnice	-	4	1	2	3	1	1	1	-	1	-	14
Předm. - předm.	92	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	99
Předm. - město	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
Předm. - vesnice	-	9	1	-	-	-	-	-	-	-	-	10
Vesnice - vesnice	212	140	57	10	4	2	6	1	-	-	-	432
Vesnice - město	1	43	32	27	-	14	6	3	4	1	-	131
Vesnice - předm.	-	67	40	17	3	17	2	2	2	1	-	151
Nelze určit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	41	41
Souhrn	673	289	131	58	15	66	24	8	17	17	41	1339
	50,3 %	21,6 %	9,8 %	4,3 %	1,1 %	4,9 %	1,8 %	0,6 %	1,3 %	1,3 %	3,0 %	100,0 %

Svobodné ženy z města inklinovaly k sňatkům, které byly uzavírány mezi partnery ze shodného sídelního i socioprofesionálního prostředí. Vzhledem k tomu, že hustota měst a městeček v okolí Českých Budějovic nebyla tak velká jako v případě vesnic, pokud svobodné osoby ženského pohlaví chtěly opustit město

⁹⁶ Např. 5. února 1754 se Josef Mayer, původem podruh z hornorakouského Aschachu, oženil s Rosinou Scherchl z Hodějovic.

a následovat partnera ze stejného sídelního prostředí, musely podstoupit sňatkové migrace odpovídající vzdálenosti okolních lokalit městského typu. Pouze menší část svobodných žen po sňatku směřovala do některého z nejbližších měst nebo městeček v okruhu dvaceti kilometrů od Českých Budějovic (Rudolfov, Lišov, Borovany, Trhové Sviny); migrace na venkov byly ojedinělé.

Tabulka 20. Sňatkové migrace svobodných žen podle vzdálenosti, farnost České Budějovice (1800-1824)

Typ migrace	Vzdálenost v km											Celkem
	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-99	100+	nezj.	
Město - město	444	12	6	6	1	37	17	10	9	12	-	554
Město - předm.	1	19	-	1	3	8	2	4	1	-	-	39
Město - vesnice	-	8	2	2	-	3	1	-	-	1	-	17
Předm. - předm.	129	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	137
Předm. - město	-	8	-	-	1	-	-	-	-	-	-	9
Předm. - vesnice	-	7	-	-	-	-	-	-	2	1	-	10
Vesnice - vesnice	180	84	33	6	5	3	-	3	-	1	-	315
Vesnice - město	-	34	32	21	3	25	5	8	11	9	-	148
Vesnice - předm.	-	51	46	12	4	14	-	-	2	1	-	130
Nelze určit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	57	57
Souhrn	754	231	119	48	17	90	25	25	25	25	57	1416
	53,2 %	16,3 %	8,4 %	3,4 %	1,2 %	6,4 %	1,8 %	1,8 %	1,8 %	1,8 %	3,9 %	100,0 %

Zvláště v případě řemeslnických a obchodnických rodin, které měly osobní nebo profesní vazbu na vzdálenější lokality městského typu, byly poměrně časté migrace svobodných žen do míst vzdálených 20-29 km, výjimečně (1800-1824) i 20-39 km (Český Krumlov, Kaplice, Velešín, Písek, Vodňany, Netolice, Veselí-Mezimostí, Soběslav, Třeboň, Nové Hrady) od jihočeské metropole. Některé svobodné ženy následovaly partnery za hranice země, hlavně však do míst, kam směřovaly zájmy českobudějovických řemeslníků a obchodníků, zpravidla do oblastí Horních i Dolních Rakous a Bavorska. Pokud svobodné ženy následovaly partnery z lokalit vzdálenějších více než 100 km od jejich bydliště, zpravidla se jednalo o zcela ojedinělé případy (tabulky 18-20).

V případě českobudějovické farnosti bylo naprosto běžné, že svobodné ženy z českobudějovických předměstí migrovaly nejméně. Zpravidla zůstávaly na stejném předměstí, kde se nacházelo jejich dosavadní bydliště nebo místo pracovního uplatnění. Sňatkové migrace, ke kterým by docházelo z jednoho českobudějovického předměstí na druhé, byly naprosto ojedinělé. Následování partnera na předměstí jiného města nebylo zaznamenáno vůbec. Pokud docházelo k migracím z předměstí do města, tak s výjimkou jednoho případu pouze směrem do Českých Budějovic (tabulky 18-20).

Sňatkové migrace vdovců

Vdovci představovali tu část venkovské i městské populace, která se na uskutečňování sňatkových migrací podílela v nejmenší možné míře. Ovdovělí lidé, na rozdíl od svobodných osob, zpravidla disponovali hmotným zázemím, které je nutilo setrávat v dosavadním bydlišti. Vlastní hospodářství, zavedená živnost či dokonce výměnek jim dávaly zárukou stabilní obživy i bydlení. Vzhledem k existenci uvedených jistot obvykle nebyli ochotni akceptovat změnu stávajícího bydliště. Pokud si nezvolili partnerku z místa, ve kterém přebývali, na uskutečňování sňatkových migrací se podílela jejich partnerka.

Tabulka 21. Směr sňatkových migrací vdovců, farnost České Budějovice (1750-1824)

Směr	1750-1774		1775-1799		1800-1824	
	počet	%	počet	%	počet	%
Zůstali ve městě	107	31,7 %	142	44,5 %	166	46,4 %
Zůstali na předměstí	72	21,3 %	71	22,3 %	83	23,2 %
Zůstali na vesnici	158	46,7 %	103	32,3 %	87	24,3 %
Zůstali v místě stejného typu	337	99,7 %	316	99,1 %	336	93,9 %
Přešli z města na předměstí	-	-	-	-	1	0,3 %
Přešli z města na vesnici	-	-	-	-	1	0,3 %
Přešli z předměstí do města	-	-	-	-	-	-
Přešli z předměstí na vesnici	1	0,3 %	-	-	-	-
Přešli z vesnice do města	-	-	-	-	2	0,6 %
Přešli z vesnice na předměstí	-	-	1	0,3 %	1	0,3 %
Přešli do místa odlišného typu	1	0,3 %	1	0,3 %	5	1,5 %
Nelze určit	-	-	2	0,6 %	17	4,6 %
Celkem vdovců	338	100,0 %	319	100,0 %	358	100,0 %

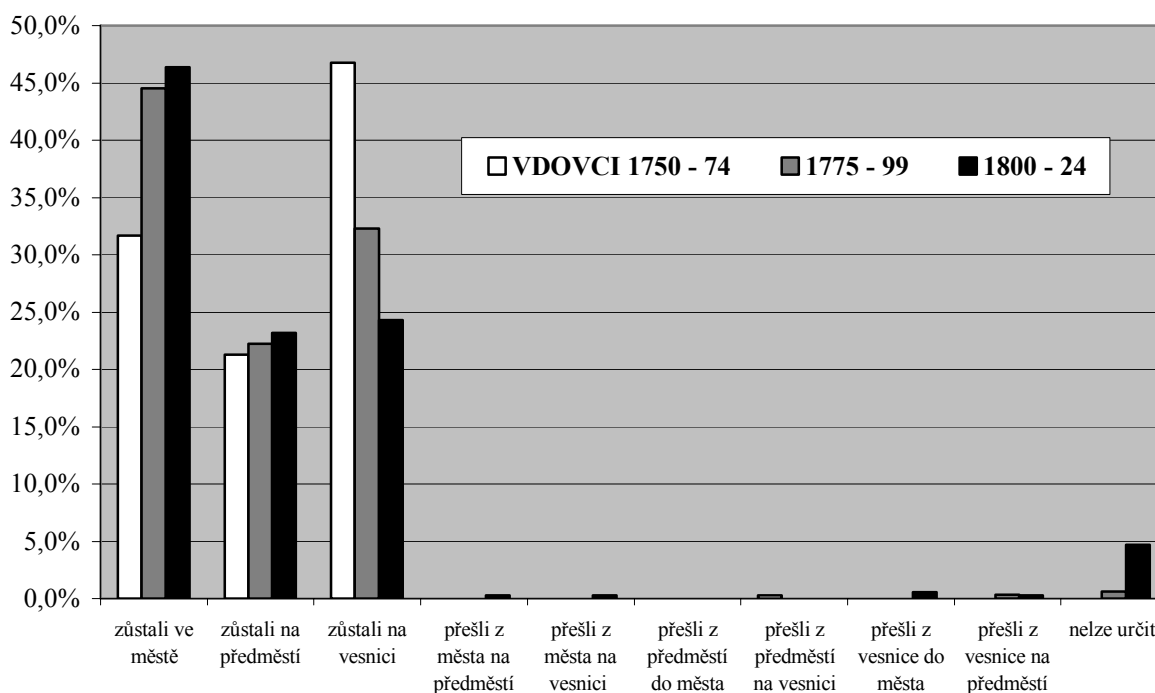
V případě českobudějovické farnosti (1750-1824) vdovci náleželi do věkové skupiny 40-49 let (tabulky 9-10). Zpravidla již disponovali nejenom majetkem a společenským postavením, ale také zavedenou domácností, která se konstitovala v průběhu předcházejícího manželství. Na základě sirotčí evidence je patrné, že z pohledu tehdejší společnosti jediné smrt manžela – přirozené autority – mohla mít za následek rozpad domácnosti. Pokud zemřela manželka, ve své roli mohla být nahrazena novou partnerkou ovdovělého muže, aniž by vůbec muselo dojít k vypořádání rodinných majetkových záležitostí.⁹⁷

Z hlediska celkového počtu je prokazatelné, že převážná většina vdovců před sňatkem i po jeho uzavření přebývala v lokalitě shodného sídelního charakteru (93,9-99,7 %). Určité rozdíly byly zaznamenány v rámci odlišného sídelního prostředí (tabulka 21, graf 3). Ve městě (1750/1774 - 31,7 %; 1800/

⁹⁷ Srov. Stefan Breit, „*Leichtfertigkeit*“ und ländliche Gesellschaft. Vorehliche Sexualität in der frühen Neuzeit, München 1991, s. 54-74.

1824 - 46,4 %) i na českobudějovických předměstích (1750/1774 - 21,3 %; 1800/1824 - 23,2 %) byl evidován vzrůstající podíl těch ovdovělých mužů, kteří po sňatku setrvali ve svém dosavadním bydlišti. Pouze v případě jednotlivých poddanských vesnic náležejících k českobudějovické farnosti byl zaznamenán odlišný vývoj.

Graf 3. Sňatkové migrace vdovců, farnost České Budějovice (1750-1824)

Podíly ovdovělých mužů, kteří po sňatku setrvali ve vesnickém prostředí, se snižovaly (1750/1774 - 46,7 %; 1800/1824 - 24,3 %). Jelikož nepřibývalo těch, kteří by migrovali za partnerkami do města nebo na jeho předměstí, vše nasvědčuje úbytku obyvatelstva ve vesnickém prostředí (tabulka 21, graf 3). Zmíněný stav v podstatě dokládá, že množství mužů opouštělo vesnici ještě v produktivním věku. Zvláště počátkem 19. století svobodní muži, kteří na venkově nenacházeli uplatnění, odcházeli za prací do města nebo na předměstí, kde později vstupovali do manželství. Po čase se úbytek vesnického obyvatelstva projevil i v snižování počtu ovdovělých mužů na venkově (srov. tabulky 6-8).

Nejenom z hlediska celku, ale také v rámci odlišných sídelních jednotek byla patrná převaha vdovců, kteří před sňatkem i po jeho uzavření přebývali v místě shodného sídelního charakteru. V městském prostředí (1750/1774 - 100,0 %; 1800/1824 - 98,8 %), na českobudějovických předměstích (1750/1774 - 98,6 %; 1800/1824 - 100,0 %) i v poddanských vsích (1750/1774 - 100,0 %;

1800/1824 - 96,7 %) většina ovdovělých mužů po uzavření nového sňatku setrvala v lokalitě shodného sídelního charakteru (tabulka 22). Případy, kdy by ovdovělý muž následoval partnerku z jiného prostředí nebo odlišné lokality, byly naprosto ojedinělé.

Tabulka 22. Oblast sňatkových migrací vdovců, farnost České Budějovice (1750-1824)

Oblast	1750-1774		1775-1799		1800-1824	
	počet	%	počet	%	počet	%
Zůstalo ve městě	107	100,0 %	142	100,0 %	166	98,8 %
Přešlo z města na předměstí	-	-	-	-	1	0,6 %
Přešlo z města na vesnici	-	-	-	-	1	0,6 %
Celkem	107	100,0 %	142	100,0 %	168	100,0 %
Zůstalo na předměstí	72	98,6 %	71	100,0 %	83	100,0 %
Přešlo z předměstí do města	-	-	-	-	-	-
Přešlo z předměstí na vesnici	1	1,4 %	-	-	-	-
Celkem	73	100,0 %	71	100,0 %	83	100,0 %
Zůstalo na vesnici	158	100,0 %	103	99,0 %	87	96,7 %
Přešlo z vesnice do města	-	-	-	-	2	2,2 %
Přešlo z vesnice na předměstí	-	-	1	1,0 %	1	1,1 %
Celkem	158	100,0 %	104	100,0 %	90	100,0 %
Nelze určit	-	-	2	0,6 %	17	4,7 %
Úhrn vdovců	338	100,0 %	319	100,0 %	358	100,0 %

Po uzavření nového sňatku většina ovdovělých mužů z města, předměstí i vesnic setrvala ve svém dosavadním bydlišti. Pokud někdo z nich následoval svoji partnerku do jiného místa pobytu, zpravidla se tak stávalo ve výjimečných případech. V praxi bylo jen velmi málo pravděpodobné, že by některý z vdovců prodal nebo svému nástupci předal svůj veškerý majetek, aby se mohl přestěhovat ke svojí nové partnerce. Ve srovnání se svobodnými muži, ženami i vdovami byl u vdovců zaznamenán nejmenší podíl na uskutečňování sňatkových migrací. Spíše k nim docházelo v případě žen, které se za ně provdaly. Prostřednictvím uzavřeného sňatku i následné migrace si mohly dopomoci k cizímu majetku i změně stávajícího společenského postavení.

Z hlediska překonávaných vzdáleností bylo prokázáno, že ovdovělí muži preferovali partnerky ze shodných sídelních jednotek, výjimečně i z odlišných lokalit. Zatímco v rozmezí let 1750-1774 si vdovci z Českých Budějovic (město) novou ženu vybírali v některé z místních rodin v 97,9 % případů, v letech 1800-1824 se jejich zastoupení snížilo na 90,2 %. Také na příkladu ovdovělých mužů je patrné, že společnost na počátku 19. století měla poněkud dynamičtější charakter (tabulky 23-25). Vzdálenosti, které vdovci v případě sňatkových migrací překonávali, byly velice rozdílné. Zpravidla v nich byly zastoupeny

bližší (Rudolfov) i vzdálenější městské lokality. Nejvíce případů se nacházelo v rozmezí 20-29 km od jihočeské metropole, což odpovídalo vazbám na Český Krumlov, Netolice, Vodňany, Týn nad Vltavou, Veselí-Mezimostí a Třeboň. V uvedeném případě se jednalo o okruh lokalit, které měly přímou vazbu na českobudějovické obyvatelstvo. Vzájemný kontakt mezi lidmi z okolních měst byl ovlivněn pravidelnými trhy, kterých se pravidelně v hojné míře účastnili obyvatelé okolních měst i vesnic. V daných souvislostech však nelze opomenout ani vzájemné osobní vazby a společné socioprofesionální zájmy mezi obchodníky a řemeslníky jednotlivých měst (tabulky 23-25).

Tabulka 23. Sňatkové migrace ovdovělých mužů podle vzdálenosti, farnost České Budějovice (1750-1774)

Typ migrace	Vzdálenost v km											Celkem
	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-99	100+	nezj.	
Město - město	107	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	107
Město - předm.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Město - vesnice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Předm. - předm.	72	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	72
Předm. - město	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Předm. - vesnice	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Vesnice - vesnice	152	5	-	1	-	-	-	-	-	-	-	158
Vesnice - město	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vesnice - předm.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nelze určit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Souhrn	331	6	-	1	-	-	-	-	-	-	-	338
	97,9%	1,8%	-	0,3%	-	-	-	-	-	-	-	100,0%

Tabulka 24. Sňatkové migrace ovdovělých mužů podle vzdálenosti, farnost České Budějovice (1775-1799)

Typ migrace	Vzdálenost v km											Celkem
	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-99	100+	nezj.	
Město - město	128	2	-	3	1	6	-	-	1	1	-	142
Město - předm.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Město - vesnice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Předm. - předm.	71	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	71
Předm. - město	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Předm. - vesnice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vesnice - vesnice	98	4	1	-	-	-	-	-	-	-	-	103
Vesnice - město	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vesnice - předm.	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Nelze určit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Souhrn	297	6	2	3	1	6	-	-	1	1	2	319
	93,2%	1,9%	0,6%	0,9%	0,3%	1,9%	-	-	0,3%	0,3%	0,6%	100,0%

Zatímco u vdovců pocházejících z města se sňatkové migrace projevovaly na větší vzdálenosti, ve vesnickém prostředí tomu bylo spíše naopak. Pokud docházelo k volbě partnerky mimo jejich dosavadní bydliště, tak maximálně na vzdálenost deseti kilometrů. U vdovce – venkovského hospodáře – je uvedené omezení vcelku pochopitelné. Člověk, který zabezpečoval chod hospodářství s polnostmi i dobyt看em vyžadujícím každodenní péči, se jen stěží mohl od svého bydliště vzdalovat na vzdálenost větší, než kterou bylo možné překonat tam i zpět během jednoho jediného dne.

Tabulka 25. Sňatkové migrace ovdovělých mužů podle vzdálenosti, farnost České Budějovice (1800-1824)

Typ migrace	Vzdálenost v km											Celkem
	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-99	100+	nezj.	
Město - město	161	-	-	-	-	1	-	1	1	2	-	166
Město - předm.	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Město - vesnice	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Předm. - předm.	83	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	83
Předm. - město	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Předm. - vesnice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vesnice - vesnice	79	5	3	-	-	-	-	-	-	-	-	87
Vesnice - město	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	2
Vesnice - předm.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Nelze určit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17	-
Souhrn	323	7	4	-	-	1	-	1	1	4	17	358
	90,2%	2,0%	1,1%	-	-	0,3%	-	0,3%	0,3%	1,1%	4,7%	100,0%

Obecně je možné poznamenat, že sňatkové migrace ovdovělých mužů byly výjimečnou událostí; většina z nich si našla partnerku ve svém bydlišti. Pokud již došlo k následování partnerky pocházející odjinud, tak jenom v okruhu nejbližších lokalit shodného sídelního charakteru (město-město, vesnice-vesnice). Jak již bylo dříve připomenuto, hlavní důvod pevné vazby na domácí prostředí v okamžiku uzavření nového sňatku je nutné spatřovat v existenci majetkového vlastnictví (vlastní hospodářství, řemeslnická živnost nebo výměnek) i určitého společenského postavení.⁹⁸ Zároveň je třeba brát v úvahu skutečnost, že s přibývajícím věkem člověk ztrácí zájem o změnu bydliště.⁹⁹ Vzhledem

⁹⁸ Srov. Takashi Iida, *Wiederheiraten und Verwandtschaftsnetze auf dem unteilbaren Hof. Bauern, Búdnér und Einlieger des brandenburgischen Amtes Alt-Ruppin im 18. Jahrhundert*, in: Ch. Duhamelle – J. Schlumbohm, *Eheschließungen*, s. 125-155.

⁹⁹ Srov. J. Schlumbohm, *Lebensläufe und Heuerleute de Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650-1860*, Göttingen², s. 451-492; S. Breit, „Leichtfertigkeit“, s. 70-74.

ke svému hmotnému zabezpečení si někteří ovdovělí muži mohli dovolit partnerku odlišné společenské příslušnosti, která se za nimi přistěhovala.

Sňatkové migrace vdov

V případě českobudějovických vdov byly sňatkové migrace doloženy v obdobném rozsahu jako u ovdovělých mužů. I mezi nimi početně převažovaly osoby, které si pro svůj nový vstup do manželského života vybíraly partnery z lokalit stejného sídelního charakteru (80,9-87,1 %). Na sňatkových migracích se vdovy podílely jen sporadicky, předpoklad pro jejich uskutečnění však byl vždy o něco větší než v případě ovdovělých mužů (srov. tabulky 21, 26; grafy 3-4). Nehledě k rodinnému stavu na Českobudějovicku (1750-1824) platilo, že ženy inklinovaly k sňatkovým migracím v mnohem větší míře než muži. Mezi svobodnými a ovdovělými ženami však existoval určitý rozdíl.

Tabulka 26. Směr sňatkových migrací vdov, farnost České Budějovice (1750-1824)

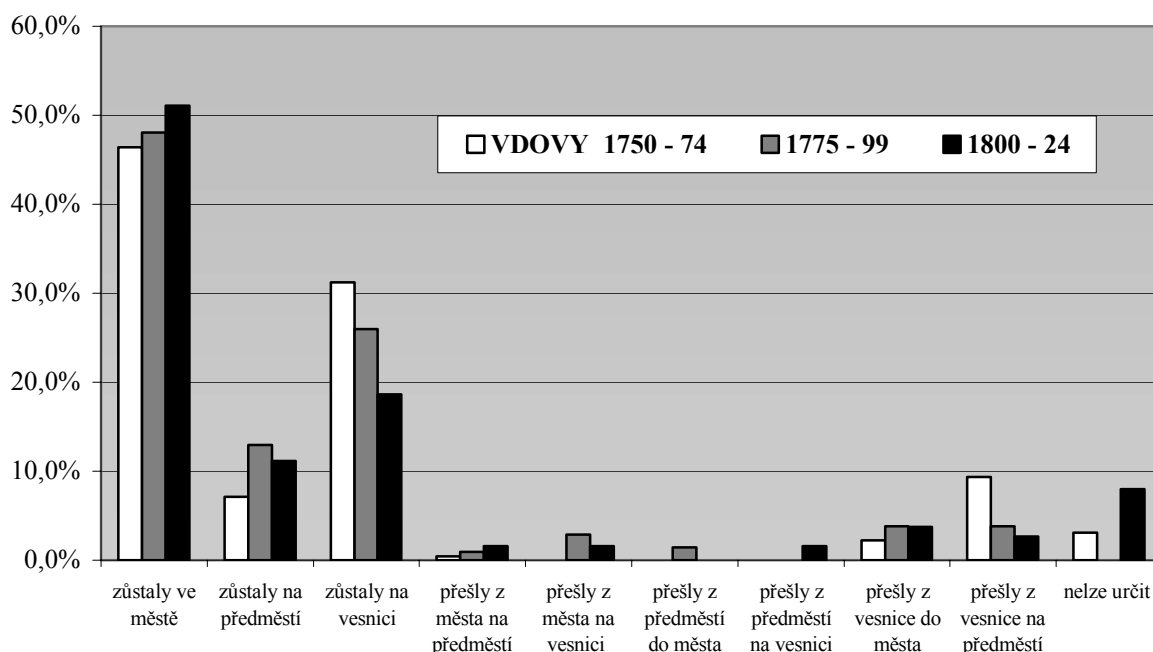
Směr	1750-1774		1775-1799		1800-1824	
	počet	%	počet	%	počet	%
Zůstaly ve městě	104	46,4 %	100	48,1 %	96	51,1 %
Zůstaly na předměstí	16	7,1 %	27	13,0 %	21	11,2 %
Zůstaly na vesnici	70	31,3 %	54	26,0 %	35	18,6 %
Zůstaly v místě stejného typu	190	84,8 %	181	87,1 %	152	80,9 %
Přešly z města na předměstí	1	0,4 %	2	1,0 %	3	1,6 %
Přešly z města na vesnici	-	-	6	2,9 %	3	1,6 %
Přešly z předměstí do města	-	-	3	1,4 %	-	-
Přešly z předměstí na vesnici	-	-	-	-	3	1,6 %
Přešly z vesnice do města	5	2,2 %	8	3,8 %	7	3,7 %
Přešly z vesnice na předměstí	21	9,5 %	8	3,8 %	5	2,6 %
Přešly do místa odlišného typu	27	12,1 %	27	12,9 %	21	11,1 %
Nelze určit z celkového počtu	7	3,1 %	-	-	15	8,0 %
Celkem vdov	224	100,0 %	208	100,0 %	188	100,0 %

Neprovdané ženy do svatby přebývaly v podřízeném postavení vůči svému otci a kromě svého dědického podílu nebo úspor z období čelední služby si v podstatě nemohly nárokovat žádné osobní vlastnictví. Ovdovělé ženy oproti nim zpravidla disponovaly určitým majetkem, který jim současně zaručoval nezávislé postavení. Zatímco ve městě nový vstup do manželského svazku nebyl pro většinu vdov nutností, ve venkovském prostředí tomu bylo naopak. Ovdovělé venkovské ženy se zde vdávaly zpravidla v poměrně krátkém sledu po úmrtí svého manžela. Důvody vzniklé situace je nutné nacházet v ekonomické oblasti. Vesnické hospodářství si žádalo nejen fyzických sil, ale také autority hospodáře, který organizoval čeleď i podruhy. Ve vztahu k volbě životního

partnera a vzniku nových manželských svazků nelze opomenout roli tzv. „dohazovačů“, o nichž však bohužel oficiální pramenná základna mlčí.¹⁰⁰

Nehledě k charakteru výchozí sídelní jednotky (město, předměstí, vesnice), většina ovdovělých žen (1750/1774 - 84,6 %; 1800/1824 - 80,9 %) před svatbou i po jejím uzavření setrvala ve shodném prostředí (tabulka 26, graf 4). V případě vdov to bylo přibližně o 10 % méně než u svobodných žen, které k sňatkovým migracím inklinovaly v poněkud větší míře (tabulka 16, graf 2). Případy, kdy se ovdovělá žena stěhovala z městského do venkovského prostředí, byly spíše ojedinělé. Mnohem častěji vesnické vdovy následovaly svého partnera do města nebo na některé z českobudějovických předměstí.

Graf 4. Sňatkové migrace vdov, farnost České Budějovice (1750-1824)

V případě sňatkových migrací ovdovělých žen byly prokázány některé odlišnosti v závislosti na rozdílném charakteru jednotlivých sídelních jednotek (tabulka 27). Ve městě (1750/1774 - 99,0 %; 1800/1824 - 94,2 %) i na českobudějovických předměstích (1750/1774 - 100,0 %; 1800/1824 - 87,5 %) se sni-

¹⁰⁰ Obecně k problematice vdovství: Scarlett Beauvalet-Boutouyrie, *Être veuve sous l'Ancien Régime*, Paris 2001; Renzo Derosas – Michel Oris (edd.), *When Dad Died. Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies*, Bern ad. 2002; Allison Levy, *Widowhood and Visual Culture in Early Modern Europe*, Aldershot 2003; Jan Bremmer – Lourens van den Bosch, *Between Poverty and the Pyre. Moments in the history of widowhood*, London – New York 1995.

žovaly počty vdov, které před sňatkem i po jeho uzavření setrvaly v lokalitě shodného sídelního charakteru (tabulka 27). Ve vesnickém prostředí probíhal vývoj odlišně (1750/1774 - 72,9 %; 1775/1779 - 77,2 %; 1800/1824 - 74,5 %). S uvedeným zjištěním korespondují počty ovdovělých osob ženského pohlaví, které byly uváděny u snoubenců z hlediska rodinného stavu (srov. tabulky 6-8): 1750-1774 (9,5 %), 1775-1779 (11,4 %), 1800-1824 (10,5 %).

Tabulka 27. Oblast sňatkových migrací vdov ve farnosti České Budějovice (1750-1824)

Oblast	1750-1774		1775-1799		1800-1824	
	počet	%	počet	%	počet	%
Zůstalo ve městě	104	99,0 %	100	92,5 %	96	94,2 %
Přešlo z města na předměstí	1	1,0 %	2	1,9 %	3	2,9 %
Přešlo z města na vesnici	-	-	6	5,6 %	3	2,9 %
Celkem	105	100,0 %	108	100,0 %	102	100,0 %
Zůstalo na předměstí	16	100,0 %	27	90,0 %	21	87,5 %
Přešlo z předměstí do města	-	-	3	10,0 %	-	0,0 %
Přešlo z předměstí na vesnici	-	-	-	-	3	12,5 %
Celkem	16	100,0 %	30	100,0 %	24	100,0 %
Zůstalo na vesnici	70	72,9 %	54	77,2 %	35	74,5 %
Přešlo z vesnice do města	5	5,2 %	8	11,4 %	7	14,9 %
Přešlo z vesnice na předměstí	21	21,9 %	8	11,4 %	5	10,6 %
Celkem	96	100,0 %	70	100,0 %	47	100,0 %
Nelze určit	7	3,1 %	-	-	15	8,0 %
Úhrn vdov	224	100,0 %	208	100,0 %	188	100,0 %

Uvedený vývoj nasvědčuje tomu, že část vdov přebývajících ve městě i na jednotlivých českobudějovických předměstích pocházela z vesnice. V daných souvislostech nelze opomenout jejich přetrvávající příbuzenské i osobní vazby na venkovské prostředí. Právě s odkazem na jejich existenci je možné vysvětlit případy, kdy ovdovělé ženy přebývající ve městě nebo na předměstí si za svého muže zvolily partnera z vesnice. U vdov zapisovaných do matriky byl při sňatku uváděn pouze odkaz na zesnulého manžela, nikoliv na otce. Přestože skutečný původ ovdovělých žen nebylo možné v uvedených případech plně prokázat, zároveň nebylo možné zcela jednoznačně vyloučit ani jejich opětovný návrat do výchozího prostředí. Z uvedené statistiky vyplývá, že zmíněné případy byly naprosto ojedinělé. U svobodných i ovdovělých žen, které se podílely na sňatkových migracích, bylo pravděpodobnější, že se přestěhují z vesnice do města nebo na předměstí (srov. tabulky 17, 27). S vzniklou situací je nutné spojovat majetkové i osobní vazby jednotlivých ovdovělých žen.

Tabulka 28. Sňatkové migrace vdov podle vzdálenosti, farnost České Budějovice (1750-1774)

Typ migrace	Vzdálenost v km											Celkem
	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-99	100+	nejz.	
Město - město	103	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	104
Město - předm.	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Město - vesnice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Předm. - předm.	15	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16
Předm. - město	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Předm. - vesnice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vesnice - vesnice	41	20	7	2	-	-	-	-	-	-	-	70
Vesnice - město	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Vesnice - předm.	-	17	2	2	-	-	-	-	-	-	-	21
Nelze určit	-	--	-	-	-	-	-	-	-	-	7	7
Souhrn	164	40	9	4	-	-	-	-	-	-	7	224
	73,2%	17,9%	4,0%	1,8%	-	-	-	-	-	-	3,1%	100,0%

Tabulka 29. Sňatkové migrace vdov podle vzdálenosti, farnost České Budějovice (1775-1799)

Typ migrace	Vzdálenost v km											Celkem
	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-99	100+	nejz.	
Město - město	95	1	2	-	1	-	1	-	-	-	-	100
Město - předm.	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Město - vesnice	-	5	-	-	-	-	-	-	1	-	-	6
Předm. - předm.	24	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	27
Předm. - město	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Předm. - vesnice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vesnice - vesnice	30	15	7	-	1	-	-	1	-	-	-	54
Vesnice - město	-	5	2	-	-	-	-	-	-	1	-	8
Vesnice - předm.	-	5	1	1	-	1	-	-	-	-	-	8
Nelze určit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Souhrn	150	38	12	1	2	1	1	1	1	1	-	208
	72,0 %	18,2 %	5,8 %	0,5 %	1,0 %	0,5 %	0,5 %	0,5 %	0,5 %	0,5 %	0,0 %	100,0 %

Z hlediska odlišných sídelních jednotek je zřejmá převaha vdov, které při vstupu do manželství preferovaly partnery ze shodných sídelních jednotek. V městském i vesnickém prostředí byl často kladen důraz také na jejich socio-profesní příslušnost. Procentuální zastoupení případů, kdy ovdovělé ženy z města a předměstí nacházely své partnery ve shodném sídelním prostředí, jen mírně kolísalo (tabulka 27). Ani za daných souvislostí nelze opomenout vazbu ovdovělých žen na určité majetkové zázemí získané po zemřelém manželovi. Vdova s domem či dokonce zavedenou živností byla hmotně zabezpečena a navíc disponovala nezávislou existencí. S ohledem k uvedeným skutečnostem po sňatku zůstávala ve svém dosavadním bydlišti, do kterého ji zpravidla následoval nový manžel. Na sňatkových migracích se vdova podílela jen tehdy,

pokud mohla svůj majetek předat někomu ze svých dospívajících dětí či jejich partnerů. Za dané situace mohla odejít na výměnek ve svém dosavadním bydlišti nebo následovat partnera z jiné lokality.¹⁰¹ Z mužského hlediska však byly preferovány vdovy s určitým hmotným zázemím.

Tabulka 30. Sňatkové migrace ovdovělých žen podle vzdálenosti, farnost České Budějovice (1800-1824)

Typ migrace	Vzdálenost v km											Celkem
	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-99	100+	nejz.	
Město - město	92	1	-	1	-	-	-	-	-	2	-	96
Město - předm.	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Město - vesnice	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	3
Předm. - předm.	21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21
Předm. - město	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Předm. - vesnice	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Vesnice - vesnice	21	9	4	1	-	-	-	-	-	-	-	35
Vesnice - město	-	3	2	-	-	1	-	-	-	1	-	7
Vesnice - předm.	-	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Nelze určit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	15
Souhrn	134	21	11	2	-	2	-	-	-	3	15	188
	71,2 %	11,2 %	5,8 %	1,1 %	-	1,1 %	-	-	-	1,6 %	8,0 %	100,0 %

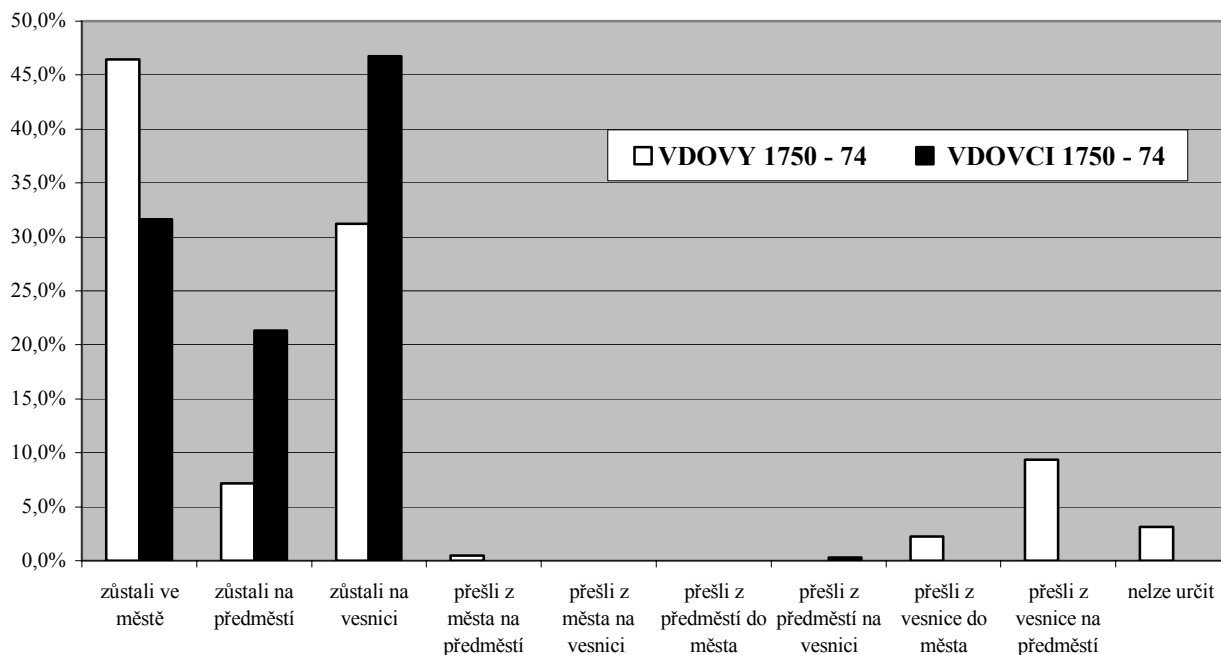
Pouze ovdovělé ženy pocházející z venkovského prostředí se v hojnějším počtu podílely na sňatkových migracích. Kromě případů, kdy si zvolily partnera z některé z okolních vsí, byly poměrně časté případy sňatkových migrací z vesnice do města nebo na předměstí. Podíly ovdovělých žen směřujících z vesnického do městského prostředí se v průběhu sledovaného období dokonce zvyšovaly (1750/1774 - 5,2 %, 1800/1824 - 14,9 %). Ve směru na předměstí byl však zaznamenán jejich úbytek. Zatímco v letech 1750-1774 představovaly 21,9 % (21 případů), o 25 let později (1800-1824) již vykazovaly jen 10,6 % (5 případů). Na základě uvedených počtů je patrné, že ovdovělé venkovské ženy, které neměly vazbu na určité majetkové zázemí, nacházely zabezpečeného partnera spíše v městském než v předměstském prostředí (tabulka 27).

Pokud vdovy svého partnera našly v dosavadním bydlišti, sňatkové migrace se neprojevovaly (1750/1774 - 73,2 %, 1800/1824 - 71,2 %). Na základě matriční evidence byly doložitelné jen v rámci nejbližšího okolí místa pobytu ovdovělých žen, zpravidla jenom na vzdálenost 1-4 km (1750/1774 - 17,9 %,

¹⁰¹ K problematice výměnku např. Alice Klášterská, Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a první polovině 19. století (Výměnek v pozemkových knihách vesnice Lhůty u Štáhlav), *HD* 21,1997, s. 93-131; Jaroslav Kozlík, Výměnkářská otázka v Čechách v letech 1873-1912 na základě poznání výměnku ve vybraných obcích okresu Příbram, *Podbrdsko* 7, 2000, s. 67-136.

1800/1824 - 11,2 %). Následování životního partnera do lokalit v okruhu 5-9 km (1750/1774 - 4,0 %, 1800/1824 - 5,8 %) bylo výjimečné, k sňatkovým migracím přesahujícím vzdálenost deseti kilometrů docházelo jen v naprosto ojedinělých případech. Na příkladu českobudějovické farnosti mají uvedené poznatky shodnou platnost v případě města, předměstí i poddanských vsí (tabulky 28-30).

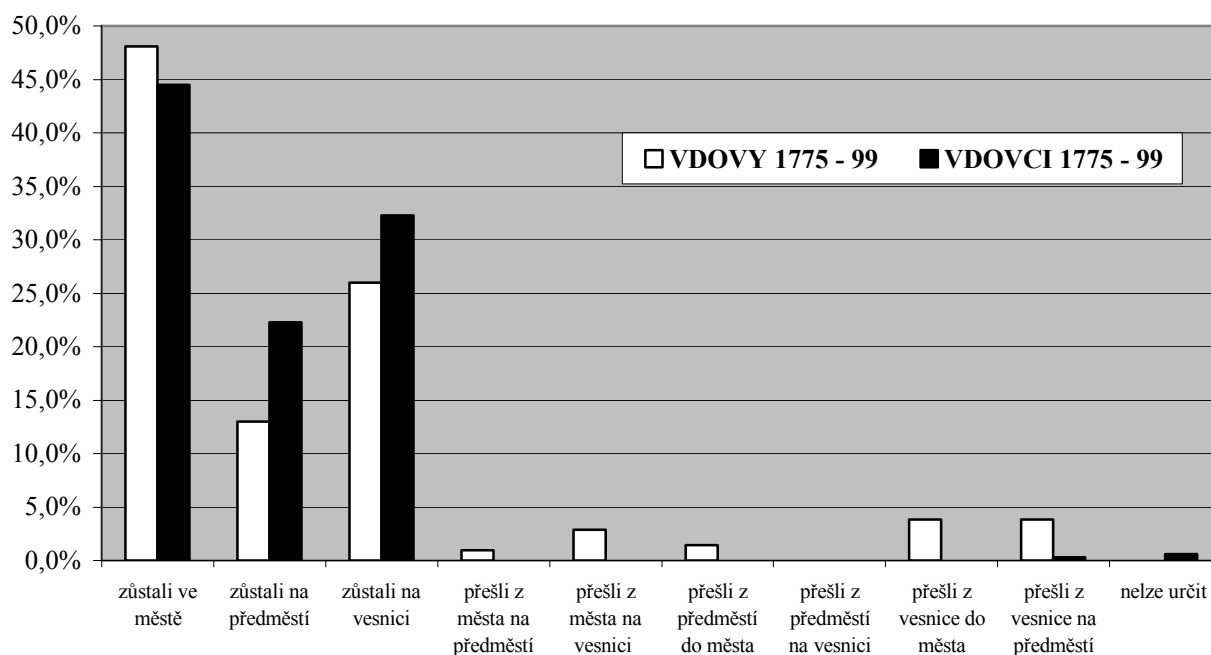
Graf 5. Srovnání sňatkové migrace vdov a vdovců, farnost České Budějovice (1750-1774)

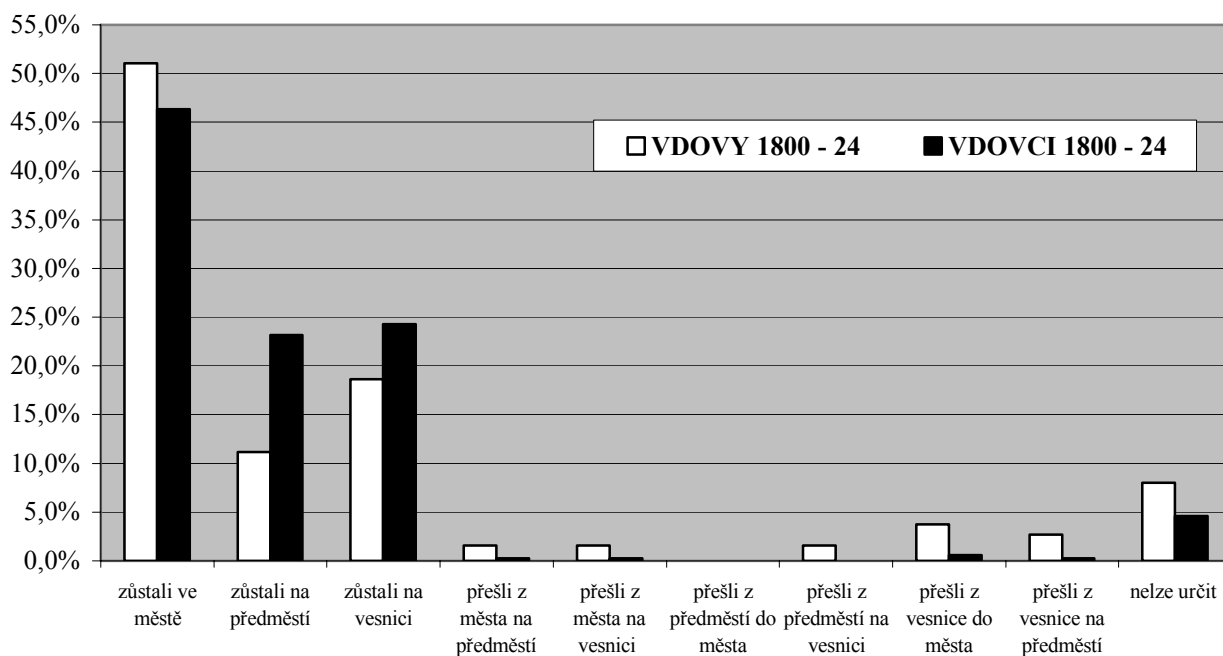
Vzájemné srovnání sňatkových migrací v případě vdov a vdovců s sebou přineslo množství zajímavých poznatků (tabulky 21, 26; grafy 5-7). V městském prostředí volbu životního partnera, který by pocházel z lokality stejného sídelního typu, preferovalo více ovdovělých žen než mužů. Vdovy z města oproti ovdovělým vesnickým ženám vykazovaly mnohem větší nezávislost. Vzájemné odlišnosti u vdov a vdovců z městského prostředí byly nejmarkantnější v letech 1750-1774, během následujících padesáti let již dosahovaly poměrně stabilní úrovně. V případě českobudějovických předměstí i okolních poddanských vesnic však nastala opačná situace. V sídelních jednotkách uvedeného typu před sňatkem i po jeho uzavření setrvalo více vdovců než vdov.

Zmíněný stav byl do určité míry ovlivněn tím, že vdovy z lokalit daného sídelního charakteru migrovaly ve větší míře než ovdovělé ženy z městského prostředí. Vzájemné rozdíly mezi uvedenými případy byly nejmarkantnější

Graf 6. Srovnání sňatkové migrace vdov a vdovců, farnost České Budějovice (1775-1799)

Graf 7. Srovnání sňatkové migrace vdov a vdovců, farnost České Budějovice (1800-1824)

v rozmezí let 1750-1774, v následujících letech již dosahovaly poměrně stabilní úrovně. Sňatkové migrace byly pravděpodobněji spíše v případě ovdovělých žen než mužů. U osob mužského pohlaví byla prokázána větší vazba na majetkové zázemí, jež znemožňovala následování partnera z odlišného prostředí či vzdálenější lokality. I v uvedeném srovnání byly zaznamenány převažující sňatkové migrace ovdovělých žen z venkovského prostředí směrem do Českých Budějovic – města a na předměstí. Jen v případě malé části vdov byly doložitelné s opačnou orientací. Pokud někteří ovdovělí muži po sňatku migrovali, tak zpravidla jenom z venkovského prostředí do města.

Závěr

Výzkum sňatkových migrací byl prováděn na území českobudějovické farnosti (1750-1824), tedy v nížinaté oblasti Českobudějovické pánve. Přestože je z části obklopena kopcovitou krajinou,¹⁰² nevyskytují se zde žádné přírodní překážky, které by mohly do určité míry ovlivnit směr nebo rozsah prostorového pohybu místního obyvatelstva. Ten spíše závisel na sídelním charakteru místa původu, pohlaví i rodinném stavu obou snoubenců. Ze subjektivních faktorů však nelze opomenout ani věk migrantů. U svobodných osob mladšího věku byly sňatkové migrace doloženy v mnohem větší míře než u ovdovělých lidí. V rámci výčtu objektivních faktorů, které v rozmezí let 1750-1824 ovlivňovaly sňatkové migrace v zkoumané oblasti, nelze opomenout ekonomický rozvoj i následné rozšiřování Českých Budějovic. Vzájemnou souvislost mezi vydáním patentu o zrušení nevolnictví a intenzitou či rozsahem sňatkových migrací se na příkladu zkoumané oblasti nepodařilo prokázat. Subjektivní i objektivní faktory lokálního charakteru měly na českobudějovické obyvatelstvo mnohem větší vliv než zrušení nevolnictví, které bývá zpravidla dáváno do přímých souvislostí se zvyšováním intenzity a rozsahu migrací.

Při zkoumání situace ve městě, na českobudějovických předměstích i v poddanských vsích bylo zjištěno, že většina místního obyvatelstva uzavírala sňatky s partnery z míst shodného sídelního charakteru. Jestliže v městském prostředí se procentuální zastoupení takových případů zvyšovalo, na předměstích si po počátečním vzrůstu zachovávaly poměrně vyrovnanou úroveň. Naopak zcela jednoznačný úbytek sňatků mezi partnery z lokalit shodného sídelního charakteru vykazovalo vesnické prostředí. Zmíněný vývoj nepřímo

¹⁰² Východně se jednalo o pahorkatinu zvanou Lišovský práh (nejvyšší vrchol Baba – 583 m n. m.), který od sebe odděluje Českobudějovickou a Třeboňskou pánev, jihozápadně od Českých Budějovic se nachází šumavská předhůří, z nichž nejvýznamnější je Blanský les (nejvyšší vrchol Klet – 1083 m n. m.). V uvedených případech se však nejedná o žádná neprostupná horstva, která by dokázala omezit prostorový pohyb místního obyvatelstva.

potvrzuje důsledky migrací venkovského obyvatelstva do města a na předměstí, kde si nacházelo nejenom pracovní uplatnění, ale také životního partnera.

Nehledě k charakteru výchozí sídelní jednotky (město, předměstí, vesnice), nejusedlejší složku místního obyvatelstva představovali svobodní a ovdovělí muži. Jejich místo pobytu většinou zůstávalo zachováno před sňatkem i po jeho uzavření. Na sňatkových migracích se nejčastěji podíleli jen ti muži, kteří neměli nárok na převzetí otcovského majetku, tudíž nebyli na své dosavadní bydliště nikterak vázáni. Pokud z důvodu uzavření sňatku změnili místo pobytu, prostřednictvím sňatkových migrací si často dopomohli k získání cizího jmění. V rámci celkového počtu uzavřených sňatků nebyly takové případy sňatkových migrací příliš časté. Ve většině doložitelných případů si muži své partnerky vybírali z lokalit stejného sídelního charakteru, kde sami přebývali. Zvláště pro majetné vrstvy z řad městského i venkovského prostředí byl typický výběr partnera ze shodné socioprofesionální skupiny. Uskutečněná volba v rámci lokalit shodného sídelního charakteru i stejných společenských vrstev se vzájemně nevyklučuje, ale potvrzuje.

U mužů zůstávajících po sňatku v domácím prostředí nelze opomenout vazbu na hmotné zázemí, které umožňovalo zabezpečit obživu pro celou rodinu. Od žen se očekávalo, že po vstupu do manželství budou následovat svého partnera, ostatně jejich větší podíl na sňatkových migracích tomu také odpovídal. Obecně je však možné poznamenat, že nehledě k tomu, zda se sňatkových migrací účastnil muž nebo žena, jejich rozsah byl ve sledovaném období značně omezen. Zatímco v případě vesnických žen byly doloženy v okruhu patnácti kilometrů od místa bydliště, u mužů k nim docházelo pouze na vzdálenost do deseti kilometrů. V případě městského obyvatelstva byl jejich rozsah ještě větší, zpravidla odpovídal vzdálenosti jednotlivých měst, se kterými České Budějovice udržovaly obchodní kontakty. V nejmenší možné míře lze sledovat sňatkové migrace v případě českobudějovických předměstí, do kterých lidé směřovali nejenom v důsledku uzavřených sňatků, ale také pracovních příležitostí. Právě v uvedeném prostředí se často usazovali migranti z venkova, pro které již ve městě nebyla příležitost k bydlení. V jejich případě byla vazba na stávající místo pobytu při uzavření sňatku nejmarkantnější.

Pokud někteří svobodní i ovdovělí muži z městského prostředí inklinovali k sňatkovým migracím, zpravidla následovali partnerku do některé z okolních lokalit městského typu. Okruh, v rámci kterého zmíněná volba probíhala, byl širší než v případě venkovského obyvatelstva; do značné míry byl limitován výskytem lokalit městského charakteru. Zpravidla odpovídal nejenom osobním, ale i profesním aktivitám městského obyvatelstva. V jednotlivých vsích na Českobudějovicku se sňatkové migrace svobodných i ovdovělých mužů projevovaly v omezené míře a obdobně jako v městském prostředí pouze ve vztahu

k jejich nejbližšímu okolí. U vdovců z vesnického prostředí byla možnost prostorového pohybu mnohem menší než v případě ovdovělých mužů z Českých Budějovic. Člověk vázaný denními pracovními povinnostmi na svém hospodářství (chov dobytka) se od místa svého bydliště moc vzdalovat nemohl.

U žen byly sňatkové migrace mnohem pravděpodobnější než v případě mužů. Vesnické ženy zpravidla následovaly svého partnera pouze v okruhu patnácti kilometrů od svého bydliště. U žen pocházejících z městského prostředí byl rozsah sňatkových migrací zpravidla větší, obdobně jako v případě mužů odpovídal vzdálenosti měst, s nimiž byly České Budějovice v přímém kontaktu. K migracím, které podmiňovalo uzavření sňatku, měli větší sklon spíše svobodní lidé než ovdovělé osoby. U vdovců byla perspektiva, že budou po sňatku migrovat za svým partnerem, poněkud menší než v případě vdov. Vzhledem k majetkovým vazbám se ovdovělé osoby pohybovaly jen ve velmi uzavřeném okruhu, perspektiva sňatkových migrací byla v jejich případě téměř nulová. Zatímco ovdovělé osoby pocházející z města si vybíraly partnery z městského prostředí, část vesnických žen migrovala za mužem do města nebo na předměstí.

Sňatkové migrace byly v mnohých případech ovlivněny migracemi pracovními, které jim zpravidla předcházely. Odchod děvčete do služby v měšťanské domácnosti zpravidla přispíval k uskutečnění volby budoucího životního partnera. U vesnických mužů, kteří nacházeli uplatnění spíše na vesnici, docházelo k volbě partnerky z města spíše v ojedinělých případech. Zatímco pro městské prostředí byl příliv venkovských žen v rámci pracovních i sňatkových migrací naprosto obvyklý, lidé z města (muži i ženy) po sňatku následovali vesnického partnera jen ve výjimečných případech. U snoubenců pocházejících z městského prostředí, zvláště však v případě řemeslnických a obchodnických rodin, byli preferováni partneři ze shodných socioprofesionálních vrstev místního obyvatelstva.

Prosazování určitých sňatkových strategií bylo zaznamenáno v případě zámožnějších vrstev venkovské populace, zvláště u sedláků a mlynářů. Jejich naplnění bylo v některých případech podmíněno uskutečněním sňatkových migrací. Preferování snoubenky ze shodného prostředí bylo patrné také na předměstích. Volba životního partnera mohla být ovlivněna několika navzájem souvisejícími faktory. V první řadě je nutné brát v úvahu možnost volby partnera v závislosti na velikosti určité sídelní jednotky. V případě města, předměstí nebo vesnice s větším počtem obyvatelstva byla vždy větší perspektiva výběru partnera než v lokalitách menšího rozsahu. Zde byli zpravidla lidé navzájem spřízněni, takže v rámci prevence před krvesmilstvím jim nezbývalo nic jiného než si zvolit partnera nebo partnerku pocházející odjinud.

Volba životního partnera bývala příležitostí k prosazování osobních, rodinných i profesních strategií. Jejich naplňování lze sledovat především v případě zámožnějších vrstev vesnického a městského obyvatelstva. Vstup do manželství sice oficiálně probíhal na základě dobrovolného souhlasu snoubenců, avšak zároveň bylo vhodné respektovat názory rodičů. Volbu partnera ze stejné lokality i na počátku 19. století mohla ovlivňovat určitá poddanská příslušnost. K českobudějovické farnosti patřila obec Hodějovice, jejíž obyvatelé nebyli v poddanském postavení vůči městu, ale náleželi k třeboňskému panství. Vzhledem k velikosti obce však zpravidla neexistoval problém nacházet partnery se stejnou poddanskou příslušností. Místní obyvatelé k sňatkovým migracím orientovaným do města nebo na předměstí inklinovali jen v minimální možné míře.

Uskutečňování sňatkových migrací bylo ovlivňováno především místními okolnostmi. Vydání patentu o zrušení nevolnictví v případě českobudějovické farnosti nevyvolalo žádnou okamžitou odezvu. Místní lidé sňatkové migrace uskutečňovali ve stejném rozsahu během celé druhé poloviny 18. století – tedy v období před i po vydání uvedeného patentu. Ostatně již dříve prováděný výzkum českobudějovických propouštěcích listů (1756-1770) prokázal, že získat povolení ke vstupu do manželství či následné sňatkové migraci za hranice panství nebyl pro většinu místního obyvatelstva vůbec žádný problém.¹⁰³

¹⁰³ Srov. J. Grulich, *Migrace*, s. 61-71.

Summary

Marital Migration in the south of Bohemia (1750-1824)

This research on marriage migration was carried out using documentation on marriage registration in the parish of České Budějovice. The period it focuses upon (1750-1824) was divided into three sub-periods (1750-1774, 1775-1799, 1800-1824), over the course of which it was possible to observe the degree to which the gradual development of the town had an effect on the marital migration of single men, women, widows and widowers. At the close of the period the region encompassed the town (444 homes, 4 534 inhabitants), several suburbs (376 homes, 3 601 inhabitants) and villages (919 homes, 5 701 inhabitants). This topic was studied using several types of settlement units and socio-professional groups in the local population as examples.

The extent of marital migration was examined using quantitative methods applied to a representative sample of 5 140 marriages. During the period examined, 10 280 people were married in the parish of České Budějovice. In the town, individual suburbs and in the surrounding villages the most settled component of the local population was made up of men who did not leave the location they resided in after marriage. The reason for this situation was that the men set up trades or farmsteads through which they would then be able to provide for their family. If they did move to join their marital partners at a different location, then it was usually only to one of the surrounding villages, and within a ten-kilometre radius of the original place of residence. Over the course of the period observed, the number of men who did migrate increased. In these cases marital migration depended on being able to take over some unrelated property that no male heir had claimed.

In the case of women a change of address after marriage was much more likely. However, they tended to follow their partners only to nearby locations. In comparison with men the radius within which their chosen partner lay was somewhat larger, usually spanning fifteen kilometres. Single people, rather than widows or widowers, were more inclined to enter into a marriage that depended on their migrating to another location. Widowers remained in their home environment more often than widows. Migration to locations much farther away was rare among widows and widowers.

Some of the women who migrated from parish villages gave preference to choosing a partner from town. Marital migration was, in the examples cited, usually dependent on labour migration. The departure of a young girl to work as a servant in a town household often influenced her future choice of marital

partner. Village men only rarely selected town women as their partners. Whilst, in the town environment, it was customary for rural women to move into town, people from town only rarely left to join a partner in a village environment. Among individuals from crafts and trades families, preference was given to choosing a partner from a compatible socio-professional stratum. This was not just the custom among town families but also applied to the 'better-off' strata of the rural population, especially farmers and mill-owners. In some cases such marriage strategies were fulfilled through marital migration.

In the case of some of the rural population migrating to town the most usual partner was someone from the suburbs. There were a large number of women from villages who gave preference to partners from the České Budějovice suburbs. The gradual decline shown by the figures, which is also evident in the case of men, indicates that the town's development, which had taken off in the second half of the 18th century, had decelerated in pace. The owners of town homes tried to take advantage of the demand for flats and began to build wings on their buildings containing small flats. But usually anyone who was able to, tried to purchase property in the town's suburbs. The situation only improved once land in the area of the abandoned fort went up for sale (1825).

České Budějovice was the trade and business centre of southern Bohemia and, as such, the city opened up the possibility for people to choose partners from locations that were not so nearby. In the case of town families, it was usual for them to choose partners from locations as far away as 20 km (Český Krumlov, Kaplice, Velešín, Prachatice, Písek, Vodňany, Netolice, Veselí-Mezimostí, Soběslav, Jindřichův Hradec, Třeboň & Nové Hrady). The ties that some town families had are revealed in the example of fiancés of both sexes coming from as far away as Prague and some Moravian towns (Jihlava, Brno & Olomouc). However, partners were recruited much more frequently from areas beyond the southern provincial boundaries, especially in places where the town had clear business ties; in particular in Upper (Linz, Freistadt) and Lower (Vienna, Weitra, Zwettl) Austria, and in Bavaria (Pasov). In some rare cases the married couple was made up of individuals from the most distant reaches of the Habsburg Empire (Salzburg, Carinthia, Styria, the Tyrol, the Hungarian lands), the German Empire (Rhineland, Prussia, Saxony) and even regions of northern Italy (Venice). The degree of marital migration with regard to individual social strata was influenced by the character of the town, which was one of the most important business and trade centres in the region of southern Bohemia. It was also associated with the amount of labour migration and the ways in which the socio-professional interests were manifested, which influenced the choice of life partner and the overall documented level of marital migration.

Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Št'áhlavsku v letech 1750-1850*

Alice Velková

Výzkum migrací venkovského obyvatelstva není u nás zatím příliš rozsáhlý.¹ Především chybí komplexní pohled na možnosti a způsoby pohybu lidí na venkově, neboť tyto migrace bývají sledovány jen z určitého úhlu pohledu, jako jsou například sňatkové² nebo pracovní migrace,³ popřípadě bývá pozornost věnována jen určité charakteristické skupině lidí, jakými byli např. řemeslníci.⁴

* Tato studie vznikla v rámci řešení výzkumného záměru MŠMT č. MSM 0021620827 „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“.

¹ K možnostem studia migrací obecně Eliška Čáňová, *Prameny k vývoji migrací v Čechách*, *Historická demografie* (dále *HD*) 10, 1986, s. 145-158; Jiří Matějček, *Literatura ke studiu motivací migrací v období kapitalistické industrializace českých zemí*, *HD* 8, 1983, s. 97-111.

² Blanka Štěrbová, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686-1910*, *HD* 11, 1987, s. 115-120; táž, *Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Střelecké Hoštice v letech 1654-1890*, *Jihočeský sborník historický* 58, 1989, s. 127-129; Josef Grulich – Hermann Zeithofer, *Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení*, *HD* 22, 1998, s. 79-105; ze zahraničních studií např. Beatrice Moring, *Marriage and social change in south-western Finland, 1700-1870*, *Continuity and Change* 11, 1996, s. 91-113.

³ Josef Petráň, *Pohyb poddaného obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské*, *Československý časopis historický* 5, 1957, s. 26-58, 399-447.

⁴ Např. Ulrich Engelhardt (ed.), *Handwerker in der Industrialisierung. Lage, Kultur und Politik vom späten 18. bis ins frühe 20. Jh.*, Stuttgart 1984; Roth Klaus (ed.), *Handwerk in Mittel- und Südosteuropa. Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhunderts*, München 1987; Annemarie Steidl, *Auf nach Wien! Die Mobilität des*

I když jsou migrace zpravidla sledovány z hlediska geografického, stranou by neměly zůstat ani otázky spojené se sociálním postavením osob, popř. s rodinnou strategií.⁵ Důležitá je bezpochyby i souvislost mezi migracemi a životním cyklem, neboť některá rozhodnutí byla spojována s určitou životní etapou.⁶

Při sledování migrací nesmíme zapomínat na případy dočasných migrací. Životní osudy lidí nebyly nikdy přímočaré, zdaleka ne všichni lidé, kteří nezemřeli v místě svého narození, se stěhovali pouze jednou, například poté, co případně absolvovali čelední službu a našli si partnera, s nímž odešli jinam, kde založili rodinu a zůstali tam až do své smrti. Tak tomu bylo nejspíš u osob, kterým se podařilo získat usedlost, s níž potom spojily i svůj další život. Lidé, kteří byli i po vstupu do manželství odkázáni na život v podruží, mnohem častěji putovali z místa na místo podle toho, jak se jim kde naskytla příležitostná práce. Při této cestě mohli na kratší či delší dobu zavítat zpět do svého rodiště. V této souvislosti nesmíme zapomínat ani na důležitou roli příbuzenské záchranné sítě, dočasný návrat k původní rodině mohl být někdy jediným východiskem z kritické situace. A naopak, někteří z těch, kteří nakonec zemřeli v místě svého narození, mohli podstatnou část života prožít na jiném místě. Do rodného domu se například vracívali ovdovělé bezdětné ženy, svobodné matky nebo vysloužilí vojáci.

Existovaly také krátkodobé migrace – např. muži odcházeli za sezónní prací, aby mohli lépe uživit svoji rodinu. Podle Jiřího Svobody bylo ve 2. polovině 18. století obvyklé, že se lidé mohli poměrně volně pohybovat na krátkou dobu nejen v Čechách, ale také v ostatních zemích rakouské monarchie. Chtěl-li někdo odejít z panství na několik dnů či týdnů, vyžadoval si souhlas jen výjimečně. Vrchnostenská úředníka většinou ani na takových propustkách netrvali. Nebránili také krátkodobému pobytu cizopanských osob na panství, takový pobyt zakazovali zpravidla jen tulákům a žebrákům.⁷ Pavla Horská poukazuje i na korelace mezi druhem migrací a typem rodiny v různých sociálních vrstvách.⁸

mitteleuropäischen Handwerks im 18. und 19. Jahrhundert am Beispiel der Haupt- und Residenzstadt, München 2003.

⁵ J. Grulich – H. Zeitlhofer, *Migrace*, s. 104.

⁶ Velmi zajímavý výzkum, jenž dal migrace do souvislosti s převody poddanských nemovitostí, provedl J. Grulich; blíže Josef Grulich, Převody poddanských nemovitostí a migrace obyvatelstva na jihu Čech. Situace na Chýnovsku v druhé polovině 17. a 18. století, *Studie k sociálním dějinám* 6, 2001, s. 117-136.

⁷ Jiří Svoboda, Feudální závislost poddaných na české vesnici v době tereziánské, *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica* (dále *AUCPH*) 3, 1969, s. 71-106 (zde s. 87).

⁸ Pavla Horská, Vztah sociální a geografické mobility v dějinách obyvatelstva českých zemí, *HD* 12, 1987, s. 225-242 (zde s. 232).

Některé ženy trávily část svého těhotenství, porod či dobu po narození dítěte u svých matek, a naopak matky navštěvovaly své dcery, aby jim vypomáhaly s domácností a péčí o děti. Budeme-li do krátkodobých migrací počítat i návštěvy u příbuzných, popřípadě účast na svatbách, křtinách, pohřbech nebo poutích, masopustech apod., dojdeme k závěru, že pouze malá část venkovského obyvatelstva zůstávala po celý svůj život na jednom místě.

Je nepochybné, že trvalá migrace, resp. rozhodnutí opustit svůj dosavadní domov, úzce souvisela s věkem a tedy i s fází životního cyklu, v níž se právě migrant nacházel. V následující analýze bych se chtěla zamyslet nad otázkami, jak velké části lidí se týkal trvalý odchod z rodného domu, resp. kolik lidí zůstalo v místě svého narození až do své smrti, a v jakém věku či v jaké životní fázi svá rodiště nejčastěji opouštěly ty osoby, které se rozhodly hledat své štěstí někde jinde. Zajímat mě samozřejmě bude i sociální podmíněnost migrací, tzn. zda lidé z určitých sociálních vrstev migrovali častěji než příslušníci jiných sociálních skupin.

Metody výzkumu

Abych mohla na výše uvedené otázky co nejpřesněji odpovědět, zvolila jsem metodu kohortní analýzy, tj. rozboru chování osob, které se na určitém místě narodily v určité době. K tomuto výzkumu jsem si zvolila západočeské panství Štáhlavy, resp. čtyři lokality, které k tomuto panství patřily a které tvořily centrum panství: městečko Starý Plzenec a vesnice Štáhlavy, Sedlec a Lhůta.⁹ Tyto obce byly vzájemně od sebe vzdáleny do 5 km. Vzhledem k pramenné základně, která je v případě panství Štáhlavy nejbohatší pro poslední čtvrtinu 18. a první čtvrtinu 19. století, jsem vybrala kohortu narozených v letech 1741 až 1750, kterou jsem srovnávala s narozenými o padesát let později, tj. v letech 1791-1800. Vycházela jsem z matrik,¹⁰ sociální statut jednotlivých osob jsem

⁹ K charakteristice panství A. Velková, *Die Herrschaft Štáhlav: Wirtschaft, soziale Strukturen und Demographie*, in: Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*, Wien – München 2002, s. 29-42.

¹⁰ Státní oblastní archiv v Plzni, Ř. kat. fara Starý Plzenec, sign. 1-9, 12, 15-18, 21, 23, 26, 31, 35, narození 1651-1850, oddaní 1661-1850, zemřelí 1708-1850; Ř. kat. fara Štáhlavy, sign. 1-4, narození 1814-1850, oddaní 1814-1850, zemřelí 1814-1850.

dohledávala i v dalších pramenech, kterými byly pozemkové knihy,¹¹ soupisy obyvatel¹² a dalších písemností vrchnostenské kanceláře.¹³

Tabulka 1. Narození na Št'áhlavsku podle místa narození a pohlaví v letech 1741-1750; odhad počtu obyvatel a domů v roce 1750

Místo narození	Počet narozených			Počet domů	Odhad počtu obyvatel
	celkem	chlapci	dívky		
Starý Plzenec	227	125	102	74	518
Št'áhlavy	204	101	103	69	483
Sedlec	69	40	29	19	133
Lhůta	50	29	21	22	154
Celkem	550	295	255	184	1288

Tabulka 2. Narození na Št'áhlavsku podle místa narození a pohlaví v letech 1791-1800; odhad počtu obyvatel a domů v roce 1800

Místo narození	Počet narozených			Počet domů	Odhad počtu obyvatel
	celkem	muži	ženy		
Starý Plzenec	265	138	127	109	763
Št'áhlavy	276	136	140	88	616
Sedlec	100	46	54	35	245
Lhůta	60	27	33	35	225
Celkem	701	347	354	267	1849

V první sledované kohortě se narodilo celkem 550, ve druhé pak 701 dětí. Vzhledem k vysoké dětské úmrtnosti, kdy před dosažením patnáctého roku života zemřela téměř polovina dětí, se další výzkum týkal pouze 291 osob z první a 358 z druhé generace. Sledované soubory se zmenšily o další 64 osoby (11,6 % z narozených) z první kohorty a o 9 osob (1,3 % z narozených) z kohorty druhé, neboť o jejich osudu se mi nepodařilo zjistit žádné další údaje. Ze sledovaných lokalit zřejmě odešly, ovšem nelze říci, v které době. Vzhledem k tomu, že jsem je nenalezla v žádných dalších pramenech, zdá se jako

¹¹ Státní oblastní archiv v Praze, *Sbírka pozemkových knih*, Blovice č. 133-139, 161, 168, 1757-1850; *Sbírka pozemkových knih Plzeň* č. 134, 135, 136, 1694-1850; *Sbírka pozemkových knih*, Rokycany č. 233, 268, 270, 273, 274, 275, 276, 1686-1850.

¹² Státní oblastní archiv v Praze, *Velkostatek Št'áhlavy*, Soupis poddaných, i. č. 44-49, 1803-1817; Seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, i. č. 201-204, 1816-1824; Státní okresní archiv Plzeň-jih v Blovicích, *Farní archiv Starý Plzenec*, Stav duší (Status animarum), i. č. 2a, r. 1838.

¹³ Státní oblastní archiv v Praze, *Velkostatek Št'áhlavy*, Protokol soudních dní, i. č. 223, 1782-1786; Kniha rozsudků osob obviněných z lesního pychu, i. č. 224, 1787-88; Kniha žádostí, i. č. 50, 1796-1805.

nejpravděpodobnější, že místa svého narození opustily v dětství nebo mládí, tedy dříve, než založily vlastní rodinu.

Dětství

Migrace v dětství nebyly ničím neobvyklým. V tomto životním období však šlo zpravidla o stěhování celých rodin – tzn. děti odcházely z místa, kde se narodily, spolu se svými rodiči, kteří se stěhovali na jiné místo (tj. děti následovaly své rodiče). Takto pravděpodobně odešlo ze sledovaných lokalit asi 7-10 % narozených dětí, což v přepočtu na osoby, které se dožily patnácti let věku, představuje kolem 15 %. Jiné opuštění rodičovského domu v dětském věku, tedy odchod bez rodičů, bylo i v této době spíše výjimečné. Do čelední služby, která byla pro mladé lidi nejčastějším důvodem odchodu, se na Štáhlavsku v 18. století nastupovalo zřídka před dosažením 14. roku, sloužit většinou odcházela až mládež ve věku 16-17 let; dívky později než chlapci. Mladší chodili do služby hlavně sirotci.¹⁴

Tabulka 3. Migrace na Štáhlavsku v dětství (narození 1741-1750)

	Místo narození				Celkem	v %	Z osob doživších se 15 let v %
	Starý Plzeňec	Štáhlavy	Sedlec	Lhůta			
Muži							
Počet narozených celkem	125	101	40	29	295	100,0	-
z toho zemřelo do 15 let	64	54	18	12	148	50,2	-
asi zemřeli do 15 let	-	4	-	1	5	1,7	-
odešli s rodiči	5	10	6	2	23	7,8	16,2
další osud neznám	15	8	4	4	31	10,5	21,8
v 15 letech bylo v místě narození	41	25	12	10	88	29,8	62,0
Ženy							
Počet narozených celkem	102	103	29	21	255	100,0	-
z toho zemřelo do 15 let	41	36	16	10	103	0,4	-
asi zemřeli do 15 let	1	-	-	2	3	1,2	-
odešli s rodiči	9	9	5	1	24	9,4	16,1
další osud neznám	14	17	2	-	33	12,9	22,1
v 15 letech bylo v místě narození	37	41	6	8	92	36,1	61,7

¹⁴ K problematice dětství Beatus Gruber, *Kindheit und Jugend in vorindustriellen ländlichen Hausgemeinschaften*, in: Hubert Ch. Ehalt (ed.), *Geschichte von unten*, Wien – Köln – Graz 1984, s. 217-257; Marianne Gullestad – Martine Segalen (edd.), *Family and Kindship in Europe*. London ad. 1997; Kurt W. Alt (ed.), *Kinderwelten. Anthropologie – Geschichte – Kulturvergleich*, Köln ad. 2002.

Tabulka 4. Migrace na Št'áhlavsku v dětství (narození v letech 1791-1800)

	Místo narození				Celkem	v %	Z osob doživších se 15 let v %
	Starý Plzenec	Št'áhlavy	Sedlec	Lhůta			
Muži							
Počet narozených celkem	138	136	46	27	347	100,0	-
z toho zemřelo do 15 let	61	63	22	9	155	44,7	-
asi zemřeli do 15 let	3	2	-	1	6	1,7	-
odešli s rodiči	10	15	1	2	28	8,1	15,1
další osud neznám	2	1	-	2	5	1,4	2,7
v 15 letech bylo v místě narození	62	55	23	13	153	44,1	82,3
Ženy							
Počet narozených celkem	127	140	54	33	354	100,0	-
z toho zemřelo do 15 let	66	68	28	14	176	49,7	-
asi zemřeli do 15 let	0	2	1	3	6	1,7	-
odešli s rodiči	5	10	3	-	18	5,1	10,5
další osud neznám	-	2	1	1	4	1,1	2,3
v 15 letech bylo v místě narození	56	58	21	15	150	42,4	87,2

Při stěhování rodin hrál velkou roli sociální původ, neboť neusedlé rodiny měly větší tendenci migrovat než rodiny usedlé. Důsledkem této migrace pak byla změna zastoupení osob příslušejících do jednotlivých sociálních skupin v rámci jednotlivých kohort, i když z hlediska celé venkovské společnosti zůstávalo sociální spektrum téměř stabilní, neboť odešlé rodiny nahradily ty, které naopak přišly odjinud. Vzhledem k tomu, že u jednotlivých sociálních kategorií neexistovaly téměř žádné výraznější rozdíly v dětské úmrtnosti, lze změny sociálního spektra, které ukazují tabulky 5 a 6, považovat právě za důsledek migrace. Srovnáme-li sociální složení rodin, v nichž se v obou kohortách narodily děti, se skladbou těchto rodin o patnáct let později, zjistíme, že nejvíce odcházely rodiny podruhů. Pouze 46 % z těch osob, které se v letech 1741-1750 narodily do rodin podruhů a přežily dětský věk, nacházíme v rodných vsích ještě po dosažení patnácti let života. V rámci této kategorie lze rozlišit dvě rozdílné skupiny. Do první patří děti otců, kteří si v průběhu oněch patnácti let, jež uplynuly od narození sledovaných dětí, svou sociální pozici vylepšili. Šlo většinou o budoucí dědice usedlostí. Jejich děti měly potom menší tendenci sledované obce opustit – chovaly se podobně jako děti patřící do usedlých rodin již od svého narození. Naproti tomu děti mužů, kteří zůstali podruhy po zbytek života, nacházíme v dospělosti v rodných vsích mnohem méně. Odstěhovaly se totiž často již v dětském věku, kdy následovaly své rodiče; z těch, které se dožily patnácti let věku, zůstalo ve sledovaných

lokality pouze 26 %. Oproti tomu děti pocházející z usedlých rodin se po patnáctém roku života v rodných obcích vyskytovaly z 81-86 %.

Naopak vůbec nejméně zůstalo po dosažení patnácti let bydlet v rodných vsích dětí, které se narodily v rodinách tzv. úředníků. Do této vrstvy řadím jak výše postavený správní aparát panství, tak i mlynáře a hospodské, kteří rovněž tvořili vesnickou elitu. Šlo o zvláštní skupinu, neboť otcové těchto dětí ze 70 % ze sledovaných obcí nepocházeli, do místa svého většinou dočasně působící byli pozváni majitelem panství, pro něhož pracovali. Jelikož šlo o výše postavené osoby, někdy i osobně svobodné, bylo přirozené, že si tito otcové pro své děti představovali jinou budoucnost, než jaká byla typická pro podstatnou část venkovského obyvatelstva. Navíc ani většina z těchto otců ve sledovaných obcích nezůstala až do smrti, ale odešla na jiné místo. I zde pak měla migrace charakter odchodu celých rodin.

Výše uvedená data je však třeba brát s rezervou a spíše jako minimální číselné údaje, neboť poměrně velkou část narozených v letech 1741-1750 (22 % z osob, které přežily do patnácti let) se nepodařilo v pramenech dále dohledat, a tak není jisté, jak dlouho se v rodných vesnicích zdržovali. Lze shrnout, že ve sledovaných lokalitách se v mládí prokazatelně vyskytovalo 62 % dospělých osob, nicméně je téměř jisté, že k tomuto podílu je nutné přičíst minimálně část z oněch 22 %. V usedlých rodinách byl podíl dětí, o jejichž osudu není nic známo, nižší (13 %) než u dětí z podružských (23 %) nebo řemeslnických rodin (33 %), kde byla migrace pravděpodobně vyšší.

Tabulka 5. Skladba dětí narozených na Štáhlavsku v letech 1741-1750 podle sociálního původu při narození a v patnácti letech (v %)

Sociální kategorie otců při narození dětí	Muži			Ženy			Celkem		
	v době narození	v 15 letech	z nich zůstalo v místě narození v %	v době narození	v 15 letech	z nich zůstalo v místě narození v %	v době narození	v 15 letech	z nich zůstalo v místě narození v %
Sedláci	13,6	15,9	73,7	12,5	16,3	88,2	13,1	16,1	80,6
Chalupníci	11,5	17,0	83,3	18,0	29,3	87,1	14,5	23,3	85,7
Domkáři + řemeslníci	5,1	4,5	100,0	4,3	7,6	100,0	4,7	6,1	100,0
Domkáři	12,2	18,2	88,9	11,8	13,0	80,0	12,0	15,6	84,8
Úředníci	6,4	2,3	25,0	8,6	4,3	28,6	7,5	3,3	27,3
Řemeslníci	7,5	10,2	75,0	7,1	5,4	55,6	7,3	7,8	66,7
Podruzi	40,0	31,8	49,1	32,9	22,8	42,9	36,7	27,2	46,2
Otec neuveden	3,7	0,0	0,0	4,7	1,1	14,3	4,2	0,6	7,7
Celkem (absol.)	295	88	62,0	255	92	61,7	550	180	61,9

Tabulka 6. Skladba dětí narozených na Štáhlavsku v letech 1791-1800 podle sociálního původu při narození a v patnácti letech (v %)

Sociální kategorie otců při narození dětí	Muži			Ženy			Celkem		
	v době narození	v 15 letech	z nich zůstalo v místě narození v %	v době narození	v 15 letech	z nich zůstalo v místě narození v %	v době narození	v 15 letech	z nich zůstalo v místě narození v %
Sedláci	13,0	12,4	95,0	17,8	23,3	97,2	15,4	17,8	96,4
Chalupníci	13,5	17,6	100,0	11,3	9,3	93,3	12,4	13,5	97,6
Domkáři + řemeslníci	13,0	17,0	100,0	19,2	19,3	93,5	16,1	18,2	96,5
Domkáři	19,0	23,5	97,3	22,0	26,0	100,0	20,5	24,8	98,7
Úředníci	7,2	2,0	33,3	5,4	5,3	72,7	6,3	3,6	55,0
Řemeslníci	6,6	4,6	53,8	3,4	1,3	66,7	5,0	3,0	52,9
Podruzi	22,8	19,6	66,7	18,1	15,3	67,6	20,4	17,5	67,1
Otec neuveden	4,9	3,3	55,6	2,8	-	0,0	3,9	1,7	41,7
Celkem	347	153	82,3	354	150	87,2	701	303	84,6

I u generace narozených v letech 1791-1800 lze největší migraci, která měla na svědomí až pětinový úbytek dětí do patnáctého roku života, pozorovat u řemeslníků a podruhů a také u úředníků, kteří i tentokrát představovali specifickou vrstvu obyvatelstva. U usedlých je naopak počet dětí, které spolu se svými rodiči opustily sledované lokality, zanedbatelný. Chování usedlých rodin se vůbec velmi lišilo od jednání rodin patřících do nižších sociálních skupin. Nejenže tyto rodiny zůstávaly v místech, kde držely svou usedlost, mnohem častěji, nebylo u nich ani obvyklé, aby posílaly pryč své děti. Děti sedláků, chalupníků, ale i domkářů zůstávaly až na výjimky minimálně do svých patnácti let u rodičů. Z dětí starších patnácti let pocházejících z druhé kohorty můžeme v usedlých rodinách nalézt doma 96-99 %. Oproti tomu děti narozené v podružských rodinách se ve sledovaných lokalitách vyskytovaly pouze ze dvou třetin, dětí úředníků a řemeslníků bylo o něco více než polovina. Celkově strávilo své mládí v některé ze sledovaných vsí 85 % dětí narozených v letech 1791-1800. Zdá se tedy, že na začátku 19. století odcházeli mladí lidé méně často ve srovnání s dobou o padesát let dřívější, což lze tvrdit i přesto, že v kohortě narozených v letech 1741-1750 existovala poměrně výrazná skupina osob, jejichž osudy se mi zjistit nepodařilo.

Mládí

Další životní fáze, u níž lze předpokládat odchod z rodného domu, je spojena s obdobím dospívání, kdy mladí lidé odcházeli do čelední služby, učili se

řemeslu a vandrovali.¹⁵ V průběhu této životní etapy vystřídal většinou několik zaměstnavatelů, obvykle se čelední poměr sjednával na jeden rok. Např. Josef Brož uvádí, že čeled' na plzeňských dvorech v 17. století „najímána byla na rok, a to již na podzim, v září, a na utvrzení smlouvy dán jí závdavek“.¹⁶ Čelední služba tedy s sebou často přinášela putování od vesnice k vesnici, někteří lidé střídali i vesnické a městské lokality (např. Plzeň). Eduard Maur uvádí, že to, zda mladí lidé zůstávali jako čeled' uvnitř panství, nebo hledali službu někde jinde, záleželo na struktuře osídlení a úrovni urbanizace každého panství.¹⁷

Z hlediska vzdálenosti, na kterou mládež odcházela, se projevovaly rozdíly mezi oběma pohlavími, které je možné pozorovat již v předbělohorském období a které se významněji nezměnily ani na počátku 19. století.¹⁸ Ženy měly obvykle ve zvyku pohybovat se v poměrně malém okruhu od místa svého původu, muži častěji odcházeli na větší vzdálenosti.¹⁹ Důvody bychom mohli zřejmě hledat jak ve větší vazbě žen na svou původní rodinu, tak i v rozdílné mentalitě obou pohlaví, kdy ženy odcházely do vzdálenějších míst většinou pouze v případě, jestliže se mohly opřít o již existující příbuzenskou síť. To potvrzuje i situace na panství Štáhlavy, kde můžeme nalézt rodiny, ve kterých několik dcer odešlo postupně do Prahy. Tyto dívky se vydaly na dalekou cestu až v momentě, kdy jim jejich sestry či jiní příbuzní připravili vhodné podmínky a pomohli zajistit pracovní místo.

Naproti tomu muži snadněji a ochotněji odcházeli do neznáma, a to i na větší vzdálenosti. U mužů ovšem existovala početná skupina, která byla nucena opustit rodnou vesnici alespoň na čas v rámci své přípravy na budoucí povolání. Tou byli tovaryši, kteří se vydávali na několikaletý vandr. Pro určení přesnějších vzdáleností, na které se tito muži vydávali, jsem využila tzv. registr daně z hlavy

¹⁵ K tématu čelední služby existuje bohatá literatura – např. Dietmar Sauermann, *Knechte und Mägde in Westfalen um 1900*, Münster 1979²; Michael Mitterauer, *Sozialgeschichte der Jugend*, Frankfurt am Main 1986; Renate Dürr, *Mägde in der Stadt. Das Beispiel Schwäbisch Hall in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1995; Antoinette Fauve-Chamoux – Ludmila Fialová (edd.), *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles (= Acta demographica 13)*, Praha 1997, s. 75-94; Eduard Maur, Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651, *HD 23*, 1999, s. 85-135.

¹⁶ Josef Brož, Mzdy čeledi při dvorech města Plzně v 17. století, *Časopis pro dějiny venkova* 12, 1925, s. 288.

¹⁷ Eduard Maur, Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté, *AUCPH 3*, 1972, s. 9-80 (zde s. 44).

¹⁸ J. Grulich – H. Zeithofer, *Migrace*, s. 90.

¹⁹ Opačný model uvádí pro Finsko v 18. století B. Moring, která tvrdí, že ženy byly geograficky více mobilní (z 90 %), zatímco muži zůstávali v polovině případů do smrti na rodném statku, blíže B. Moring, *Marriage and social change*, s. 103.

z roku 1820, který eviduje i nepřítomné osoby s uvedením místa pobytu.²⁰ V tomto prameni lze tedy dohledat místo výkonu čelední služby u osob narozených ve druhé sledované kohortě, neboť těm v roce 1820 bylo 20-29 let, nicméně já jsem analyzovala tento pramen jako celek, tzn. včetně údajů u osob, kteří byli mladší, resp. starší. Zjistila jsem, že v místě původu si našlo službu celkem 30 % žen a 18 % mužů. Do 5 km od místa bydliště odešlo sloužit 17 % žen a 13 % mužů. Na vzdálenost větší než 20 km se vydala více než polovina mužů, ale jen 18 % žen.²¹

Čelední služba je tématem, které lze zkoumat bohužel pouze u osob narozených v letech 1791-1800. Výzkum čelední služby totiž předpokládá existenci kvalitních pramenů, na jejichž základě je možné rekonstruovat pohyb sledovaných osob. Tyto prameny (soupisy obyvatel) jsem měla k dispozici pouze pro začátek 19. století.²² I když ani tyto soupisy nejsou pro podrobnou analýzu zcela ideální, neboť nebyly vyhotovovány každý rok, přece jen umožňují odpovědět alespoň na základní otázku, totiž jak velké části mladých lidí se čelední služba týkala, resp. jak často tuto svou životní fázi mladí lidé vyplnili čelední službou.

Zodpovědět otázku, kde a jak lidé narození v letech 1791-1800 trávili své mládí, se ukázalo složitější u mužů než u žen. Ženy, pokud neodešly sloužit, zůstávaly většinou až do uzavření sňatku u svých rodičů. Mužům se vedle čelední služby nabízely i jiné alternativy.²³ Do čelední služby odcházeli především synové domkářů, z nichž sloužila asi polovina. Poměrně rozšířenou byla čelední služba u podruhů (více než 30 %) a kupodivu i u chalupníků (nejméně 33 %). Pouze výjimečně nalézáme sloužit syny domkářů-řemeslníků, neboť tito muži se mnohem častěji vyučili řemeslu. Synové sedláků odcházeli do služby asi v pětině případů. V této sociální vrstvě však nalézáme nejvíce mužů, kteří až do své svatby zůstali na otcovském statku – byla jich téměř polovina. U ostatních sociálních skupin nepřesáhl podíl synů, kteří v mládí z domu neodešli, 15 %.

Vedle čelední služby poutalo zájem mladých mužů především řemeslo. Celkově lze říci, že muži narození v letech 1791-1800 volili čelední službu až druhou v pořadí, tedy v případech, kdy se řemeslu vyučit nemohli. Poměr mezi čelední službou a řemeslem by se dal charakterizovat tak, že na 6 čeledinů přípa-

²⁰ Státní oblastní archiv v Praze, *Velkostatek Štáhlavy*, Seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, i. č. 202, 1820.

²¹ Alice Velková, Složení domácností a problematika čelední služby na panství Štáhlavy počátkem 19. století, in: Marie Koldinská – Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 140-161 (zde s. 152-154).

²² Srov. pozn. č. 13.

²³ Typy a definice čelední služby přináší např. Cissie Fairchilds, *Domestic Enemies. Servant and Their Masters in Old Regime France*, Baltimore – London 1984.

dalo 10 tovaryšů. Řemeslo nebylo vyhledávaným zdrojem obživy pouze u mladíků pocházejících z rodin domkářů–řemeslníků a řemeslníků, i když v těchto skupinách mělo přirozeně největší zastoupení (92,3 % synů domkářů–řemeslníků a 71,4 % synů řemeslníků), provozovali ho synové podruhů (43,3 %), pro něž byl příslibem lepšího postavení, ale i synové z chalupnických (33,3 %) a dokonce selských rodin (21,1 %). Vyučení se řemeslu nebylo možné ovšem dopřát každému. Dát syna do učení bylo pro otce sice menší ekonomickou zátěží než mu opatřit třeba usedlost, přesto však nešlo o levnou záležitost. Výuční list syna lze tak přirovnat k velmi slušnému věnu dcery.

Tabulka 7. Čelední služba u mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791-1800 podle jejich sociálního původu

Sociální původ	Čelední služba									Počet celkem
	ano		neznámo		ne		jiné			
	počet	%	počet	%	počet	%	řemeslník	hutník	voják	
Sedláci	4	21,1	-	-	8	42,1	4	-	3	19
Chalupníci	9	33,3	4	14,8	3	11,1	9	1	1	27
Dom. - řem.	1	3,8	-	-	-	-	24	-	1	26
Domkáři	17	47,2	1	2,8	4	11,1	8	5	1	36
Úředníci	-	-	2	66,7	-	-	1	-	-	3
Řemeslníci	-	-	1	14,3	1	14,3	5	-	-	7
Podruzi	9	30,0	4	13,3	1	3,3	13	2	1	30
Otec neznám	1	20,0	-	-	-	-	2	2	-	5
Celkem	41	26,8	12	7,8	17	11,1	66	10	7	153

Muži na panství Štáhlavy mohli v době svého mládí pracovat rovněž v hutích – zde nalézáme především syny domkářů a podruhů. Mladým mužům však hrozila ještě jedna eventualita, totiž že budou odvedeni do vojenské služby. Vojenská služba postihla asi šestinu až pětinu mužů. Necelé dvě třetiny z nich odcházely na vojnu přímo z domu rodičů, třetina předtím již absolvovala čelední službu, vyučila se řemeslu, popřípadě pracovala v hutích. Zdá se, že největší ochranu před vojenskou službou kromě dědictví hospodářství přinášelo vyučení se řemeslu. Možná to bylo i proto, že řemeslníci odcházeli na vandr, což znamenalo, že v době odvodu nebyli na panství přítomni (zda vandrující muži měli vždy povolení k vandru, dokud toho bylo ještě potřeba, je otázkou). V každém případě se vojenská služba vyhnula 96 % synů domkářů–řemeslníků a 86 % synů řemeslníků. Naopak nejčastěji byli na vojnu povoláni synové domkářů a kupodivu i sedláků (kolem 22 %).

O mužích narozených v letech 1791-1800 lze tedy říci, že nadpoloviční většina z nich se vyučila řemeslu (53 %) a sloužit odešla další zhruba třetina,²⁴ asi 8 % mladých mužů pracovalo v hutích a 6 % bylo ještě dříve, než mohlo odejít do čelední služby nebo na řemeslo, odvedeno na vojnu. Na vojnu se dostalo ještě minimálně dalších 11 % z mužů, kteří již předtím otcovský dům opustili.

U žen byla situace kolem čelední služby transparentnější v tom, že se jim jiná alternativa než setrvání v rodičovském domě do sňatku nenabízela. Zároveň lze s menší jistotou stanovit podíl dívek, které do služebního poměru nastoupily, neboť u téměř čtvrtiny žen nebylo možné určit, zda v mládí čelední službu absolvovaly. U žen jednoznačně platilo, že čím vyšší měla dívka sociální původ, tím větší byla pravděpodobnost, že se čelední službě vyhne. Selské dcery sloužily naprosto výjimečně – maximálně z 5 %. Chalupnické dívky se do služby dostaly již častěji – asi v jedné třetině případů. Z ostatních sociálních kategorií odcházela do služby již asi polovina dcer, přičemž u domkářů a podruhů se podíl sloužících dívek mohl vyšplhat až ke třem čtvrtinám.

Tabulka 8. Čelední služby u žen narozených na Štáhlavsku v letech 1791-1800 podle jejich sociálního původu

Sociální původ	Čelední služba						Počet celkem
	ano		ne		neznámo		
	počet	%	počet	%	počet	%	
Sedláci	1	2,9	29	82,9	5	14,3	35
Chalupníci	4	28,6	8	57,1	2	14,3	14
Dom. - řem.	11	37,9	10	34,5	8	27,6	29
Domkáři	18	46,2	11	28,2	10	25,6	39
Úředníci	3	37,5	3	37,5	2	25,0	8
Řemeslníci	1	50,0	-	-	1	50,0	2
Podruzi	10	43,5	5	21,7	8	34,8	23
Celkem	48	32,0	66	44,0	36	24,0	150

Určit v jakém věku mladí lidé do služby odcházeli, bylo vzhledem k neúplnosti pramenů obtížné. Zjistit bylo možné pouze to, v jakém věku chlapci a dívky již určitě sloužili. Podle tohoto rozboru se zdá, že muži odcházeli do služby dříve než ženy. V pramenech jsou mezi čeledíny uvedeni i chlapci ve věku dvanáct a třináct let. Zdá se však, že šlo spíše o výjimky. Na počátku

²⁴ Palle Ove Christiansen, Die vertrackte Hofübernahme. Zur gutsherrlichen Rekrutierung von Bauern in der ländlichen Gesellschaft des östlichen Dänemark im 18. Jahrhundert, *Historische Anthropologie* 3, 1995, s. 144-164 (zde s. 154) upozorňuje, že v pozici čeledína se mohly ocitnout i děti na otcovském gruntě. Pro rodiče představovaly levnou pracovní sílu, které většinou nemusely vyplácet peníze.

19. století se na Štáhlavsku nevyskytovali žádní čeledíni nebo děvečky mladší deseti let, které pro 17. století dokládá na Prachaticku a Třeboňsku Josef Grulich,²⁵ i když i on se kloní k závěru, že se jednalo spíše o sirotky dané na vychování do cizích rodin. Jednoznačně nelze pro Štáhlavsko tvrdit ani to, že děti z chudších rodin odcházely sloužit výrazně dříve než ostatní mladí lidé.²⁶ Mezi 14. až 15. rokem již byla čelední služba poměrně běžná (sloužila asi pětina budoucích čeledínů), což souvisí s fyzickým potencionálem takto starých chlapců. I z tohoto důvodu nemělo valný smysl přijímat do čelední služby mladší děti, které by bylo možné zaměstnat maximálně při vykonávání lehkých prací. Před dosažením 17. roku odešla do služby téměř polovina chlapců, o rok starších mužů nacházíme ve službě již téměř dvě třetiny. Před dovršením 22. roku života se nechalo najmout minimálně 91 % čeledínů.

Při rozboru věku, kdy se muži začínali učit řemeslu, se musíme vypořádat ještě s dalším problémem. Z pramenů není zcela jasné, zda evidence muže jako řemeslníka znamená, že daný jedinec byl již vyučený, či zda do učení teprve nastupoval, nebo zda například odcházel na vandr. Lze tak pouze konstatovat, že muži byli za řemeslníka označováni přibližně ve stejné míře a ve stejném věku jako čeledínové. Na vojnu se naopak dostávali spíše starší muži. Žádný muž nebyl v pramenech označen jako voják dříve, než mu bylo osmnáct let. Zdá se, že nadpoloviční většina mužů se stala vojáky až po dovršení 22. roku života.

Pro ženy přicházela čelední služba v úvahu zřejmě až kolem 18. roku života. Výjimečně se v pramenech sice objevily i čtrnáctileté děvečky, přesto do dovršení 18. roku nalézáme ve službě pouze asi pětinu dívek. Zdá se, že právě období mezi 18.-19. rokem bylo pro odchod do služby nejčastější. Před dovršením 19. roku sloužila již téměř polovina dívek. V průběhu dalších tří let vzrostl podíl sloužících dívek celkem na 80 %, v pozdějším věku se již příchod nových děveček zpomaluje, takže se zdá, že po dovršení 22. roku života odcházely do služby především ty dívky, kterým se z nějakého důvodu nepodařilo uzavřít sňatek (šlo např. o dcery chalupníků, popřípadě úřednickou dceru).

Věk, v němž lidé narození v letech 1791-1800 čelední službu opouštěli, se dá určit ještě obtížněji. Důvodem je především to, že pouze u 29 % sloužících mužů známe datum jejich svatby, kterou můžeme čelední fázi definitivně ukončit (pokud ovšem tito muži neopustili čelední službu již dříve). Ve středoevropském prostoru nebylo obvyklé, aby se v čelední službě vyskytovaly osoby,

²⁵ Josef Grulich, *Sociální a demografický vývoj jihočeského venkova v 17. - 18. století II*, Disertační práce, FFUK 2002, s. 227.

²⁶ Edward Shorter, *The Making of the Modern Family*, New York 1976; Philippe Ariès, *Geschichte der Kindheit*, München 1975.

které již uzavřely manželství.²⁷ U ostatních mužů přesné období konce čelední služby neznáme, navíc šlo často o muže, kteří se po několika letech z evidence ztratili. Nicméně je možné říci, že většina mužů opustila čelední službu před 30. rokem svého života, u žen tato hranice byla zřejmě ještě nižší a pohybovala se kolem 26. roku.

Sňatek a produktivní věk

Rovněž s výběrem partnera a sňatkem často souvisely migrace, popřípadě byl vstup do manželství tím okamžikem, kdy rodičovský dům opouštěl značný počet mladých lidí. Při analýze okolností, při nichž byl uzavírán sňatek, je třeba věnovat pozornost i tomu, kde si snoubenci hledali své partnery.²⁸ Je samozřejmé, že ne vždy bylo možné odpovídajícího partnera nalézt v místě původu. Malá vesnice nabízela podstatně menší výběr než například městečko. Navíc je z rozboru sňatkového chování patrné, že si lidé partnera vybírali pokud možno ze stejné nebo podobné socioprofesionální vrstvy, což okruh možností ještě zužovalo.²⁹ To, že spolu vstupovali do manželství i lidé pocházející z poměrně vzdálených míst, bylo do určité míry důsledkem již předsňatkové migrace. Zvláště muži odcházeli na vandr nebo do čelední služby na větší vzdálenosti, takže mohli navázat známosti i ve vzdálenějších lokalitách.³⁰ Na sňatkovou migraci však měla před koncem 18. století důležitý vliv i ochota vrchnosti povolit svým poddaným sňatek s osobou pocházející z jiného panství, popřípadě ji propustit z důvodu sňatku z poddanství.³¹

Přesný výzkum sňatkové migrace na panství Štáhlavy není bohužel možný, neboť prameny neposkytují informace o místě původu všech snoubenců, kteří ve farnosti uzavřeli sňatek. A při kohortní analýze však nelze u části narozených osob vůbec zjistit, zda se v jejich případě nějaký sňatek uskutečnil. Přesto je možné udělat si představu o trendech ve sňatkové mobilitě. Pro vytvoření co nejpřesnějšího obrazu jsem vyšla ze souboru všech osob narozených v první i druhé kohortě. Geografickou vzdálenost míst, odkud si tito lidé vybírali svého

²⁷ Michael Mitterauer, *Familie und Arbeitsteilung*, Wien 1992, s. 193.

²⁸ Ke sňatkové migraci např. Paul Hudson – Steve King, A Sense of Place: Industrializing Townships in Eighteenth Century Yorkshire, in: René Leboutte (ed.), *Proto-Industrialization Recent Research and New Perspectives*, Geneve 1996, s. 198-200; Josef Ehmer, *Heiratsverhalten, Sozialstruktur, ökonomischer Wandel*, Göttingen 1991; Jaroslava Kalsarová, Populační vývoj jihočeské vesnice v 17. století a v 1. polovině 18. století, *HD 1*, 1967, s. 28-34; J. Grulich – H. Zeitlhofer, *Migrace jihočeského obyvatelstva*.

²⁹ J. Grulich, *Sociální a demografický vývoj*, s. 280-281.

³⁰ Martin Dribe, *Leaving home in a peasant society. Economic fluctuations, household dynamics and youth migration in southern Sweden, 1829-1866*, Lund 2000.

³¹ Eduard Maur, K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví, *HD 8*, 1983, s. 7-43.

partnera, jsem zjišťovala u osob, u nichž bylo možné původ partnera identifikovat. Jednalo se většinou o obyvatele ve sledovaných lokalitách trvale usazené, popřípadě o ty, kteří se v nich po svatbě ještě nějakou dobu zdržovali.

Z celkového počtu narozených vstoupilo do manželství maximálně 40 % lidí, neboť v důsledku vysoké úrovně kojenecké a dětské úmrtnosti se asi polovina narozených dětí nedožila dospělosti a další zemřely jako svobodné i ve věku, kdy teoreticky sňatek mohly uzavřít. Asi u poloviny osob, které přežily první roky svého života, se údaj o sňatku nepodařilo dohledat, neboť sledované obce opustily dříve, než sňatek uzavřely. Je ovšem možné, že některé z nich (odhadem až 20-25 %) zůstaly trvale svobodné.

Podívejme se tedy blíže na osoby, o kterých vím, že s určitostí sňatek uzavřely. Odkud pocházel jejich partner? S jistotou lze říci, že minimálně dvě třetiny lidí si svého partnera našly na panství Štáhlavy, u druhé kohorty šlo již o více než 80 %. Panství Chocenice, které bylo s panstvím Štáhlavy administrativně spojené, hrálo z hlediska sňatkového trhu jen marginální roli – pocházela odtud maximálně 3 % snoubenců.

Na první pohled může vypadat překvapivě, že s partnerem z jiného než štáhlavského panství vstoupilo do manželství více žen než mužů (19 % žen narozených ve druhé kohortě a minimálně 25 % žen pocházejících z první kohorty a pouze maximálně 13 % mužů narozených ve druhé kohortě a minimálně 7 % mužů z první kohorty).³² Ve skutečnosti to lze snadno vysvětlit, neboť ženy častěji než muži setrvaly až do svého sňatku v rodičovském domě, popřípadě odcházely sloužit do nepříliš vzdálených míst. Znamená to, že sledované obce opouštěly až v souvislosti se svým sňatkem, popřípadě po něm. Vzhledem k tomu, že muži byli v tomto období mobilnější, lze předpokládat, že se nejednalo o model, v němž by ženy odešly do vzdálených míst, kde by se seznámily s budoucím manželem. Šlo zřejmě o situaci přesně opačnou. Lze konstatovat, že budoucí manželé žen naopak přišli do sledovaných obcí, aby zde sloužili, popř. se učili řemeslu. Při této příležitosti se zde seznámili s dívkou, se kterou se posléze oženili a velmi často také odešli – 74 % žen narozených v první kohortě a dokonce 88 % žen z druhé kohorty, jejichž partner nepocházel z panství Štáhlavy, zemřelo mimo sledované obce. Lze tedy předpokládat, že tyto ženy po svém sňatku následovaly své manžele. Oproti tomu sledované obce opustilo pouze 32 % žen z obou kohort, které se vdaly za muže pocházejícího ze štáhlavského panství.

³² U mužů pocházejících z první kohorty zkresluje uvedené údaje velký počet případů (téměř 30 %), kdy byl původ manželky neznámý. Nelze však automaticky říci, že by šlo o ženy pocházející ze vzdálených míst.

Tabulka 9. Srovnání místa původu žen narozených na Štáhlavsku v letech 1741-1750 a jejich snoubenců

Místo narození nevěsty	Místo původu ženicha (panství)			Neznámý původ
	Štáhlavy	Chocenice	Jiné	
Starý Plzenec	22	1	9	-
Štáhlavy	20	-	7	2
Sedlec	3	-	-	-
Lhůta	2	-	1	3
Celkem	47	1	17	5
% z těch, které se dožily 15 let	67,2	1,4	24,3	7,1

Tabulka 10. Srovnání místa původu mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1741-1750 a jejich snoubenek

Místo narození ženicha	Místo původu nevěsty (panství)			Neznámý původ
	Štáhlavy	Chocenice	Jiné	
Starý Plzenec	16	-	4	10
Štáhlavy	13	1	-	4
Sedlec	3	1	-	2
Lhůta	5	-	-	2
Celkem	37	2	4	18
% z těch, kteří se dožili 15 let	60,7	3,3	6,6	29,5

Tabulka 11. Srovnání místa původu žen narozených na Štáhlavsku v letech 1791-1800 a jejich snoubenců

Místo narození nevěsty	Místo původu ženicha (panství)			Neznámý původ
	Štáhlavy	Chocenice	Jiné	
Starý Plzenec	31	1	8	-
Štáhlavy	38	-	7	1
Sedlec	15	-	3	-
Lhůta	8	1	3	-
Celkem	92	2	21	1
% z těch, které se dožily 15 let	79,3	1,7	18,1	0,9

Tabulka 12. Srovnání místa původu mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791-1800 a jejich snoubenců

Místo narození ženicha	Místo původu nevěsty (panství)			Neznámý původ
	Štáhlavy	Chocenice	Jiné	
Starý Plzenec	30	-	6	2
Štáhlavy	22	1	2	-
Sedlec	15	1	1	-
Lhůta	6	-	1	-
Celkem	73	2	10	2
% z těch, kteří se dožili 15 let	83,9	2,3	11,5	2,3

U mužů byla situace jiná. Velká část mužů totiž své rodné obce opustila ještě dříve, než uzavřela sňatek (až polovina, naopak u žen narozených v letech 1791-1800 se jednalo maximálně o 20-25 %). Muži, kteří ve sledovaných obcích přeci jen do manželství vstoupili, tu již zpravidla trvale zůstali, a v tomto ohledu nehrálo již velkou roli, zda jejich manželka pocházela ze štáhlavského panství, nebo ne. Z mužů narozených v první kohortě zemřelo mimo sledované obce pouze 11 % mužů, kteří si vybrali snoubenku na panství Štáhlavy, a 12,5 % mužů, jejichž partnerka pocházela odjinud, popřípadě byla neznámého původu. U mužů narozených v letech 1791-1800 jsou tyto podíly sice vyšší, avšak stále více než polovina mužů, o nichž vím, že vstoupili do manželství, zemřela ve sledovaných obcích (67 % z těch, kteří se ženili s partnerkou pocházející z panství Štáhlavy a 50 % z mužů, jejichž žena pocházela odjinud). Z výše uvedeného je zároveň patrné, že lidé narození na konci 18. století byli mobilnější než jejich krajané narození o půl století dříve. Častěji své rodné obce opouštěli i po uzavření sňatku, kdežto u mužů narozených v první kohortě byl sňatek uzavřený ve sledovaných obcích zároveň znamením toho, že se zde rozhodli již trvale usadit.

Jaké však byly skutečné vzdálenosti, v jejichž okruhu si lidé narození v obou kohortách hledali své partnery? Samotné rozdělení na poddané štáhlavského panství a cizopanské poddané ještě o ničem nevypovídá, vzhledem k tomu, že sledované lokality ležely na severním okraji panství. Některé sousední vesnice, které byly vzdáleny méně než 5 km, sice nepatřily k panství Štáhlavy, ale byly součástí téže farnosti Starý Plzenec. Bohužel jsou výsledky poněkud znehodnoceny tím, že u téměř 30 % mužů se nepodařilo zjistit původ partnerky. Lze však předpokládat, že největší část z těchto mužů – odhadem až dvě třetiny – si našla snoubenku ve vzdálenosti 5-10 km, neboť mezi ostatními muži je tato kategorie silně podhodnocena (patřilo by sem pouze 1,6 %, u žen z první kohorty i u druhé kohorty je tato skupina zastoupena 16-23 %). Další část mužů s neznámou partnerkou by měla být zařazena do skupiny mužů, kteří si ženu zvolili nejdále od domova. V kategorii do 5 km by se naopak příliš snoubenek neznámého původu vyskytovat nemělo, neboť by tyto ženy musely pocházet ze sledovaných obcí a v tomto případě by sňatek, jenž se obvykle konal v místě bydliště nevěsty, měl být zaznamenán v excerpovaných matrikách.

V každém případě je možné říci, že z osob, které se narodily v letech 1741 až 1750 a dožily se patnáctého roku života, uzavřelo sňatek s partnerem pocházejícím z nejbližšího okolí (do 5 km) minimálně 28 % lidí. Pokud bychom vzali v úvahu jen osoby, o nichž s jistotou víme, že manželství uzavřely, jednalo by se o 54 % žen a 61 % mužů narozených v první kohortě, což je poněkud překvapivé, neboť se zde nepotvrzuje model, v němž by ženy častěji než muži vstupovaly do manželství se snoubenci pocházejícími z nepříliš vzdálených

lokalit.³³ Velká skupina žen (min. 23 %) uzavřela manželství s mužem, jehož bydliště bylo vzdáleno 5-10 km. Na větší vzdálenosti se vdalo maximálně 15-20 % z žen, u nichž je uzavření sňatku známé. Lze tedy shrnout, že ženy narozené v první kohortě si sice nejčastěji vybíraly partnera z lokalit do 10 km – na tuto vzdálenost se vdala asi polovina žen, které se dožily patnáctého roku života, podobně se ovšem chovali i jejich mužští vrstevníci. Naopak o padesát let později dochází v tomto směru k výrazné změně.

Tabulka 13. Vzdálenost místa původu, odkud pocházeli ženichové žen narozených na Štáhlavsku v letech 1741-1750

Místo narození nevěsty	Vzdálenost místa, odkud pocházel ženich (km)					Neznámo (počet)	Celkem (počet)
	stejná obec	0-5	5-10	10-20	nad 20		
Starý Plzenec	9	11	7	2	3	-	32
Štáhlavy	7	7	8	1	4	2	29
Sedlec	1	1	1	-	-	-	3
Lhůta	1	1	-	-	1	3	6
Celkem – absol.	18	20	16	3	8	5	70
v %	25,7	28,6	22,9	4,3	11,4	7,1	100
% z těch, kteří se dožili 15 let	13,0	14,5	11,6	2,2	5,8	3,6	50,7

Tabulka 14. Vzdálenost místa původu, odkud pocházeli ženichové žen narozených na Štáhlavsku v letech 1791-1800

Místo narození nevěsty	Vzdálenost místa, odkud pocházel ženich (km)					Neznámo (počet)	Celkem (počet)
	stejná obec	0-5	5-10	10-20	nad 20		
Starý Plzenec	21	10	4	-	5	-	40
Štáhlavy	19	14	6	1	5	1	46
Sedlec	2	9	6	1	-	-	18
Lhůta	2	4	3	2	1	-	12
Celkem – absol.	44	37	19	4	11	1	116
v %	37,9	31,9	16,4	3,4	9,5	0,9	100
% z těch, kteří se dožili 15 let	28,2	23,7	12,2	2,6	7,1	0,6	74,4

Změna v chování není patrná jen při srovnání lidí z první a druhé generace, ale zvyrazňují se i rozdíly mezi pohlavími. Značně vzrostl podíl žen, u niž se podařilo zjistit uzavření sňatku – na 75 % z těch, které se dožily patnáctých narozenin. Ve skutečnosti je tento podíl ještě vyšší, neboť zdaleka ne všechny ženy nakonec do manželství vstoupily. U mužů zůstal podíl nezjištěných sňatků

³³ K rozdílům v migracích mezi muži a ženami: J. Grulich – H. Zeitlhofer, *Migrace*, s. 90-92.

stejný jako u předchozí generace – maximálně 50 %. Velký rozdíl mezi oběma kohortami se však ukazuje v podílu osob, které si vybraly partnery v nejbližším okolí. Zatímco u narozených v letech 1741-1750 činil podíl sňatků uskutečněných na vzdálenost menší než 5 km 30 % ze všech možných manželství, narůstá tento podíl u lidí narozených o padesát let později na 36 % u mužů a dokonce na 52 % v případě žen. Tento nárůst způsobily především častější sňatky snoubenců pocházejících ze stejné lokality, kterých bylo v případě žen narozených v letech 1791-1800 dvakrát více než v předchozí generaci – 28 %. Nejvíce takových sňatků můžeme pozorovat v obou větších obcích – ve Štáhlavech a především ve Starém Plzenci, kde jejich podíl dosáhl 40 % u žen a 24 % u mužů. Podíl sňatků, které uzavřely ženy narozené v letech 1791-1800 s muži pocházejícími ze vzdálenosti větší než 10 km, zůstal srovnatelný s předchozí kohortou – týkal se asi čtvrtiny všech žen.

Tabulka 15. Vzdálenost místa původu, odkud pocházely nevěsty mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1741-1750

Místo narození nevěsty	Vzdálenost místa, odkud pocházela nevěsta (km)					Neznámo (počet)	Celkem (počet)
	stejná obec	0-5	5-10	10-20	nad 20		
Starý Plzenec	10	6	1	1	2	10	30
Štáhlavy	7	6	-	1	-	4	18
Sedlec	1	2	-	1	-	2	6
Lhůta	1	4	-	-	-	2	7
Celkem – absol.	19	18	1	3	2	18	61
v %	31,1	29,5	1,6	4,9	3,3	29,5	100
% z těch, kteří se dožili 15 let	14,8	14,1	0,8	2,3	1,6	14,1	47,7

Tabulka 16. Vzdálenost místa původu, odkud pocházely nevěsty mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791-1800

Místo narození nevěsty	Vzdálenost místa, odkud pocházela nevěsta (km)					Neznámo (počet)	Celkem (počet)
	stejná obec	0-5	5-10	10-20	nad 20		
Starý Plzenec	17	11	5	-	3	2	38
Štáhlavy	9	10	4	-	2	-	25
Sedlec	4	6	6	1	-	-	17
Lhůta	3	2	1	-	1	-	7
Celkem – absol.	33	29	16	1	6	2	87
v %	37,9	33,3	18,4	1,1	6,9	2,3	100
% z těch, kteří se dožili 15 let	18,9	16,6	9,1	0,6	3,4	1,1	49,7

Lze tedy shrnout, že téměř o polovině lidí narozených v letech 1741-1750 se nepodařilo zjistit, zda uzavřela sňatek. U druhé poloviny se výrazně lišilo chování mužů a žen. Zatímco muži již většinou po sňatku zůstali ve sledovaných obcích – 89 % jich zde rovněž zemřelo, ženy po vstupu do manželství naopak odcházely za svými partnery (ve sledovaných obcích jich zemřelo 54 %). Jinak vypadala situace o padesát let později. Mimo sledované obce se ženila stále až polovina mužů. Muži, u nichž se podařilo vstup do manželství prokázat, si nyní častěji než před padesáti lety vybírali ženy pocházející z nejbližšího okolí. Přesto častěji než muži narození v letech 1741-1750 po sňatku přece jenom odešli – ve sledovaných obcích zemřely dvě třetiny z nich. U žen narozených v letech 1791-1800 již bylo méně obvyklé, aby sňatek uzavíraly mimo sledované obce – učinila tak maximálně čtvrtina z nich. I ženy pocházející z druhé kohorty dávaly při výběru partnera přednost mužům z nejbližšího okolí. Po sňatku sledované obce opustilo 43 % žen, tedy přibližně stejný podíl jako o padesát let dříve.

Tabulka 17. Osoby narozené na Štáhlavsku v letech 1741-1750 a vyskytujících se ve sledovaných obcích i po 15. roce života podle místa úmrtí a sociálního původu

Sociální původ	Místo úmrtí – muži				Místo úmrtí – ženy			
	celkem	stejně jako místo narození	další sledované obce	jinde	celkem	stejně jako místo narození	další sledované obce	jinde
	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet
Sedláci	15	10	4	1	24	12	3	9
Chalupníci	22	13	3	6	28	12	2	14
Domk.+ řem.	8	6	-	2	10	3	-	7
Domkáři	21	14	2	5	17	8	3	6
Úředníci	2	1	1	-	4	-	-	4
Řemeslníci	5	1	1	3	2	-	-	2
Podruzi	15	8	4	3	6	6	-	-
Otec neuveden	-	-	-	-	1	-	-	1
Celkem – absol.	88	53	15	20	92	41	8	43
v %	100,0	60,2	17,0	22,8	100,0	44,6	8,7	46,7
% z těch, kteří se dožili 15 let	62,0	37,3	10,6	14,1	61,7	27,5	5,4	28,9

Z kohorty narozených v letech 1741-1750 zůstalo trvale v místě svého původu celkem 37 % mužů a 28 % žen. V některé z dalších sledovaných obcí zemřelo dalších 11 % mužů a 5 % žen. Zajímavé je tedy, že větší tendenci k usazení se ve svém rodišti nebo jeho blízkosti měli spíše muži než ženy. Tato skutečnost odpovídá již výše uvedenému faktu, že muži narození v první kohortě si častěji než ženy vybírali partnerky v některé ze sledovaných obcí. V kohortě

narozených v letech 1791-1800 to již byly ženy, které měly spíše tendenci zůstat v místě svého původu (v místě narození zemřelo 39 % žen a 32 % mužů, v dalších sledovaných obcích 9 % žen a 5 % mužů).

Zdá se, že muži narození v letech 1741-1750 častěji než muži narození o 50 let později zůstávali ve svých rodištích až do své smrti, popřípadě se poměrně často usazovali v nepříliš vzdálených lokalitách. Ve sledovaných obcích zůstala v dospělosti trvale téměř polovina mužů pocházejících z první kohorty, ale již jen 37 % mužů narozených v letech 1791-1800. Naproti tomu ženy narozené v letech 1791-1800 se k migracím nestavely příliš aktivně. V souvislosti s čelední službou – dalo by se tedy říci, že z vlastního popudu – odešlo asi jen 10 % dívek – tedy třikrát méně než mužů. Ženy opouštěly své rodiče především z důvodu následování manžela, ale i v tomto případě je možné říci, že dávaly přednost mužům pocházejícím přímo z místa jejich bydliště nebo z místa nepříliš vzdáleného. I z tohoto důvodu setrvala v některé ze sledovaných obcí až do své smrti asi polovina žen pocházejících z druhé kohorty.

Tabulka 18. Osoby narozené na Štáhlavsku v letech 1791-1800 a vyskytujících se ve sledovaných obcích i po 15. roce života podle místa úmrtí a sociálního původu

Sociální původ	Místo úmrtí – muži				Místo úmrtí – ženy			
	celkem	stejně jako místo narození	další sledované obce	jinde	celkem	stejně jako místo narození	další sledované obce	jinde
	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet
Sedláci	19	10	1	8	35	16	2	17
Chalupníci	26	7	2	17	14	7	1	6
Domk.+ řem.	26	12	2	12	29	14	5	10
Domkáři	34	17	1	16	39	17	6	16
Úředníci	3	1	-	2	8	1	-	7
Řemeslníci	8	1	2	5	2	1	-	1
Podruzi	32	9	1	22	23	11	2	10
Otec neuveden	5	2	-	3	-	-	-	-
Celkem – absol.	153	59	9	85	150	67	16	67
v %	100,0	38,6	5,9	55,5	100,0	44,7	10,6	44,7
% z těch, kteří se dožili 15 let	82,3	31,7	4,8	45,7	87,2	39,0	9,3	39,0

Závěr

Odchod z místa narození nebyl náhodný, ale byl většinou spojen s určitou životní fází, jakou bylo profesní osamostatňování se či výběr životního partnera. Víme, že minimálně 16 % mužů i žen narozených v letech 1741-1750, kteří přežili dětský věk, odešlo ještě v době svého dětství se svými rodiči. Dalších

30 % mužů a žen opustilo sledované obce také ještě před uzavřením sňatku – z toho u 22 % nevíme přesnější dobu odchodu a o 8 % osob můžeme předpokládat, že se ve svém rodišti zdržovaly minimálně do svých 15. narozenin. Po uzavření sňatku odešlo 6 % mužů a 21 % žen. V místě svého původu zůstalo tedy 37 % mužů a 28 % žen, dalších 11 % mužů a 5 % žen se usadilo v některé z dalších sledovaných obcí.

Přesnější údaje máme pro generaci lidí narozených v letech 1791-1800. Zde odešlo v dětském věku s rodiči 15 % chlapců a 11 % dívek. Někdy v době dětství nebo mládí opustila svá rodiště další 3 % chlapců a 2 % dívek z těch dětí, které přežily dětský věk. V období mezi 15. narozeninami a dobou ohraničenou uzavřením sňatku odešlo 36 % mužů a 11 % žen. Po svatbě opustilo sledované obce 9 % mužů a 28 % žen. V místě svého rodiště tak trvale zůstalo 32 % mužů a 39 % žen, v dalších sledovaných obcích se usadilo 5 % mužů a 9 % žen.

Vzhledem k tomu, že pro osoby narozené v letech 1791-1800 jsem měla k dispozici i soupisy obyvatel, mohla jsem alespoň přibližně zjistit, v jakém věku tito lidé nejčastěji odcházeli. Skutečně se potvrzuje souvislost s dobou, kterou mladí lidé často vyplňovali čelední službou. Tento výsledek nepřekvapuje, neboť právě migrující mladí lidé měli nejvíce příležitostí k trvalé změně svého bydliště. Pokud se vandrujícím nebo sloužícím mužům v místě jejich pobytu naskytly výhodnější podmínky pro budoucí existenci, či pokud si v novém působišti vybrali nevěstu, ke které se přistěhovali, je logické, že se domů již nevrátili. Rovněž některé dívky se po absolvování čelední služby nevracely zpět domů. U nich mohlo být kromě sňatku příčinou např. nechtěné těhotenství a porod nemanželského dítěte, které pociťovaly jako hanbu a které chtěly utajit.³⁴ Svě původní domovy trvale opustili i lidé, kteří odešli do vzdálených velkých měst, např. do Prahy. Zdá se však, že osoby narozené na přelomu 18. a 19. století ještě odliv do měst tolik nezasáhl, ten se týkal až následující generace.

Z údajů, které jsem měla k dispozici, lze říci, že asi třetina z těch osob, které natrvalo své rodné obce opustily, odešla velmi brzy – buď již v dětství, nebo před dosažením dvaceti let věku. Mezi 20.-25. rokem následovala další velká vlna odchodů. V tomto věku se velké množství mužů vydalo na vandr, popřípadě bylo odvedeno na vojnu. Zároveň šlo o věk, v němž v 18. a na počátku 19. století byla nejvyšší úroveň sňatečnosti především žen, takže značná

³⁴ K osvícenecké snaze prosadit dekriminalizaci prostého smilstva a zrušení „bezecnosti“ nemanželského početí blíže Daniela Tinková, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, *HD* 27, 2003, s. 133-172 (zde s. 146-148, 158-159).

část mladých lidí odcházela za svými partnery mimo místo svého narození. Po dosažení čtyřicátého roku života byly již migrace méně časté – z mužů odešlo ještě asi 20 %, z žen již pouze 10 %. Migrace po padesátce se již jen zřídka odehrávaly ve znamení změny životního stylu. Spíše odcházeli rodiče, kteří se z nějakého důvodu (nejčastěji chudoba, stáří a potřeba pomoci) přestěhovali k jinde bydlícím dětem.

Zajímavý je rovněž vztah migrace a sňatku.³⁵ Odešli lidé, kteří v místě svého bydliště uzavřeli sňatek, vzápětí po svatbě, nebo až za několik let? U žen byla situace jednoznačná. Svatba se sice většinou konala v místě bydliště nevěsty, ihned po ní se však dvě třetiny žen odstěhovaly za svým manželem. Více než 25 % žen žilo v místě svého původu alespoň pět let po uzavření sňatku, 10 % žen odešlo více než 15 let po svatbě. Muži odcházeli v souvislosti se svou svatbou nebo nedlouho po ní ve 20 % z těch případů, kdy se sňatek konal v některé ze sledovaných obcí. Polovina mužů odešla více než 15 let po své svatbě, 25 % mužů se ke změně svého působiště odhodlalo dokonce až více než 25 let po uzavření manželství.

Lze tedy rekapitulovat, že většina lidí svá rodiště opouštěla ještě dříve, než si vybudovala stálější pozici, popřípadě než založila rodinu. U žen byl nejčastějším důvodem k odchodu jejich sňatek – do té doby řada z nich – především ty z lépe situovaných rodin – žila v rodičovském domě. U mužů docházelo k tomu, že se ženili poté, co všechna předchozí léta strávili v otcovském domě, spíše výjimečně. Tato situace nastávala nejčastěji u dědiců selských či chalupnických usedlostí, kteří se v době svého mládí připravovali na roli budoucího hospodáře.³⁶

Již jsme si ukázali, v jakém věku lidé narození v jednotlivých kohortách nejčastěji odcházeli ze svých domovů. Nyní se ještě podívejme na to, z jakých rodin tito mladí lidé většinou pocházeli. Při tomto výzkumu lze říci, že se ukazuje rozdíl mezi první a druhou kohortou. V první generaci opouštěli svá rodiště nejčastěji muži z podružských rodin. Není divu, neboť pouze menší část mužů dosáhla zlepšení svého sociálního statutu v místě bydliště, popřípadě v okolních sledovaných obcích. To se podařilo jen 13 % podružských synů narozeným v letech 1741-1750. I chalupnických synů odešlo poměrně hodně – 27 % z mužů (šlo o syny chalupníků, kteří se před svým odchodem řadili k podruhům).

U druhé kohorty byl odchod mladých mužů mnohem masivnější a postihl prakticky všechny sociální kategorie. Nejméně často (42 %) sledované obce

³⁵ B. Štěrbová, *Sňatečnost a sňatková migrace*.

³⁶ U dědiců bylo naopak neobvyklé, aby své mládí trávili v čelední službě. Srov. J. Grulich, *Převody poddanských nemovitostí*, s. 126.

opouštěli synové sedláků, nejčastěji opět odcházeli synové podruhů (téměř 70 %) a synové chalupníků (65 %). U chalupnických synů opět můžeme vidět, že existovala poměrně výrazná skupina mužů, kteří odešli až poté, co sami dosáhli postavení chalupníka. Tito muži dokonce častěji sledované lokality opouštěli, než v nich zůstávali. Odešla i většina dětí chalupníků, které se v dospělosti pohybovaly pouze v kategorii podruhů, a rovněž všichni chalupničí synové, kteří se vyučili řemeslu. Vyučení se řemeslu chápali muži obecně jako impuls a příležitost zkusit své štěstí jinde. Z 36 mužů, jejichž nejvyšší známý status byl právě řemeslník, jich mimo sledované obce zemřelo 70 %. I když pětina z těchto řemeslníků skončila svůj život na vojně, tedy dá se říci předčasně, přece jenom byli řemeslníci silně migrující skupinou. V 19. století totiž mohli na vesnici jen těžko dosáhnout nějaké výrazně lepší pozice. Doba, kdy se i neusedlí lidé mohli stát hospodáři, již minula. Své schopnosti a dovednosti tak mohli uplatnit spíše ve městech.³⁷

Naopak nejméně migrovali lidé, kteří se během svého života vypracovali na sedláky. Z první kohorty neodešel ani jediný muž, který se stal sedlákem, ze druhé kohorty opustil sledované obce jediný sedlák. Sedláky se většinou stávaly opět děti sedláků, méně často chalupníků. Lidé z ostatních rodin dosáhli tohoto postu jen výjimečně. Poměrně malá byla migrace i u domkářů. Z domkářů narozených v letech 1741-1750 odešla osmina mužů, u mužů ze druhé kohorty činil podíl odešlých domkářů již jednu pětinu. Mezi domkáři nalézáme často syny podruhů a řemeslníků a především opět domkářů. Dvě třetiny mužů narozených v letech 1741-1750, kteří dosáhli pozice domkáře, pocházely z domkářských rodin. Stejný podíl původně domkářských synů nalézáme i mezi domkáři narozenými o padesát let později. Mezi domkáři se ovšem objevují i muži pocházející z vyšších vrstev – synové chalupníků nebo sedláků, kteří se nestali dědici otcovské usedlosti. Zajímavé je, že tendenci odejít měli spíše domkáři pocházející z nižších sociálních vrstev. Muži, kteří byli původně syny chalupníků a sedláků, se s poklesem sociálního statutu smířili a nepokusili se své postavení vylepšit odchodem na jiné místo.

V zásadě lze říci, že v obou sledovaných kohortách si svoje sociální postavení vylepšila asi sedmina lidí a naopak sociální pád čekal zhruba třetinu mužů. I když by se na první pohled zdálo, že nejlépe na tom byly děti pocházející z vyšších sociálních vrstev, ve skutečnosti je případný sociální pád postihl mnohem více než např. děti domkářů, protože proměna jejich postavení i životního stylu byla pro ně mnohem radikálnější. Děti podruhů a řemeslníků mohly v budoucím životě vlastně jenom získat. Z tohoto hlediska byl pro ně

³⁷ Pavla Horská – Eduard Maur – Jiří Musil, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl 2002.

mnohem snazší i odchod na jiné místo – na střídání míst pobytu byly většinou zvyklé již z doby svého dětství a mládí, kdy doprovázely své stěhující se rodiče nebo kdy během čelední služby a vandru samy měnily svá působiště. Pro muže, jejichž rodiny byly v jedné obci usazené již po desetiletí, bylo zřejmě obtížnější rozhodnout se k odchodu. Pokud se jim podařilo získat alespoň domek, zůstávali většinou v rodné obci trvale.

Summary

Migration and the Life Cycle of the Rural Population in the Štáhlavy region in 1750-1850

The author looks at the connections between migration and the life cycle. Conducting in-depth research in selected locations in the estate of Štáhlavy in western Bohemia, specifically focusing on two age cohorts born in 1741-1750 and 1791-1800, the author observes what moments in life were decisive in determining whether a person settled permanently at their place of birth or left the location. She also observes the social aspects of migration, as people from settled, mainly rural farming families changed their place of residence less often than, for example, children of farm labourers and tradesmen, who from childhood became used to changing addresses frequently as they followed their migrating parents. The majority of people who left their place of residence did so in connection with the stage in life when young people were trying to learn certain skills so that they would be able to establish a more stable position for themselves, which would then put them in the position to be able to start a family. In youth, the first differences between genders also surface. As women, more often than men, remained at home until they married and if they left, for example, to enter domestic service, they obtained a position usually in households not too far away. Men entered into domestic service at a younger age than women, but domestic service was not the only reason they had for leaving home. Men more often left to learn a trade, and they were also able to find employment or could go to the army.

Also important, in terms of migration, was the moment when a young person chose their partner. Particularly for women, marriage was a significant impulse that led them to depart from their original household and village, especially if the new husband was from a distant location. Conversely, men usually left their home village before marrying, and those who were married in their home location usually then remained there permanently. The author analyses where and how far away people sought their future partners. In this region the biggest difference appeared between the two cohorts in the study, as people born at the end of the 18th century had a greater tendency to enter into marriage with someone in a location within 5 km than did people born fifty years earlier. There was also a difference between the two cohorts in that in the first generation mostly men from farm labourers' families left their place of birth, while in the second generation there was a much greater mass departure of young men and almost all social categories were affected.

Příspěvek ke studiu migrace z českých zemí od 19. století do roku 1938*

Nad'a Valášková

Příspěvek navazuje na článek Stanislava Broučka „Nad výzkumem českého etnika v zahraničí“,¹ v němž autor podal základní údaje o hlavních vystěhovaleckých proudech a směrech z českých zemí do začátku druhé světové války. V poznámkovém aparátu je zde rovněž uveden poměrně rozsáhlý výčet literatury domácí provenience, která k dané problematice vyšla. O důležitosti studia dějin vystěhovalectví svědčí i fakt, že na začátku 30. let 20. století byl počet Čechů a Slováků žijících v zahraničí (vystěhovalců i jejich potomků) odhadován přes dva miliony osob.²

Po roce 1989 je problematika přeshraničních migrací v literatuře značně frekventovaná. Pro toto období jsou charakteristické z hlediska personálního dvě skupiny autorů – jednu skupinu tvoří pracovníci různých institucí, kteří neemigrovali, druhou skupinu autoři z řad krajanů, kteří mají vlastní zkušenosti ze života v jinoetnickém prostředí. Z hlediska časového se soustředila velká pozornost především na poválečnou emigraci, resp. exil, o níž nebyly za bývalého režimu informace žádoucí.

Menší část literatury je věnována problematice krajanů, jejichž emigrace je staršího data a spadá zejména do období od 19. století do začátku druhé světové války, resp. do roku 1938. Tuto skupinu literatury lze dále časově strukturovat

* Referát byl vypracován v rámci Výzkumného záměru EÚ AV ČR č. Z90580513.

¹ Stanislav Brouček, Nad výzkumem českého etnika v zahraničí, *Český lid* 77, 1990, s. 129-138.

² Josef Pluhař, *Češi a Slováci doma a za hranicemi*, Praha 1935, s. 11.

podle toho, kterému časovému úseku života emigrantů nebo jejich potomků je věnována.

Tématicky se jedná o literaturu, která se zabývá:

1. právními normami, jež upravovaly vystěhovalectví (resp. přesídlení) v 19. století, obecně vystěhovalectvím z českých zemí a hospodářskými, demografickými a politickými podmínkami v monarchii, které vedly k vystěhovalectví
2. geograficky strukturovaným vystěhovalectvím (skupinovým i individuálním) do jednotlivých států (včetně bibliografií).

Zde se zmíním pouze o části literatury české provenience, která vyšla od roku 1990 (případně v roce 1989) a ve které jsou četné odkazy na starší literaturu. Jedná se o práce, v nichž je retrospektiva české emigrace (resp. migrace – přesídlení v rámci rakouské nebo rakousko-uherské monarchie) zpracovaná na základě dřívější literatury, krajanského tisku, ale také doložena archivními prameny různé povahy, jakož i „oral history“ potomků vystěhovalců.

Jako převládající příčina vystěhovalectví v uvedeném období (z hlediska nynějších státních hranic, avšak bez migrací mezi českými zeměmi a Slovenskem) se jednoznačně uvádí příčina ekonomická či sociální, v kratších časových úsecích kolem roku 1848, koncem 19. století a v době první světové války roli sehrávaly i příčiny politické. Na mikroúrovni jednotlivců působila někdy celá řada faktorů, o nichž se dozvídáme jen v omezené míře. Studium této problematiky závisí na rozsahu a charakteru dochovaných materiálů, z kterých lze informace čerpat (jedná se o osobní korespondenci, deníky, memoáry apod.). Pozornost je zaměřena především na jednotlivé osobnosti, o nichž se materiály zachovaly, v menší míře na migrující řemeslníky, dělníky, rolníky atd. Oproti současným možnostem výzkumu příčin a osobních motivací žijících jednotlivců, kteří emigrovali a mohou sami vypovídat, zdroje informací o emigrantech hlavně z 19. století jsou značně limitovány.

Při studiu migrací je značná pozornost věnována různým aspektům a typům uvedeného fenoménu. Rozlišuje se vystěhovalectví zemědělského charakteru, urbánní, z hlediska rozdílných příčin se může jednat o migrace ekonomického, náboženského, politického charakteru, dále o vystěhovalectví legální, ilegální, dobrovolné, nucené, zaznamenávány jsou migrace jednotlivců a také skupinové či hromadné migrace, jejichž účastníci se nezřídka usazovali kompaktně a po delší dobu kontinuitu usídlení udržovali ještě i jejich potomci. Pozornost je věnována také druhotné migraci, pokud jednotlivé skupiny migrovaly do dalších států.

Právní normy a důvody vystěhovalectví

Pro studium migrací ve starším období je důležitá znalost právních podmínek, které regulovaly pohyb sociálně diferencovaného obyvatelstva, zejména vystěhovalectví. Z tohoto hlediska podal přehled od roku 1784, tedy od vystěhovalického patentu císaře Josefa II., Ivan Dubovický, a to na základě literatury a také archivních materiálů.³ O právních normách a postojích rakouské vlády k vystěhovalectví v 18. a 19. století pojednali také Jiří a Květa Kořálkovi⁴. Iva Heroldová se zaměřila na podmínky v souvislosti s migrací do jižních částí rakouské monarchie.⁵ Řada rakouských nařízení omezovala vystěhovalectví, k uvolnění došlo po roce 1848, přesto mnoho osob nežádalo o vystěhovalický pas, ale pouze o cestovní pas, neboť vystěhovalectví znamenalo ztrátu státního občanství a tím i domovského práva (a tudíž určité formy sociálního zabezpečení). Teprve rok 1867 umožnil svobodné vystěhovalectví, přičemž zákonným omezením zůstala hlavně vojenská povinnost.

Obecně o problematice vystěhovalectví z českých zemí pojednává především práce Jiřího a Květy Kořálkových (je to přepracovaná starší verze, která však vyšla až v roce 1993),⁶ Miloš Trapl se zabývá emigrací politickou – exilem v starších dobách,⁷ stručný přehled podal také Zdeněk R. Nešpor.⁸ V těchto pracích, jakož i ve výše uvedených, jsou podány také hospodářské, demografické a politické poměry v monarchii, které se podílely na příčinách vystěhovalectví.⁹ Problematikou procesů adaptace a asimilace českých komunit v zahraničí v jinoetnických podmínkách se zabýval Leoš Šatava, který komparací různých komunit poukázal na rozdílný průběh těchto procesů.¹⁰

³ Ivan Dubovický, Češi v USA – otázka identity (1848-1939), *Český lid* 83, 1996, s. 229-247.

⁴ Jiří Kořalka – Květa Kořalková, Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku dvacátých let 20. století, in: *Češi v cizině* 7, 1993, s. 30-47.

⁵ Iva Heroldová, Vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 67-95.

⁶ Jiří Kořalka – Květa Kořalková, *Základní tendence*.

⁷ Miloš Trapl, Česká politická emigrace ve 20. století (1914-1989), in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 36-44.

⁸ Zdeněk R. Nešpor, *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*, Praha 2002.

⁹ Po vypracování tohoto příspěvku vyšla práce Zdeňka R. Nešpora, České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium, *Soudobé dějiny* 12, 2005, s. 245-284. Autor hodnotí výsledky studia migrací z českých zemí od 19. století a hlavně reemigrací od konce druhé světové války do současnosti. Poukázal na bílá místa při studiu migrace a reemigrace a zhodnotil také metodické přístupy různých oborů, jenž se této problematice věnovaly.

¹⁰ Leoš Šatava, České etnikum v jinonárodním prostředí, in: *Češi v cizině* 4, Praha 1989, s. 63-76.

Směry vystěhovalectví a problematika emigrantů

Větší množství prací se zabývá geograficky diferencovaným vystěhovalectvím do jednotlivých států či oblastí v různých kontinentech. Jsou to práce zaměřené explicitně na minulost nebo práce, které se zabývají současnou problematikou krajanů, ale také s exkurzem do minulosti. Pozornost je věnována krajauským aktivitám, fungování spolků (v nichž byla organizována jen část vystěhovalců a jejich potomků), jazykové otázce, asimilačním procesům, statistickým údajům o počtech krajanů, resp. jejich odhadům i osudům jednotlivých vystěhovalců.

Vystěhovalectví (migrace) od 19. století do vzniku republiky

Na skupinové vystěhovalectví z českých zemí od 16. století, které mělo převážně náboženský charakter, navazují vzrůstající migrační pohyby v 19. století s převažujícím charakterem ekonomickým či sociálním. Z hlediska migrace, zejména skupinového, jsou pro první polovinu 19. století, resp. do roku 1848 charakteristické spíše vnitřní migrace v rámci rakouské monarchie. Rakouský stát se snažil málo osídlené a ze strategického hlediska důležité pohraniční jižní a jihovýchodní kontaktní území s Osmanskou říší chránit a kolonizovat. Státní úřady tam usazovaly vysloužilé vojáky, vojenské invalidy atd., avšak tamní vojenské velitelství a majitelé pozemků upřednostňovali zemědělské osadníky.

Ve 20. letech 19. století se Češi jako zemědělstí kolonisté usadili v Chorvatsku, Vojvodině a Banátu, kde založili několik vesnic, z nichž některé existují dosud. V letech 1961-1964 tým pracovníků tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (nyní Etnologického ústavu AV ČR) prováděl etnografický výzkum u Čechů v Rumunsku, avšak kompletní získané materiály vyšly až v roce 1992 (jednotlivé články vycházely dříve hlavně v časopise *Český lid*). V úvodní části práce „České vesnice v rumunském Banátě“ Vladimír Scheufler podal nejen přehledné dějiny migračního proudu na jih rakouské monarchie, ale také přírodní prostředí, které přesídlenci osídlovali.¹¹ Je zde rovněž příloha vzpomínek, byť již velmi kusých, potomků přesídlenců na počátky osídlení jižního Banátu. Práce přináší jedinečné poznatky o sociokulturních poměrech v jednotlivých lokalitách a životě této enklávy (o způsobu hospodaření, bydlení, odívání, stravování, obyčejové tradici, folkloru atd.), které v jinak zaměřené literatuře nenalezneme. Mnohé ze zachycených jevů fungovaly ve více či méně transformované podobě od dob jejich přesídlení do jižních částí monarchie. Historické pasáže o Češích

¹¹ Vladimír Scheufler, Historické a přírodní prostředí, osídlení, in: Jaromír Jech – Milena Secká – Vladimír Scheufler – Olga Skalníková, České vesnice v rumunském Banátu, in: *Češi v cizině* 5, Praha 1992, s. 10-25.

v Rumunsku jsou také v člancích Mileny Secké.¹² Nejnověji věnovali pozornost Čechům v Rumunsku a Bulharsku Zdeněk R. Nešpor, Martina Hornofová a Marek Jakoubek, zejména z hlediska vývoje tamní náboženské situace, která v dřívější literatuře byla méně propracovaná.¹³ Čechy v prostoru bývalé Jugoslávie, v městském prostředí Sarajeva, se zabýval Zdeněk Uherek.¹⁴

Nejpočetnější migrace v rámci Rakouska, resp. Rakousko-Uherska, směřovala z českých zemí do Rakouska, hlavně do Vídně, a to zejména ve druhé polovině 19. století. Studium této enklávy se koncentrovalo hlavně do druhé poloviny 80. let minulého století.¹⁵ Po roce 1989 se k historii vrací např. Jana Pospíšilová et al.,¹⁶ touto problematikou se také zabývaly Vera Mayer¹⁷ a Vlasta Valeš.¹⁸ V roce 2001 vyšly vzpomínky kováře (Z Čech do Vídně).¹⁹ Pospíšilová

¹² Milena Secká, Češi v rumunském Banátu, in *Češi v cizině* 8, Praha 1995, s. 92-115; Milena Secká, Češi v Rumunsku, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 96-104.

¹³ Zdeněk R. Nešpor – Martina Hornofová – Marek Jakoubek, Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část I. Počátky Svaté Heleny, in: *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 2, Praha 1999, s. 66-88; Zdeněk R. Nešpor – Hornofová Martina – Marek Jakoubek, Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část II. Rozkol na Svaté Heleně a další náboženský vývoj obce, in: *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 4, Praha 2000, s. 112-141; Zdeněk R. Nešpor – Hornofová Martina – Marek Jakoubek, Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část III. Vojvodovo, obec denominačního typu, in: *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 5, Praha 2001, s. 62-86.

¹⁴ Zdeněk Uherek, Češi v Sarajevu, Menšina v městském prostoru, *Český lid* 85, 1998, s. 129-146.

¹⁵ Např. ročenka *Češi v cizině* 4, Praha 1989.

¹⁶ Jana Pospíšilová – Jiřina Kosíková – Marta Toncrová, Česká menšina v Rakousku – do roku 1945, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 105-113.

¹⁷ Vera Mayer, Stará a nová migrace a některé aspekty českého spolkového života ve Vídni – Zur Problematik des tschechische Minderheit in Wien heute, in: Jana Pospíšilová (ed.), *Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin. (Sborník k nedožitým 70. narozeninám prof. Oldřicha Sirovátky) Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheiten und kleiner Socialgruppen (Sammelband zur gleichnamigen Konferenz anlässlich des nichtvollendeten 70. en Geburtstages von Prof. Oldřich Sirovátka)*, Brno 1996, s. 127-136; Vera Mayer, Češi ve Vídni. Migrační a emancipační procesy české menšiny ve Vídni, in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 89-100.

¹⁸ Vlasta Valeš, *Die Wiener Tschechen einst und jetzt, Eine Einführung in Geschichte und Gegeneart der tschechischen Volksgruppe in Wien/Vienna Češi včera a dnes, Úvod do dějin a současnosti české národnostní skupiny ve Vídni*, Praha 2004.

¹⁹ Gero Fischer (ed.), *Z Čech do Vídně. Životní vzpomínky kováře Josefa Pšeničky – Von Böhmen nach Wien Lebenserrinerungen des Tschechischen Schmiedes Josef Pšenička*, Brno 2001.

et al.,²⁰ touto problematikou se také zabývaly Vera Mayer²¹ a Vlasta Valeš.²² V roce 2001 vyšly vzpomínky kováře (Z Čech do Vídně).²³

Teprve v posledních letech je více pozornosti věnováno východní části rakouské monarchie – Haliči, která se stala součástí monarchie v roce 1772 po prvním dělení Polska. Rakouské úřady vysílaly do Haliče české úředníky, u nichž byl předpoklad, že budou moci lépe komunikovat s místními obyvateli, vzhledem k jazykové příbuznosti. Po prohrané prusko-rakouské válce v roce 1866, v důsledku zvyšování cen půdy v 70. letech 19. století, odcházela do Haliče hospodařit část zemědělského obyvatelstva, současně zde však působili také jednotlivci z řad inteligence a podnikatelé.²⁴

Nejmasovější vystěhovalectví do první světové války směřovalo do Spojených států amerických. S výjimkou menšího počtu osob, které odešly z Rakouska po revoluci 1848 z politických důvodů (mezi nejznámější patří například Vojta Náprstek, který jako první začal vydávat noviny pro české přistěhovalce,²⁵ a Josef Václav Frič²⁶) a před první světovou válkou, převládala emigrace ekonomická či sociální. Možnost získání půdy bylo hlavně od 50. let 19. století

²⁰ Jana Pospíšilová – Jiřina Kosíková – Marta Toncrová, Česká menšina v Rakousku – do roku 1945, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 105-113.

²¹ Vera Mayer, Stará a nová migrace a některé aspekty českého spolkového života ve Vídni – Zur Problematik des tschechische Minderheit in Wien heute, in: Jana Pospíšilová (ed.), *Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin. (Sborník k nedožitým 70. narozeninám prof. Oldřicha Sirovátky) Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheiten und kleiner Socialgruppen (Sammelband zur gleichnamigen Konferenz anlässlich des nichtvollendeten 70. en Geburtstages von Prof. Oldřich Sirovátka)*, Brno 1996, s. 127-136; Vera Mayer, Češi ve Vídni. Migrační a emancipační procesy české menšiny ve Vídni, in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 89-100.

²² Vlasta Valeš, *Die Wiener Tschechen einst und jetzt, Eine Einführung in Geschichte und Gegeneart der tshcechischen Volksgruppe in Wien/Vídenští Češi včera a dnes, Úvod do dějin a současnosti české národnostní skupiny ve Vídni*, Praha 2004.

²³ Gero Fischer (ed.), *Z Čech do Vídně. Životní vzpomínky kováře Josefa Pšeničky – Von Böhmen nach Wien Lebenserrinerungen des Tschechischen Schmiedes Josef Pšenička*, Brno 2001.

²⁴ Nad'a Valášková, Etnografické poznatky z Královéhradecka a Češi v Haliči (z pozůstalosti Františka Řehoře), *Český lid* 87, 2000, s. 155-168; Alexandr Drbal, Češi na Ukrajině, in: *Češi v cizině* 12, Praha 2004, s. 44-68.

²⁵ Zdeněk Šolle, *Vojta Náprstek a jeho doba*, Praha 1994.

²⁶ Stanislav Brouček, Josef Václav Frič – předobraz osudu českého emigranta, *Český lid* 86, 1999, s. 97-113; Stanislav Brouček, Český člověk v cizině – Josef Václav Frič, in: *Kandidáti další existence (Z osudů české novodobé emigrace)*, Praha 2004, s. 13-25.

motivující pro řadu vystěhovalců, jakož i pracovní příležitosti v průmyslových aglomeracích. Nejvyššího rozsahu dosáhlo vystěhovalectví do USA na přelomu 19. a 20. století. V letech 1848-1914 se do USA vystěhovalo minimálně 350 tisíc Čechů. Zatímco v letech 1901-1910 počet přistěhovalců činil 82 tisíc, v letech 1911-1920 již poklesl na 42 tisíc. Problematikou vystěhovalectví Čechů do USA se zabývají práce vyšlé po roce 1989 – zejména Jiřího Polišenického (hlavně jeho dva díly Úvodu do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky),²⁷ Leoše Šatavy,²⁸ Miloslava Rechcigla, Jn.,²⁹ Ivana Dubovického,³⁰ Miloše Trapla³¹ a dalších. Nalezenou starou rodinnou korespondencí, zasílanou českými vystěhovalci z USA příbuzným do Čech, přiblížil František Fröml individuální životní situace a prožitky vystěhovalců.³² Miloslav Rechcigl, Jn. se také věnoval u nás málo rozpracované problematice vystěhovalectví Židů z českých zemí do Ameriky od 80. let 16. století.³³

Zevrubně o Češích v Texasu pojednala ve své knize krajanka Eva Eckertová.³⁴ Začala netradičně. Jak sama uvedla, její cesta za poznáním „začala tam, kde jejich skončila – na hřbitovech“ a kniha se příznačně i jmenuje – „Kameny na prérii“. Jako lingvistku ji zaujaly zašlé náhrobní nápisy v bývalých českých osadách v Texasu. Nezůstala však pouze u jazykové analýzy, ale na základě rozsáhlých zdrojů informací různé provenience se jí podařilo zajímavě podat přehledný dějinný vývoj této enklávy. O Češích v Nebrasce stručně pojednala Dita Špunarová zejména na základě údajů z místního časopisu „Hospodař“.³⁵ Problematika čechoamerického prostředí zaujala amerického

²⁷ Josef Polišenický, *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky I*, Praha 1992; Josef Polišenický, *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky II*, Praha 1996.

²⁸ Leoš Šatava, *Vystěhovalectví do USA*, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 155-171.

²⁹ Miloslav Rechcigl, *První příchozí a usedlíci na půdě Severní Ameriky ze zemí českých a ze Slovenska*, in: *Češi v cizině* 7, Praha 1993, s. 101-115; Miloslav Rechcigl Jn., *Osudy našich osmačtyřicátníků*, in: *Češi v cizině* 12, Praha 2004, s. 140-143.

³⁰ Ivan Dubovický, *Češi v USA – otázka identity (1848-1939)*, *Český lid* 83, 1996, s. 229-247.

³¹ Miloš Trapl, *František Matouš Klácel, Život a dílo*, Olomouc 1999; Miloš Trapl, *Česká politická emigrace ve 20. století (1914-1989)*, in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 36-44.

³² František Fröml, *Z pramenů k dějinám českého vystěhovalectví do Severní Ameriky*, *Český lid* 77, 1990, s. 19-27.

³³ Miloslav Rechcigl Jn., *První židovští přistěhovalci do Ameriky z území bývalého Československa*, in: *Češi v cizině* 10, Praha 1998, s. 88-102.

³⁴ Eva Eckertová, *Kameny na prérii. Čeští vystěhovalci v Texasu*, Praha 2003.

³⁵ Dita Špunarová, *Česká komunita, časopis Hospodař a český jazyk v Nebrasce (USA)*, in:

architekta Davida Murphyho, který se zabýval kultivací prérijní krajiny osídlené českými vystěhovalci.³⁶

Pro studenty vyšla užitečná příručka, v níž naleznou přehledně podány základní údaje o Čechách v různých státech USA včetně jejich počtu podle amerických censů.³⁷

Blízkost Německa podněcovala vystěhovalectví či odchod na kratší dobu za prací také tímto směrem. Nejvíce odcházeli horníci, krejčí a další řemeslníci. Po změně státních hranic se v Prusku ocitla část českého a moravskoslezského území s českým etnikem. Velkou pozornost této problematice věnoval zejména Jiří Kořalka (později spolu s Květou Kořalkovou), který se ve své práci zaměřil na těžkou situaci Čechů v Německu během první světové války.³⁸

Občanská válka v letech 1861-1865 v USA a domácí poměry po prohrané prusko-rakouské válce vedly Čechy k hledání vystěhovaleckých možností hlavně za půdou také východním směrem, kde v carském Rusku došlo v únoru 1861 ke zrušení nevolnictví a kde carská vláda prováděla dlouhodobý program osídlování svých rozsáhlých území. Začátkem 60. let odešly skupiny Čechů i Němců na Krym. Vystěhovalectví do carského Ruska bylo nejintenzivnější od konce 60. let do první poloviny 70. let, kdy je zabrzдила restriktivní carská politika vůči nabývání hlavně zemědělské půdy cizinci. Vystěhovalectví směřovalo především do Volyňské gubernie (o české enklávě na Volyni existuje rozsáhlá literatura, kterou nejpodrobněji cituje ve svých pracích Jaroslav Vaculík)³⁹ a částečně na severní svahy Kavkazu. Do Ruska také odcházeli jednotlivci, hlavně učitelé klasických jazyků, podnikatelé, řemeslníci aj. Podle prvního sčítání lidu v carském Rusku v roce 1897 se k české a slovenské národnosti přihlásilo 50 385 osob (většinou to byli Češi), avšak odhady jejich počtu před první světovou válkou se pohybovaly kolem sta tisíc.⁴⁰ Pozornost je nadále věnována Čechům v Rusku za první světové

Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sborník prací historických XIX, Olomouc 2002, s. 363-371.

³⁶ David Murphy, Podstatné rysy českoamerické krajiny, *Český lid* 85, 1998, s. 35-48.

³⁷ Ivan Dubovický – David Kraft – Milena Secká, *Češi v Americe. České vystěhovalectví do Ameriky a česko-americké vztahy v průběhu pěti staletí*, Praha 2003.

³⁸ Jiří Kořalka, Německo jako postrach i jako vzor pro Čechy. Na základě osobních poznatků a zkušeností českých návštěvníků, studentů a dělníků koncem 19. a počátku 20. století, in: *Lidé města. Společnost – postoj – konflikt*, Praha 1994, s. 7-34; Jiří Kořalka, Češi v Německu, in: *Češi v cizině* 9, Praha, 1996, s. 121-132; Jiří Kořalka – Květa Kořalková, Češi v Porýní a Vestfálsku (1890-1918), in: *Češi v cizině* 10, Praha 1998, s. 7-38.

³⁹ Jaroslav Vaculík, *Dějiny volyňských Čechů I*, Praha 1997; Jaroslav Vaculík, *Dějiny volyňských Čechů II*, Praha 1998.

⁴⁰ Nad'ea Valášková, Češi v Rusku, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 26-47; Jiří Hofman – Jaroslav Klicpera – Věra Pelcová, *Historická mapa českého osídlení na Volyni*, Praha 1995;

války, zajatcům, legionářům a jejich roli v úsilí o vznik samostatného Československa (např. Karel Pichlík,⁴¹ Ivan Savický⁴²). V carském Rusku se menší české enklávy vyskytovaly také v Bělorusku, druhotnou migrací vznikly české obce v Besarábii (Moldávii), v Kazachstánu a na Sibiři. O těchto komunitách byly nové informace publikovány v pracích zejména Zdeňka Uherka, Nadi Valáškové, Stanislava Broučka a dalších.⁴³

Po celé 19. století a v prvních desetiletích 20. století se Češi – jednotlivci, rodiny či menší skupiny – vyskytovali v řadě dalších států. Nejednalo se vždy o vystěhovalce, ale také o vojáky, válečné uprchlíky a také o cestovatele, obchodníky apod. Informovali širokou veřejnost o tamních poměrech, sbírali též předměty místní proveniencí (orientální, africké) a vytvářely se tak sbírky cizokrajné etnografie a rovněž fotografické sbírky zejména v Náprstkově muzeu v Praze, např. články v *Annals of the Náprstek Museum*, hlavně svazek 20 z roku 1999) a v časopise *Český lid*, jejichž autory byli např. Jiřina Todorovová,⁴⁴ Josef Kandert,⁴⁵ Jiřina Todorovová a Kateřina Klápšťová.⁴⁶

Jiří Hofman – Václav Širc – Jaroslav Vaculík, *Volyňští Češi v prvním a druhém odboji*, Praha 2004; Alexandr Drbal, Češi na Ukrajině, in: *Češi v cizině* 12, Praha 2004, s. 44-68.

⁴¹ Karel Pichlík, *Bez legend*, Praha 1991.

⁴² Ivan Savický, *Osudová setkání. Češi v Rusu a Rusové v Čechách. 1914-1938*, Praha 1999.

⁴³ Naďa Valášková – Zdeněk Uherek – Stanislav Brouček, *Aliens or One's Own People. (Czech Immigrants from the Ukraine in the Czech Republic)*, in: Prague Occasional Papers in Ethnology 4, Praha 1994; Helena Dluhošová, Vystěhovalectví na Ukrajinu, in: *Češi v cizině* 9, Praha, 1996, s. 48-66; Zdeněk Uherek – Naďa Valášková – Stanislav Kužel, Potomci českých emigrantů v Kazachstánu, *Český lid* 86, 1999, s. 235-270; Zdeněk Uherek – Naďa Valášková – Stanislav Kužel – Pavel Dymeš, *Češi z Kazachstánu a jejich přesídlení do České republiky*, Praha 2003; Zdeněk Uherek – Naďa Valášková – Stanislav Brouček, Češi z Běloruska, *Český lid* 84, 1997, s. 177-190; Václav Topinka, Některá fakta o represáliích proti Čechům v bývalém Sovětském svazu, in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 63-66; Naďa Valášková, Z Čech do Ameriky, z Ameriky do Ruska. (Nerealizovaný projekt druhotné migrace), in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000 s. 67-73.

⁴⁴ Jiřina Todorovová, Josef Kořenský – nejen cestovatel, *Český lid* 83, 1996, s. 47-52.

⁴⁵ Josef Kandert, František Vladimír Foit a jeho africké pobyty, *Český lid* 90, 2003, s. 47-60.

⁴⁶ Jiřina Todorovová – Kateřina Klápšťová, Indiáni kmene Hopi ve fotografiích Enriqua Stanko Vraze, *Český lid* 90, 2003, s. 345-357.

Meziválečné období

Po skončení první světové války nově vzniklé Československo budovalo síť československých zastupitelských úřadů a hledaly se možnosti pronikání na zahraniční trhy a s nimi i nové příležitosti pracovního uplatnění. Pro toto období je z geografického hlediska charakteristický poměrně velký rozptyl výskytu Čechů v mnoha státech různých kontinentů. Postupně pronikali také do zemí, ve kterých se dříve nevyskytovali nebo jen zcela výjimečně. Vždy se nemuselo jednat o naplnění původního záměru, neboť ve vystěhovalectví se mohl změnit i dočasný pobyt.

V meziválečném Československu vznikaly instituce, které usměřňovaly vystěhovalectví, resp. migraci za účelem vyhledání práce a také se snažily pomáhat krajanům v hostitelské zemi. Jmenujme především „Československý ústav zahraniční“, který působil v letech 1928-1939, jehož prvním předsedou byl Jan Auerhan. Začaly vycházet specializované časopisy zaměřené na vystěhovalectví (zejména *Naše zahraničí*, *Vystěhovalec* aj.). Na své starší práce k této problematice (např. *Krajané a domov*, kde nalezneme i výčet organizací, spolků a časopisů, které se věnovaly vystěhovalectví),⁴⁷ navázal Stanislav Brouček článkem o tzv. „krajanské péči“ v meziválečném období ve srovnání se současným stavem.⁴⁸

V první polovině 20. let vydaly USA tzv. kvótové zákony, které omezovaly příliv přistěhovalců a pro Československo představovaly jen kolem 3 tisíc osob ročně. Za období 1918 – 1945 odhad vystěhovalých pro celé Československo včetně Slovenska a Podkarpatské Rusi stanovil 50 tisíc osob. Celkový počet Čechů v USA k roku 1920 byl 338 tisíc a k roku 1945 činil 388 tisíc.⁴⁹

Regulace imigrace v USA zavedením imigračních kvót se projevila výrazným omezením vystěhovalectví z českých zemí do USA a zájem se obrátil na americkém kontinentě severním směrem do Kanady a jižním směrem do Latinské Ameriky. Nejvíce Čechů v Latinské Americe bylo v Argentině (minimální odhad 30 tisíc) a v Brazílii (kolem 10 tisíc). V dalších státech se jejich počty pohybují v rozmezí několika set. Problematikou Čechů v Latinské Americe se věnují především Ivo Barteček⁵⁰ a Jaromír Pavlíček,⁵¹ v Paraguayi Stanislav

⁴⁷ Stanislav Brouček, *Krajané a domov. Nástin dějin Československého ústavu zahraničního (1928-1939)*, Praha 1985.

⁴⁸ Stanislav Brouček, Od „krajanské péče“ k narovnanému vztahu. Emigrace a domov mezi válkami, srovnání se současným stavem, in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 247-252.

⁴⁹ Ivan Dubovický – David Kraft – Milena Secká, *Češi v Americe. České vystěhovalectví do Ameriky a česko-americké vztahy v průběhu pěti staletí*, Praha 2003, s. 33.

⁵⁰ Ivo Barteček, K zájmu českého kapitálu o Latinskou Ameriku ve 20. a 30. letech (Příklad

Kázecký,⁵² v Argentině Ján Botík⁵³ aj. Studijní pobyty v jednotlivých státech umožnily autorům poznat nejenom současný stav českých komunit, ale také seznámit se s místními archivními prameny a zahraničními tiskovinami ze staršího období, které jsou u nás nedostupné.

Pokles počtu Čechů byl zaznamenán nejen v USA, ale také v Německu. Znalec této problematiky Jiří Kořalka uvádí, že na základě všeobecného sčítání lidu (1925) bylo v Německu přítomno přes 225 500 občanů Československé republiky, z nichž však pouze 20 389 osob uvádělo mateřskou řeč – češtinu; v roce 1933 se jejich počet snížil o víc než polovinu.⁵⁴

Výrazně se omezily migrační pohyby směrem na východ. Práci tam hledalo několik dělnických komun, resp. družstev (Pragomašina, Reflektor, Kladenská komuna a další). S nimi do SSSR odjelo přes tisíc osob z Čech a Moravy a několik dalších také s největším družstvem Interhelpe (které odjelo do Kirgízie), organizovaném na Slovensku. Část jednotlivců a rodin se po prožitých útrapách vrátila do Československa.⁵⁵

Masová migrace v meziválečném období směřovala do Francie. Na počátku první světové války se odhad počtu Čechů pohyboval od 3 do 5 tisíc (převážně v Paříži). Válečná emigrantská komunita ve francouzském prostředí

Brazílie), in: *Češi v cizině* 7, Praha 1993, s. 120-134; týž, Vystěhovalectví z českých zemí a Československa do Latinské Ameriky. (Bilance české latinoamerikanistiky), in: *Historie – Historica* 3, *Acta Facultatis Philosophicae, Universitas Ostraviensis*, Ostrava 1995, s. 143-160; týž, Vystěhovalectví do Latinské Ameriky, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 172-197; týž, Vystěhovalectví a studium vystěhovalectví – občanský či národnostní přístup? (Příklad vystěhovalectví do Latinské Ameriky z Československa v letech 1918-1938), in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sborník prací historických* XV, Olomouc 1998, s. 205-211; týž, Česká krajanská komunita v Latinské Americe – možnosti a meze výzkumu, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica. Sborník prací historických* XIX, Olomouc, 2003, s. 377-382.

⁵¹ Ivo Barteček – Jaromír Pavlíček, Topografie krajanské přítomnosti v Latinské Americe. Minulost a přítomnost, in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 129-135.

⁵² Stanislav Kázecký, Češi v Paraguay, in: *Češi v cizině* 12, Praha 2004, s. 69-133.

⁵³ Ján Botík, Adaptácia českej komunity v argentínskom Chacu, in: Karel Hrubý a Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 124-128.

⁵⁴ Jiří Kořalka, Češi v Německu, in: *Češi v cizině* 9, Praha, 1996, s. 126-127.

⁵⁵ Jan Krba, Vystěhovalcké družstvo Interhelpe a jižní Morava, in: *Kulturně historické styky jižní Moravy*, Břeclav 1991, s. 97-101; Nad'a Valášková, Češi v Rusku, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 26-47.

sehrála významnou roli v prvním československém zahraničním odboji. Po vzniku Československa byla v roce 1920 podepsána bilaterální dohoda týkající se přistěhovalectví a vystěhovalectví, čímž vzrostla pracovní – mezistátně řízená migrace do Francie, kam odešlo na 80 tisíc osob (nejen z českých zemí, ale také ze Slovenska a z Podkarpatské Rusi). Většina odcházela se záměrem krátkodobého pobytu, někteří setrvali déle, avšak část se pro nedostatek pracovních příležitostí již začátkem 30. let vrátila do Československa, někteří migrovali do jiných států. Problematiku Čechů ve Francii na základě dostupné literatury a zejména archivních materiálů zpracoval zejména Stanislav Brouček.⁵⁶

Počet Čechů vzrostl také v řadě dalších států, zejména ve Švýcarsku.⁵⁷ Současný zájem se soustředil především na studium krajanských spolků ve Švýcarsku v meziválečném období, kde podle Arnošta Skoupého a Miloše Trapla byl s výjimkou Vídně největší počet krajanských spolků v meziválečném období v Evropě.⁵⁸ Ve Švýcarsku spolky nemusely být úředně registrovány, z tohoto důvodu je zatím obtížné se v nich orientovat. Stanislav Brouček podrobně analyzoval aktivity Besedy Slovan v Ženevě.⁵⁹

Češi se však vyskytovali také na dalších kontinentech – v Asii, Africe, Austrálii i v Oceánii.⁶⁰ V uvedených případech se většinou jednalo o jednotlivce či malé komunity, o zástupce českých firem, samostatné podnikatele a členy jejich rodin. Na základě archivních pramenů Ministerstva zahraničí o Čěších v Číně pojednala Ivana Bakešová. V souvislosti s přesunem československých

⁵⁶ Stanislav Brouček, K adaptaci imigrantů z ČSR ve francouzské lokální společnosti, in: *Češi v cizině* 6, Praha 1992, s. 48-52; týž, Češi ve Francii 1914-1918 – zápas o vlastní identitu, in: *Češi v cizině* 8, Praha 1995, s. 7-11; týž, Češi ve Francii, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 136-154; týž, Češi v uhelné pánvi na severu Francie (Adaptace migrační skupiny v alochtonním společenství) – Die Tschechen im Kohlebecken im Norden Frankreichs (Die Adaptation einer Migrationsgruppe in einer allochthonen Gemeinschaft), in: Jana Pospíšilová (ed.), *Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin – Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheiten und keiner Socialgruppen*, Brno 1996, s. 90-98, 99-109.

⁵⁷ Jiří Kořalka, Češi ve Švýcarsku, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 133-135; Arnošt Skoupý – Miloš Trapl, Výzkumná základna studie historie českých krajanských komunit a československého exilu ve Švýcarsku, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sborník prací historických XIX*, Olomouc 2003, s. 335-336.

⁵⁸ Arnošt Skoupý – Miloš Trapl, *Výzkumná základna*, s. 335-336.

⁵⁹ Stanislav Brouček, *Cestami demokracie. Ke stému výročí vzniku besedy Slovan v Ženevě*, Ženeva – Praha 2001.

⁶⁰ Zdeněk Šípek, Čeští uzenáři a Etiopie, in: *Češi v cizině* 7, Praha 1993, s. 158-159; týž, Češi v předrevoluční Etiopii, in: *Češi v cizině* 8, Praha 1995, s. 81-91; týž, Vystěhovalectví do Afriky, Asie (bez území bývalé SSSR), Austrálie a Oceánie, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 198-230; Josef Jelen, Čech v Etiopii, in: *Češi v cizině* 12, Praha, 2004, s. 134-139.

legionářů z Ruska na Sibiř a dále do Československa doložila výskyt několika set Čechů v Šanghaji, kde během meziválečného období existovala česká komunita.⁶¹

Z bibliografických prací, které vyšly po roce 1989, bych zmínila bibliografii o Čechích v Latinské Americe,⁶² v Jugoslávii,⁶³ v Rumunsku,⁶⁴ na Ukrajině.⁶⁵ Některé práce zabývající se problematikou krajanů v jednotlivých státech s sebou přinášejí rozsáhlou odkazovou literaturou. V tomto směru je velmi užitečný dvousvazkový seznam krajanských tiskovin uložený v knihovně Náprstkova muzea, který připravili Vladimír Zahradníček a Marcela Linková.⁶⁶

Změny, které nastaly po roce 1989, s sebou přinesly zcela nové okruhy badatelského zájmu, jedním z nich se stalo zkoumání represálií vůči Čechům na území bývalého Sovětském svazu. Je to časově velmi náročná práce, která vyžaduje vyhledávání jednotlivců v tisících archivních seznamech. Přesné statistické údaje o československých občanech neexistují a navíc mezi perzekvovanými byli také Češi, kteří již měli sovětské občanství.⁶⁷ V roce 2003 vyšla publikace Mečislava Boráka „České stopy v Bulavu“, který na základě literatury, ale především materiálů v sovětských archivech shrnul dosavadní poznatky o této problematice.⁶⁸

V řadě prací nacházíme demografické údaje o počtech Čechů v jednotlivých státech nebo o počtech vystěhovalých (ovšem bez ilegálních vystěhovalců). Někdy jsou to údaje získané při sčítáních lidu, jinde jsou to odhady. Pro starší období je někdy obtížné přesněji stanovit, jakého etnického původu jsou

⁶¹ Ivana Bakešová, Čeští krajané v Číně, in: *Češi v cizině* 7, Praha 1993, s. 135-157.

⁶² Ivo Barteček, Vystěhovalectví z českých zemí a Československa do Latinské Ameriky. (Bilance české latinoamerikanistiky), in: *Historie – Historica* 3, *Acta Facultatis Philosophicae, Universitas Ostraviensis*, Ostrava 1995, s. 143-160.

⁶³ Zdeněk Uherek, Migratory Bridges and Bosnian Czechs, in: *Prague Occasional Papers in Ethnology* 6, Praha 2000, s. 37-68.

⁶⁴ Zdeněk Salzmann, Bibliografie prací o rumunských Čechích a Slovácích, in: *Češi v cizině* 12, Praha 2004, s. 144-176.

⁶⁵ Alexandr Drbal, Češi na Ukrajině, in: *Češi v cizině* 12, Praha 2004, s. 44-68.

⁶⁶ Zahradníček Vladimír – Marcela Linková, *Krajanská sbírka knihovny Náprstkova muzea*, Praha 1994.

⁶⁷ Václav Hostička, Volynští Češi a jejich perzekuce v SSSR, in: *Střední a východní Evropa v krizi XX. století*, Praha 1998, s. 47-60; Václav Topinka, Některá fakta o represáliích proti Čechům v bývalém Sovětském svazu, in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 63-66.

⁶⁸ Mečislav Borák, *České stopy v Gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*, Opava 2003.

vystěhovalci z českých zemí – Češi, Slováci, Němci, Židé a pro meziválečné období také Rusíni (Ukrajinci) z bývalé Podkarpatské Rusi. Z tohoto důvodu Ivo Barteček upřednostňuje při studiu občanský princip.⁶⁹ Přistěhovalecké enklávy se však často formovaly především na etnickém principu a jako takové byly studovány, aniž by se přesně vědělo, kolik osob různých národností se v určité době z českých zemí vystěhovalo. V české literatuře byla okrajová pozornost věnována vystěhovalectví Němců z Čech. První českou studií, která se zabývá německy hovořícími vystěhovalci z českých zemí a jejich jazykovými ostrovy v jihovýchodní Evropě, je práce Petra Lozoviuka.⁷⁰ Zde rovněž poukazuje na potíže související s kvantitativními údaji. O Židech z českých zemí v Americe pojednal, jak bylo uvedeno, Miloslav Rechcigl, Jn., který se zaměřil na jednotlivé osoby a rodiny doložené archivně nebo v dobovém tisku.⁷¹

V roce 1938 končí etapa převážně ekonomického či sociálního vystěhovalectví, resp. migrace z českých zemí. Následná okupace Československa a události druhé světové války vyvolaly obrovské migrační pohyby. Dosavadní literatura o tomto období se zabývá problematikou politické a rasové emigrace, vězňů v koncentračních táborech, totálně nasazených i válečných zajatců. V daných souvislostech nelze opomenout práci brněnského historika Jaroslava Vaculíka,⁷² kterou česká historiografie dlouhodobě postrádala. Hlavní pozornost je v ní věnována poválečné repatriaci československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons), k nimž kromě dvou set tisíc reemigrantů současně náleželi i lidé, kteří Československo opustili již před 29. zářím 1938, avšak z důvodu válečných událostí se nemohli vrátit zpět. V práci jsou velmi přehledně uvedeny státy a počty výše uvedených kategorií osob, jakož i jejich poválečná repatriace do Československa z různých evropských i mimoevropských států. K 30. září 1948 se do Československa vrátilo téměř 947 tisíc osob včetně reemigrantů.⁷³ Avšak již v únoru 1948 začíná další vlna migrace – exilu, která je předmětem současného intenzivního zkoumání specializovaných pracovišť a jednotlivců.

⁶⁹ Ivo Barteček, Vystěhovalectví a studium vystěhovalectví – občanský či národnostní přístup? (Příklad vystěhovalectví do Latinské Ameriky z Československa v letech 1918-1938), in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sborník prací historických XV*, Olomouc 1998, s. 205-211.

⁷⁰ Petr Lozoviuk, Němečtí vystěhovalci z českých zemí a jejich jazykové ostrovy v jihozápadní Evropě, in: *Češi v cizině 10*, Praha 1998, s. 39-87.

⁷¹ Miloslav Rechcigl Jn., První židovští přistěhovalci do Ameriky z území bývalého Československa, in: *Češi v cizině 10*, Praha 1998, s. 88-102.

⁷² Jaroslav Vaculík, *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons)*, Brno 2004.

⁷³ Václav Průcha, Rozmísťování pracovních sil a vývoj zaměstnanosti, in: *Některé problémy hospodářského vývoje Československa v letech 1945-1948*, Praha 1967, s. 20-43.

Výběrová literatura k migracím z českých zemí od 19. století do roku 1938 za léta 1990-2005

Obecné práce

- Brouček Stanislav, Nad výzkumem českého etnika v zahraničí, *Český lid* 77, 1990, s. 129-138.
- Brouček Stanislav, Od „krajanské péče“ k narovnanému vztahu. Emigrace a domov mezi válkami, srovnání se současným stavem, in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 247-252.
- Češi v cizině* 4, Praha 1989.
- Kořalka Jiří – Kořalková Květa, Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku dvacátých let 20. století, in: *Češi v cizině* 7, Praha 1993, s. 30-47.
- Nešpor Zdeněk R., *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*, Praha 2002.
- Secká Milena, Náprstkova krajanská knihovna, in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 243-246.
- Šatava Leoš, České etnikum v jinonárodním prostředí, in: *Češi v cizině* 4, Praha 1989, s. 63-76.
- Trapl Miloš, Česká politická emigrace ve 20. století (1914-1989), in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 36-44.
- Vaculík Jaroslav, *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons)*, Brno 2004.
- Zahradníček Vladimír, Vojta Náprstek a krajanský tisk v Americe, in: *Československý svět*, Praha 1990, s. 148-151.
- Zahradníček Vladimír – Linková Marcela, *Krajanská sbírka knihovny Náprstkova muzea*, Praha 1994.

Evropské státy (včetně asijské části bývalého Sovětského státu)

- Borák Mečislav, Prameny k perzekuci české menšiny a Československého exilu v bývalém SSSR v ruských archivech, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sborník prací historických XIX*, Olomouc 2002, s. 383-397.
- Borák Mečislav, *České stopy v Gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*, Opava 2003.

- Brouček Stanislav, K adaptaci imigrantů z ČSR ve francouzské lokální společnosti, in: *Češi v cizině* 6, Praha 1992, s. 48-52.
- Brouček Stanislav, Češi ve Francii 1914-1918 – zápas o vlastní identitu, in: *Češi v cizině* 8, Praha 1995, s. 7-11.
- Brouček Stanislav, Češi ve Francii, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 136-154.
- Brouček Stanislav, Češi v uhelné pánvi na severu Francie (Adaptace migrační skupiny v alochtonním společenství) – Die Tschechen im Kohlebecken im Norden Frankreichs (Die Adaptation einer Migrationsgruppe in einer allochthonen Gemeinschaft), in: Jana Pospíšilová (ed.), *Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin – Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheiten und kleiner Socialgruppen*, Brno 1996, s. 90-98, 99-109.
- Brouček Stanislav, Aféra s caporaly, in: *Češi v cizině* 10, Praha 1998, s. 125-136.
- Brouček Stanislav, *Cestami demokracie. Ke stému výročí vzniku besedy Slovan v Ženevě*, Ženeva – Praha 2001.
- Dluhošová Helena, Vystěhovalectví na Ukrajinu, in: *Češi v cizině* 9, Praha, 1996, s. 48-66.
- Drbal Alexandr, Češi na Ukrajině, in: *Češi v cizině* 12, Praha 2004, s. 44-68.
- Fischer Gero (ed.), *Z Čech do Vídně. Životní vzpomínky kováře Josefa Pšeničky – Von Böhmen nach Wien Lebenserrinerungen des Tschechischen Schmiedes Josef Pšenička*, Brno 2001.
- Heroldová Iva, Vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 67-95.
- Heroldová Iva, Vystěhovalectví do Polska, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 11-25.
- Hofman Jiří – Klicpera Jaroslav – Pelcová Věra, *Historická mapa českého osídlení na Volyni*, Praha 1995.
- Hofman Jiří – Širc Václav – Vaculík Jaroslav, *Volynští Češi v prvním a druhém odboji*, Praha 2004.
- Hostička Václav, Volynští Češi a jejich perzekuce v SSSR, in: *Střední a východní Evropa v krizi XX. století*, Praha 1998, s. 47-60.
- Chaloupek Jindřich (Henri), Sokol a Českomoravská beseda v Paříži (První část 1862-1971), in: *Češi v cizině* 10, Praha 1998, s. 103-124.
- Janoušek Rudolf, Život českých krajanů a jejich organizace v Berlíně do 2. světové války, in: *Češi v cizině* 4, Praha 1989, s. 200-204.
- Jech Jaromír – Secká Milena – Scheufler Vladimír – Skalníková Olga, České vesnice v rumunském Banátu, in: *Češi v cizině* 5, Praha 1992.
- Kořalka Jiří, Německo jako postrach i jako vzor pro Čechy. Na základě osobních poznatků a zkušeností českých návštěvníků, studentů a dělníků koncem 19. a počátku 20. století, in: *Lidé města. Společnost – postoj – konflikt*, Praha 1994, s. 7-34.
- Kořalka Jiří, České krajanské spolky v Německu za první světové války, in: *Češi v cizině* 8, Praha 1995, s. 75-80.
- Kořalka Jiří, Češi v Německu, in: *Češi v cizině* 9, Praha, 1996, s. 121-132.
- Kořalka Jiří, Češi ve Švýcarsku, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 133-135.

- Kořalka Jiří – Kořalková Květa, Češi v Porýní a Vestfálsku (1890-1918), in: *Češi v cizině* 10, Praha 1998, s. 7-38.
- Krba Jan, Vystěhovalecké družstvo Interhelpe a jižní Morava, in: *Kulturně historické styky jižní Moravy*, Břeclav 1991, s. 97-101.
- Krmelová Zdeňka, Národnostní menšiny v Rakousku. Historické kořeny a současné postavení, in: *Slezský sborník* 47, 1999, s. 161-180.
- Lozoviuk Petr, Němečtí vystěhovalci z českých zemí a jejich jazykové ostrovy v jihozápadní Evropě, in: *Češi v cizině* 10, Praha 1998, s. 39-87.
- Lozoviuk Petr, Migratory Movements in the Territory of Bosnia and Hercegovina, in: *Prague Occasional Papers in Ethnology* 6, Praha 2000, s. 5-35.
- Mayer Vera, Stará a nová migrace a některé aspekty českého spolkového života ve Vídni – Zur Problematik des tschechische Minderheit in Wien heute, in: Jana Pospíšilová (ed.), *Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin. (Sborník k nedožitým 70. narozeninám prof. Oldřicha Sirovátky) - Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheiten und kleiner Socialgruppen (Sammelband zur gleichnamigen Konferenz anlässlich des nichtvollendeten 70. en Geburtstages von Prof. Oldřich Sirovátka)*, Brno 1996, s. 127-136.
- Mayer Vera, Češi ve Vídni. Migrační a emancipační procesy české menšiny ve Vídni, in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 89-100.
- Mušinka Alexandr, Evžen Rychlík – zapomenutý slavista českého původu, in: *Češi v cizině* 6, Praha 1992, s. 85-92.
- Nešpor Zdeněk R., Banátští Češi jako potomci tolerančních sektářů, in: *Religio, Revue pro religionistiku* 7, 1999, č. 2, s. 139-141.
- Nešpor Zdeněk R. – Hornofová Martina – Jakoubek Marek, Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část I. Počátky Svaté Heleny, in: *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 2, Praha 1999, s. 66-88.
- Nešpor Zdeněk R. – Hornofová Martina – Jakoubek Marek, Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část II. Rozkol na Svaté Heleně a další náboženský vývoj obce, in: *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 4, Praha 2000, s. 112-141.
- Nešpor Zdeněk R. – Hornofová Martina – Jakoubek Marek, Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část III. Vojvodovo, obec denominačního typu, in: *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 5, 2001, s. 62-86.
- Opatrný Josef, Česká emigrace do Latinské Ameriky, *Historický obzor* 10, 1999, č. 9-10, s. 214-221.
- Pichlík Karel, Čeští krajané v Rusku a první československý odboj, in: *Češi v cizině* 8, Praha 1995, s. 61-66.
- Pichlík Karel, *Bez legend*, Praha 1991.
- Pospíšilová Jana – Kosíková Jiřina – Toncrová Marta, Česká menšina v Rakousku – do roku 1945, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 105-113.

- Salzmann Zdeněk, Bibliografie prací o rumunských Čechách a Slovácích, in: *Češi v cizině* 12, Praha 2004, s. 144-176.
- Savický Ivan, *Osudová setkání. Češi v Rusu a Rusové v Čechách. 1914-1938*, Praha 1999.
- Secká Milena, Češi v rumunském Banátu, in: *Češi v cizině* 8, Praha 1995, s. 92-115.
- Secká Milena, Češi v Rumunsku, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 96-104.
- Scheufler Vladimír, Historické a přírodní prostředí, osídlení, in: Jaromír Jech – Milena Secká – Vladimír Scheufler – Olga Skalníková, *České vesnice v rumunském Baňatě*, in: *Češi v cizině* 5, Praha 1992, s. 10-25.
- Skoupý Arnošt – Trapl Miloš, Výzkumná základna studie historie českých krajanských komunit a československého exilu ve Švýcarsku, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sborník prací historických XIX*, Olomouc 2003, s. 335-336.
- Topinka Václav, Některá fakta o represáliích proti Čechům v bývalém Sovětském svazu, in: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 63-66.
- Uherek Zdeněk, Češi v Sarajevu, Menšina v městském prostoru, *Český lid* 85, 1998, s. 129-146.
- Uherek Zdeněk – Valášková Nad'a – Brouček Stanislav, Češi z Běloruska, *Český lid* 84, 1997, s. 177-190.
- Uherek Zdeněk – Valášková Nad'a – Kužel Stanislav, Potomci českých emigrantů v Kazachstánu, *Český lid* 86, 1999, s. 235-270.
- Uherek Zdeněk, Migratory Bridges and Bosnian Czechs, in: *Prague Occasional Papers in Ethnology* 6, Praha 2000, s. 37-68.
- Uherek Zdeněk – Valášková Nad'a – Kužel Stanislav – Dymeš Pavel, *Češi z Kazachstánu a jejich přesídlení do České republiky*, Praha 2003.
- Vaculík Jaroslav, Archivní prameny k problematice českého vystěhovalectví do Ruska a SSSR, in: *Z regionální historie a archivnictví*, Břeclav – Brno – Olomouc 1990, s. 251-255.
- Vaculík Jaroslav, *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945-1950*, Brno 1993.
- Vaculík Jaroslav, *Dějiny volyňských Čechů I*, Praha 1997.
- Vaculík Jaroslav, *Dějiny volyňských Čechů II*, Praha 1998.
- Valášková Nad'a, Češi v Rusku, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 26-47.
- Valášková Nad'a, Etnografické poznatky z Královéhradecka a Češi v Haliči (z pozůstalosti Františka Řehoře), *Český lid* 87, 2000, s. 155-168.
- Valášková Nad'a, Z Čech do Ameriky, z Ameriky do Ruska. (Nerealizovaný projekt druhotné migrace), in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 67-73.
- Valášková Nad'a – Uherek Zdeněk – Brouček Stanislav, Aliens or One's Own People. (Czech Immigrants from the Ukraine in the Czech Republic), in: *Prague Occasional Papers in Ethnology* 4, Praha 1994.

Valeš Vlasta, *Die Wiener Tschechen einst und jetzt, Eine Einführung in Geschichte und Gegeneart der tshcechischen Volksgruppe in Wien/Videnští Češi včera a dnes, Úvod do dějin a současnosti české národnostní skupiny ve Vídni*, Praha 2004.

Vařeka Josef, Češi v Bulharsku, *Český lid* 77, 1990, s. 81-88.

Mimoevropské státy

Bakešová Ivana, Čeští krajané v Číně, in: *Češi v cizině* 7, Praha 1993, s. 135-157.

Barteček Ivo, K zájmu českého kapitálu o Latinskou Ameriku ve 20. a 30. letech (Příklad Brazílie), in: *Češi v cizině* 7, Praha 1993, s. 120-134.

Barteček Ivo, Vystěhovalectví z českých zemí a Československa do Latinské Ameriky. (Bilance české latinoamerikanistiky), in: *Historie – Historica 3, Acta Facultatis Philosophicae, Universitas Ostraviensis*, Ostrava 1995, s. 143-160.

Barteček Ivo, Vystěhovalectví do Latinské Ameriky, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 172-197.

Barteček Ivo, Vystěhovalectví a studium vystěhovalectví – občanský či národnostní přístup? (Příklad vystěhovalectví do Latinské Ameriky z Československa v letech 1918-1938), in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sborník prací historických XV*, Olomouc 1998, s. 205-211.

Barteček Ivo, Česká krajanská komunita v Latinské Americe – možnosti a meze výzkumu. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sborník prací historických XIX*, Olomouc, 2003, s. 377-382.

Barteček Ivo – Pavlíček Jaromír, Topografie krajanské přítomnosti v Latinské Americe. Minulost a přítomnost, in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 129-135.

Botík Ján, Adaptácia českej komunity v argentínskom Chacu, in: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu, Praha 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 124-128.

Brouček Stanislav, Josef Václav Frič – předobraz osudu českého emigranta, *Český lid* 86, 1999, s. 97-113.

Brouček Stanislav, Český člověk v cizině – Josef Václav Frič, in: *Kandidáti další existence (Z osudů české novodobé emigrace)*, Praha 2004, s. 13-25.

Dubovický Ivan, Češi v USA – otázka identity (1848-1939), *Český lid* 83, 1996, s. 229-247.

Dubovický Ivan – Kraft David – Secká Milena, *Češi v Americe. České vystěhovalectví do Ameriky a česko-americké vztahy v průběhu pěti staletí*, Praha 2003.

Eckert Eva, Po stopách českých vystěhovalců do Texasu, *Český lid* 88, 2001, s. 223-264.

Eckertová Eva, *Kameny na prérii. Čeští vystěhovalci v Texasu*, Praha 2003.

Eckertová Eva, Držte se našeho Texasu. Texaští Češi, jazyk a národnost přistěhovalecké komunity, *Dějiny a současnost* 27, 2005, č. 9, s. 30-33.

Fröml František, Z pramenů k dějinám českého vystěhovalectví do Severní Ameriky, *Český lid* 77, 1990, s. 19-27.

Holát Pavel, „Doteky“ archiváře a kněze Františka Teplého s Amerikou. Příklad obecného zájmu Čechů o život krajanů v USA na přelomu 19. a 20. století, *Český lid* 91, 2004, s. 1-12.

Jelen Josef, Čech v Etiopii, in: *Češi v cizině* 12, Praha, 2004, s. 134-139.

- Kandert Josef, František Vladimír Foit a jeho africké pobyty, *Český lid* 90, 2003, s. 47-60.
- Kázecký Stanislav, Češi v Paraguay, in: *Češi v cizině* 12, Praha 2004, s. 69-133.
- Konečný Karel, Český poúnorový exulant plukovník Adolf Kučera a několik poznámek k problematice vystěhovalectví a exilu v Minnesotě. výzkumu, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sborník prací historických XIX*, Olomouc 2003, s. 357-361.
- Korytová-Magstadt Štěpánka, Emigration to the United States, 1860-1900. Czechs in Rural Nevraská, in: *Ethnologia Europae Centralis* 2, Brno 1994, s. 23-42.
- Kybal Vlastimil, *Po československých stopách v Latinské Americe*, Olomouc 2003.
- Kysilka Karel, Zapomenutý příběh z historie českého vystěhovalectví, in: Josef Šimíček (ed.), *Vystěhovalectví do Ameriky 1850-1914, Sborník příspěvků účastníků symposia v Lichnově, 5. června 1999*, Lichnov 1999, s. 27-39.
- Mikeska Jan, Moravská emigrace do USA v 19. a začátkem 20. století, in: Josef Šimíček (ed.), *Vystěhovalectví do Ameriky 1850-1914, Sborník příspěvků účastníků symposia v Lichnově, 5. června 1999*, Lichnov 1999, s. 25-26.
- Murphy David, Podstatné rysy českoamerické krajiny, *Český lid* 85, 1998, s. 35-48.
- Polišenský Josef, *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky I*, Praha 1992.
- Polišenský Josef, *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky II*, Praha 1996.
- Polišenský Josef, Moravský Lichnov a americký Texas, in: Josef Šimíček (ed.), *Vystěhovalectví do Ameriky 1850-1914, Sborník příspěvků účastníků symposia v Lichnově, 5. června 1999*, Lichnov 1999, s. 3-5.
- Rechcigl Miloslav, První příchozí a usedlíci na půdě Severní Ameriky ze zemí českých a ze Slovenska, in: *Češi v cizině* 7, Praha 1993, s. 101-115.
- Rechcigl Miloslav Jn., První židovští přistěhovalci do Ameriky z území bývalého Československa, in: *Češi v cizině* 10, Praha 1998, s. 88-102.
- Rechcigl Miloslav Jn., Osudy našich osmačtyřicátníků, in: *Češi v cizině* 12, Praha 2004, s. 140-143.
- Skoupý Arnošt – Trapl Miloš, Výzkumná základna studie historie českých krajanských komunit a československého exilu ve Švýcarsku, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sborník prací historických XIX*, Olomouc 2003, s. 335-336.
- Sládek Josef Václav, *Má Amerika. Fejetony a příhody 1871-1892* (ed. Jaroslava Janáčková), Praha 1998.
- Strnadel Drahomír, *Tam za mořem je Amerika*, Vratimov 1992.
- Strnadel Drahomír, Vystěhovalectví v 19. století, in: Josef Šimíček (ed.), *Vystěhovalectví do Ameriky 1850-1914, Sborník příspěvků účastníků symposia v Lichnově, 5. června 1999*, Lichnov 1993, s. 91-97.
- Šatava Leoš, Vystěhovalectví do USA, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 155-171.
- Šefčík Erich, Postava z Jiráskova románu U nás – Josef Arnošt Bergmann a jeho osud v Americe, in: *Stopami dějin Náchodská* 4, 1998, s. 145-149.
- Šípek Zdeněk, Češi v předrevoluční Etiopii, in: *Češi v cizině* 8, Praha 1995, s. 81-91.
- Šípek Zdeněk, Čeští uzenáři a Etiopie, in: *Češi v cizině* 7, Praha 1993, s. 158-159.
- Šípek Zdeněk, Češi v předrevoluční Etiopii, in: *Češi v cizině* 8, Praha 1995, s. 81-91.
- Šípek Zdeněk, Vystěhovalectví do Afriky, Asie (bez území bývalé SSSR), Austrálie a Oceánie, in: *Češi v cizině* 9, Praha 1996, s. 198-230.

- Šolle Zdeněk, *Vojta Náprstek a jeho doba*, Praha 1994.
- Špunarová Dita, Česká komunita, časopis *Hospodář a český jazyk v Nebrasce (USA)*, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sborník prací historických XIX*, Olomouc 2002, s. 363-371.
- Todorovová Jiřina, Josef Kořenský – nejen cestovatel, *Český lid* 83, 1996, s. 47-52.
- Todorovová Jiřina – Klápšťová Kateřina, Indiáni kmene Hopi ve fotografiích Enriqua Stanko Vraze, *Český lid* 90, 2003, s. 345-357.
- Trapl Miloš, *František Matouš Klácel, Život a dílo*, Olomouc 1999.
- Trapl Miloš, Česká politická emigrace ve 20. století (1914-1989), in: Karel Hrubý – Stanislav Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století, Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.-30. června 1998*, Praha 2000, s. 36-44.

Summary

Contribution to Migration Study from the Czech Lands from the 19th century to the year 1938

This contribution is inspired by an article by Stanislav Brouček entitled “Concerning the researching of the Czech ethnic element abroad” (Český lid 77, 1990, pages 129-138) in which the author gave the basic information on the main emigration waves and directions from the Czech Lands till the beginning of World War II. In his notes one can also find a considerably extensive amount of Czech literature published on this subject. Considering the importance of the study of the history of emigration, one must also realise that at the beginning of the 1930s, the number of Czechs and Slovaks living abroad (emigrants and descendants) was estimated to be over two million persons.

After 1989, the question concerning migration from the Czech Lands appears frequently in various literary works. In terms of time, much attention was focused especially on emigration, that is to say, the Czechoslovak exile after World War II. Information on the subject was not desired under the former regime.

A smaller part of contemporary literature is devoted to the question of compatriots whose emigration is of an older date and which goes back from the 19th century up to the beginning of World War II. Concerning the subject, the literature in question is devoted to the following,

- 1) the legal norms regulating emigration (resettling migration) in the 19th century, generally emigration from the Czech Lands and the economic, demographic and political conditions within the Austrian and later the Austro-Hungarian monarchy which led to the respective emigration
- 2) geographically structured emigration (in groups and individually) to each individual state (including bibliographies).

In her contribution, the author mentions a part of genuine Czech literature published as of 1990 and in which are to be found numerous references to older literature. These works, in which the retrospective of Czech emigration (migration within the monarchy) was elaborated upon on the basis of previous literature, the compatriot press, various archival sources as well as the “oral history” of the emigrants’ descendants.

A smaller number of works are concerned with the first subject group. A larger number of works are devoted to the geographically differentiated migration to each individual state on different continents. Some of these works

are devoted explicitly to the past, whereas some of those works deal with the compatriots' present live as well as with the history of emigration. Attention is focused on the compatriots' activities, the functioning of associations, the language question, assimilation processes and statistical data of the number of compatriots. Study sojourns in different countries have enabled the respective authors to not only get acquainted with the present situation of the Czech communities but also to look through the local archival sources and the compatriots' press of an older date which are inaccessible in the Czech Republic.

Migrace na českém venkově na počátku 20. století*

Hermann Zeitlhofer

Úvod

O historickém výzkumu migrací lze úvodem poznamenat, že není překonáno tradiční upřednostňování jejich určitých typů. V teoretické perspektivě období modernizace, která převládá již od 19. století, migrace byla a je chápána v úzkém sepjetí s procesem industrializace a urbanizace. Teoretické pozadí tohoto selektivního pohledu zaměřeného jen na určitý výsek historického migračního dění je tvořeno dichotomním obrazem statické předmoderní doby na jedné a mobilního moderního světa na druhé straně. Ještě před několika lety se při diskusi na téma migrací uvažovalo jen o trvalém odchodu z venkova do měst, přičemž venkovské regiony byly chápány výlučně jako zdroj emigračního pohybu („Landflucht“).¹ Přitom zůstaly pomínuty takové fenomény jako odchody z měst a především stěhování uvnitř venkovsko-zemědělských oblastí.

* Předložená studie vychází z výsledků dvou projektů, které byly podporovány Rakouským fondem na podporu vědeckým výzkumů (Österreichisches Fond zur Förderung wissenschaftlicher Forschung - FWF): z projektu Migration to North America, Internal Migration, and Demographic Structures in Late Imperial Austria (č. projektu: P14733 – HIS; doba výzkumu: 2001-2004) a z projektu Transnational migration in Central Europe. Migration systems across the state boundaries of the Late Austrian Empire, 1860-1914 (č. projektu: P-17614-G08; doba výzkumu: 2004-2006). Německy psaná verze tohoto článku, jejímž spoluautorem je Josef Ehmer, byla dána do tisku v *Zeitschrift für Agrargeschichte und Soziologie* 53, 1/2005. Zvláštní poděkování patří Annemarie Steidl a Miroslavě Melkesové za vyhotovení a následnou úpravu přiložených map, Birgit Reischl za shromáždění údajů a Alici Velkové za český překlad tohoto článku.

¹ Peter Marschalk, *Bevölkerungsgeschichte Deutschlands im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main 1984, s. 50.

Jako příklad úzkého sepětí vnitrozemské migrace, urbanizace a industrializace v německé historiografii je možné uvést práce Wolfganga Köllmanna, zřejmě nejvlivnějšího německého historika prvních desetiletí poválečného období zabývajících se obyvatelstvem a migracemi, podle kterého „urbanizace vznikla vnitrozemských stěhováním“.²

Historickým studiím týkajícím se migrací dominovaly a částečně dodnes dominují teoretické koncepty, které zřetelně rozlišují mezi „vystěhovaleckými“ a „přistěhovaleckými“ regiony. Takzvaný „push-and-pull“ efekt měl lidi „vytrhnout“ z původních oblastí a motivovat k jednostranně nasměrovanému pohybu v rámci regionů, kde na migrující osoby působily přitažlivé síly.³

Naproti tomu novější studie týkající se německých dějin migrací poskytují pro fázi rozvinuté industrializace méně jednoznačný obraz a potvrzují význam návratů a migrací v opačném směru, tj. z města na venkov.⁴ Imigrace a emigrace nebyly mezi regiony jednoznačně rozděleny; migrační vztahy mezi venkovem a městem se spíše dají sledovat jako kontinuální výměnný proces. Taková města jako Duisburg a Královec si s venkovskými oblastmi vyměňovala velkou část obyvatel, čímž dosahovala nízkého přírůstku místního obyvatelstva.⁵ „Teprve poznání, že stěhování do měst je úzce spojeno se stěhováním z měst, změnilo úhel pohledu na mobilitu ve venkovském prostoru.“⁶ Dosud přijímanou dominanci velkoměst v migračních procesech 19. a počátku 20. století zpochybnil Steve Hochstadt: pouze jedna z pěti osob, které na základě pruského soupisu z roku 1900 opustily rodné místo, žila ve velkoměstě.⁷ Ve výzkumu pohybu uvnitř venkovských oblastí zůstávají dodnes významné mezery. Paul-André Rosental doložil v jedné z dosud ojediněle se vyskytujících studií týkajících se pohybu mezi vesnicemi, že dojem „venkovského exodu“ vzniká jen tehdy,

² Wolfgang Köllmann, *Bevölkerung in der Industriellen Revolution*, Göttingen 1974, s. 130.

³ Srov. studie, které používají „push-and-pull“ model, např.: Jan Lucassen, *Migrant labour in Europe 1600–1900*, London 1987. Ke kritice tohoto konceptu např. Christoph Parnreiter, *Theorien und Forschungsansätze zur Migration*, in: K. Husa et al. (edd.), *Internationale Migration. Die globale Herausforderung des 21. Jahrhunderts?* Wien 2000, s. 25–52.

⁴ Steve Hochstadt, *Mobility and Modernity: Migration in Germany, 1820–1989*, Ann Arbor 1999; James H. Jackson, *Migration and Urbanization in the Ruhr Valley 1821–1914*, New Jersey 1999.

⁵ J. H. Jackson, *Migration*, s. 309

⁶ „Erst die Erkenntnis, dass die Zu- und Abwanderungsraten in bzw. aus den Städten eng beisammen lagen, hat den Blickwinkel auf die Mobilität im ländlichen Raum verändert“ Josef Ehmer, *Bevölkerungsgeschichte und Historische Demographie 1800–2000*, München 2004, s. 8.

⁷ S. Hochstadt, *Mobility*, s. 114.

pokud se zkoumá výhradně původ přistěhovalců do měst. Jestliže se naproti tomu zjišťují cíle emigrantů z vesnic, naskytá se zcela jiný obraz.⁸

Jak bude následně ukázáno na příkladu Čech, zemědělské oblasti vykazovaly kromě emigrace rovněž nikoli nevýznamnou imigraci. České agrární regiony byly propojeny mnohotvárnou migrační sítí, výměna obyvatel mezi nimi byla často téměř stejně silná jako byla migrace do měst.

Regionální rozdíly v Čechách podle významu zemědělství

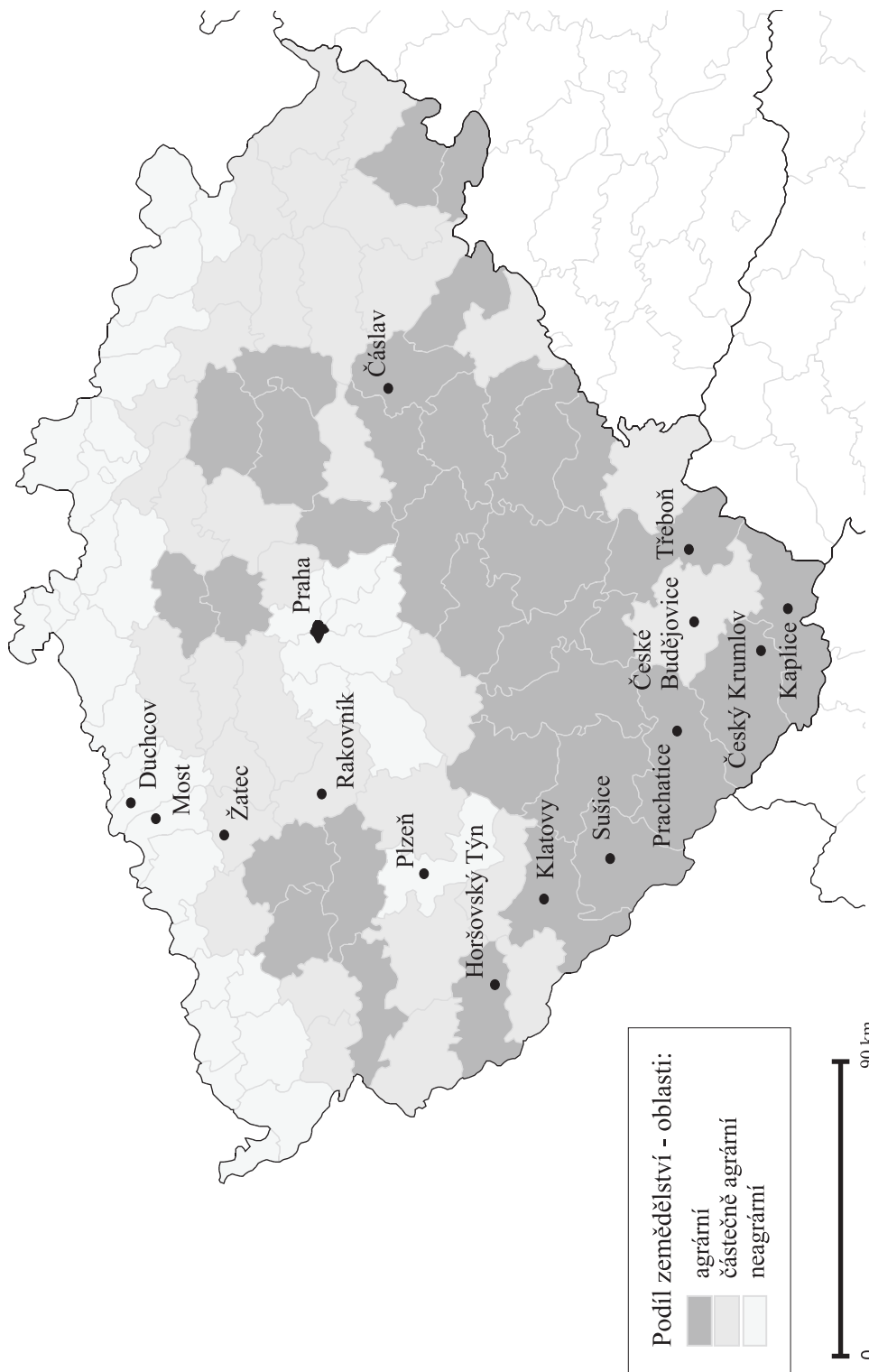
České království bylo industrializací zasaženo poměrně brzy. Od druhé poloviny 19. století představoval sever země průmyslové jádro habsburské monarchie. Již v roce 1880 bylo v zemědělství a lesnictví zaměstnáno pouze 41,4 % obyvatelstva.⁹ Příhraniční okresy ležící na severu a severovýchodě Čech byly již během raného novověku centry protoindustriální textilní sériové výroby a vyznačovaly se brzkým přechodem k mechanizované průmyslové výrobě. Okresy na západní hranici (Krušné hory) vykazovaly kolem roku 1900 vysoký stupeň urbanizace a měly výrazně průmyslový charakter. Jednostranně zaměřený průmysl se vyskytoval jen v odvětví těžby hnědého uhlí, a to především v oblastech kolem Mostu a Duchcova.¹⁰ K průmyslovým centrům země patřily dále okresy v okolí Prahy (dnešní pražské okresy, jako byly např. Smíchov, Žižkov nebo Královské Vinohrady, se k Praze připojily až po r. 1918, předtím tvořily samostatné politické okresy) a město Plzeň. Přes silný živnostensko-průmyslový rozvoj země se Čechy vyznačovaly rovněž početnými výrazně zemědělskými regiony. České agrární oblasti vykazovaly rozmanité formy výroby i agrární struktury. Vedle obrovských latifundií spočívajících v rukou nepřilíš početné šlechty existovaly také relativně hojně zastoupené vrstvy středních a větších sedláků a také – rovněž početné – skupiny menších a malých selských usedlostí. Z regionálního hlediska lze rozlišovat mezi intenzivním, komercializovaným zemědělstvím vyskytujícím se obzvlášť ve středních Čechách (především severovýchodně a východně od Prahy) a oblastmi s tradičním rodinným hospodařením drobných rolníků na jihu země.

⁸ Paul-André Rosental, *Les sentiers invisibles, Espace, familles et migrations dans la France du 19e siècle*, Paris 2004; nejnovější přehled bádání v německém jazykovém prostoru podal J. Ehmer, *Bevölkerungsgeschichte*, s. 74–86.

⁹ Srov. Josef Ehmer, *Heiratsverhalten, Sozialstruktur, ökonomischer Wandel. England und Mitteleuropa in der Formationsperiode des Kapitalismus*, Göttingen 1991, s. 136–142.

¹⁰ K uvedenému regionu blíže Norbert Englisch, *Braunkohlenbergbau und Arbeiterbewegung. Ein Beitrag zur Bergarbeitervolkskunde im nordwestböhmischem Braunkohlenrevier bis zum Ende der österreichisch-ungarischen Monarchie*, München 1982.

Mapa 1. Okresy v Čechách podle podílu obyvatelstva činného v zemědělství v roce 1910

Ústředním tématem této studie je role převážně agrárních regionů v migračním procesu v Čechách kolem roku 1900. Fungovaly tyto oblasti opravdu výlučně jako zdroj emigrantů odcházejících do měst a do zahraničí? Na základě existence více silně industrializovaných venkovských regionů by nebylo adekvátní považovat venkovské regiony automaticky za oblasti s agrární výrobou. Část industrializovaných venkovských regionů se naopak vyznačovala pozoruhodnou mírou přistěhovalectví, což nezůstalo nepovšimnuto v dobové odborné literatuře.¹¹ Spíše je nutné území s převládající zemědělskou výrobou z ostatních oblastí vydělit. Jako vhodný ukazatel se nabízí podíl obyvatelstva zaměstnaného v zemědělství a lesnictví určený z dat sčítání lidu z roku 1910.¹² Podle tohoto podílu byly 102 české venkovské okresy rozděleny do tří skupin. Pro třetinu okresů, které se vyznačovaly nejvyšším podílem obyvatelstva činného v zemědělství, je v následujícím rozboru používán termín „agrární“ regiony, zatímco třetina s nejnižším podílem zaměstnanců v zemědělství, jakými byly městské okresy Prahy a Liberce, je označována jako „neagrární“. Prostřední skupina „částečně agrárních“ regionů vykazuje celkové zastoupení obyvatelstva činného v zemědělství mezi 26,1 a 49,3 %. Mapa 1 ukazuje výraznou diferenciaci země: příhraniční severní okresy představují souvislé území, v němž zemědělství nemělo větší význam. Jižně na ně navazuje široká zóna, v níž se mísí agrární a řemeslnicko-průmyslové okresy a která je přerušena na jedné straně menšími regiony s převahou zemědělské výroby na západě, východě a severu Čech, na druhé straně centrálními oblastmi kolem Prahy a Plzně, zatímco jih země představuje rozsáhlou uzavřenou zónu tvořenou agrárními regiony. Uvnitř této skupiny nalézáme výše položené příhraniční okresy na jihu a jihozápadě země (Šumava), které byly bohaté na lesy, ale chudé na úrodnou půdu, a tak v nich bylo více lidí zaměstnáno v lesnictví než v zemědělství.

Pro sledování migrace lze použít údaj o místě narození ze sčítání lidu v roce 1910.¹³ Údaje ze sčítání umožňují dokumentovat dlouhodobý vývoj a změny v intenzitě imigrace a emigrace pomocí srovnání místa pobytu všech

¹¹ K vysokému, na přistěhovalectví založenému, přírůstku severozápadočeských hnědouhel-ných revírů např. Hans Karl Zessner, *Städtisch-industrielle Konzentration der Bevölkerung und Abwanderung vom Lande in Böhmen in der Zeit von 1880–1900*, Phil. Diss, Berlin 1912, s. 55–58. Imigrací do dalších venkovských průmyslových regionů se zabýval Wilhelm Hecke, *Volksvermehrung, Binnenwanderung und Umgangssprache in den nördlichen Ländern Österreichs. Statistische Monatsschrift, Neue Folge* 19, 1914, s. 653–723.

¹² Přepočteno podle: *Österreichische Statistik, Neue Folge* 3, Wien 1915/16. Do „podílu osob činných v zemědělství a lesnictví“ jsou zahrnuti též nepracující členové rodin.

¹³ *Österreichische Statistik, Neue Folge* 2, Wien 1912.

zachycených osob s místem jejich narození. Ačkoli použití této metody není bez problémů a celková míra migrace je podhodnocena, má neocenitelnou přednost, neboť systematicky dokumentuje minimální imigraci a emigraci podle všech administrativních územních jednotek státu (v tomto případě politických okresů).¹⁴ Budeme-li zkoumat směry migrace, zjistíme, že publikované výsledky rakouského sčítání lidu z roku 1910 ukazují preferenci přesídlování do měst. Publikovány byly ovšem pouze údaje ohledně přistěhovalectví ze všech okresů do 32 vybraných měst monarchie, ale žádná data týkající se migrace mezi venkovskými oblastmi. V případě Čech můžeme využít ojedinělé výhody, neboť máme k dispozici utříděné vydané vyhodnocení sčítání lidu, které dokumentuje celkový pohyb mezi všemi okresy země a který zpracovala zemská statistická komise. Zde předkládána studie vychází převážně z výsledků této publikace.¹⁵

České zemědělské okresy jako zdroj imigrace a emigrace

V roce 1910 vykázala velká část všech českých okresů záporné „migrační saldo“. Větším počtem přistěhovalých než vystěhovalých se mohly vykázat jen středočeské okresy v okolí Prahy a několik neagrárních regionů na severu země, stejně jako městské okresy Plzně a Českých Budějovic. V centru pozornosti historiografie mapující migraci v rámci českých zemí dosud proto jednoznačně stálo vystěhovalectví. Mezi lety 1850 a 1914 se z Čech a Moravy vystěhovalo celkem asi 1,6 milionů lidí. Jen v letech 1900-1913 se úbytek zaviněný emigrací pohyboval mezi 400 000 a 500 000 osob.¹⁶ Asi polovina všech osob, které během druhé poloviny 19. století české země opustily, odešla do ostatních částí habsburské monarchie, především do centra říše – do Vídně a Dolních Rakous. Obyvatelé českých zemí představovali hlavní kontingent přistěhovalců do Vídně. V letech 1857-1910 se podíl osob narozených v českých zemích na počtu obyvatel Vídně neustále pohyboval mezi 20 a 27 %. V roce 1910 žilo ve Vídni asi 470 000 lidí, kteří se narodili v českých zemích.¹⁷ Uvnitř Čech platily agrární

¹⁴ Celkový přehled jednotlivých předností i nedostatků různých metod bádání i využívaných pramenů přehledně podal Stephan Bleek, *Mobilität und Sesshaftigkeit in deutschen Großstädten während der Urbanisierung*, *Geschichte und Gesellschaft* 15, 1989, s. 5–33.

¹⁵ *Mitteilungen des Statistischen Landesamtes des Königreiches Böhmen* 24, Prag 1916.

¹⁶ Dušan Drbohlav, *Die Tschechische Republik und die internationale Migration*, in: Heinz Fassmann – Rainer Münz (edd.), *Ost-West-Wanderung in Europa*, Wien 2000, s. 163-181.

¹⁷ Michael John – Albert Lichtblau, *Schmelztiegel Wien – einst und jetzt. Zur Geschichte und Gegenwart von Zuwanderung und Minderheiten*, Wien – Köln – Weimar 1993²; Monika Glettler, *Die Wiener Tschechen um 1900. Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Großstadt*, Wien – München 1972; Vlasta Valeš (ed.), *Doma v Cizině. Češi ve Vídni ve 20. století – Zu Hause in der Fremde. Tschechen in Wien im 20. Jahrhundert*, Praha 2002. K velkému významu migrace čeledi z hlediska přistěhovalectví do měst na příkladu Vídně

regiony za centrální zdroj emigračního pohybu: nejen vnitrozemská migrace do Prahy a dalších městských nebo průmyslových center Čech¹⁸ a odchod do centrálních částí Rakouska,¹⁹ ale také vystěhovalectví do zámoří²⁰ měly stále původ v zemědělsky zaměřených okresech na jihu a jihozápadě Čech.²¹ Asi od poloviny 19. století se tyto regiony stávaly územím s rostoucím vystěhovalectvím. Poklesem obyvatelstva těchto oblastí se zabývá specifická práce J. Korčáka.²² Uvádí se mnoho důvodů tohoto vývoje: od sociální nouze obyvatelstva, špatných půdních podmínek, tlaku obyvatelstva, nerovného dělení statků, díky němuž se zvyšoval podíl bezzemků a obyvatel držících malou výměru půdy, přes ztrátu možnosti výdělků v protoindustriální domácí výrobě až po vysoké náklady na výkup roboty po zrušení poddanství roku 1848.²³

a dalších středoevropských měst srov. Josef Ehmer, *Journeymen's migration as nineteenth-century mass migration*, in: René Leboutte (ed.), *Migrations et migrants dans une perspective historique. Permanences et innovations/Migrations and Migrants in Historical Perspective. Permanencies and Innovations*, Bruxelles ad. 2000, s. 97-109.

¹⁸ Andrea Komlosy, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung. Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie*, Wien 2003; Heinz Faßmann, *Migration in Österreich: 1850-1900. Migrationsströme innerhalb der Monarchie und Struktur der Zuwanderung nach Wien*, *Demographische Informationen* 1986, s. 22-36; Jaroslav Láník, *Urbanization and industrialization in Bohemia before 1914*, *Hospodářské dějiny – Economic history* 18, 1990, s. 317-333.

¹⁹ Christoph Parnreiter, *Vom Land zum Hinterland zum Abwanderungsland. Migration und ungleiche Entwicklung in der tschechisch-österreichischen Grenzregion*, in: Andrea Komlosy – Václav Bůžek – František Svátek (edd.), *Kulturen an der Grenze. Waldviertel – Weinviertel – Südböhmen – Südmähren*, Waidhofen an der Thaya 1995, s. 349-60; Ludmila Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.

²⁰ Významem migrací do USA se zabýval např. Jiří Kořalka, *Some remarks on the future model of Czech emigration (1848-1914)*, in: Julianna Puskás (ed.), *Overseas migration from East-central and Southeastern Europe 1880-1940*, Budapest 1990, s. 9-20. Např. z jihočeského okresu Týn nad Vltavou emigrovalo do USA (1855-1890) asi 700 osob; blíže Eva Barborová, *Vystěhovalectví obyvatelstva na Vltavotýnsku v letech 1850-1914*, *Jihočeský sborník historický* 37, 1968, s. 98-107.

²¹ Srov. Dušan Drbohlav, *Tschechische Republik*; Jiří Kořalka, *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815-1914. Sozialgeschichtliche Zusammenhänge der neuzeitlichen Nationsbildung und der Nationalitätenfrage in den böhmischen Ländern*, Wien 1991, s. 79.

²² Jaromír Korčák, *Vylidňování Jižních Čech*, Praha 1929.

²³ Srov. Bohumir Janoušek, *Die Formierung der Arbeiterbewegung in Südböhmen im 19. Jahrhundert – unter besonderer Berücksichtigung der wirtschaftlichen und gesellschaftspolitischen Bedingungen*, in: Rudolf G. Ardelt – Erika Thurner (edd.) *Bewegte Provinz: Arbeiterbewegung in mitteleuropäischen Regionen vor dem Ersten Weltkrieg*, Wien 1992, s. 336-350; Peter Heumos, *Agrarische Interessen und nationale Politik in Böhmen 1848-*

Úbytek obyvatelstva, který v českých okresech způsobila migrace, odpovídá po desetiletí dominujícímu metodickému přístupu v mezinárodním výzkumu migrací. V centru zájmu tohoto výzkumu nestojí celková rekonstrukce všech pohybů obyvatel, nýbrž pouhý konečný čistý výsledek z mnoha proti sobě směřujících migrací.²⁴ Koncentrace na „čistou míru migrací“ znamená však enormní (a neoprávněnou) redukci vlastního předmětu výzkumu na číselné, většinou jen nepatrné, rozdíly. Jestliže však naopak záběr rozšíříme na výzkum veškerého pohybu tak dalece, jak nám ho sčítání lidu umožňuje rekonstruovat, ukáže se, že dichotomní rozlišování mezi regiony s větší emigrací na jedné a naopak s větší imigrací na druhé straně je zavádějící, neboť i oblasti, z nichž lidé častěji odcházeli, vykazovaly významnou míru přistěhovalectví a naopak.

Tabulka 1. Okresy v Čechách podle podílu imigrace a důležitosti zemědělské výroby na základě sčítání lidu 1910

Typ okresu	Počet okresů s podílem imigrace									
	do 14,9%		15-24,9 %		25-34,9 %		35 % a více		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Agrární	9	26,5	20	58,8	5	14,7	-	-	34	100,0
Částečně agrární	4	11,8	15	44,1	12	35,3	3	8,8	34	100,0
Neagrární	3	8,3	11	30,6	7	19,4	15	41,7	36	100,0
Dohromady	16	15,4	46	44,2	24	23,1	18	17,3	104	100,0

Pramen: Mitteilungen des Statistischen Landesamtes des Königreiches Böhmen 24, Prag 1916.

Jak je patrné z mapy 2, jež ukazuje míru imigrace ve všech českých okresech, největším přistěhovalectvím se sice vyznačovaly středočeské regiony v okolí Prahy a uhelný revír na severozápadě země, přesto však také většina agrárních okresů vykazovala nikoli nepodstatnou míru imigrace. S výjimkou tachovského okresu (severně od Horšovského Týna), v němž se pouze 9,5 % obyvatel narodilo někde jinde, žilo v ostatních českých okresech minimálně 10 % přistěhovačů. Tachov nebyl výlučně zemědělskou oblastí, nýbrž náležel do skupiny „částečně agrárních“ okresů. Celkem 25 z 34 českých agrárních okresů vykazovalo více než patnáctiprocentní míru imigrace (tabulka 1). Téměř polovina všech českých okresů měla podíl příchozího obyvatelstva mezi 15 % a 25 %. V této skupině se nacházejí jak četné agrární regiony, tak také okresy, v nichž zemědělství nepatřilo k výlučným zdrojům obživy. V jihočeských zemědělských oblastech, které vesměs vykazovaly více emigrantů než imigrantů, se

1889. Sozialökonomische und organisatorische Entstehungsbedingungen der tschechischen Bauernbewegung, Wiesbaden 1979, s. 77.

²⁴ S. Hochstadt, *Mobility*, s. 261: „Čistá migrace“, výsledek migrací, je proměnná používaná k vysvětlení migrace ve většině studií o migracích.

podíl obyvatelstva narozeného v jiných okresech pohyboval většinou přes 15 %. Zatímco čtrnáct českých průmyslových okresů mělo míru imigrace nižší než 25 %, pět agrárních okresů tuto hranici překračovalo. Tvrzení, že „čím větší byl podíl agrární výroby, tím nižší musela být míra imigrace v daném regionu“, lze s použitím uvedených výsledků vcelku přesvědčivě vyvrátit.

Cílové regiony emigrantů z českých agrárních oblastí

Tradiční teze o „útěku z venkova“ v průběhu industrializační fáze přisuzuje agrárním okresům nejen roli území, z nichž lidé odcházeli, nýbrž také tvrdí, že jako cílové regiony byla téměř vždy vybírána výlučně průmyslová a městská centra.²⁵ Tabulka 2, která ukazuje význam stěhování do agrárních okresů v rámci celkové vnitročeské migrace, nás nutí toto hodnocení v případě situace v Čechách rozhodně relativizovat: z téměř třetiny (32) všech českých okresů odešlo minimálně 20 % emigrantů do oblastí, kde dominovala zemědělská výroba. Celkem existovalo 10 okresů, z nichž se do agrárních regionů přestěhovalo více než 40 % emigrantů. Z jednoho českého okresu, budějovického, odešla dokonce většina z vystěhovalých (53,3 %) do zemědělských regionů. Budějovický okres však nepatřil k agrárním regionům, nýbrž do skupiny „částečně agrárních“ oblastí a byl silně ovlivněn okresním městem, v němž žila téměř polovina obyvatel celého okresu.

Tabulka 2. Důležitost stěhování do agrárních okresů, Čechy 1910

Typ okresu	Podíl emigrace do agrárních okresů z úhrnu emigrace							
	do 20 %		20-39 %		40 +%		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Agrární	14	32,3	17	50,0	6	17,6	37	100,0
Částečně agrární	25	73,6	5	14,7	4	11,8	35	100,0
Neagrární	36	100,0	-	-	-	-	36	100,0
Dohromady	72	69,2	22	21,2	10	9,6	104	100,0

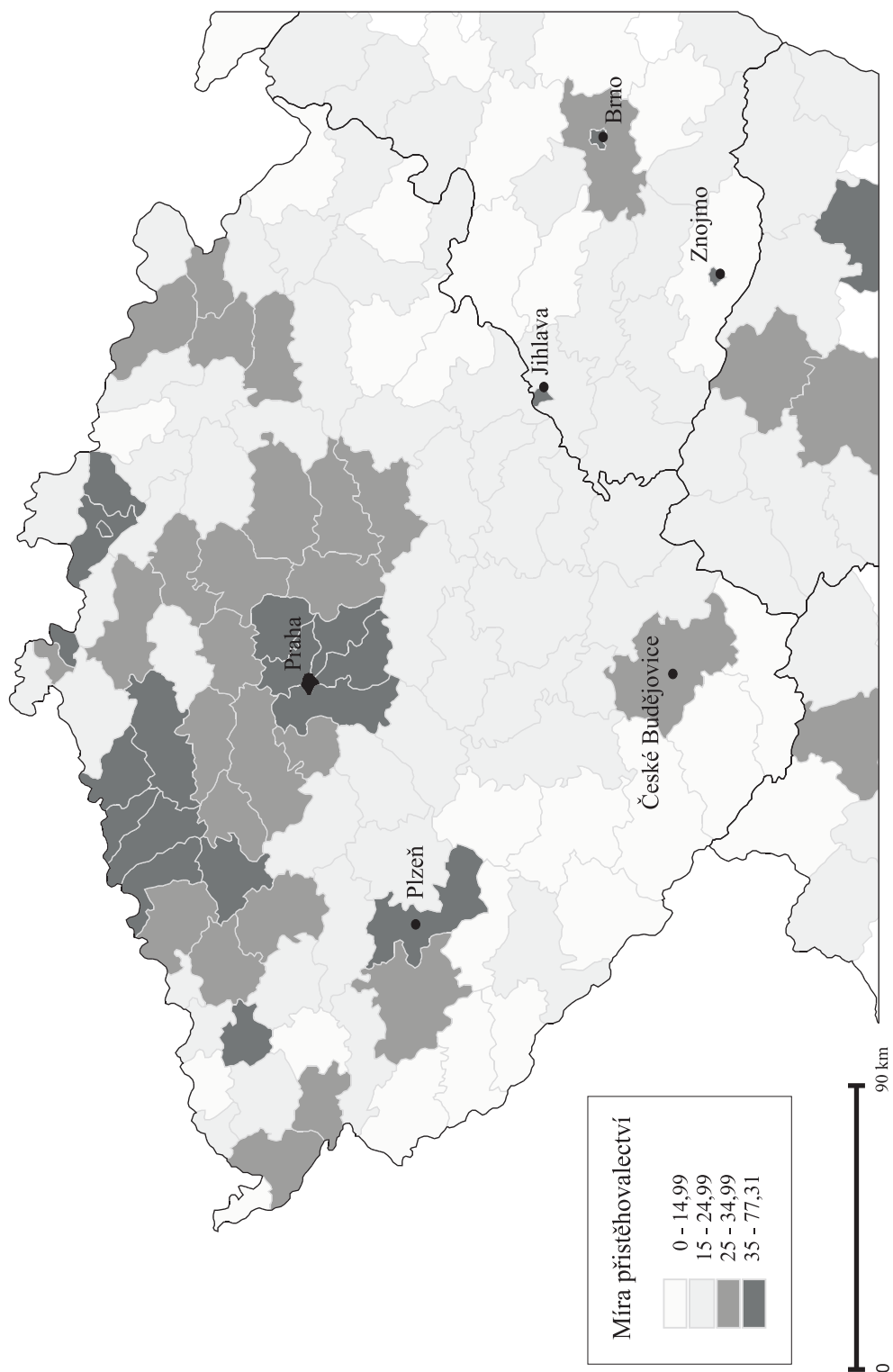
Pramen: *Mitteilungen des Statistischen Landesamtes des Königreiches Böhmen 24, Prag 1916.*

Lze říci, že pouze v „neagrárních“ okresech si relativně malá část osob (méně než 20 %) vybrala za svůj cíl agrární okresy. I z plzeňského okresu, v němž probíhal intenzivní industrializační proces – samotné město v letech 1843-1910 zdesetinásobilo počet svých obyvatel²⁶ – odešlo 17,3 % lidí

²⁵ Srov. P. Marschalk, *Bevölkerungsgeschichte*; K. H. Zessner, *Konzentration*.

²⁶ Blíže Ronald Smelser, German-Czech relations in Bohemian frontier towns: the industrialization/urbanization process, in: Keith Hitchins (ed.), *Studies in east European social history 2*, Leiden 1981, s. 62–87.

Mapa 2. Míra přistěhovalectví v českých okresech na základě sčítání lidu v roce 1910

(4 174 osob) do agrárních okresů. V této době se tedy nedá v Čechách hovořit o jednostranné orientaci migrace směrem z venkova do měst, ani o výlučném odlivu ze zemědělství do průmyslových zón. Ve většině regionů byla migrace do agrárních oblastí poměrně často volenou možností.

Komplexní propojení migrací na příkladu vybraných českých zemědělských okresů

Dnes se ukazuje jako překonaný historiografický přístup, kdy byl při výzkumu migrací do centra zájmu postaven nedominující typ pohybu. Migrace totiž nebyla v žádném případě pouze pohybem z místa původu do cílového regionu, nýbrž je třeba ji zkoumat jako mnohostranný fenomén. Skutečně se ukazuje jako běžný fakt, že jeden region byl s jiným propojen oboustrannou migrací. Aby to bylo možné demonstrovat, byly k dalšímu výzkumu vybrány jižní a jihozápadní příhraniční oblasti Čech, v nichž dominovala agrární výroba. Tyto okresy náležejí k regionu, který byl dosud výlučně považován za zdroj emigrantů. Ve skutečnosti byl podíl odchodů z tohoto okresu srovnatelný s průměrem pro celé Čechy, podprůměrné byly pouze počty přistěhovalců.²⁷

S výjimkou třeboňského okresu, který neležel na Šumavě, nýbrž byl rovinatou a pro zemědělství příznivou oblastí, se vybrané okresy vyznačují podobnými topografickými a ekonomickými podmínkami. Již v období raného novověku bylo hospodářství v těchto okresech, rozkládajících se na území Šumavy, spjato s domácími zpracováváním dřeva. Určitý význam mělo i plátenictví a spřádání lnu. Během 19. století prodělaly tyto okresy pomalý proces deindustrializace.

Migrace ze zkoumaných okresů do městských center (vybrána byla Praha jakožto hlavní město země, Plzeň coby největší město ležící nejbližší zkoumaných severních okresů a České Budějovice jakožto regionální centrum jihočeských okresů) nebyla převažujícím směrem pohybu. Ve všech vybraných okresech se podíl odchodů do měst pohyboval kolem poloviny ze stěhování do všech českých okresů (tabulka 3). Celkově lze říci, že odchody z jižních Čech do Prahy byly řídké.²⁸ Plzeň, jakožto cílové místo, měla svoji přitažlivost pouze pro obyvatele západních a severozápadních Čech (zde jen pro Sušici) a do Českých Budějovic přicházeli lidé z nejnižnějších okresů. Důležitější byla naproti tomu migrace jak do bezprostředně sousedících agrárních okresů, tak do dalších českých okresů, v nichž převládala zemědělská výroba (s výjimkou Třeboně).

²⁷ Další důvod pro výběr tohoto okresu spočíval v tom, že tento region patřil k centřům sezónní pracovní migrace.

²⁸ Srov. A. Komlosy, *Kulturen an der Grenze*; Ch. Parnreiter, *Vom Land zum Hinterland*.

Tabulka 3. Vzájemná výměna obyvatelstva mezi vybranými jihočeskými okresy a dalšími českými regiony na základě sčítání lidu v roce 1910

Okres přistěhování	Okres původu				
	Sušice	Prachatice	Český Krumlov	Kaplice	Třeboň
Sušice	-	473	33	22	38
Prachatice	825	-	870	59	138
Český Krumlov	153	2 313	-	1.163	209
Kaplice	51	241	1 650	-	189
Třeboň	52	206	76	88	-
Praha a předměstí	1 218	1 258	566	335	1 515
České Budějovice	414	1 744	1 373	579	1 719
Plzeň	725	329	104	29	169
Agrární okresy celkem	6 258	7 166	3 026	1 491	2 727
Ostatní okresy¹	7 098	8 827	6 336	2 411	8 842
Čechy²	13 356	15 993	9 362	3 902	11 569

¹ Všechny „částečně agrární“ a „neagrární“ okresy (představovaly 2/3 českých okresů).

² Celkový počet migrujících občanů, kteří se v roce 1910 zdržovali v Čechách.

Pramen: Mitteilungen des Statistischen Landesamtes des Königreiches Böhmen 24, Prag 1916.

Tabulka 4. Emigrace z vybraných jihočeských agrárních okresů do regionů ležících mimo Čechy na základě sčítání lidu z roku 1910 (Procentuální podíly z celkového počtu občanů žijících v daném okrese)

Cílové území	Okres původu									
	Sušice		Prachatice		Český Krumlov		Kaplice		Třeboň	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Celkový počet vystěhovaných	23251	33,1	27979	30,4	18392	26,3	21299	31,7	19994	33,5
Z toho v rámci Čech	13356	19,0	15993	17,4	9362	13,4	3902	5,8	11569	19,4
Mimo Čechy	9895	14,1	11986	13,0	9030	12,9	17397	25,9	8425	14,1
Z toho:										
Mühlviertel (Horní Rakousy)	105	0,1	427	0,5	662	0,9	321	4,9	65	0,1
Linec a Štýrsko	221	0,3	496	0,5	403	0,6	861	1,3	61	0,1
Vídeň	5232	7,4	5604	6,1	3849	5,5	6413	9,6	4803	8,1
Dolní Rakousy	2453	4,6	1745	2,4	1295	2,1	3032	4,5	2453	5,0
Morava	303	0,4	323	0,4	269	0,4	140	0,2	394	0,7
Slezsko	65	0,1	82	0,1	48	0,0	40	0,0	26	0,0

Pramen: Mitteilungen des Statistischen Landesamtes des Königreiches Böhmen 24, Prag 1916.

Do některých takto zemědělsky orientovaných okresů odcházela bezmála polovina z lidí, kteří se z agrárních regionů vystěhovali, do jiných minimálně třetina. V podílu osob, které odešly do agrárních regionů, vede v Čechách okres Sušice a Prachatice. Okresy Kaplice a Český Krumlov, v nichž v důsledku emigrace obyvatelstva výrazně ubývalo, vykazují ve vzájemné výměně obyvatel se sousedními okresy naopak přírůstek.

S jedinou výjimkou setrvala většina migrujících osob v Čechách, přestože ve všech okresech relativně velký podíl lidí překročil zemské hranice (tabulka 4). Migrující osoby, které se vydaly mimo Čechy, byly přitahovány především Vídní a Dolními Rakousy.²⁹ Díky bezprecedentnímu významu Vídně byla na jihočeských zkoumaných územích celkově silnější emigrace do měst a průmyslových center než vnitrozemský pohyb, nicméně i v tomto případě – jak ukazuje odchod lidí z Kaplice do hornorakouského Mühlviertlu – hrály agrární cíle důležitou roli.

Sezónní pracovní migrace v Čechách v roce 1913

Značný význam dočasné pracovní migrace v Čechách dokumentuje šetření, které bylo na úrovni obcí provedeno k rozhodnému dni 29. 5. 1913.³⁰ Celkově bylo v tomto šetření podchyceno 116 353 sezónních pracovních migrantů. Pokud k tomu připočteme i spolucestující osoby, které ale nevstupovaly do pracovního procesu (očividně se jednalo o děti, které rodiče brali s sebou), zvýší se tento počet na 117 698 lidí. Toto šetření představuje nadmíru důležité doplnění rakouského sčítání lidu, které sezónní migraci nezahrnovalo, neboť rozhodný den sčítání připadl vždy na 31. prosinec, tedy do onoho krátkého období v roce, kdy sezónní migrace poklesla na minimum. Provedené šetření zahrnovalo dvě části: za prvé byly důkladně podchyceny všechny osoby, které se v rozhodný den, tj. 29. 5. 1913, z důvodu výdělečné činnosti zdržovaly mimo své domovské obce, ve druhé části byly zachyceny počty všech osob, které byly v obcích nepřítomné v jiné části roku. Tato druhá část shrnovala údaje z předchozího roku a týkala se především pracovníků vypomáhajících při

²⁹ K Dolním Rakousům, jakožto cílovému regionu Jaroslav Vaculík, *Die Tschechen in Niederösterreich in den Jahren 1880 bis 1921*, in: Thomas Winkelbauer (ed.), *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*, Horn 1993, s. 325–336. Počet migrujících osob, které překročily státní hranice monarchie, se naproti tomu z výsledků jednotlivých národních sčítání lidu nedá zjistit.

³⁰ Výsledky tohoto šetření jsou publikovány v: *Mitteilungen des Statistischen Landesamtes des Königreiches Böhmen* 24 (Teil 2: Saisonauswanderung aus den Gemeinden Böhmens nach den Erhebungen des Jahres 1913), Praha 1916.

sklizni. Pro vyhodnocení poměru obou pohlaví, popř. pro otázku zabývající se výskytem dětí lze použít pouze údaje z 29. 5. 1913.³¹

Přestože toto šetření eviduje značný počet sezónních pracovníků, neposkytuje v žádném případě údaje o celkové úrovni dočasné pracovní migrace pro dané období v Čechách. Předně chybí data pro asi 80 venkovských obcí a pak především pro 14 měst, mezi nimiž jsou všechna velká česká města.³² Kromě toho sem nebyly zahrnuty všechny formy „dočasné migrace“; v úředním komentáři sloužícím jako podklad pro vyhotovení šetření byl pojem „sezónní migrace“ víceméně velmi úzce definován a omezen pouze na formy periodicky se vracějících pracovníků, takže nebyli zachyceni ti lidé, kteří z domovů odešli na několik let.³³ Kromě toho vypovídají nevelké počty lidí odcházejících na malé vzdálenosti (jak v rámci domovského okresu, tak do okresů sousedních) o tom, že také tento druh pohybu nebyl evidován v úplnosti. Z těchto důvodů můžeme s jistotou tvrdit, že celková míra dočasné pracovní migrace byla v tomto období v Čechách ještě výrazně vyšší.³⁴

Centra sezónní pracovní migrace ležela převážně na jihu a západě země. Podíl sezónních migrantů v osmi českých soudních okresech dosahoval více než 9 % obyvatelstva evidovaného v roce 1910 (tabulka 5).³⁵ S výjimkou Kralovic leželo všech těchto osm regionů na území Šumavy, popř. na jejím okraji. Větší než desetiprocentní podíl vykazují Kaplice (politický okres Kaplice) a Kašperské Hory (politický okres Sušice), přičemž v Kašperských Horách byl tento podíl výrazně nejvyšší. Celkově lze říci, že tyto hodnoty jsou značně vysoké,

³¹ Celozemský podíl žen představoval 29. 5. 1913 pouze jen 18 %, v ročním průměru byl jistě vyšší. V květnu dominovaly mezi sezónními pracemi především práce na stavbách, zatímco práce při sklizni není podchycena. Z jiných evropských regionů je známo, že sezónní práce při sklizni se vyznačuje obzvlášť velkým podílem žen; srov. Klaus J. Bade, *Europa in Bewegung. Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, München 2000, s. 99.

³² Chybějí především údaje pro pražská města a předměstí, Liberec, České Budějovice; blíže *Mitteilungen des Statistischen Landesamtes*, s. 84.

³³ Srov. *Mitteilungen des Statistischen Landesamtes*, s. 103, kde je poznamenáno, že 3 697 továrních pracovníků a pracovníc uvedených v dotaznících nebylo převzato do publikovaných výsledků.

³⁴ V šetření z r. 1913 bylo napočítáno např. 21 680 sezónních emigrantů z Čech, kteří směřovali do Německa. Jiné prameny z r. 1910 hovoří v německém císařství o 40 000 až 50 000 česky mluvících osobách, které přicházely za prací především z Čech, částečně též z Moravy a ze Slezska; srov. Franz Markitan, *Auswandererverkehrswege in Österreich*, Wien 1912, s. 25.

³⁵ Soudní okresy představovaly administrativní podskupinu politických okresů; Jeden politický okres se obvykle skládal z dvou až čtyř soudních okresů.

a to i při srovnání s jinými známými evropskými centry sezónní migrace, jako bylo např. severoitalské Furlánsko.³⁶

Význam sezónní pracovní migrace vyniká především tehdy, sestoupíme-li na úroveň jednotlivých vesnic. Z toho vyplývá, že průměrné hodnoty pro celý politický nebo soudní okres mají jen omezenou výpovědní hodnotu. Existují např. zprávy, které přinášejí informace, že z vesnice Malonty (okres Kaplice) odcházela každý rok na začátku léta až třetina obyvatel, aby hledala práci v jiné části monarchie, popř. v Německu.³⁷

Tabulka 5. Soudní okresy podle podílu migrujících sezónních pracovníků z počtu obyvatel v roce 1910 (v %)

Soudní okres	Politický okres	Podíl sezónních pracovníků z úhrnu obyvatel okresu (%)
Kašperské Hory	Sušice	17,8
Kaplice	Kaplice	10,5
Hostouň	Horšovský Týn	10,0
Nepomuk	Přeštice	10,0
Volyně	Strakonice	9,7
Plánice	Klatovy	9,7
Kralovice	Kralovice	9,3
Trhové Sviny	České Budějovice	9,1
Křivoklát	Rakovník	8,9
Vimperk	Prachatic	8,9
Nové Hrady	Kaplice	8,8
Poběžovice	Horšovský Týn	8,8
Bezdružice	Planá	7,9
Kynžvart	Mariánské Lázně	7,5
Zbiroh	Rokycany	6,7

Pramen: Zprávy Zemského statistického úřadu, s. 129/130. Upravené údaje zahrnující spolucestující děti

Pokud budeme srovnávat cílové regiony sezónních pracovníků (tabulka 6) se vzorkem trvalých odchodů získaným ze sčítání lidu v roce 1910 (tabulka 4), můžeme pozorovat jistou podobnost. Migrace osob pocházejících z nejnižnějších českých okresů byla obecně silně orientována na Vídeň a Dolní Rakousy, zatímco obyvatelé jihozápadních Čech odcházeli spíše severním směrem. Lidé z Horšovského Týna, Klatov, Sušice a Prachatic, kteří hledali práci, směřovali

³⁶ Oblast italského Furlánska se vyznačovala výjimečnými počty sezónně migrujících osob, které dosahovaly až jedné pětiny z celkového počtu obyvatelstva jednotlivých obcí; blíže K. J. Bade, *Europa*, s. 97.

³⁷ Johann Märten, *Heimatkunde des Bezirkes Kaplitz*, Kaplitz 1894, s. 189.

hlavně do Saska. Odchody do Saska měly v četných českých regionech dlouhou tradici, kterou je možné vystopovat minimálně do raného novověku. Na začátku 20. století však již byly na ústupu,³⁸ jak lze vidět u jednotlivých oblastí Šumavy. Ačkoli čtyři ze zkoumaných okresů ležely na česko-bavorské hranici, odcházela většina osob do vzdálenějších oblastí, jakými byla Vídeň, Dolní Rakousy a Sasko. Okres Kaplice byl zase jediný, který byl významněji napojen na hornorakouské regiony.

Tabulka 6. Sezónní migrace z vybraných politických okresů v roce 1913 podle cíle

Cílový region	Oblast původu						
	Horšovský Týn	Klatovy	Sušice	Prachatice	Český Krumlov	Kaplice	Třeboň
Čechy	313	1 060	845	83	65	6	88
Morava a Slezsko	-	-	40	1	-	16	21
Vídeň a Dolní Rakousy	33	147	1 267	992	570	2 335	664
Horní Rakousy a Štýrsko	5	2	238	147	185	829	59
Ostatní rakouská území	11	-	118	27	17	194	24
Uhry	-	-	99	3	-	35	-
Sasko	1 054	779	377	815	232	6	19
Bavorsko	1 058	7	645	550	5	43	-
Prusko	21	5	12	21	14	6	-
Německo	79	255	924	335	36	84	22
Zbytek Evropy	-	-	152 ^a	36 ^c	-	-	4 ^e
Neznámo	323	516	-	654	92	362	129
Celkem	3 030	2 771	4 528^b	3 664^d	1 216^d	3 916	1 026
Počet obyvatel v roce 1910	49 342	78 383	53 295	74 212	61 068	53 796	48 825

a) 60 do Francie, 48 do Ruska, 33 do Srbska, 6 do Švédska, 5 do Rumunska.

b) Počet sezónních pracovníků je nižší než součet sloupce (4 717), neboť četné osoby odcházely do více míst.

c) 23 do Francie, 13 do Ruska.

d) Chybí data pro město Prachatice.

e) Do Ruska.

Pramen: *Mitteilungen des Statistischen Landesamtes*, s. 103.

Ukázala se zřetelná souvislost jak mezi profesním zastoupením sezónních pracovníků a výběrem jejich cílového regionu, tak mezi místem původu

³⁸ Srov. Martin Lezius, *Das Problem der Sachsengängerei in seiner jüngsten Entwicklung*, Neudamm 1912.

a jednotlivými profesemi (tabulky 6-7). Početně nejsilnější skupina pracovníků na stavbách (zedníci, tesaři atd.), jež zahrnovala minimálně 33 000 osob, byla sice v hojné míře zastoupena ve většině českých regionů, obzvláště však dominovala v jižních okresech. Celkově odcházela převážná část stavebních dělníků na území dnešního Rakouska, především do Vídně a Dolních Rakous. Velký rozkvět stavební činnosti ve Vídni – hlavním a rezidenčním městě monarchie – v tzv. zakladatelském období vytvářel odpovídající vysokou poptávku pracovní síle.³⁹ Cihláři, z nichž asi polovina pocházela z jihočeských příhraničních okresů, odcházeli z větší části buď do Dolních Rakous, nebo do Saska. Tyto dvě cílové oblasti se odlišovaly tím, že do Dolních Rakous se často přesídlovaly celé rodiny, do Saska odcházeli pouze jednotlivci. V cihelnách pracovaly také ženy a děti.⁴⁰ V hornictví činní sezónní pracovníci si jako cíl své cesty vybírali převážně alpské země, přičemž nejvýznamnější centrum v tomto ohledu představoval štýrský Erzberg. Celkem 231 z 372 pracovníků v hornictví, kteří pocházeli z okresu Kaplice, si v květnu 1913 jako místo svého působení vybrali Štýrsko. To, že právě tento okres vysílal relativně velký počet lidí na práce v hornictví, může být na první pohled překvapivé, neboť nejznámější české revíry leží na severozápadě země. Nicméně i v jižních Čechách existovalo v raném novověku a též i v 19. století několik dolů. Černá na Šumavě (okres Český Krumlov), ležící blízko od hranic kaplického okresu, patřila v 19. století k nejvýznamnějším evropským místům těžby grafitu. Kolem roku 1900 zde stále ještě bylo zaměstnáno 600 lidí. K poklesu významu těžby grafitu zde došlo nejspíše v průběhu 1. světové války, pravděpodobně však již o několik let dřív.⁴¹

Zvláštní skupinu sezónních pracovníků představovali podomní obchodníci, muzikanti a cirkusáci. Lze říci, že pocházeli z jedné oblasti – podle sčítání z roku 1913 mělo celkem 90 % z 604 evidovaných podomních obchodníků původ v příhraničních okresech Sušice a Prachatice; z těchto okresů vzešla také polovina muzikantů a cirkusáků. Z publikovaných výsledků šetření však vyplývá, že právě soupis skupiny podomních obchodníků byl neúplný. Evidování podomní obchodníci odcházeli převážně do rakouských alpských zemí, částečně též do Uher a Chorvatska; naproti tomu cirkusáci volili spíše vzdálenější cíle jako např. Francii. Podomní obchod měl na jihozápadní Šumavě dlouhou tradici.

³⁹ V r. 1910 bylo 40 % všech vídeňských domů postaveno méně než před 20 lety; bližší Günther Chaloupek (ed.), *Österreichische Industriegeschichte 2: Die verpasste Chance 1848 bis 1955*, Wien 2004, s. 204–214.

⁴⁰ *Mitteilungen des Statistischen Landesamtes*, s. 97.

⁴¹ Josef Wenzig – Johann Krejčí, *Der Böhmerwald. Natur und Mensch*, Praha 1860, s. 265, 351; Andrea Komlosy (ed.), *Industrie – Kultur. Mühlviertel – Waldviertel – Südböhmen*, Wien 1995, s. 170.

Tabulka 7. Vybrané profese sezónních pracovníků v roce 1913

Profese	Okres původu						
	Horšovský Týn	Klatovy	Sušice	Prachatice	Český Krumlov	Kaplice	Třeboň
Zedník	235	235	793	989	277	747	272
Tesař	23	22	13	86	21	113	95
Nádeník ve stavebnictví	84	140	84	370	131	302	130
Cestář/ Pracovník na dráze	131	167	95	97	15	329	10
Pracovník v cihelně	77	64	356	5	34	-	5
Horník	27	3	-	70	57	372	130
Nádeník na poli	115	124	161	34	95	9	67
Nádeník při žních	180	61	163	228	32	11	-
Česač chmele	932	989	1.278	270	50	3	-
Sloužící	26	6	-	-	-	22	-
Podomní obchodník	1	-	396	153	8	-	-
Hudebník/Cirkusák	-	10	114	161	-	-	1
Celkem	1 831	1 821	3 453	2 463	720	1 908	710

Pramen: Franz Markitan, *Auswandererverkehrswege in Österreich, Wien 1912, s. 25.*

Byly zde na malém prostoru – často jen v jedné vesnici – soustředěny různé druhy domácí výroby, jejíž produkty byly následně nabízeny podomními obchodníky: např. výroba dřeváků, proutěných košíků, na sklo malovaných obrázků s náboženskými motivy, vyřezávaných sošek svatých atd.⁴² V okolí Nýrska (okres Klatovy) byl vedle toho minimálně do konce 19. století rozšířen obchod s husím peřím, což byl sortiment, který nabízeli převážně židovští podomní obchodníci.⁴³ Zřetelnou regionální koncentraci je možné sledovat také u dalších sezónních pracovníků, jejichž profese není blíže specifikována. Tak například 44 dělníků dobývajících rašelinu pracujících v Dolních Rakousích a ve Štýrsku se rekrutovalo pouze z třeboňského okresu. Také továrny bývaly důležitým cílem sezónních pracovníků – k nejdůležitějším patřily cukrovary. Většina z asi 8 300 osob, které v zimních měsících nacházely práci v cukrovarech, se

⁴²Vynikající přehled rozmanitosti a lokálního rozšíření domácí výroby na Šumavě podává Josef Blau, *Böhmerwälder Hausindustrie und Volkskunst 1*, Praha 1917.

⁴³Srov. Josef Blau, *Der Neuerner Federnhandel. Ein Beitrag zur Geschichte des Handels in Böhmen, Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 46*, 1908, s. 67–84.

pohybovala v rámci Čech. Tito lidé většinou pocházeli ze středočeských a východočeských okresů.⁴⁴

Pro sezónní pracovníky z jižních Čech (okresy Kaplice, Český Krumlov) nebyla ve srovnání s jinými regiony typická výpomoc při sklizních. Tito lidé opouštěli své domy převážně na dobu kratší než devět měsíců, když se na podzim nebo před Vánoci vraceli zpět. Mnoho z nich se přes zimu živilo domácí výrobou.⁴⁵

Sezónní migrace z jihočeských okresů, z toho nevyjímaje odchody do vzdálených území, nepředstavuje žádný nový fenomén vzniklý v období industrializace. V žádném případě pro ni neplatí často uváděné tvrzení, že ji nastartovala pokračující deindustrializace jihočeského území, které bylo z pohledu vysoce industrializovaných oblastí zatlačeno na periferii. Počátky jihočeské migrace sahají do doby, kdy byla část zkoumaných okresů zasažena výraznou protoindustrializací, a tedy do doby, v níž dominoval robotní velkostatek s údajně restriktivními omezeními pohybu. V roce 1771 přišla na dvorskou válečnou radu do Vídně zpráva týkající se českobudějovického kraje, k němuž náležely mimo jiné i okresy Kaplice, Český Krumlov a Třeboň: „Na jaře odcházejí otcové rodin do sousedních zemí a zpět se vracejí nejdříve na svátek Všech svatých nebo na sv. Martina.“⁴⁶ Pro malé město Netolice (okres Prachatice) byl v období let 1793–1838 zdokumentován opravdu čilý pracovní pohyb – 70 osob ročně. Cílové regiony ani profesní zaměření migrujících osob se příliš nelišilo od situace v roce 1913.⁴⁷

Šetření sezónní pracovní migrace provedené v Čechách roku 1913 umožňuje poznat kvantitativně neobyčejně bohatý vnitrozemský systém migrací. Takovou byla migrace vážící se na sklizeň chmele, která vypukla pravidelně každý rok koncem srpna a směřovala do okolí Žatce, kde se chmel pěstoval

⁴⁴ Rakousko-Uhersko bylo v průběhu 2. poloviny 19. století největším producentem řepného cukru na světě. Ještě důležitější než české byly však moravské továrny; blíže G. Chaloupek, *Österreichische Industriegeschichte* 2, s. 259–265; J. Ehmer, *Heiratsverhalten*, s. 143.

⁴⁵ Starší regionální literatura uvádí o Trhových Svinech (okres České Budějovice), že řada mladých neprovdaných dívek na jaře odcházela v roli „zednických přidavačů“ do měst, zatímco v zimě se živila přišíváním knoflíků; srov. Josef Blau, *Böhmerwälder Hausindustrie und Volkskunst* 2, Praha 1918, s. 193. Domácká výroba zde měla velký význam ještě na přelomu století; srov. Richard Kahle, *Über Hausindustrie und Heimarbeit in Deutschland und Österreich*, Halle 1903, s. 55, 69.

⁴⁶ „Im Frühjahr gehen viele Familienväter in die Nachbarländer und kommen erst zu Allerheiligen oder Martini zurück.“ Citováno podle J. Blau, *Böhmerwälder Hausindustrie* 2, s. 7.

⁴⁷ Václav Starý, Die Migration von Einwohnern der südböhmischen Stadt Netolitz nach Österreich in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, in: T. Winkelbauer, *Kontakte*, s. 301–304.

(mapa 1). Šetření z roku 1913 evidovalo celkem 23 878 osob, které byly zaměstnány při česání chmele na Žatecku. Kvantitativně se dá tento pohyb srovnávat s dosud z literatury nejznámějším historickým migračním systémem v zemědělství.⁴⁸

Pokud jde o původ česáčů chmele, lze říci, že se rekrutovali prakticky z celých Čech – výjimku představovaly jen jižní a nejseverněji položené oblasti země. Přestože z ostatních českých okresů přicházelo na Žatecko zpravidla několik tuctů osob, můžeme určit nejdůležitější regiony. Byly jimi na jihu sousedící okresy jako Rokycany (1 289 osob), Kralovice (1 375) a Rakovník (1 073). Dalším významným regionem, z něhož na Žatecko přišlo více než tisíc sezónních pracovníků, byly východočeské agrárně zaměřené nížinné oblasti – obzvláště okres Čáslav s 1 302 česáči, i když ten zároveň vykazoval stejně početnou skupinu lidí, kteří hledali práci především ve Vídni.⁴⁹ Z okresů uvedených v tabulce 7 bylo významněji se Žatcem propojeno ještě Kladno (955 osob). Četné zastoupení česáčů pocházejících ze Sušice a Horšovského Týna představuje naproti tomu v rámci Čech výjimku, neboť odtamtud odcházeli sezónní pracovníci častěji do Bavorska než do Žatce.⁵⁰

K oblastem, z nichž lidé na Žatecko přicházeli, nepatřily v žádném případě jen agrární regiony. Také ze severně ležících hornických oblastí Krušných Hor sem proudily zástupy lidí. Hornický okres Most, jeden z nejvíce industrializovaných okresů z celé habsburské monarchie, patřil s 1 503 osobami k největším zdrojům žateckých pracovních sil.⁵¹ Konkrétní formu agrárně-průmyslového propojení – v tomto případě zemědělské sezónní migrace ze silně průmyslově zaměřeného území – bude třeba blíže prozkoumat. Nabízí se mnoho různých otázek: Šlo v případě lidí, kteří odcházeli na Žatecko, o osoby, které se nezabývaly těžbou uhlí (např. o ženy)? Byla tato migrace výsledkem nějaké nestabilní a krátkodobé situace v dolování, popř. jednalo se v tomto případě o krátkodobé působení ekonomické stagnace, která by zasáhla severozápadní hnědouhelný revír?⁵²

⁴⁸ Srov. např. J. Lucassen, *Migrant labour*.

⁴⁹ Čáslav byla nejseverněji položeným ze všech českých okresů, z nichž se ve Vídni usadilo více než 5 % obyvatel; vlastní výpočet na základě *Österreichische Statistik, Neue Folge 2*, Wien 1912.

⁵⁰ Celkově odešlo z Čech do Bavorska ke sklizni chmele 2 548 osob.

⁵¹ Také z mosteckého okresu přišlo minimálně 700 česáčů chmele. Vzhledem k tomu, že pro řadu obcí patřících do tohoto okresu nejsou příslušná data dochována, může být tento počet ve skutečnosti ještě výrazně vyšší.

⁵² Na rozdíl od předchozích desetiletí vykazoval okres Most v l. 1900–1910 více emigrantů než přistěhovalců. Trvalého růstu počtu obyvatel (z asi 80 000 osob v r. 1900 na 101 000 osob v r. 1910) bylo tedy možné dosáhnout jen díky obzvláště vysokému přirozenému

Závěr

Předložená studie umožnila ukázat na příkladu Čech, že agrární oblasti, na něž bylo dosud nahlíženo jako na „klasické“ regiony, z nichž lidé odcházeli, vykazovaly nikoli nevýznamné počty přistěhovalců. Migrace z agrárních regionů v žádném případě nesměřovala pouze do městských a průmyslových center. Obecně lze říci, že migrace nebyla fenoménem, který by jednosměrným pohybem spojoval pouze dva regiony – výchozí a cílový. Mnohem častěji byla každá oblast spojena s dalšími regiony mnohostrannými výměnnými vazbami. Kromě toho mohla být ve venkovském prostředí prokázána existence významného systému sezónní agrární migrace. Intenzivní výzkum pohybu ve středoevropském venkovském prostoru, který má mezinárodní historiografie ještě před sebou, bezpochyby odhalí četné další dosud neznámé migrační systémy.

příbytku způsobenému vysokou porodností. Srov. k tomu W. Hecke, *Volksvermehrung*, s. 665. Tento vývoj může souviset se snižujícím se počtem osob, které byly v severozápadních Čechách zaměstnány v hornictví a hutnictví.

Summary

Migration in the Czech Countryside at the Start of the 20th Century

This study made it possible to show, using the example of Bohemia, that agrarian areas which have thus far been viewed as the “traditional” regions of emigration, also feature significant numbers of immigrants. Migration from agrarian regions not only moved in the direction of towns and urban centres. Commonly it was the case that each region was connected with other regions along multidirectional channels of exchange. In addition, in the rural environment there is clear evidence of the existence of an important system of seasonal migration. Intensive research of migration flows in the Central European rural environment, a task that still awaits international historiography, will certainly bring to light many more, thus far unknown, migration systems.

Migrační systém zlínského průmyslového centra v letech 1900-1938

Ondřej Ševeček

Úvod

Tato studie se snaží objasnit některé podstatné aspekty vývoje systému migrací do zlínského průmyslového centra v letech 1900-1938. Mapuje klíčovou etapu geneze průmyslového centra, během níž došlo k přerodu původně venkovského maloměsta Zlína na významné středisko továrního průmyslu. Než přikročíme k prvnímu zevrubnému pokusu o rozbor zlínského migračního systému, je nutno alespoň rámcově naznačit hlavní linie – v mnoha ohledech zcela mimořádného průběhu – zlínského industrializačního a urbanizačního procesu.

V prvních desetiletích 20. století zažila řídké osídlená a zaostalá oblast podřevnického údolí prudký „modernizační skok“ vyvolaný razantním nástupem továrního průmyslu. Centrem revolučních proměn se stal prostor původně venkovského městečka Zlína, jež bylo tradičním střediskem řemeslné výroby obuvi. Na počátku 20. století prošlo toto důležité odvětví městské ekonomiky rychlou transformací. Ve Zlíně tehdy vznikly první obuvnické továrny, jež se staly hlavním „hnacím motorem“ převratných změn, které zasáhly město i jeho okolí v následujících desetiletích. Expandující výroba si postupně vynutila zbudování nové sídelní struktury odpovídající měnícím se potřebám populačně i prostorově rostoucího továrního střediska. V necelých čtyřiceti letech se tak Zlín proměnil z retardovaného řemeslnicko-zemědělského maloměsta s necelými třemi tisíci obyvateli na průmyslové centrum s přibližně čtyřiceti tisíci obyvateli.

Charakter rodícího se průmyslového města, jež se záhy stalo nejdůležitějším spádovým centrem hospodářského života celého regionu jihovýchodní Moravy, byl v podstatné míře formován záměry podnikatelské strategie Baťova obuvnického koncernu, jenž v letech po nástupu industrializace postupně ovládl

nejen městské hospodářství, ale také veřejný život v obci. Zlín se stal v této situaci průmyslovým městem, jež bylo v podstatné míře budováno a spravováno jedním, na světové trhy expandujícím podnikatelským subjektem – firmou Baťa. Baťův koncern, který lze považovat za přímo modelový příklad racionalizace výrobního velkopodniku, přitom usiloval, veden zájmy podnikové politiky *human relations*, o vytvoření prestižního, modelového prostředí pro život zaměstnanců firmy, kteří se stali během hospodářského boomu dvacátých let hlavní složkou městského obyvatelstva. Z této perspektivy lze meziválečný „baťovský Zlín“ označit za pozoruhodný případ snahy o budování města, jež mělo modelovým způsobem odrážet a ztvárňovat moderní životní styl a pracovní podmínky továrních zaměstnanců. Moderní Zlín se přitom konstituoval v éře, jež se v celé Evropě vyznačovala postupující profesionalizací mnoha aktivit spojených s rozvojem moderního managementu a sociální péče, jakož i racionalizačního hnutí v oblasti výroby.

Z hlediska populačního vývoje města se staly konstitutivním elementem zlínské urbanizace ekonomicky motivované migrace. Podíl přirozeného přírůstku populace na růstu obyvatelstva města byl – přes jeho dlouhodobě kladné hodnoty v meziválečných letech – nevýznamný.¹

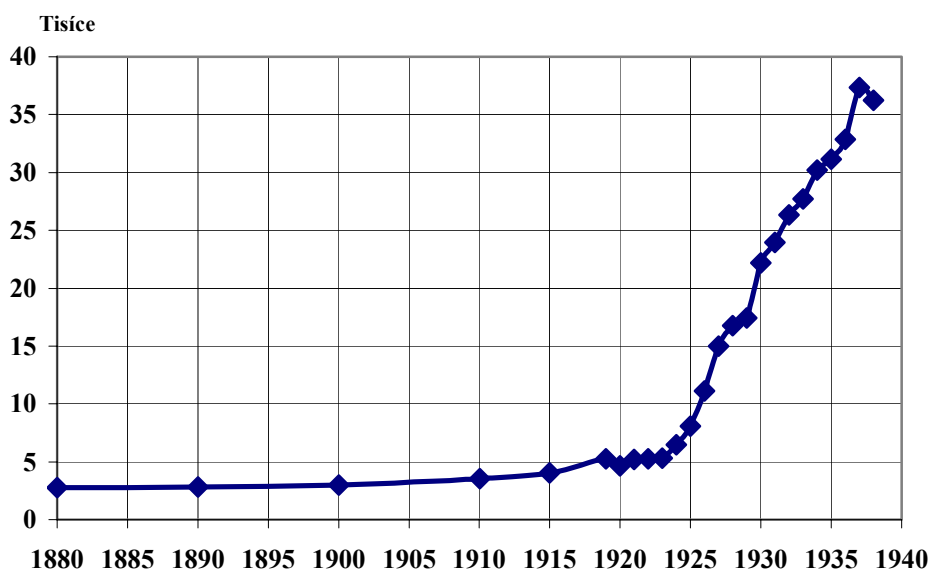
Studium systému migrací a populačního vývoje zlínského průmyslového centra výrazným způsobem komplikuje ztráta sčítacích operátů z oficiálních sčítacích akcí konaných na území města před první světovou válkou. Tuto ztrátu navíc není možné odpovídajícím způsobem kompenzovat ani získáním místních přehledů ze sčítání lidu, které se podobně jako samotné sčítací operáty z tohoto období nezachovaly.² Existující pramenná báze dovoluje provedení komplexního rozboru migrací v zásadě jen pro léta 1921 a 1930, jež sice zdaleka nepokrývají celé námi sledované období, nicméně umožňují učinit si alespoň rámcovou představu o charakteru a hlavních trendech probíhajících proměn populační základny města v klíčové etapě jeho vývoje.³

¹ Blíže Ondřej Ševeček, *Zrození Baťovy průmyslové metropole. Populační vývoj města Zlína v letech 1880-1938*, Rkp. rigorózní práce, FF OU, Ostrava 2004, s. 19.

² Jedinou výjimku představuje místní přehled ze sčítání lidu z roku 1880, jenž umožňuje rekonstruovat základní demografické charakteristiky města v etapě před nástupem industrializace blíže MZA Brno, SOKA UH, OÚ UH, inv. č. 1029, sčítání lidu 1880 – místní přehledy.

³ Podkladem pro kvantitativní analýzy migrací do města jsou především rukopisné sčítací operáty z let 1921 a 1930. Pro účely kvantitativních analýz byly rukopisné sčítací operáty počítačově zpracovány. U sčítacích operátů z roku 1921 byla zvolena metoda kompletního přepisu jejich obsahu do speciální počítačové databáze vytvořené k tomuto účelu. Takto provedenou 100 % excerpcí vznikla databáze obsahující základní statistická data 4663 jednotlivců přítomných v době sčítání lidu ve městě (3 sčítací archy se ze sčítání lidu v roce

Graf 1. Vývoj počtu obyvatel ve Zlíně v letech 1880-1938

Pramen: O. Ševeček, Zrození Baťovy průmyslové metropole, s. 11.

Periodizace populačního vývoje města

Z pohledu dynamiky růstu počtu obyvatel lze populační vývoj města ve sledovaném období let 1900-1938 v zásadě rozdělit do čtyř základních etap:

1. Období od nástupu industrializace do vypuknutí první světové války (tj. léta 1900-1914) je ve Zlíně etapou poměrně rychle postupujícího rozvoje továrního průmyslu, což se odrazilo v pozvolném, ale stabilním růstu počtu obyvatel (jen za první dekádu dvacátého století vzrostl počet městského obyvatelstva o cca 20 procentních bodů, ze 2 975 osob v roce 1900 na 3 557 osob v roce 1910). Tato progresivní tendence populačního vývoje pokračovala i v následujících letech.

1921 nedochovaly, z výsledků sčítání víme, že přítomno bylo 4678 osob). Do sčítání lidu v roce 1930 vzrostl ve Zlíně počet obyvatel na 21582. Proto byla při zpracování rukopisných sčítacích operátů z roku 1930 zvolena metoda vytvoření výběrového souboru populace náhodným výběrem, kterým byl vytvořen soubor 5169 přítomných osob, představující dostatečný vzorek (24,0 %) městského obyvatelstva pro vyvozování objektivních závěrů o základních demografických charakteristikách populace města (a to i v rámci některých jejích - dostatečně početných - analytických podskupin). Výsledky zlínského sčítání lidu z roku 1930 byly poprvé publikovány i v oficiálních řadách Československé statistiky. Je-li to tedy možné, jsou ve studii využita přesná absolutní čísla publikovaná v dobových statistických publikacích. MZA Brno, SOKA UH, OÚ UH, inv. č. 1388, sčítací operáty 1921; NA Praha, sčítací operáty 1930, Zlín – město, inv. č. 6653-6664.

2. Léta první světové války (1914-1918), kdy došlo k rapidnímu nárůstu počtu zaměstnanců militarizovaných obuvnických továren, které se významně podílely na válečných dodávkách pro rakouský erár. Vzhledem k mimořádným válečným poměrům se ovšem prudký nárůst zaměstnanosti ve zlínských továrnách plně neprojevil ve zvýšení počtu městského obyvatelstva. V letech první světové války ve Zlíně stagnovala bytová výstavba, což průmyslovému městu neumožnilo vstřebat velké množství nových továrních pracovníků (v roce 1918 jich mělo ve Zlíně pracovat cca 8 000⁴; většina z nich ale evidentně do města za prací docházela či dojížděla). V mimořádných poměrech válečné konjunktury vzrostl počet městského obyvatelstva pouze krátkodobě (nocleháři, podnájemníci), po skončení válečné výroby značná část válečných přistěhovalců z města odešla.
3. Krizová poválečná etapa v letech 1918-1923, kdy došlo k dočasnému snížení počtu městského obyvatelstva a následné populační stagnaci města. Tato doba se ve Zlíně vyznačovala výraznou hospodářskou a sociální nestabilitou, která byla způsobena vážnou hospodářskou krizí, jejíž dopady byly v případě Zlína ještě zesíleny přechodem místních obuvnických továren na mírovou výrobu (např. dominantní zaměstnavatel, Baťovy závody, snížily při rozsáhlém propouštění v těchto letech počet zaměstnanců z přibližně 4 000 v roce 1918 na 1 802 v roce 1923)⁵.
4. „Baťovská éra“ v dějinách města (1923-1938) byla ve znamení expanzivního zvyšování počtu městského obyvatelstva v důsledku bezpříkladného růstu Baťova podniku – z 5 285 obyvatel v roce 1923 vzrostl na 36 243 obyvatel v roce 1938 („Velký Zlín“, jenž byl nově vytvořen v tomtéž roce, dokonce dosáhl po sloučení s přilehlými obcemi počtu 43 230 obyvatel).⁶ Tempo populačního růstu nemělo na území tehdejšího Československa obdobu. I v této skvělé etapě byly ovšem v populačním vývoji města zaznamenány určité výkyvy. Rapidní růst populace se krátkodobě zastavil v letech 1928 a 1929, kdy zasáhla Baťův závod první větší krize. Populační expanze města spojená s hospodářským boomem 20. let se zřetelně zpomalila ve 30. letech 20. století.

⁴ Zdeněk Pokluda – Vladimír Štroblik, Počátky průmyslu a formování dělnické třídy v Gottwaldově – Zlíně, in: *Gottwaldovsko od minulosti k současnosti* 3, 1981, s. 25.

⁵ MZA Brno, pracoviště Zlín, FB, II/3 statistika, inv. č. 33.

⁶ K území města byly tehdy přičleněny obce Prštné, Louky, Mladcová, Příluky a Kudlov. Rozložení obyvatelstva v rámci jednotlivých obcí Velkého Zlína bylo v roce 1938 následující: Zlín – 36 243 obyvatel (83 %), Kudlov – 1 052 obyvatel (2 %), Příluky – 1 175 obyvatel (3 %), Mladcová – 813 obyvatel (2 %), Prštné – 2 534 obyvatel (6 %), Louky – 1 603 obyvatel (4 %); blíže MZA Brno, SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 1034.

Hlavní linie proměn populačního klimatu ve městě velmi názorně odrážejí změny ve věkové skladbě zlínského obyvatelstva.

Tabulka 1. Obyvatelstvo města Zlína podle věku (biologické věkové skupiny) a pohlaví v letech 1880, 1921, 1930 a 1938

	Věková skupina											
	0 – 14			15 – 49			50 a více			Úhrn		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
1880												
a.p.	464	489	953	614	751	1365	243	232	475	1321	1472	2793
%	35,1	33,2	34,1	46,5	51,0	48,9	18,4	15,8	17,0	100,0	100,0	100,0
1921												
a.p.	602	637	1239	1327	1412	2739	303	373	676	2238	2425	4663
%	26,9	26,3	26,6	59,3	58,2	58,7	13,5	15,4	14,5	100,0	100,0	100,0
1930												
a.p.	461	398	859	2037	1990	4027	122	152	274	2623	2546	5169
%	17,6	15,6	16,6	77,7	78,2	77,9	4,7	6,0	5,3	100,0	100,0	100,0
1938												
a.p.	3635	3436	7071	14211	13168	27379	770	1023	1793	18616	17627	36243
%	19,5	19,5	19,5	76,3	74,7	75,5	4,1	5,8	4,9	100,0	100,0	100,0

Pozn.: Ve sčítacích operátech 1921 nebylo možno určit datum narození u celkem 9 osob (0,2 %), 6 mužů (0,3 %) a 3 žen (0,1 %). V souboru vyexcerpovaném ze sčítacích operátů z roku 1930 nebylo možno určit datum narození u celkem 9 osob (0,2 %), 3 mužů (0,1 %) a 6 žen (0,2 %).

Pramen:

1880: ČR-MZA – Brno, SOkA UH, OÚ UH, inv. č. 1038 (místní přehled ze sčítání lidu 1880).

1921: sčítací operáty 1921.

1930: sčítací operáty 1930 (5169 = reprezentativní vzorek populace).

1938: ČR-MZA – Brno, SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 1038.

Růst městské ekonomiky, který se v první řadě opíral o rychlý rozmach tovární výroby, se projevil především dlouhodobým zvyšováním podílu osob v reprodukčním věku. Zastoupení dětské složky a osob starších 50 let naopak postupně klesalo (1880 = 34,1 % : 17,0 %, 1921 = 26,6 % : 14,5 %, 1930 = 16,6 % : 5,3 %). Kvantitativně největší zlom v populačním vývoji města nastal v meziválečném období, zejména v etapě mezi léty 1921-1930. Pro městskou populaci je v tomto období typická převaha obyvatelstva v reprodukčním věku (1880 = 48,9 %, 1921 = 58,7 %, 1930 = 77,9 %). Zlínská populace se stala v důsledku dynamického průmyslového rozvoje populací extrémně akcesivní.⁷ Klidněji plynoucí třicátá léta přinesla mírné snížení podílu osob v reprodukčním věku (1938 = 75,5 %) a naopak opětovný nárůst složky dětské (1930 = 16,6 % x

⁷ Zastoupení reprodukční složky v československé populaci v roce 1930 bylo 54,5 %; Zdeněk Pavlík – Jitka Rychtaříková – Alena Šubrtová, *Základy demografie*, Praha 1986, s. 119.

1938 = 19,5 %), což lze chápat jako indikátor nastupujícího trendu směřujícího ke konsolidaci a stabilizaci populačních poměrů ve městě (zakládání rodin, zvyšující se natalita apod.).

Továrna a město – hospodářský kontext populačního vývoje

Klíčovou roli při proměně řemeslnicko-zemědělského městečka Zlína na důležité průmyslové centrum sehrála Baťova továrna. V průběhu rychlé urbanizace přitom doznal vztah továrny a města výrazných proměn. Důležitým faktorem celého dalšího vývoje se stal především rostoucí význam Baťových závodů pro růst městské ekonomiky. Již v počáteční fázi rozvoje průmyslu, před první světovou válkou, byl podnik hlavním šířitelem hospodářské modernizace a také důležitým tahounem místní ekonomiky.⁸ Zásadním mezníkem z pohledu vztahu továrny a města se však stala až první světová válka. Právě v letech války došlo ke zrychlení procesu koncentrace továrního průmyslu. Z rostoucího podílu na dodávkách pro armádu dokázal nejlépe vytknout svůj podnik továrník Tomáš Baťa. Jeho závod se tehdy stal zcela jednoznačně dominantním činitelem v rámci zlínské ekonomiky. V letech poválečné krize bylo na podnikatelském úspěchu Baťovy firmy přímo závislých 42 % ekonomicky aktivních obyvatel města (údaj pro rok 1921). Úspěšný boj továrního podniku o přežití, jenž nakonec vyústil v bezpříkladnou hospodářskou expanzi, se proto stal v mnoha ohledech záchranou i pro samotné město. V následujících skvělých letech se Baťova továrna stala „pulsujícím srdcem“ rodičího se moderního Zlína, čemuž odpovídalo i zastoupení Baťových zaměstnanců v řadách ekonomicky aktivní části městské populace (1930 = 84 %).

Díky rychlému rozvoji továrního průmyslu postupně rostla role zlínského pracovního trhu v rámci širšího regionu. Rostoucí poptávka prosperujících továren po pracovní síle se stala jednoznačně nejdůležitějším migračním impulsem pro příchod do města. Již v období před první světovou válkou bylo prudce se industrializující město vyhledávaným cílem pracovní migrace jak z blízkého okolí, tak i ze vzdálenějších míst. V roce 1914 pracovalo v pěti největších zlínských továrnách přibližně 1 120 zaměstnanců.⁹ Tato nová, početná sociální skupina továrních pracovníků se významnou měrou podílela na

⁸ Výrazným způsobem ovlivnily zlínské podnikatelské prostředí poznávací cesty Tomáš Bati, již v roce 1896 cesta do Německa (objevení možností strojové výroby) a především americká zkušenost v letech 1904–1905 (metody řízení, organizace výroby i technické zařízení) srov. Bohumil Lehár, *Dějiny Baťova koncernu (1894-1945)*, Praha 1960, s. 19 a 22n. Jediný pramen pro poznání vlivu amerického pobytu na rozvoj Baťovy zlínské továrny představuje jeho americká korespondence; blíže Vojtěch Křeček – Zdeněk Pokluda, První americká cesta Tomáše Bati, in: *Zlínsko od minulosti k současnosti* 17, 2000, s. 57-68.

⁹ O. Ševeček, *Zrození Baťovy průmyslové metropole*, s. 51.

populačním přírůstkem, který město v této etapě vykazovalo. Vzhledem k absenci relevantních statistických dat bohužel není možno první předválečnou migrační vlnu blíže charakterizovat.

V letech první světové války se město v důsledku rapidně rostoucí poptávky expandujících obuvnických továren po pracovní síle transformovalo na regionálně významné průmyslové centrum, v němž nacházely uplatnění přede-vším pracovní síly z širokého okolí města. V prvních poválečných letech naopak dochází v důsledku bolestivého přechodu na mírovou výrobu a vleklé hospodářské krize k prudkému poklesu zaměstnanosti ve zlínských továrnách. Krize se projevila nejen v odlivu významné části městského obyvatelstva (1918 = cca 6 000; 1921 = 4 678), ale v důsledku snížené možnosti pracovního uplatnění došlo také k významnému snížení role města jako hlavního zaměstnavatele v rámci širšího regionu. Tento regresivní trend se projevil rovněž v podstatném oslabení proudu pracovních migrací cílených do jeho prostoru.

Po roce 1923 se všechny základní demografické charakteristiky městské populace zásadně změnily. Určujícím faktorem pro populační vývoj města se v následujících 15 letech staly zejména imigrace zaměstnanců Baťova koncernu. Výraznou proměnou prošel v této etapě rovněž vztah průmyslového města k jeho zázemí. Zatímco v předchozím období bylo pro situaci na zlínském pracovním trhu charakteristické, že podstatná část továrních zaměstnanců do města za práci docházela či dojížděla (např. u největšího zaměstnavatele ve městě, firmy Baťa, se jednalo v roce 1921 o 58 % zaměstnanců),¹⁰ v následujících letech došlo v důsledku zaváděných racionalizačních opatření k zásadní proměně podnikatelské strategie koncernu, která se projevila – mimo jiné – i snahou o intenzifikaci práce s „lidskými zdroji“. Vedení firmy nyní usilovalo o koncentraci svých zaměstnanců přímo ve městě, což mělo za cíl jednak ušetřit tovární pracovníky často zdoluhavé a namáhavé cesty do práce (byli tak lépe zotaveni po pracovní době a podávali vyšší pracovní výkony), jednak na ně mohla firma „působit“ i mimo pracovní dobu. Baťovu koncernu se podařilo v meziválečných letech úspěšně prováděnou bytovou politikou (masová podniková bytová výstavba zahájena v polovině dvacátých let) – přes enormně prudký nárůst počtu zaměstnanců – ve městě koncentrovat podstatnou část osazenstva podniku (1921 = 42 %; 1925 = 41 %; 1930 = 71 %, 1935 = 80 %, 1940 = 80 %).¹¹ Model ubytování zaměstnanců v prostředí příkladně vedeného továrního města se stal jedním ze základních pilířů úspěšné podnikatelské strategie koncernu pronikajícího na světové trhy. Ve Zlíně vznikla naprosto ojedinělá

¹⁰ Tamtéž, s. 190.

¹¹ Tamtéž, s. 190.

„městská societa“ složená z osob závislých zdrojem své obživy na jedné naprosto dominantní firmě.

Migrace do zlínského průmyslového centra v meziválečné éře

Údaje odvozené z censů 1921 a 1930 umožňují relativně spolehlivě rekonstruovat některé podstatné aspekty zlínského systému migrací, jenž zásadním způsobem proměnil hlavní demografické charakteristiky populace města v meziválečném období. Analýza dat z roku 1921 přitom zachycuje malé průmyslové město uprostřed hospodářské deprese, před příchodem nejsilnější migrační vlny v jeho dosavadních dějinách. Údaje z roku 1930 dokumentují populační stav města na vrcholu bezpříkladné hospodářské konjunktury dvacátých let. V průběhu sledované dekády se průmyslové město rozrostlo o 16 904 obyvatel. Počet obyvatel se zvýšil z 4 678 v roce 1921 na 21 582 v roce 1930.

Tabulka 2. Osoby podle místa narození a podle pohlaví ve Zlíně v letech 1921 a 1930

Místo narození	Muži		Ženy		Celkem	
	a. p.	%	a. p.	%	a. p.	%
1921						
Zlín	1177	52,6	1208	49,8	2385	51,1
Jiné místo	1061	47,4	1217	50,2	2278	48,9
Dohromady	2238	100,0	2425	100,0	4663	100,0
1930						
Zlín	412	15,7	402	15,8	815	15,7
Jiné místo	2210	84,3	2145	84,2	4355	84,3
Dohromady	2622	100,0	2547	100,0	5169	100,0

Pramen:

1921: sčítací operáty 1921.

1930: sčítací operáty 1930 (5169 = reprezentativní vzorek populace).

V roce 1921 (tedy v období, kdy byl Zlín postižen znatelným odlivem obyvatelstva), dosahoval podíl imigrantů¹² v městské populaci 48,9 %. Zatímco v řadách mužů mírně převažovali autochtovní (52,6 %), mezi ženami byly početněji zastoupeny imigrantky (50,2 %). Do roku 1930 vzrostla proporce imigrantů na 84,3 %. Podíl přistěhovalců v mužské a ženské části populace dosahoval přibližně stejných hodnot (muži = 84,3 %; ženy = 84,2 %). Migrační vlna dvacátých let zformovala ve Zlíně zcela novou populační, sociální i urbánní kvalitu městského prostoru. Populačním základem nové, na modernistických

¹² Za imigranty jsou považovány osoby, jež při censu uvedly jiné místo narození než město Zlín.

principech utvářené městské společnosti se stala skupina imigrantů. Jejich ohromný příliv zcela zásadním způsobem narušil dosavadní kontinuitu populačního vývoje města – Zlín se stal městem přistěhovalců. Tato skutečnost měla zásadní sociologické důsledky pro další vývoj městské společnosti a stala se jedním z klíčových předpokladů vzniku „nové“ – na zcela jiných principech vznikající a fungující – společenské a urbánní kvality zlínského prostředí.

Teritoriální původ imigrantů

Průvodním jevem populačního vývoje města se ve sledovaném období stal mimořádně vysoký nárůst počtu obyvatel. Růstová křivka, jejíž mírný vzestup lze pozorovat již od 80. let 19. století, znatelně poskočila v období válečné konjunktury obuvnických továren a zcela mimořádný nárůst pak zaznamenala především v letech 1924-1938. V souladu s tímto vývojem se v meziválečných letech proměňovalo i populační zázemí rychle rostoucího průmyslového centra.

Tabulka 3. Imigranti podle místa rodiště a domovské příslušnosti v letech 1921 a 1930

Charakteristika	Okres bydliště ¹	Morava	Čechy	Slovensko	Ostatní země	Cizina	Nezj.	Úhrn	
1921									
Domovská příslušnost rodiště	a. p.	779	1167	202	16	11	97	6	2278
	%	34,2	51,2	8,9	0,7	0,5	4,3	0,3	100,0
rodiště	a. p.	324	1489	219	31	18	197	-	2278
	%	14,2	65,4	9,6	1,4	0,8	8,6	-	100,0
1930									
Domovská příslušnost rodiště	a. p.	401	3255	397	125	94	40	43	4355
	%	9,2	74,7	9,1	2,9	2,1	0,9	1,0	100,0
rodiště	a. p.	236	3317	377	128	107	189	1	4355
	%	5,4	76,2	8,7	2,9	2,5	4,3	0,0	100,0

¹ 1921 = soudní okres Napajedla, 1930 = soudní okres Zlín (vznikl v roce 1923).

Pramen:

1921: sčítací operáty 1921.

1930: sčítací operáty 1930 (5169 = reprezentativní vzorek populace).

V roce 1921 se rekrutovalo 14,4 % imigrantů přímo ze soudního okresu Napajedla (domovskou příslušnost mělo v tomto okrese 34,2 % imigrantů). Z jiných okresů Moravy pocházelo 65,4 % přistěhovalců. Úhrnem jich tedy bylo narozeno na Moravě 79,8 %. Domovskou příslušnost v některém ze soudních okresů Moravy mělo dokonce 85,4 %. Ve městě byli přítomni rovněž imigranti původem z Čech (rodiště = 9,6 % x domovská příslušnost = 8,9 %), Slovenska (1,4 % x 0,7 %) a ostatních zemí (0,8 % x 0,5 %). Poměrně silně zastoupenou skupinou byli lidé z oblastí nacházejících se mimo území tehdejšího Československa (8,6 % x 4,3 %).

Mezi nimi převažovaly zvláště osoby s rodištěm v Rakousku (5,7 %). Kromě vlastního soudního okresu Napajedla byli v populaci významně zastoupeni i imigranti ze sousedních moravských okresů Vizovice (14,8 % x 11,0 %), Holešov (10,6 % x 7,3 %) a Uherské Hradiště (4,7 % x 4,3 %). Právě hranice těchto přilehlých okresů vymezovaly počátkem dvacátých let region, z něhož do Zlína přicházela proporcionálně největší část imigrantů (44,5 % x 56,8 %).

I v roce 1930 pocházela zdaleka největší část imigrantů přítomných ve městě z některého z moravských soudních okresů (rodiště = 81,6 % x domovská příslušnost = 83,9 %). Z nově ustaveného soudního okresu Zlín se přistěhovalo do města podle místa narození 5,4 % imigrantů, podle domovské příslušnosti 9,2 % imigrantů. Podíl imigrantů s teritoriálním původem (rodiště x domovská příslušnost) v přilehlých okresech se snížil z 44,5 % x 56,8 % v roce 1921 na 27,8 % x 30,4 % v roce 1930 (kromě soudního okresu Zlín se jednalo o okresy: Uherské Hradiště - 8,3 % x 8,2 %, Holešov - 5,9 % x 5,1 %, Vizovice - 5,0 % x 4,8 % a Napajedla - 3,2 % x 3,1 %) a naopak vzrostl počet přistěhovalců ze vzdálenějších moravských okresů, jako byl okres Kroměříž (4,4 % x 4,3 %), Vsetín (4,0 % x 4,1 %), Uherský Ostroh (3,4 % x 4,1 %), Přerov (3,3 % x 2,6 %), Uherský Brod (2,5 % x 2,5 %) a Valašské Meziříčí (2,3 % x 2,4 %). Ve srovnání se stavem v roce 1921 se zvýšil rovněž podíl imigrantů rekrutujících se z jihomoravských okresů Kyjov (2,1 % x 2,4 %), Hodonín (2,0 % x 1,6 %) a Břeclav (1,9 % x 2,5 %). Procentuálně vzrostla rovněž proporce imigrantů přicházejících do Zlína z jiných zemí Československa (1921 = 11,8 % x 10,1 %, 1930 = 14,1 % x 14,1 %). Rovněž u souboru z roku 1930 se jednalo hlavně o imigranty z Čech a Slovenska. K podstatnému snížení došlo naopak u osob původem z ciziny (1921 = 8,6 % x 4,3 %, 1930 = 4,3 % x 0,9 %). Stejně jako při předchozím sčítání i v censu 1930 mezi nimi dominovaly osoby teritoriálním původem z Rakouska.

Celkově lze konstatovat, že teritoriální mobilita populace, tak jak je zachycena v censu 1930, výrazně vzrostla. Migrační zázemí prosperujícího průmyslového centra se z geografického hlediska podstatně rozšířilo (znatelný nárůst imigrantů byl zaznamenán především u vzdálenějších moravských soudních okresů). Mezi imigranty se ovšem stále více uplatňovali i lidé pocházející z jiných (nemoravských) zemí Československého státu. Proporcionální zastoupení cizinců naopak vykazovalo spíše sestupnou tendenci. Pokud bychom chtěli vyzdvihnout některé z etnografických esencí, jež nejvýrazněji působily na kolorit zlínského „tavicího kotle“, pak by se jednalo především o tři velmi rázovité moravské regiony – Slovácko, Valašsko a Hanou.

Jistou představu o charakteru migračního proudu poskytuje také zjištění, že podle dat z roku 1930 přišlo do Zlína 2 850 osob z obce narození (65,4 % imi-

grantů), zatímco 1 446 (33,2 %) přišlo odjinud.¹³ Pro migrační systém zlínského průmyslového centra bylo tedy charakteristické, že značná část imigrantů přicházela do města přímo z obce svého narození, což ovšem nemuselo vždy v jednotlivých případech znamenat, že přišli do Zlína přímo z obce svého narození (že šlo o jejich první přestěhování v životě).¹⁴

Tabulka 4. Délka pobytu imigrantů do Zlína v letech 1921 a 1930

Rok 1921			Rok 1930		
délka pobytu v obci	počet osob	v %	délka pobytu v obci	počet osob	v %
0-9 let	1529	67,1	0-9 let	3933	90,3
- z toho přistěhováno	123	0,4	- z toho přistěhováno	1815	41,7
roku 1921 (do 15.2.)	518	22,7	roku 1930 (do 1.12.)	571	13,1
roku 1920	293	12,9	roku 1929	484	11,1
roku 1919	165	7,2	roku 1928	427	9,8
roku 1918	59	2,6	roku 1927	297	6,8
roku 1917	106	4,0	roku 1926	142	3,3
roku 1916	101	4,4	roku 1925	79	1,8
roku 1915	82	3,6	roku 1924	53	1,2
roku 1914	40	1,8	roku 1923	35	0,8
roku 1913	42	1,8	roku 1922	30	0,7
roku 1912	-	-	roku 1921	-	-
10-19 let	325	14,3	10-19 let	162	3,7
20-29 let	157	6,9	20-29 let	63	1,5
30-39 let	82	3,6	30-39 let	24	0,6
40-49 let	42	1,8	40-49 let	9	0,2
50 a více let	46	2,0	50 a více let	4	0,1
Nelze zjistit	97	4,3	Nelze zjistit	160	3,7
Celkem	2278	100,0	Celkem	4355	100,0

Pramen:

1921: sčítací operáty 1921.

1930: sčítací operáty 1930 (5169 = reprezentativní vzorek populace).

Rubrika „datum přistěhování“ umožňuje proniknout do dynamiky migračních proudů v rámci analyzovaných populačních souborů. Pro imigranty přítomné ve Zlíně v roce 1921 bylo příznačné, že značná část z nich (67,1 %) nebydlela ve městě déle než deset let. Při detailnějším pohledu je evidentní, že

¹³ O. Ševeček, *Zrození Baťovy průmyslové metropole*, s. 27.

¹⁴ Pro tezi o příchodu podstatné části imigrantů přímo z jejich rodiště však svědčí také skutečnost, že mnoho přistěhovalců přicházelo do města ve velmi nízkém věku (srov. věková struktura populace), což souviselo s náborovou strategií Baťova koncernu.

nejvýrazněji ovlivnila početní stav imigrantů poválečná přistěhovalecká vlna. Ta se na jejich celkovém početním stavu podílela přibližně 42 %. Oproti tomu se v letech války přistěhovalo do Zlína pouze 19 % při sčítání přítomných imigrantů. Již předválečný Zlín se stal magnetem pro 35 % imigrantů přítomných ve městě v roce 1921. Detailnější pohled na mocnost migračních vln v jednotlivých letech ukazuje, že přibližně od přelomu 19. a 20. století se přistěhovalectví v rámci analyzovaného souboru zvyšovalo. Pro křivku sledující počty přistěhovalců na úrovni jednotlivých let byl charakteristický cyklicky se opakující prudký nárůst a následný – obvykle mírnější – pokles počtu přistěhovaných, přičemž kulminačními body migrační křivky se stala léta 1901, 1906, 1910, 1915-1916 a 1920.

Podmínky a procesy, jejichž výsledkem byl stav populace města zachycený v roce 1930, se radikálně změnily. Křivka reflektující dynamiku migrací narůstala mnohem přímočařeji. Mohutná migrační vlna, které bylo město v předchozím období vystaveno, způsobila, že imigranti, kteří se přistěhovali do města v intercensální etapě 1921-1930, se podíleli na úhrnném početním stavu analyzovaného souboru 90,3 %. Skupina osob, jež přišly do Zlína v této převratné dekádě, tvořila v roce 1930 již 76,1 % přítomného obyvatelstva města.

Biologické struktury imigrantů (pohlaví, věk, rodinný stav)

Ve druhé polovině 19. století byl pro zlínskou populaci typický poměrně stabilní poměr pohlaví s tradiční mírnou převahou žen (index maskulinity v letech 1869 až 1900: v roce 1869 připadalo na tisíc žen 873,3, mužů, v roce 1880 = 897,4, 1890 = 889,3, 1900 = 928,1).¹⁵ Tato situace se začala postupně měnit po nástupu industrializace na přelomu 19. a 20. století. V důsledku rozmachu tovární výroby, jež do Zlína ve zvýšené míře přitahovala mužskou pracovní sílu, byl již na konci první dekády poměr obou pohlaví téměř vyrovnaný (index maskulinity v roce 1910 činil 987,2). Při prvním poválečném sčítání lidu v roce 1921 se však tento před válkou nastoupený trend především v důsledku ekonomického vývoje zlínského průmyslu v letech první světové války, kdy byla mj. v důsledku nedostatku mužské pracovní síly mnohem více využívána při výrobě obuvi ženská pracovní síla, a následné poválečné stagnace vrátil zpět k modelu s mírnou převahou žen (index maskulinity v roce 1921 byl 922,9). V intercensálním období 1921-1930 došlo z hlediska vývoje poměru pohlaví znovu k zásadnímu obrátu. Mezi obyvatelstvem města opět mírně dominovali muži, což bylo přímým důsledkem rychleji rostoucí poptávky místního průmyslu po mužské

¹⁵ O. Ševeček, *Zrození Baťovy průmyslové metropole*, s. 41.

pracovní síle (index maskulinity v roce 1930 byl 1 078,8, v roce 1938 pak 1 056,1).¹⁶

Skladba populace podle pohlaví reflektovala především charakter migračního proudu, jenž byl zásadním způsobem ovlivňován specifickými požadavky a potřebami zlínského pracovního trhu. Do rychlého nárůstu podílu mužů ve zdejší populaci se promítl zejména rozvoj průmyslových odvětví, v nichž byli zaměstnáváni téměř výhradně pracovníci mužského pohlaví (jednalo se kromě mnoha těžších pracovních operací spojených s hlavní obuvnickou výrobou zejména o kožařství, strojírenství, stavební a dřevozpracující průmysl). Při mohutnosti imigrace se stala hodnota indexu maskulinity ve skupině imigrantů určující pro skladbu celé městské populace. Zatímco v roce 1921 činil index maskulinity v rámci této skupiny jen 871,8, do roku 1930 vzrostl na hodnotu 1 089,3. Právě v převaze imigrantů mužského pohlaví v rámci migrační vlny dvacátých let je nutno hledat i příčinu rychlého obratu poměru pohlaví.

Tabulka 5. Věková skladba imigrantů do Zlína podle biologických věkových skupin v letech 1921 a 1930

	Úhrn			Věková skupina								
				0 – 14			15 – 49			50 a více		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
1921												
a.p.	1061	1217	2278	135	140	275	788	870	1658	136	207	343
%	100	100	100	12,7	11,5	12,1	74,3	71,5	72,8	12,8	17	15,1
1930												
a.p.	2210	2145	4355	235	180	415	1900	1854	3754	73	108	181
%	100	100	100	10,6	8,4	9,5	86	86,4	86,2	3,3	5	4,2

Pozn.: Ve sčítacích operátech z roku 1921 nebylo možno určit datum narození u 2 mužů (0,1 %). V souboru vyexcerpovaném ze sčítacích operátů z roku 1930 nebylo možno určit datum narození u 5 osob (0,1 %) u 2 mužů (0,1 %) a 3 žen (0,1 %).

Pramen:

1921: sčítací operáty 1921.

1930: sčítací operáty 1930 (5169 = reprezentativní vzorek populace)

Již v censu z roku 1921 bylo pro skupinu imigrantů charakteristické nadprůměrné zastoupení osob reprodukčního věku (72,8 %), mezi nimiž v tomto roce ještě převažovaly ženy (870 žen : 788 mužům). Složka postprodukční přitom mírně převýšila složku dětskou (12,1 : 15,1 %). V intercensálním období 1921-1930 se zvýšil podíl osob v reprodukčním věku na 86,2 % a ve srovnání

¹⁶ Tamtéž, s. 41.

s předchozím sčítáním převýšila složka dětská složku postprodukční více než dvojnásobně (9,5 : 4,2 %).

Charakteristickým rysem pro demografický vývoj zlínského průmyslového centra byla asymetrie struktury populace podle rodinného stavu, vyvolaná imigrací svobodných mužů a žen produktivního věku. V roce 1921 bylo mezi imigranty staršími 15 let 46,7 % svobodných, 45,5 % ženatých a vdaných, 7,2 % ovdovělých a 0,6 % rozvedených osob. Do roku 1930 se v důsledku prudkého vývoje místní ekonomiky zvýšil podíl svobodných osob na 60,3 %. Proportionální zastoupení osob ženatých (vdaných), ovdovělých a rozvedených se naopak podstatným způsobem snížilo (37,0 %, 2,3 %, 0,4 %). V důsledku náborové politiky Bařova koncernu, jenž ve svých továrních provozech využíval ty nejadaptabilnější pracovní síly městského zázemí, se zlínská populace stala – z aspektu jejích biologických znaků – populací neusazenou s množstvím fluktuujících svobodných osob bez rodinných vazeb ve městě.

Tabulka 6. Imigranti ve Zlíně starší 15 let podle rodinného stavu v letech 1921 a 1930

	Úhrn			Rodinný stav											
				Svobodní/é			Ženatí/Vdané			Ovdovělí/é			Rozvedení/é		
	muži	ženy	cel.	muži	ženy	cel.	muži	ženy	cel.	muži	ženy	cel.	muži	ženy	cel.
1921															
a. p.	909	1060	1969	431	488	919	437	459	896	32	110	142	9	3	12
%	100	100	100	47,4	46	46,7	48,1	43,3	45,5	3,5	10,4	7,2	1	0,3	0,6
1930															
a. p.	1894	1843	3737	1068	1184	2252	803	579	1382	14	73	87	9	7	16
%	100	100	100	56,4	64,2	60,3	42,4	31,4	37	0,7	4	2,3	0,5	0,4	0,4

Pramen:

1921: sčítací operáty 1921.

1930: sčítací operáty 1930 (5169 = reprezentativní vzorek populace).

Kulturní struktury imigrantů (národnost, náboženství a gramotnost)

Zvýšená teritoriální mobilita obyvatel indukovaná rychlou industrializací nevedla v případě zlínského průmyslového centra k podstatnějším proměnám kulturních struktur městské populace. Tento stav v zásadě koresponduje s údaji o původu zlínských imigrantů, kteří do města přicházeli převážně z národnostně jednolitých českých oblastí Moravy s jasnou převahou obyvatelstva římskokatolického vyznání. Rovněž úroveň gramotnosti ve skupině imigrantů vykazovala v meziválečných letech konstantní vysokou úroveň, což souviselo nejen s obecným trendem zvyšující se vzdělanostní úrovně obyvatelstva, ale také s náborovou strategií Bařova koncernu a rovněž s důrazem kladeným v prostředí bařov-

ského Zlína na elementární vzdělání. I do zlínského prostředí se ovšem dostávali, především díky rostoucí migrační přitažlivosti města, lidé jiných národností či jiného náboženského vyznání. Ačkoli tyto skupiny nebyly proporcionálně nijak početné, jejich přítomnost ve městě přispívala k větší pestrosti a různorodosti forem městského života.

Zlín se nacházel v národnostně homogenní oblasti s jasnou převahou českého obyvatelstva, čemuž odpovídalo i zcela dominantní zastoupení osob české národnosti v místní populaci.¹⁷ Národnostní skladba obyvatel prakticky nedoznala žádné proměny ani v převratném období transformace venkovského města na důležité průmyslové centrum. V roce 1921 se ve Zlíně přihlásilo k jiné než české (resp. československé) národnosti pouze 72 osob (15 osob k německé národnosti, 40 osob k židovské, 5 osob k ruské, 4 osoby k polské, 4 osoby k jihoslovenské a 4 osoby k jiné národnosti).¹⁸ V následující dekádě se díky silící imigraci rozrostla především skupina osob hlásících se k německé národnosti (2,3 % imigrantů). V roce 1930 bylo ve městě přítomno celkem 351 Němců. Znatelný nárůst byl zaznamenán rovněž v případě Rusů (1930 = 49 osob), Poláků (1930 = 45 osob) a Jihoslovanů (1930 = 29 osob). Naopak počet izraelitů hlásících se k židovské národnosti klesl ze 40 osob v roce 1921 na 35 osob v roce 1930.¹⁹ Ani rozsáhlá migrační vlna dvacátých let výrazněji nenarušila národnostně jednotlý, český charakter průmyslového města.

V předindustriálním Zlíně tvořily absolutní většinu městské populace osoby římskokatolického vyznání (1880 = 98,6 %). Kromě římských katolíků žila ve městě pouze malá komunita izraelitů, čítající 37 osob, 1 evangelík a 1 osoba hlásící se ke starokatolické konfesi. V prvním meziválečném censu se odrazil předchozí vývoj, během něž došlo ke zdatnému poklesu zastoupení římských katolíků (1921 = 88,7 %), což bylo dáno především nárůstem počtu osob bez vyznání (1921 = 6,7 %, 314 osob) a dále hlavně osob hlásících se k některé z evangelických církví (1921 = 2,4 %, 112 osob). Poměrně silně byli ve Zlíně zastoupeni i příslušníci nové, v lednu roku 1920 ustavené, Církve československé (1921 = 0,8 %, 39 osob). Ve městě bylo v době sčítání přítomno rovněž 8 osob hlásících se ke starokatolickému vyznání a také 6 osob vyznávajících pravoslaví (5 Rusů a 1 Srb). V roce 1921 byl zaznamenán rovněž mírný nárůst osob patřících k místní židovské komunitě (45 osob). Dynamická dvacátá léta přispěla k dalšímu snížení podílu majoritních římských katolíků mezi zdejším obyvatelstvem (1930 = 84,0 %). Ve srovnání s censem 1921 došlo k dalšímu

¹⁷ Procentuální zastoupení osob české národnosti v městské populaci: 1880 = 98,2 %, 1921 = 98,4 %, 1930 = 97,5 %; O. Ševeček, *Zrození Baťovy průmyslové metropole*, s. 65.

¹⁸ Tamtéž, s. 65.

¹⁹ *Československá statistika*, sv. 98, řada VI, díl I, Praha 1934, s. 77.

nárůstu osob hlásících se k některé z evangelických církví (5,9 %, 1 268 osob), dále příslušníků Církve československé (4,2 %, 917 osob), osob vyznávajících pravoslavnou víru (0,4 %, 83 osob) a rovněž skupiny izraelitů (0,5 %, 103 osob). Co do absolutních čísel se zvýšil rovněž počet bezvěrců (1 055 osob). Na přelomu dvacátých a třicátých let se ve zlínské společnosti nově objevili také věřící některých méně rozšířených církví, jako adventisté a unitáři.²⁰

Tabulka 7. Imigranti ve Zlíně podle národnosti v roce 1921 a 1930

Národnost	Rok			
	1921		1930	
	a. p.	%	a. p.	%
Česká, resp. československá	2217	97,3	4210	96,7
Německá	15	0,7	99	2,3
Židovská	28	1,2	11	0,3
Jiná	17	0,7	35	0,8
Z toho:				
- ruská a maloruská	5	0,2	8	0,2
- polská	4	0,2	6	0,1
- jihoslovenská	4	0,2	6	0,1
Nezjištěno	1	0,0	1	0,0
Celkem	2278	100,0	4355	100,0

Pramen:

1921: sčítací operáty 1921.

1930: sčítací operáty 1930 (5169 = reprezentativní vzorek populace).

Také do skladby populace podle náboženského vyznání výrazným způsobem zasáhly rozsáhlé migrace. V rámci analyzovaných souborů imigrantů došlo k poklesu podílu osob dominantní římskokatolické konfese (z 85,6 % v roce 1921 na 82,6 % v roce 1930). Výrazně naopak vzrostla proporce evangelíků (z 4,1 % v roce 1921 na 6,1 % v roce 1930), mezi nimi především osob, které se hlásily k Českobratrské církvi (z 2,9 % v roce 1921 na 4,0 % v roce 1930). Pro české bratry přitom bylo charakteristické, že se podstatná část z nich do Zlína přistěhovala ze soudního okresu Vsetín. Vzestupný trend byl rovněž zaznamenán u věřících hlásících se k Církvi československé (1921 = 0,9 %, 1930 = 5,4 %). Znatelný procentuální pokles byl naopak mezi léty 1921 a 1930 zaregistrován u idů (1,4 % x 0,7 %) a osob bez náboženského vyznání (7,4 % x 4,5 %).

Náboženský život ve městě doznal v prvních třech desetiletích dvacátého století podstatných změn. Odhlédneme-li od obecných, celospolečenských trendů, je zřejmé, že na posun v oblasti náboženského života ve městě měl výrazný vliv i modernizační skok, jemuž byla vystavena celá nově se formující

²⁰ O. Ševeček, *Zrození Baťovy průmyslové metropole*, s. 67.

městská společnost. Rychlý rozvoj průmyslu a s ním úzce spojené rozsáhlé imigrace nových obyvatel zanašely do dříve téměř bezvýhradně římskokatolického milieu ostrůvky jiných křesťanských vyznání, jež se v prostředí dynamicky se rozvíjejícího města postupně zvětšovaly. V meziválečném období se rovněž zvýšil počet bezvěrců a mohutněla také zlínská židovská komunita. Pro Zlín se tak postupně stala typickou – i přes stále jasnou nadvládu dominantního katolicismu – větší různorodost náboženského života (v roce 1937 byl podle návrhu architekta Karfíka postaven ve Zlíně evangelický kostel), která významným způsobem obohacovala celkovou atmosféru každodenního života ve městě.

Tabulka 8. Imigranti ve Zlíně podle náboženského vyznání v roce 1921 a 1930

Náboženské vyznání	Rok			
	1921		1930	
	a. p.	%	a. p.	%
Katolíci:	1 951	85,6	3 602	82,7
<i>Římští katolíci</i>	1 949	85,6	3 598	82,7
<i>Řečtí a arménští katolíci</i>	2	0,1	4	0,1
Evangelíci:	93	4,1	267	6,1
<i>Čeští bratři</i>	65	2,9	176	4
<i>Němečtí evangelíci</i>	18	0,5	11	0,3
<i>Augšpurská konfese</i>	1	0	26	0,6
<i>Jednota českobratrská</i>	9	0,4	2	0
<i>Ostatní denominace</i>	-	-	52	1,2
Pravoslavní	6	3	15	0,3
Církev československá	21	0,9	236	5,4
Starokatolíci	5	0,2	1	0
Adventisté			2	0
Izraelité	33	1,4	32	0,7
Bez vyznání	169	7,4	198	4,5
Nelze zjistit	-	-	2	0
Celkem	2278	100,0	4355	100,0

Pramen:

1921: sčítací operáty 1921.

1930: sčítací operáty 1930 (5169 = reprezentativní vzorek populace).

Základním měřítkem vzdělanostní úrovně obyvatelstva při státních statistických šetřeních bylo kritérium gramotnosti. Podle něj bylo obyvatelstvo rozděleno do tří základních skupin: na osoby gramotné (umí číst a psát), pologramotné (umí jen číst) a ngramotné. Pro zlínský populační vývoj bylo po nástupu industrializace příznačné zvyšování podílu gramotných a naopak pokles proporce pologramotných a ngramotných osob starších 6 let (1880 = 89,7 % :

0,8 % : 9,4 %, 1921 = 97,4 % : 0,6 % : 2,0 %, 1930 = 99,1 % : 0,1 % : 0,7 %).²¹ Stejný trend je registrován i v analyzovaných skupinách zlínských imigrantů. Číst a psát původně umělo 97,4 % (1921), v roce 1930 se jejich počet zvýšil na 99,4 % z celkového počtu imigrantů starších šesti let. Pologramotných osob bylo mezi imigranty 0,8 % (1921), v roce 1930 se jejich zastoupení zredukovalo na 0,1 %. Podíl negramotných imigrantů se za stejné období snížil z 1,9 % na pouhých 0,5 %.

Tabulka 9. Imigranti ve Zlíně starší 6 let podle gramotnosti v roce 1921 a 1930

Stupeň gramotnosti	1921				1930			
	muži	ženy	celkem	v %	muži	ženy	celkem	v %
Gramotní	1007	1144	2151	97,4	2083	2065	4148	99,7
Pologramotní	4	13	17	0,8	5	1	6	0,1
Negramotní	17	24	41	1,9	13	7	20	0,5
Úhrnem	1028	1181	2209	100	2101	2073	4174	100

Pramen:

1921: sčítací operáty 1921.

1930: sčítací operáty 1930 (5169 = reprezentativní vzorek populace).

Sociální struktury imigrantů (ekonomická aktivita, příslušnost k odvětví, postavení v povolání)

V situaci expanzivního rozvoje zlínské ekonomiky bylo třeba uspokojovat rostoucí poptávku po pracovní síle silícími proudy pracovních migrací. Do města přicházeli pracovat především mladí, svobodní lidé v nejnižších kategoriích produktivního věku, pro které byla nejdůležitějším migračním impulsem vidina slušného výdělku, který zaručoval zejména nástup do zaměstnání u firmy Baťa. Specifické poměry na zdejším pracovním trhu výrazně ovlivňovaly i sociální charakteristiky stále početnější skupiny imigrantů.

Rapidní rozvoj tovární výroby vedl k situaci, kdy dynamicky stoupal podíl ekonomicky aktivních osob v městské populaci (1880 = 41,9 %, 1921 = 49,4 %, 1930 = 68,1 %).²² Určujícím faktorem prudce rostoucího podílu ekonomicky aktivních byly v první řadě strukturální změny uvnitř migračního proudu ve dvacátých letech, jež byly ovlivněny zaváděním rozsáhlých racionalizačních opatření v Baťových závodech. V intercensálním období 1921-1930 došlo především k výraznému nárůstu podílu ekonomicky aktivních osob ve skupině imigrantů (z 59,9 % v roce 1921 na 77,6 % v roce 1930) a naopak k podstatnému snížení podílu osob ekonomicky neaktivních. Zatímco v roce 1921 činila

²¹ Tamtéž, s. 70.

²² Tamtéž, s. 76.

proporce ekonomicky neaktivních 40,1 % (37,2 % závislí a 2,9 % nezávislí), do roku 1930 klesl jejich podíl jen na 22,4 % (21,3 % závislí a 1,1 % nezávislí). U osob produktivního věku bylo zastoupení ekonomicky aktivních osob v roce 1921 71,3 %, v roce 1930 85,6 %.

Tabulka 10. Imigranti ve Zlíně podle ekonomické aktivity a produktivního věku v roce 1921 a 1930

Věk	Ekonomicky aktivní		Ekonomicky neaktivní				Úhrn	
			závislí		nezávislí			
	a. p.	%	a. p.	%	a. p.	%	a. p.	%
1921								
0-14	5	1,8	270	98,2	-	-	275	100,0
15-59	1305	71,3	501	27,4	25	1,4	1831	100,0
60 a více	55	32,0	77	44,8	40	23,3	172	100,0
Celkem	1365	59,9	848	37,2	65	2,9	2278	100,0
1930								
0-14	50	12,0	365	88,0	-	-	415	100,0
15-59	3294	85,6	530	13,8	22	0,6	3846	100,0
60 a více	27	28,7	41	43,6	26	27,7	94	100,0
Celkem	3378	77,6	929	21,3	48	1,1	4355	100,0

Pramen:

1921: sčítací operáty 1921.

1930: sčítací operáty 1930 (5169 = reprezentativní vzorek populace).

Migrační atraktivnost města byla už roku 1921 silně vázána na rozvoj obuvnického průmyslu, případně na ostatní, s ním úzce spjaté průmyslové obory (kožařský průmysl, lehké strojírenství, dřevozpracující průmysl). V sektoru průmyslu a živností bylo v roce 1921 zaměstnáno 79,5 % imigrantů, z nichž většina pracovala právě v obuvnickém průmyslu (51,4 %). Mnohem méně byla mezi imigranty zastoupena zaměstnání v sektorech obchodu, peněžnictví a dopravy (8,7 %), zemědělství a lesnictví (6,3 %), veřejných služeb a svobodných povolání (3,0 %) a v oblasti domácích a osobních služeb (1,8 %).

V průběhu hospodářské konjunktury dvacátých let došlo k dalšímu nárůstu ekonomické závislosti skupiny imigrantů na průmyslovém sektoru (89,1 %). Svou bezprecedentní pozici si dále upevnil obuvnický průmysl, v němž bylo v roce 1930 zaměstnáno 67,9 % ekonomicky aktivních imigrantů. Z ostatních odvětví městské ekonomiky byl zaznamenán proporcionalní nárůst zaměstnanosti již jen ve stavebnictví (1921 = 3,4 % x 1930 3,9 %). Zastoupení imigrantů v ostatních sektorech městského hospodářství naopak znatelně pokleslo. Nejvyšší propad byl zaznamenán u zemědělství (z 6,3 % v roce 1921 na 1,1 % v roce 1930).

Tabulka 11. Ekonomicky aktivní imigranti do Zlína podle příslušnosti k odvětví v letech 1921 a 1930

Odvětví	1921		1930	
	a. p.	%	a. p.	%
I. Zemědělství, lesnictví	86	6,3	37	1,1
II. Průmysl a živnosti	1085	79,5	3010	89,1
Z toho:				
obuvnický	701	51,4	2294	67,9
kožařský	76	5,6	44	1,3
strojírenský	62	4,5	142	4,2
oděvní	50	3,7	57	1,7
stavební	46	3,4	132	3,9
dřevozpracující	42	3,1	74	2,2
potravinářský	36	2,6	47	1,4
III. Obchod, peněžnictví a doprava	119	8,7	213	6,3
IV. Veřejná služba, svobodná povolání	41	3	81	2,4
V. Domácí a osobní služby	24	1,8	17	0,5
VI. Jiná povolání a osoby bez údaje povolání	10	0,7	20	0,6
Celkem	1365	100,0	3378	100,0

Pramen:

1921: sčítací operáty 1921.

1930: sčítací operáty 1930 (5169 = reprezentativní vzorek populace).

Specifikem zlínského vývoje se stala silná vazba expanzivně rostoucí průmyslové výroby na podnikatelské aktivity Baťova koncernu, jenž patřil k dominantním zaměstnavatelům nejen v rámci obuvnického průmyslu, ale také v řadě dalších odvětví městské ekonomiky. Z celkového počtu 1 365 ekonomicky aktivních imigrantů přítomných ve městě v roce 1921 jich 692 (tj. 50,7 %) pracovalo pro Baťův koncern. V následujících letech se silná hospodářská závislost v rámci skupiny imigrantů na Baťově podniku ještě dále posílila. V roce 1930 tvořili mezi ekonomicky aktivními imigranty zaměstnanci firmy Baťa 85,7 %. Zcela fatální podmíněnost městské ekonomiky na rozvoji Baťova velkopodniku lze demonstrovat i proporcí zaměstnanců firmy v ekonomicky aktivní části městské populace města, jež činila v roce 1930 zhruba 84 %.

V roce 1921 bylo jednoznačně nejpočetnější sociální skupinou mezi imigranty dělnictvo (58,6 %), následováno – s velký odstupem – kategorií samostatných a nájemců (12,1 %), dále úřednictvem (10,7 %), zřizenci (10,4 %), učedníky (5,4 %) a nádeníky (2,8 %). Mezi výdělečně činnými muži byli dělníci zastoupeni jen 52,2 % a naopak podíl samostatných a nájemců (14,3 %), stejně jako zřizenců (13,7 %), učedníků (6,9 %) a nádeníků (3,0 %) byl znatelně vyšší. U ekonomicky aktivních žen byla – v souvislosti s existující specifickou poptáv-

kou po ženské pracovní síle – situace odlišná. V roce 1921 byly ženy zaměstnávány především na pozicích dělnic (70,2 %) a také úřednic (12,2 %).

Tabulka 12. Imigranti do Zlína podle postavení v povolání v letech 1921 a 1930

Postavení v povolání	Muži		Ženy		Celkem	
	a. p.	v %	a. p.	v %	a. p.	v %
1921						
Samostatní a nájemci	126	14,3	39	8,1	165	12,1
Úředníci	87	9,9	59	12,2	146	10,7
Zřizenci	121	13,7	21	4,3	142	10,4
Dělníci	460	52,2	340	70,2	800	58,6
Učedníci	61	6,9	13	2,7	74	5,4
Nádeníci	26	3	12	2,5	38	2,8
Celkem	881	100	484	100	1365	100,0
1930						
Samostatní a nájemci	117	8,6	25	1,8	142	10,4
Úředníci	215	15,8	76	5,6	291	21,3
Zřizenci	236	17,3	75	5,5	311	22,8
Dělníci	1117	81,8	1231	90,2	2348	172,0
Učedníci	257	18,8	20	1,5	277	20,3
Nádeníci	9	0,7	-	-	9	0,7
Celkem	1951	142,9	1427	104,5	3378	100,0

Pramen:

1921: sčítací operáty 1921.

1930: sčítací operáty 1930 (5169 = reprezentativní vzorek populace).

Na přelomu dvacátých a třicátých let se některé trendy patrné v sociální skladbě imigrantů již na počátku dvacátých let dále prohloubily. Zdaleka největší část imigrantů byla opětovně zastoupena v kategorii dělnictva (69,5 %). Ostatní sociální skupiny byly z hlediska početnosti seřazeny následovně: zřizenci (9,6 %), úředníci (8,6 %), učedníci (8,2 %), samostatní a nájemci (4,2 %). Zcela marginálně byli v řadách imigrantů zastoupeni nádeníci (0,3 %). Jednalo se především o muže pracující ve stavebnictví. U mužů byli podstatně méně zastoupeni dělníci (57,2 %). Proporcionálně významněji byli naopak zastoupeni učedníci (13,1 %), zřizenci (12,1 %), úředníci (11,0 %) a samostatní (6,0 %). Podíl dělnic mezi výdělečně činnými imigrantkami vzrostl do roku 1930 na 86,3 %, na čemž se podepsalo především zaměstnávání žen v obuvnické výrobě (šičky svršků apod.). Výskyt žen byl u ostatních sociálních skupin ve srovnání s muži velmi nízký.

Závěr

Hlavní část početného proudu imigrantů do zlínského průmyslového centra v meziválečných letech tvořili zaměstnanci Baťova koncernu (1921 = 50,7 %, 1930 = 85,7 %). Jednalo se většinou o mladé lidi přicházející často do Zlína již ve věku 14 let (po ukončení měšťanky). Jejich nábor byl součástí podnikové strategie výchovy vlastního průmyslového dorostu. Tito nejmladší pracovníci nastupovali do tzv. Baťovy školy práce (výchovně vzdělávací proces spočíval v práci v továrně, ve výuce v odborné škole a v povinném ubytování v internátu), jež byla pro muže zřízena v roce 1925, pro ženy v roce 1929. V meziválečných letech prošly specifickým systémem baťovské podnikové výchovy tisíce mladých pracovníků.²³

Pokud bychom se zaměřili na analýzu věkového složení zaměstnanců podniku, je evidentní, že hlavní část jeho osazenstva představovaly osoby mladší 30 let (např. 1934 = 73 %, 1935 = 70,0 %, 1936 = 70,1 %, 1937 = 73,7 %, 1938 = 68,6 %).²⁴ Do věkové skladby osazenstva závodu – a tím i do celkového populačního klimatu města – se výrazným způsobem promítala racionalizační opatření, jež indukovala především poptávku po pracovní síle v nejnižších věkových kategoriích produktivního věku. Na základě provedené analýzy censu z roku 1930 lze – mimo jiné – konstatovat, že 65,4 % imigrantů přišlo do města přímo z obce narození. I z tohoto ukazatele je tedy evidentní, že v továrně byli přednostně zaměstnáváni především mladí lidé, často bez předchozích pracovních zkušeností v průmyslu, kteří se dokázali nejlépe přizpůsobit jak systému podnikového managementu, tak specifickým podmínkám života a práce v „baťovském Zlíně“.

Mezi přistěhovalci přítomnými ve městě na přelomu dvacátých a třicátých let mírně převažovali muži. Relativně vysoká míra zastoupení žen v rámci migračního proudu (1921 = 53,4 %, 1930 = 49,1 %) byla dána zejména poměrně širokými možnostmi uplatnění ženské pracovní síly při fabrikaci obuvi. Populační vývoj Zlína se v důsledku tohoto nastavení městské ekonomiky vyhnul citelnější asymetrii mezi pohlavími, která se často stávala vážným demografickým i sociálním problémem rychle rostoucích průmyslových center, především těch založených na bázi těžkého průmyslu.

Ve Zlíně evidentně existovaly dosti výrazné difference v postavení a kariérní dráze zaměstnanců továrního průmyslu v závislosti na pohlaví. Migrační chování žen a mužů proto bylo značně rozdílné. Ženy měly – v souladu s poměry v Baťových závodech – převahu mezi obyvatelstvem ve věkové skupině 15-24 let a naopak jejich podíl ve vyšších kategoriích reprodukčního

²³ Baťova škola práce (= *Zpravodaje absolventů Baťovy školy* č. 23, příloha), Zlín 1995.

²⁴ Bohumil Lehár, *Dějiny Baťova koncernu (1894-1945)*, Praha 1960, s. 209.

věku velmi výrazně klesal. Ženy se v prostředí průmyslového města uplatňovaly především jako dočasná pracovní síla (tovární dělnice) v životní etapě před mateřstvím. Pokud se ve městě neprovdaly, odcházely obvykle – s našetřenými penězi – zpět do svého rodiště, kde zakládaly rodiny. U mužů, kteří přirozeně nacházeli v průmyslovém městě více možností k pracovnímu uplatnění, nebyla na počátku meziválečného období ekonomická závislost na zaměstnání v Baťových závodech tak silná jako u žen. Ve dvacátých letech však ekonomická vazba mužské populace na Baťovu továrnu rychle rostla. Ve srovnání s ženskou částí osazenstva podniku byla kariérní dráha mužů u firmy Baťa – a do jisté míry rovněž jejich pobyt ve městě – prokazatelně méně věkově podmíněna. Zkušenější pracovníci se zde mohli uplatnit např. na pozicích továrních mistrů, vedoucích výroby či jako zaměstnanci obchodních oddělení firmy apod.

V období mezi dvěma světovými válkami vznikl ve zlínském průmyslovém centru v přímé návaznosti na podnikatelské aktivity jednoho, absolutně dominantního, racionalizovaného, továrního velkopodniku, specifický migrační systém, jenž byl v podstatné míře ovlivněn jeho strategickými zájmy a jeho zvláštními požadavky na pracovní sílu (tovární zaměstnanci procházeli výběrovým řízením postaveným na vědecký základ – psychotechnika apod.). Jen malá část imigrantů se ve Zlíně po nástupu hospodářské konjunktury dvacátých let uplatňovala mimo baťovskou sféru (v roce 1930 pouze 14,3 % ekonomicky aktivních imigrantů). Tato situace, kdy se stalo přijetí do zaměstnání v Baťových závodech jedním z nejpodstatnějších selekčních faktorů pro příchod do města, přispívala k vytvoření v mnoha ohledech unikátního populačního i společenského klimatu zlínského průmyslového centra.

Summary

The Migration System in the Industrial Centre of Zlín in 1900–1938

This study focuses on clarifying some aspects of how the system of migration to the industrial centre of Zlín developed in 1900–1938. It maps the key stage in the genesis of this important Moravian centre of industry, during which it was transformed from the originally small rural town of Zlín into an important centre of industrial production. A specific feature of the urbanisation process that affected Zlín is the fact that it was, to a considerable degree, shaped by the business designs of the Baťa shoemaking enterprise, which in the years that followed the onset of industrialisation gradually came to dominate not only the town's economy but also its public life. In these circumstances Zlín became an industrial town that was largely built and administered by one private capitalist entity – the Baťa company. But what the Baťa enterprise, which can be regarded as a direct example of the rationalisation of large-scale production, was striving to achieve, inspired by the company's human relations policy, was the creation of a prestigious, model environment for the company employees, who during the economic boom of the 1920s came to form the main component of the town's population. From this perspective the interwar model of "Baťa's Zlín" can be described as a remarkable example of an attempt to build a town that, in a model fashion would reflect and embody the modern lifestyle and working conditions of the factory employees.

This analysis of the system of migration was based primarily on quantitative analyses of the censuses from 1921 and 1930. In these surveys the focus of interest is on immigrants, who are analysed firstly from the perspective of territorial mobility and then in terms of biological, cultural, and socio-economic features.

From the perspective of the town's population growth the constitutive element in the urbanisation of Zlín was the economically motivated migration to the town. The proportion of natural growth in the town's population – despite long-term positive figures in the interwar years – was negligible. The population climate in the town underwent a fundamental transformation over the course of the 1920s, when Zlín was hit with the biggest wave of migration in its history. The majority of people in the large stream of migrants to the industrial centre in the interwar years went to work for the Baťa company. Only a small portion of immigrants to Zlín in the period after the onset of economic prosperity in the 1920s worked outside Baťa sphere (in 1930 only 14,3% of all economically

active immigrants). The Zlín immigrants were mostly young, single people without prior work experience in industry, who were capable of better conforming to the company's system of management and the specific living and working conditions in "Baťa's Zlín." A typical feature of the Zlín system of migration was the relatively high proportion of women in the migration flows. This was particularly a result of the fact that the shoemaking industry offered a relatively broad scale of opportunities for the female labour force. As a result of the way the town's economy was set up, the population development in Zlín managed to avoid the emergence of any pronounced gender imbalance, which could become a serious demographic and social problem in rapidly growing industrial centres, especially those centred around hard industry.

In the period between the two world wars a specific migration system evolved in the Zlín industrial centre in direct connection with the activities of one, absolutely dominant, rationalised large-scale manufacturer, and it was influenced considerably by that business's strategic interests and the specific criteria it demanded from the labour force (among other things, employees were submitted to a scientifically based application procedure, using e.g. psycho-technology, etc.). These circumstances in which the fact of being hired to work for Baťa became one of the basic factors for migrating to the town, thus leading to the formation of, in many regards, a unique population and social climate in the industrial centre of Zlín.

Návrat české emigrace po roce 1989

Zdeněk R. Nešpor

Rozpad Východního bloku a politické, sociální a ekonomické změny, k nimž začalo docházet po roce 1989, vedly k tomu, že i Československo a později Česká republika začaly participovat na tzv. novém světě/věku migrací.¹ V širším kontextu dějin české populace nešlo o nic nového, míra participace českých zemí na mezinárodních migracích byla tradičně poměrně velká,² nicméně změnil se jednak širší evropský nebo i světový objem, charakter a kontext mezinárodních migrací. Ve druhé řadě k obnovení postavení českých zemí jako emigračního a především imigračního prostoru došlo po dlouhé pauze; od počátku 50. let se totiž česká společnost setkávala prakticky výlučně s emigracemi a jejich důsledky, zatímco příliv nových obyvatel byl zanedbatelný, zejména v případě trvalého usídlování.

Likvidace „železné opony“ vyvolala obavy značné části západních politiků i vědců z masivního nárůstu migrací z někdejších socialistických zemí, čímž došlo k další politizaci tohoto tématu.³ Zostření imigrační politiky zemí Evropské unie, ke kterému v 90. letech došlo a které šlo ruku v ruce s pokusy

¹ Stephen Castles – Mark J. Müller, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, New York – London 1998, s. 1-18; Virginie Guiraudon – Christian Joppke (edd.), *Controlling a New Migration World*, London – New York 2001, s. 2.

² Srov. Jiří Kořalka – Květa Kořalková, Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku dvacátých let 20. století, in: *Češi v cizině 7*, Praha 1993, s. 30-47; Zdeněk R. Nešpor, České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium, *Soudobé dějiny* 12, 2005, 2, s. 245-284.

³ Klaus J. Bade, *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2005, s. 365-366; S. Castles – M. J. Müller, *The Age of Migration*, s. 105.

o (částečný) přesun kontroly migrací na nestátní subjekty,⁴ se proto bytostně dotklo právě středo- a východoevropských zemí. Příkladem mohou být i dočasné restriktce pracovního trhu, uplatněné v souvislosti s rozšířením Evropské unie v roce 2004, přestože mají spíše deklarativní efekt směřující k uspokojení proti-imigračně naladěného veřejného mínění. V delším časovém horizontu lze předpokládat prosazení základních pilířů migrační politiky EU, spočívajících na jedné straně v rostoucí volnosti pohybu při zabezpečení sociálních jistot uvnitř společenství a na druhé straně v omezování imigrační svobody pro obyvatele třetích států. Volný pohyb osob, služeb, zboží a kapitálu v rámci Evropské unie, definitivně garantovaný Amsterodamskou smlouvou z roku 1999, zároveň výrazně zpřísnuje opatření vůči přistěhovalcům z nečlenských zemí. Tato situace je důsledkem zmiňované politizace migrační problematiky a tlaku veřejného mínění proti imigracím a multikulturalismu, zastupovaného i řadou extrémních politických stran, přičemž jedinou výjimkou jsou programy označované jako *brain drain*, v jejichž rámci jsou udělována pracovní víza především technicky vzdělané elitě, pokud domácí zdroje nestačí k pokrytí nabídky pracovního trhu.

Obavy z masové emigrace z východu Evropy na západ po roce 1989 se po několika letech ukázaly jako nereálné; tyto pohyby obyvatelstva nepředstavují ve srovnání s imigrací ze zemí Třetího světa výraznější problém, většinou jsou pouze dočasné a integrace imigrantů do hostitelských společností je nadto mnohem snazší. Protože současně začalo docházet k nárůstu migrací ze západoevropských zemí do střední a východní Evropy, s výjimkou několika „idealistických vln“ na počátku 90. let vyvolaných především ekonomickými a pracovními důvody, migrační bilance mezi západem a východem kontinentu není nijak výrazně posunuta v neprospěch prvního.⁵ V případě některých zemí, především České republiky a Slovinska dokonce imigrace ze západní Evropy v 90. letech převyšovala emigraci,⁶ což lze vysvětlit relativní ekonomickou přitažlivostí středoevropského prostoru, nízkou mírou místní flexibility i jazykových znalostí české populace a v neposlední řadě fenoménem reemigrací ze Západu, jemuž se budeme věnovat v tomto příspěvku.

⁴ V. Guiraudon – C. Joppke, *Controlling a New Migration World*, s. 31-64.

⁵ Elmar Hoenekopp, Central and East Europeans in the Member Countries of the European Union since 1990. Development and Structure of Migration, Population and Employment, *OECD Seminar on Recent Developments in Migration and the Labour Market in Central and Eastern Europe in the Context of the EU Enlargement, Bratislava 2. - 3. 5. 2000*, Bratislava 2000, s. 1-43.

⁶ Zdeněk R. Nešpor, *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*, Praha 2002, s. 57.

Důležitější než emigrace z českých zemí se po roce 1989 staly imigrace, které ze sociologického hlediska můžeme rozdělit do několika typů.⁷ Půjdeme-li „od západu na východ“, jednalo se o (1.) již zmiňované imigrace ze západní Evropy, Severní Ameriky a dalších zemí, z nichž lze vyčlenit (2.) fenomén reemigrací českých emigrantů z let 1948-1989 a jejich potomků. Dále šlo o (3.) migrace mezi Českou a Slovenskou republikou v souvislosti s rozdělením společného státu, (4.) reemigrace části tzv. volyňských Čechů z Ukrajiny a Běloruska, (5.) reemigrace dalších českých enkláv z bývalých socialistických zemí, především z Rumunska a konečně (6.) imigrace z Ruska a zemí Třetího světa, obvykle navazující na sociální vazby z období před rokem 1989. Bývalé socialistické země na východních hranicích Evropské unie, včetně České republiky, se dávno před vstupem do EU začaly stávat jakýmsi „nárazníkovým pásmem“ migrací z Třetího světa a tento trend bude pokračovat přinejmenším do rozšíření schengenského prostoru. O orientaci imigrantů „dále na Západ“, i když to nemusí znamenat jejich snahu opustit ČR, svědčí i jejich relativně vysoká koncentrace v příhraničních oblastech s Německem a Rakouskem (kromě velkých měst, především Prahy, která jsou tradičním preferenčním místem usídlování imigrantů).⁸ To se však týká pouze poslední uvedené skupiny, případně ještě části slovenských Romů, zatímco v ostatních případech máme co dělat se strukturálně odlišnými sociálními, ekonomickými i politickými fenomény.

Pouze jediný a zároveň nejmenší z uvedených migračních procesů, reemigrace z oblastí postižených černobylskou havárií, probíhal pod taktovkou státní správy a na základě mezinárodních dohod, jako tomu bylo v případě poválečných reemigrací. Jemu také dosud byla věnována největší badatelská pozornost, což svědčí o nepříliš dobré připravenosti našich sociálních věd.⁹ S výjimkou demografických výzkumů, jejichž výpovědní hodnota je omezená na základní charakteristiky mezinárodních pohybů obyvatelstva, bohužel platí, že jsme si příležitost hlubšího studia aktuálních a vysoce důležitých sociálních fenoménů nechali do značné míry uniknout, přičemž tento stav musí být reparován až zpětně, bude-li to vůbec možné. Na následujících stranách se přitom zaměřím na nepochybně nejvýraznější migrační pohyb 90. let 20. století, nepočítáme-li česko-slovenské populační vyrovnání, které v omezenější míře

⁷ Z. R. Nešpor, *České migrace*, s. 267-270, kde je alespoň výběrově uvedena i dosavadní literatura k jednotlivým migračním pohybům.

⁸ Zdeněk Uherek, Cizinecké komunity a městský prostor v České republice, *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39, 2003, č. 2, s. 193-216, zde s. 196-197.

⁹ Srov. Jiří Večerník, Výzkum společenské transformace a česká sociologie, *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 38, 2002, č. 1-2, s. 55-77. K systémovým a institucionálním důvodům tohoto stavu v případě migračních studií Z. R. Nešpor, *České migrace*, s. 271-280.

trvá i do současnosti. Jde o návrat českých emigrantů ze Západu, případně (v mnohem menší míře) jejich potomků, jež souhrnně označujeme jako reemigranty.

Možnosti studia českých západních reemigrací 90. let

Nevýhodou studia českých západních reemigrací 90. let je jejich relativně velký rozsah a zároveň zcela individuální průběh, stejně jako nemožnost přímé komparace s výzkumy vlastní emigrace těchto osob. Přestože totiž emigrace na Západ tvořila v období vlády komunistického režimu naprosto nejvýznamnější přeshraniční pohyb obyvatelstva, a pochopitelně měla i důležitou symbolickou hodnotu (v negativním i pozitivním smyslu), tehdejší výzkumy se jí z politických důvodů prakticky nedotkly, nebo nanejvýš v kontextu sporého studia českých krajanů v západních zemích. Přesné evidentně nejsou ani statistiky a běžná evidence orgánů státní správy; údaje ministerstva vnitra o ilegálních emigracích na Západ,¹⁰ registrující asi 180 000 případů, jsou prokazatelně podhodnocené,¹¹ zatímco pokus Libuše Paukertové o diferenční analýzu počtu emigrantů prostřednictvím srovnání údajů ze sčítání lidu zase přináší nesmyslně vysoká čísla, neodpovídající ani zahraniční evidenci obyvatelstva.¹² Kombinace různých odhadů a dílčích pramenných sond vede k přesvědčení, že celkový počet českých emigrantů na Západ v letech 1948-1989 převyšoval 260 000, přičemž k jejich emigraci došlo v několika ne zcela souvisejících vlnách.¹³

První masovější odchody za hranice začaly bezprostředně po únoru 1948 a trvaly do uzavření hranic na počátku 50. let, vzhledem k poválečné neochotě západoevropských zemí akceptovat emigranty vedly především do Spojených států a dalších zámořských zemí. Únoroví emigranti přitom obvykle předpokládali pouze temporální charakter svého opuštění Československa, jako tomu bylo za druhé světové války, dlouho se nesnažili o integraci do hostitelských zemí a vytvořili dokonce jakési alternativní exilové formy vládnutí, kulturního a společenského života, ačkoli jejich kontakty s dotehdejšími krajany byly spíše omezené. Teprve poznání (relativně) trvalého bipolárního rozdělení světa

¹⁰ Ilegální opuštění republiky se stalo trestným činem podle § 95 zákona č. 86/1950 Sb., což o dekádu později potvrdilo přijetí nového trestního zákoníku, tj. § 109 zákona č. 140/1961 Sb., který byl novelizován zákony č. 56/1965 Sb. a 45/1973 Sb.

¹¹ František Koudelka et al., *Soudní perzekuce politické povahy v Československu v letech 1948-1989. Statistické údaje*, Praha 1993.

¹² Libuše Paukertová, Několik základních údajů o odchodech z Československa 1948-1991, in: K. Hrubý – S. Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu*, Praha 2000, s. 25-31.

¹³ Z. R. Nešpor, *Reemigranti*, zejm. s. 41-54.

a zároveň významná disperze vedly většinu z nich k asimilaci, i když uvedené organizace zůstaly zachovány a pro většinu z nich působily především na folklorní bázi. Další vlnu emigrací, jejíž příslušníci s dřívějšími emigranty příliš nekomunikovali a *vice versa*, přinesla srpnová invaze pěti armád v roce 1968. Z Československa tehdy odcházeli jednak ti, kteří tak nestihli učinit v rámci únorové emigrační vlny, především ale lidé spojení s obrodným procesem a z různých důvodů se obávající důsledků jeho likvidace. Tato emigrace vrcholila na konci 60. let a na počátku následující dekády, přičemž směřovala hlavně do západní Evropy; v řadě případů došlo k jejímu propojení s krajanským sdružováním pocházejícím z předúnorového období, i když jen na folklorně-nacionální bázi, zatímco jinak se emigranti rychle integrovali do hostitelských společností. 70. léta přinesla relativní emigrační klid, rušený jen odchody (někdy nucenými) výjimečných individuí, především vědců a umělců, jejichž postavení bylo specifické nejen v rámci emigračních komunit a hostitelských zemí, ale již v české společnosti před jejich odchodem za hranice.¹⁴ K novému nárůstu emigrací na Západ, spojených hlavně s očekáváním rychlého ekonomického, profesního a sociálního růstu v prostředí svobodného světa, došlo v 80. letech 20. století. Ve své podstatě se zde jednalo o trvalý pohyb směřující hlavně do Spojených států, Kanady, Austrálie a dalších vyspělých mimoevropských zemí, přičemž snahou většiny emigrantů byla co nejrychlejší integrace do tamních společností při (téměř) nulovém zájmu o jejich dřívější souputníky. Tyto odchody za hranice skončily až listopadovým převratem roku 1989, který část jejich subjektů vedl (nikoli nutně okamžitě) k návratu do vlasti. Možnost reemigrace se samozřejmě stala reálnou i pro všechny dřívější emigranty, i když ji využila jen relativně malá část z nich.¹⁵

Nejsou-li zcela jasné osudy českých západních emigrantů, totéž lze říci i o jejich eventuálním návratu do České republiky, neboť dosavadní studium většinou vycházelo z autostylizace části emigrantů, přeceňující diferenciaci mezi tzv. exilem a emigrací. Vedlo tedy k upřednostňování zájmu o politické, případně i kulturní důvody a působení části emigrantů a přehlíželo jejich širší sociální rozpětí a kontext, a to i v případě (mediálně zajímavé) reemigrace případně jejího odmítnutí. Naopak demografické nebo sociologické studium západních

¹⁴ K této otázce podrobněji Zdeněk R. Nešpor, *Tschechische Exilwissenschaftler und –künstler als Remigranten in die Tschechische Republik nach 1989*, in: Antonín Kostlán – Alice Velková, *Wissenschaft im Exil. Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918-1989*, Prag 2004, s. 408-439.

¹⁵ Reemigrace byla za určitých podmínek možná již před rokem 1989, i když osudy takovýchto osob obvykle nebyly příliš šťastné (pravidlem bylo jejich ideologické využívání komunistickým režimem), ta nicméně hrála zanedbatelnou roli. Např. Jan Filípek, *Odlesky dějin československého exilu*, B. m. 1999, s. 81-83.

reemigrací, přestože se objevily pokusy tohoto typu, naráží na fundamentální nedostatky pramenné základny. Lze sice vycházet z evidence státní správy o mezinárodních pohybech obyvatelstva, jenže není jasné, kolik z *cca* 35 000 osob, které ze západních zemí do České republiky imigrovaly v letech 1989-2000, bylo reemigrantů a kolik cizinců. Počátkem 90. let sice byla zjišťována i jejich národnost, ale tak tomu již není, a navíc šlo o problematický údaj, zejména v případě reemigrantů druhé a dalších generací. Použitelné nejsou ani tehdejší údaje o tom, zda se do České republiky přistěhovaly celé (nukleární) rodiny, protože novější kvalitativní výzkumy ukazují, že důležitým reemigračním důvodem byla možnost vzniku nových partnerských vztahů, jen někdy vedoucích ke sňatku, po předchozím formálním nebo faktickém rozpadu rodiny v emigraci.¹⁶ Nadto ani tyto údaje již v současnosti nejsou dostupné, proto nezbyvá než na základě kvalifikovaných odhadů předpokládat, že podíl reemigrantů na imigracích do ČR ze západoevropských a severoamerických zemí a Austrálie tvořil v uvedeném časovém horizontu necelé tři čtvrtiny. Evidence přeshraničního mechanického pohybu obyvatelstva ovšem zároveň nepodchycuje všechny reemigranty; jejich část, především emigranti z období bezprostředně před listopadem 1989, totiž neztratila československé občanství a nemohla proto být do uvedených statistik zařazena, přičemž velikost této skupiny lze odhadovat na několik stovek osob. Důležitější je skutečnost, že řádově vyšší skupina reemigrantů, pravděpodobně několik tisíc osob, se sice do České republiky fakticky vrátila, nebo zde alespoň tráví většinu času, ale z různých důvodů (dosud) nepožádala o udělení českého občanství. Formálně tedy jde o cizince, většinou dokonce bez povolení k trvalému pobytu v České republice, i když ze sociologického hlediska jednoznačně spadají do skupiny reemigrantů a za určitých podmínek dokonce mohou vlastnit nemovitosti, podnikat a podobně. Celkový počet českých západních reemigrantů po roce 1989 tedy lze odhadovat na *cca* 30 000-40 000 osob, což by představovalo asi 10-15 % původních emigrantů.¹⁷

Možnosti sociologického výzkumu západních reemigrantů, respektive jejich reprezentativnost, komplikuje skutečnost, že neznáme jejich celkovou populaci. Evidence státní správy, jakkoli neúplná, není dostupná z důvodu ochrany osobních dat a reemigranti netvoří ani žádné významnější formální či

¹⁶ Zdeněk R. Nešpor, Sociální, pracovní a habitační aspekty reintegrace západních emigrantů do české společnosti, *Lidé města/Urban People* 1/2005-15, s. 1-32, zde s. 11-14.

¹⁷ Odhad je ovšem komplikován skutečností, že (malou) část reemigrantů tvoří potomci původních emigrantů a nikoli oni sami.

neformální organizace, které bylo možné oslovit.¹⁸ Jedinou možností konstrukce výzkumného vzorku proto zůstává kombinace účelového výběru, zaměřeného hlavně na pracovní (zahraniční/nadnárodní firmy, typicky především v první polovině 90. let) a sociokulturní možnosti západních reemigrantů (různé neformální organizace, ale kupříkladu i Rádio Svobodná Evropa/Svoboda, respektive Český rozhlas 6 apod.), a další výběr prostřednictvím sněhové koule. Mediálně zajímaví reemigranti, včetně několika politiků a především umělců, jejichž výzkumu se aktuálně věnuje Pavel Kosatík, případně ti, kteří vystoupili s vlastními vzpomínkami a podobně, totiž evidentně nepředstavují reprezentativní vzorek. Jejich výzkum je sice důležitý, stejně jako vlastní příspěvky k problematice re/emigrace a žeň memoárové literatury,¹⁹ avšak nelze zapomínat na skutečnost, že se v daném případě jednalo o výjimečná individua, jejichž zkušenosti a názory rozhodně neodpovídají situaci celku západních reemigrantů. Reprezentativitu vzorku získaného naznačenou kombinací účelového výběru a metody *snow-ball* sice zvyšuje heterogenita reemigrantské populace a jejich vzájemných vazeb, stejně jako neexistence rozsáhlejšího sdružování na této bázi,²⁰ rozhodně však za ni nelze „dát ruku do ohně“. Vzhledem k nemožnosti jiné konstrukce výzkumného vzorku nicméně zůstává jedinou výchozí metodou kvalitativních,

¹⁸ To je zásadní rozdíl oproti reemigrantům 90. let z Volyně nebo z Rumunska, jejichž naprostá většina je (přínejmenším formálními) členy reemigrantských organizací *Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel* a *Spolku Čechů z rumunských Karpat* a/nebo se sdružují na náboženské bázi (případ evangelických reemigrantů z Rumunska; k tomu Zdeněk R. Nešpor – Martina Hornořová – Marek Jakoubek, *Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část IV. Religiozita reemigrantů. Závěry*, in: *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 8, Praha 2002, s. 85-104; Milena Secká, *Migrace Čechů z Rumunska do České republiky (bývalé ČSFR) a vývojové aspekty jejich adaptačního procesu*, *Český lid* 80, 1993, 3, s. 177-184.

¹⁹ Např. Jan Beneš, *Moji výbušní zlotvoři*, Praha 2002; Bořivoj Čelovský, *Kdo navrátil se, neutíká*, Šenov u Ostravy 2003; Luděk Frýbort, *Češi očima exulanta aneb Osmaosmdesát pohledů zvenku*, Praha 2000; Jaroslav – Hutka – Miloš Čermák, *Pravděpodobné vzdálenosti. Rozhovor Miloše Čermáka s Jaroslavem Hutkou*, Praha 1994; Svatopluk Karásek, *Víno Tvé výborné. Rozhovory - Š. Hájek - M. Plzák*, Praha 2000; Karel Kryl, *Krylogie*, Praha 1994; Kryl Kryl – Miloš Čermák, *Půlkacíř. Rozhovor Miloše Čermáka s Karlem Krylem*, Praha 1993; Jiří Sláma, *Do exilu a z exilu domů. Publicistická žeň z let 1968-1993*, Brno 1998. Analytické shrnutí obdobného materiálu, vypracované z hlediska klinické a sociální psychologie, podal Jiří Diamant, *Psychologické problémy emigrace*, Olomouc 1995.

²⁰ Mezi osobami, s nimiž reemigranti jsou v sociálním kontaktu, je zpravidla jen nemnoho dalších reemigrantů, avšak zato získaných na základě velmi odlišných hledisek (např. spolužáci z různých typů škol, přátelé a spolupracovníci z doby před emigrací, z emigrace nebo i z reemigračního období, osoby sdílející podobné kulturní a společenské zájmy, pracovní zařazení aj.). Jen výjimečně přitom platí, že se větší množství těchto osob vzájemně zná a stýká. K této otázce Z. R. Nešpor, *Reemigranti*, s. 65-66.

případně i kvantitativních sociologických výzkumů. Jako taková byla použita i v autorově poměrně rozsáhlém kvalitativním šetření, prováděném v letech 2002-2004 (zejména) formou 130 nestandardizovaných biografických interview a doplňujícího sociálně-antropologického pozorování.²¹

Možnosti výzkumu formou interview a pozorování, na které je v některých případech vzhledem k věku reemigrantů doslova nejvyšší čas, lze dále rozšířit prostřednictvím analýzy egodokumentů a dalších písemných či materiálních pramenů. Jedná se například o korespondenci a písemné prameny institucionální povahy, ale především o rukopisné záznamy memoárové povahy, jichž čeští západní re/emigranti vytvořili nezvykle velké množství, snad jako jistou kompenzaci za oslabené sociální a symbolické kontakty. Konečně může jít i o výsledky pokusů některých re/emigrantů o (semi-)vědecké studium vlastních osudů a re/emigrační problematiky jako celku, představované například nedokončenou kartotékou osobních informací o únorových emigrantech vytvořenou Borisem Čelovským, sociologickými výzkumy Oty Ulče²² nebo psychologickými výzkumy již zmiňovaného Jiřího Diamanta a Miroslava Kabely.²³ Některé uvedené prameny sice byly publikovány v zahraničí, například prostřednictvím exilových časopisů, nebo po roce 1989 i v Československu/České republice, ale jde o zcela zanedbatelnou část a to i v případě materiálů (semi-)vědeckého charakteru. Jejich naprostá většina naopak zůstává v soukromém držení a nelze předpokládat zásadnější změnu tohoto stavu,²⁴ proto je třeba využít všech stávajících možností přístupu k těmto pramenům. Novější reorientace zahraničních výzkumů migrací totiž ukazují svrchovanou

²¹ Výzkum, o který se opírá i tento příspěvek, původně probíhal v rámci interního grantu AV ČR č. Z7028912-I002, později byl přesunut a dopracován v rámci grantu GA ČR č. 403/03/0339; jeho závěrečným výstupem byla studie Zdeněk R. Nešpor, Reemigrace českých západních emigrantů v 90. letech 20. století z hlediska ekonomické sociologie, *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 41, 2005, 1, s. 31-55, kde čtenář nalezne i další odkazy.

²² Ota Ulč, Profil a motivy uprchlíků poslední komunistické vlny, in: K. Hrubý – S. Brouček (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu*, Praha 2000, s. 32-35.

²³ Miroslav Kabely, Vliv emigrace na psychické problémy a choroby českých emigrantů v Nizozemí, in: S. Brouček - K. Hrubý - A. Měšťan (edd.), *Emigrace a exil jako způsob života. II. Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu*, Praha 2001, s. 32-50.

²⁴ Výjimku tvoří kupříkladu nedávné předání části archivu historika a dlouholetého čelného zaměstnance kanadských institucí sociální politiky B. Čelovského Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR; podobně je tomu v případě pozůstalostí některých politicky či kulturně významných re/emigrantů, avšak zde je třeba znovu připomenout nízkou míru sociální reprezentativnosti těchto materiálů.

důležitost jejich studia právě prostřednictvím analýzy egodokumentů, včetně svébytné metodologie, poskytujících vedle kvalitativních sociologických a sociálně antropologických šetření prakticky výlučnou možnost hlubšího poznání dané problematiky.²⁵

Studium českých reemigrací po roce 1989, prováděné jednak v kontextu výzkumu emigrační problematiky a zároveň v komparaci s jinými migračními procesy 90. let, přitom přináší řadu důležitých poznatků. Samo o sobě je významné vzhledem k rozsahu a sociálnímu vlivu fenoménu západních reemigrací, jež se podle dosud provedených výzkumů uplatnily v ekonomické a pracovní sféře, v obousměrném vztahu ke společnosti, různým typům sociálních a symbolických vazeb, struktur a institucí, v náboženské oblasti i jinde. Analyticky zpracované zkušenosti reemigrantů, osob, které reemigraci odmítly a naopak jejich sociálních okolí mohou také výrazně přispívat, stejně jako obdobné výzkumy dalších imigrantů,²⁶ k pochopení stavu transformace české společnosti jako celku a jejích často skrytých sociálních institucí ve smyslu Schützovy fenomenologické metody.²⁷ Typickým příkladem, jehož relevanci prokázaly autorovy dosavadní výzkumy, je sféra ekonomického a pracovního zařazení reemigrantů a jejich následné interakce s českým i zahraničním podnikatelským prostředím,²⁸ i když podobné fenomény hodnotového, symbolického a sociokulturního založení institucí, behaviorálních praktik a kognitivních modů by patrně bylo možné sledovat i v řadě dalších oblastí.

²⁵ Virginia Yans-McLaughlin (ed.), *Immigration Reconsidered. History, Sociology and Politics*, New York – Oxford 1990, s. 14, 254-290; k metodickým otázkám užívání orálních pramenů a ego-dokumentů *tamtéž*, s. 273-282.

²⁶ Z nemnoha existujících výzkumů lze upozornit především na Stanislav Brouček, Integrační tendence vietnamského etnika v českém lokálním prostředí, *Český lid, Etnologický časopis* 92, 2005, č. 2, s. 129-154. Srov. také Tomáš Hirt – Marek Jakoubek (edd.), *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Antropologická perspektiva*, Plzeň 2005.

²⁷ Alfred Schütz, The Stranger. An Essay in Social Psychology, *American Journal of Sociology* 49, 1944, s. 499-507. Srov. též, *Collected Papers II*, The Hague 1964. O významu migračních studií pro současnou sociální antropologii bylo pojednáno v příspěvku Zdeněk R. Nešpor, Antropologie a migrační studia z perspektivy výzkumu hodnot, in: Ivo T. Budil – Zoja Horáková (edd.), *III. Antropologické symposium*, Plzeň 2004, s. 191-206.

²⁸ Z. R. Nešpor, *Reemigrace*, s. 43-53. Hlubkové srovnávací *case-studies* reemigrantů, zahraničních a domácích podnikatelů v sektoru zemědělství dále přinese monografie *Sociokulturní kapitál a socioekonomické instituce v zemědělství*, Praha 2005 (v tisku), vypracovaná na základě stipendia Národohospodářského ústavu J. Hlávky.

Habitační a sociálně akceptační problematika reemigrace

Vzhledem k tématickému a metodickému směřování tohoto sborníku se dále zaměřím na prezentaci některých výsledků uvedeného kvalitativního výzkumu mezi českými re/emigranty, které se týkají jejich sociální akceptace českou společností, postupné integrace do „domácího“ prostředí a důležité otázky jejich habitačního zázemí.²⁹ Právě zde se totiž ukázaly negativní postoje české společnosti vůči reemigrantům, postupně mizející až kolem přelomu století, stejně jako fundamentální návaznost sociálních institucí formální i neformální povahy na situaci před rokem 1989. Například dosud trvající státní regulace bytového trhu totiž jednoznačně favorizuje nájemce z tohoto období v ne-prospěch mladých rodin a imigrantů (včetně reemigrantů a migrantů uvnitř ČR), stejně jako výrazně podvazuje místní mobilitu a některé typy pracovní flexibility české populace. Podobné tendence byly demonstrovány i výraznou problematizací možnosti re/emigrantských restitucí majetku, který jim (nebo jejich zůstavitelům) byl zabaven v souvislosti s opuštěním Československa, případně dříve.³⁰

Postoj české majority k reemigrantům ze Západu je přinejmenším ambivalentní, navrátilici byli dlouho považováni za ty, kteří se nedokázali zapojit do fungování vyspělých společností, a/nebo jejichž cílem bylo využít české transformace pouze ve svém vlastním zájmu.³¹ Názory tohoto typu přitom jsou stále poměrně časté a nadto českými re/emigranty silně reflektované,³² což inhibuje další reemigrace ze Západu. V opačném případě, přestože k tomuto ojediněle došlo, provedený výzkum ukázal, že se jedná o sociologicky nevýznamné excesy, které jen výjimečně mají širší ekonomický či sociální dopad. V naprosté většině případů české západní emigranty k reemigraci vedly jiné než hospodářské a mocenské důvody, a pokud se uplatnily i ty, tedy odlišným a spíše celospolečensky prospěšným způsobem. Výzkum však především prokázal naprosto stěžejní vliv sociálních a symbolických vazeb na (re)emigrační chování, což si s časovým odstupem začíná uvědomovat i stále více příslušníků majority.

Vliv silných sociálních vazeb přitom je dvojího druhu. Skutečnost, že čeští emigranti v západních zemích obvykle prožili značnou, někdy i převažující část

²⁹ Tato problematika byla souhrnně pojednána ve studii Zdeněk R. Nešpor, *Sociální, pracovní a habitační aspekty*, s. 15-29.

³⁰ Např. lhůta pro podání nároků na restituci zemědělské půdy a dalšího majetku skončila 31. 8. 1993, přičemž nárok mohly uplatnit pouze osoby s trvalým bydlištěm na území ČSFR; srov. Ian Jeffries, *Eastern Europe at the Turn of the Twenty-first Century. A Guide to the Economies in Transition*, London – New York 2002, s. 200.

³¹ Srov. Ladislav Holý, *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*, Praha 2001, s. 65-68.

³² L. Frýbort, *Češi očima exulanta, passim*.

života, samozřejmě vede k jejich tamnímu zakotvení prostřednictvím sňatků a/nebo (častěji) úplné integrace potomků do hostitelských společností. Jinak řečeno, existující silné sociální vazby demotivují emigranty od případného návratu do České republiky, který naopak může nastat v okamžiku jejich rozpadu.³³ I pokud k reemigraci došlo z jiných důvodů, transnacionální vazby obvykle ovlivnily její směr, respektive usídlení reemigrantů v České republice tak, aby umožňovalo snadné kontakty s cizinou. Reemigranti se usidlovali především v Praze a ve středních Čechách, nezávisle na oblasti, ze které pocházeli, mimo jiné díky „strategické blízkosti“ ruzyňského letiště. Výjimkou z tohoto pravidla byla pouze společná reemigrace celých (nukleárních) rodin nebo reemigrace v situaci rozpadu silných sociálních vazeb v zahraničí, kdy se alespoň v některých případech mohly uplatnit podobné vazby v českých zemích (např. ve vztahu k rodičům, pokud ještě žili, nebo naopak možnost vytvoření nových vazeb na partnerské bázi). Za těchto podmínek mohly silné sociální vazby naopak působit proreemigračně.

Nižší a spíše podpůrný byl vliv slabých sociálních vazeb na rozhodnutí reemigrovat, v přímém protikladu k jejich významu v rámci emigračního rozhodování, a na integraci do českého prostředí. Jen necelá čtvrtina respondentů (22 %) byla po svém návratu s to alespoň částečně obnovit někdejší sociální kontakty, avšak i v těchto případech jde o subjekty, kteří se většinou stýkají s „novými lidmi“. Slabé sociální vazby jen ve výjimečných případech přetrvaly období emigrace (jež mohlo trvat od čtyř do více než padesáti let), naopak někteří reemigranti se setkali s pokryteckým personálním zájmem ze strany té části jejich někdejších přátel, která aktivně participovala na policejních a kontrolních funkcích komunistického režimu. Tito lidé využili počáteční neznalosti reemigrantů a pokusili se o spojení s nimi, neboť nikdo jiný o ně nestál, nijak však nepřekvapuje, že takové svazky obvykle neměly dlouhého trvání. O malém významu slabých sociálních vazeb v průběhu reemigrace a reintegrace bývalých emigrantů do české společnosti svědčí i skutečnost, že jen v pěti případech (5 %) se respondentům z této strany dostalo nějaké podstatnější pomoci, ať již v podobě sociálních kontaktů, pracovních příležitostí apod. Stará přátelství a staré známosti tedy nefungovaly, nové bylo třeba teprve vytvořit.

Vzhledem k dlouhodobému nezájmu české majority o západní reemigranty a až odporu vůči nim však tato nová přátelství vznikají poměrně obtížně. Většina respondentů prvních několik let po své reemigraci žila dosti osaměle,

³³ Podrobněji Zdeněk R. Nešpor, Dynamika silných sociálních vazeb na příkladu českých reemigrantů ze Západu v 90. letech 20. století, in: Jana Macháčová – Olga Šrajzerová (edd.), *Sociálně a národnostně smíšená rodina v českých zemích a ve střední Evropě od druhé poloviny 19. století do současnosti*, Opava – Praha 2003, s. 351-358.

stýkala se především (nikoli ovšem vždy v dobrém³⁴) se sousedy, spoluzaměstnanci a státními úředníky. Pro více než třetinu (39 %) proto byly významné vztahy s několika málo dalšími reemigranty, ať již přenesené přímo ze zahraničí, nebo (častěji) vytvořené v České republice na základě společné emigrační a reemigrační zkušenosti. Právě tyto známosti a přátelství podstatné části reemigrantů usnadnily formálně-institucionální i ryze praktický vstup do českého prostředí a někdy jim i otevřely cestu k české společnosti, nebo ji naopak suplovaly. V Praze, kde je naprosto největší koncentrace reemigrantů, existuje několik neformálních a velmi málo institucionalizovaných skupin západních reemigrantů, scházejících se příležitostně ve vybraných restauracích.³⁵ Z delší perspektivy se nicméně jeví jako důležitější organizace na pracovní, případně sociokulturní bázi, do kterých reemigranti vstupovali individuálně a v nichž byla jejich emigrační zkušenost spíše „maskována“ než stavěna na odiv. Kromě pracovní a ekonomické sféry, kde je situace poněkud složitější, se jedná především o sociální skupiny hájící partikulární zájmy, s nimiž se ztotožňují a (spolu)vytvářejí tak zárodky občanských aktivit. Vedle ekologických a některých lokálních hnutí mezi tyto skupiny patří také některá církevní společenství či (neformální) zájmové organizace, například nudisté.³⁶

Vzhledem k významu a povaze obou typů sociálních vazeb českých západních reemigrantů v 90. letech a na přelomu století platí, že nejdůležitější obecný problém reemigrace, habitační otázku, téměř ve všech případech řešili individuálně nebo v okruhu nukleární rodiny. Bezprostředně po listopadovém převratu se totiž sice uplatnila snaha české vlády poskytnout byty některým prominentním reemigrantům, především politikům Pražského jara a umělcům evropského formátu, avšak tento záměr – prováděný většinou prostřednictvím přímé vládní intervence – jednak často nebyl doveden do konce a navíc se dotkl jen velmi malého počtu reemigrantů. Jen o něco více z nich získalo bydliště na základě trvání svého českého občanství od jednotlivých obecních/městských úřadů a stejně mizivý byl vliv majetkových restitucí. Nejčastějšími typy „zabydlení“ reemigrantů v České republice se proto stala koupě nemovitosti, případně přistěhování k partnerovi, přičemž naprostá většina dávala z hodno-

³⁴ Extrémním příkladem kompenzace tohoto stavu je existence několika „emigrantských domů“ v Praze, činžovních domů z více než 3/4 obydlých západními reemigranty.

³⁵ V průběhu výzkumu byla zjištěna existence tří takových skupin; dvě z nich se neformálně scházejí jednou týdně, ve třetím případě jde o skupinu chodící každý večer do téže restaurace.

³⁶ Reemigrantka vyššího středního věku z Kanady přitom o nudistech dokonce prohlásila, že je to „jediná svobodná občanská komunita v týhle republice [=ČR]“; její názor nebyl mezi respondenty výzkumu ojedinělý, i když podobné hodnocení se mohlo týkat také dalších marginálních zájmových skupin, např. na hudebně-sociální bázi.

tových a symbolických důvodů přednost domu/bytu v osobním vlastnictví. Různé typy nabytí faktického bydliště reemigranty ukazuje tabulka 1.

Tabulka 1. Způsob nabytí faktického bydliště západními reemigranty

Typ vlastnictví	Způsob nabytí	Četnost	Valid. v %
osobní vlastnictví	koupě	38	51
	restituce	5	7
	dědictví	5	7
	přistěhování k		
mimo osobní vlastnictví	partnerovi	8	11
	pronájem	8	11
	nájem zprostředkovaný obec. úřadem/vládou		
	ČR	6	8
nezjištěno	nájem zprostředkovaný zaměstnavatelem	5	7
	-	25	-
celkem	-	100	100

Jen asi třetina reemigrantů byla při svém návratu v habitační otázce „omezena“ nabytím konkrétní nemovitosti (18 případů; 24 %), což se týkalo především domů/bytů získaných v restitucích či dědictví, případně lokalitou v případě přidělení bytu obecním úřadem na základě někdejšího trvalého bydliště nebo zprostředkování bydliště zaměstnavatelem (11 případů; 15 %). Před ostatními naopak stála možnost volby, závislá ovšem v řadě případů na jejich pracovních, sociálních či ekonomických možnostech a prioritách. Přesto lze v této otázce vysledovat silné společné rysy všech reemigrantů, nezávislé dokonce na zmiňovaných omezeních, neboť subjekty se samozřejmě mohly v případě nelibosti přestěhovat, což také část z nich udělala. Jak již bylo zmíněno, téměř tři čtvrtiny reemigrantů směřovaly do Prahy nebo její aglomerace (72 %), přičemž „rodilých Pražáků“ mezi nimi bylo jen 72 % (mezi reemigranty do Prahy, kteří v Praze před svou emigrací nebydleli, převažovali lidé ze vzdálenějších oblastí Čech a především z Moravy a ze Slezska), zatímco jinde v Čechách našlo místo bydlení 24 % respondentů, na Moravě a ve Slezsku jen 4 %. K uvedené asymetrii došlo hned z několika důvodů. Předně podstatná část reemigrantů původně pocházela z Prahy, která jako jediné velkoměsto na území České republiky současně lákala svými kulturními a sociálními možnostmi, včetně anonymity (pochopitelné vzhledem k dlouhotrvajícímu negativnímu vztahu české majority k reemigrantům), stejně jako možnostmi dopravními (mezinárodní letiště). Snad ještě důležitější však byly důvody pracovní a ekonomické, především vysoká koncentrace zahraničních firem (ať již jako zaměstnavatelů, nebo obchodních partnerů), vysoká poptávka po zaměstnancích se zahra-

ničními zkušenostmi a s dokonalou znalostí cizích jazyků, vyšší příjmová hladina a v neposlední řadě absence či alespoň výrazné snížení přetrvávání „komunistické mentality“, k němuž podle naprosté většiny reemigrantů dochází především na venkově.³⁷

Tabulka 2. Typ bydliště západních reemigrantů

Typ		Četnost	Valid. %
cihlový byt	stará zástavba	22	39
	novostavba	4	7
panelový byt		5	8
rodinný dům	stará zástavba	23	40
	novostavba	3	5
nezjištěno		43	-
celkem		100	100

Praha a další města nad 100 000 obyvatel dokonce tvořila více než tři čtvrtiny reemigračních míst (78 %), zatímco asi jedna pětina respondentů se v České republice nastěhovala do městeček a obcí pod 5 000 obyvatel (19 %). Nejmenší zájem byl o středně velká města, do nichž reemigrovala 3 % vzorku, ve všech případech přitom šlo o jejich rodiště či před-emigrační bydliště. Poměrně malý nárůst nových obyvatel velkých měst přitom lze vysvětlit buď opět nostalgií, buď pracovními možnostmi, nebo konečně stejnými důvody, jaké byly uvedeny v případě hlavního města. Navíc, vzhledem k Praze, jde skutečně o nevelký počet osob. Zajímavější je zájem části reemigrantů o bydlení na venkově, zejména proto, že až na výjimky nešlo o reemigrace do dřívějšího bydliště. Tento zájem byl většinou motivován klidnějším a ekologičtějším prostředím, někdy také větší sociální soudržností a lepšími sociálními vztahy uvnitř lokální komunity.³⁸ Reemigrantům naopak nevadilo dojíždění do práce nebo složitější zařizování běžných životních potřeb. Jejich „útek z měst“ ovšem vždy byl náležitě promyšlen a pečlivě zvážen, mimo jiné i pro širokou publicitu s ním spojených problémů v západních médiích, takže byl ve všech případech zpětně hodnocen kladně. Naopak ti, kdo se rozhodli žít ve velkoměstě a především v Praze, odmítali o jakémkoli jiném místě bydliště za stávajících podmínek uvažovat, v naprosté většině pak ani neholdovali stále ještě obvyklé víkendové rekreaci ve (vlastních) chatách a chalupách. Podobně jednoznačné trendy jako

³⁷ Srov. sociálně antropologické výzkumy Haldis Haukanes, *Velká dramata – obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova*, Praha 2004.

³⁸ Asi třetina respondentů bydlící na venkově ovšem měla opačný názor, zejména vzhledem k již zmiňované negativní recepci reemigrantů.

v případě výběru habitační lokality se projevily i při volbě konkrétního bytu/domu a jeho dalších úpravách, naznačených tabulkou 2.

Výběr konkrétního bydliště v případě západních reemigrantů do České republiky úzce souvisel s jejich vztahem k majetku, odpovídajícím weberovskému typu „povolání“.³⁹ Rozhodně se přitom nejednalo o přímou demonstrační spotřebu⁴⁰ komplementární k trvalému majoritnímu egalitářství, jako je tomu u části české populace, naopak šlo o dlouhodobé využití investovaných prostředků. Bydlení ve staré zástavbě, které volily téměř čtyři pětiny (79 %) reemigrantů, znamenalo především „sázku na jistotu“, na kvalitu a estetickou uměřenost prověřenou řadou let trvání; v případě reemigrantů ze Spojených států a z dalších typických imigračních zemí se snad uplatňovala i jistá nostalgická touha po osobním zakoušení dlouho neužívaného typu historických artefaktů. Bydlení ve staré zástavbě ovšem pro reemigranty neznamenovalo snížení habitačního standardu, v naprosté většině případů je totiž získání takovéto nemovitosti podnítilo k její nákladné a vkusné rekonstrukci. Podobně ti reemigranti, kteří dávali přednost novostavbám, kladli velký důraz na jejich začlenění do okolního prostředí a na subjektivní návrh vnitřní dispozice,⁴¹ rozhodně pohrdali například panelovými domy či typizovanými příměstskými domky. Výjimkou nebylo ani to, že jim projektovou dokumentaci zpracovával zahraniční architekt, nebo architekt z řad reemigrantů znalý moderní architektonické a urbanistické sociologie. Jak to lapidárně vyjádřil jeden z respondentů, „českému architektovi [stále] připadá nejdůležitější ten jeho vlastní čin ... [ale] to, že se rozbila úplně napadrt' společnost lidí, ta community, to člověk může klást otázku, jestli to bylo omylem, nebo jestli to byl záměr“. K bydlení v zástavbě z období komunistického režimu, nevyhovující dnes ani funkčně, ani esteticky, tak zůstali „odsouzeni“ pouze ti reemigranti, kteří dané nemovitosti získali, aniž byla v jejich (hlavně finančních) možnostech jejich směna za jiné. Bylo-li to možné, takovou směnu samozřejmě co nejrychleji provedli.

Volba habitačního typu západních reemigrantů vycházela ze sociokulturních hodnot, jimž se naučili v průběhu socializace do západních společností, na prvním místě z jejich liberálního fundamentálního individualismu, a tyto hodnoty se projevily také v jejich vztahu k okolnímu prostředí. Reemigranti často

³⁹ Z. R. Nešpor, *Reemigranti*, s. 76; srov. Max Weber, *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*, Berkeley 1978, s. 140-144.

⁴⁰ Thorstein Veblen, *Teorie zahálčivé třídy*, Praha 1999.

⁴¹ Prostorové začlenění velké většiny staré zástavby bylo již v okamžiku jejího vybudování kvalitní a esteticky sladěné, zatímco eventuelní zájem na změně vnitřní dispozice (vyvolaný již výraznou proměnou způsobu bydlení v posledním půlstoletí) byl řešen prostřednictvím rekonstrukcí. O habitačním „historismu“ reemigrantů svědčí skutečnost, že cena většiny rekonstrukčních prací přesáhla cenu adekvátní novostavby.

kritizují stále ještě nedostatečný ekologický přístup majoritní populace, přičemž jejich zájem o environmentální problémy je dán nikoli jen vztahem k „přírodě“, ale recepcí vzájemné provázanosti všech prvků biotického celku.⁴² Péče o životní prostředí, stejně jako o vlastní i cizí majetek a citlivý přístup k estetickým a kulturním hodnotám spolu totiž na axiální a symbolické rovině souvisí. Tyto charakteristiky západních reemigrantů přitom vycházejí ze stejného pramene jako jejich aktivní participace na rodících se strukturách občanské společnosti, na standardizaci dosud „divokého“ českého transformačního kapitalismu a podobně. Právě v tom lze shledávat největší přínos těchto kulturních prostředníků, přínos, který snad v budoucnu přispěje k re-integraci české společnosti do okcidentálního civilizačního okruhu. Nutno ovšem kriticky poznamenat, jak ukázal tento i další výzkumy, že zájem o reálné kulturní hodnoty vyspělých západních společností, nikoli o jejich rétorickou a mnohdy zcela zkratkovitou podobu, prezentovanou některými publicisty i politiky,⁴³ je v České republice stále ještě velmi nedostatečný.

Závěr

Reemigrace českých západních emigrantů z let 1948-1989 do České republiky po roce 1989 patří mezi nejdůležitější současné migrační pohyby, ačkoli jí dosud nebyla věnována adekvátní badatelská pozornost. Nehledě k obtížím spojeným s výzkumem této problematiky je svědectvím závislosti sociálních věd na zažitých interpretačních schématech a „objednávce“ ze strany vládnoucích struktur nebo nověji veřejného mínění, které reemigrantům (především ze Západu) dlouho nebylo příznivě nakloněno, i když je stále zřejmější, že tuto situaci je třeba změnit. Kromě autora tohoto příspěvku česká západní reemigrace v posledních letech naštěstí zaujala i další antropology, sociology a historiky, včetně zahraničních, takže dosavadní absence výzkumu této důležité oblasti snad bude postupně reparována; vedle značného časového omezení, daného věkem případných respondentů a nevratnými změnami sociokulturního prostředí, je přitom ovšem třeba upozornit především na důležitost výzkumu ego-dokumentů a specifickou metodickou orientaci, již to vyžaduje. Jednotlivé migrační pohyby nadto nelze studovat odděleně, protože docházelo a dochází k jejich vzájemnému ovlivňování, stejně jako je tomu v případě jejich vnějšího ohraničení ze strany státu a dalších institucí a v neposlední řadě formou postojů sociální majority.

⁴² L. Holý, *Malý český člověk*, s. 150.

⁴³ Srov. Mitchell A. Orenstein, *Out of the Red. Building Capitalism and Democracy in the Postcommunist Europe*, Ann Arbor 2001, s. 62; Jiří Večerník, *Výzkum společenské transformace*, s. 60-65.

Vlastní výzkum českých západních reemigrací v 90. letech vedl ke zpochybnění některých zažitých interpretačních stereotypů, z nichž část pronikla i do odborné literatury⁴⁴ a které se nadto netýkají jen vlastní reemigrační problematiky. Stejně jako v případě dalších migračních pohybů totiž dochází k hodnotovému ovlivňování nebo i střetům mezi imigranty a sociální majoritou, jež na jednu stranu negativně ovlivňují procesy jejich adaptace a sociální integrace, ale zároveň mají významnou výpovědní hodnotu o společnosti jako celku, respektive jejích (namnoze implicitních) hodnotách, institucích a praktikách sociálního jednání, včetně mocenských a regulativních forem. Znamená to, že výzkum mezinárodních migrací se nesmí omezovat pouze na demografickou, případně právní rovinu, jakkoli jsou samy o sobě důležité, nýbrž musí zahrnovat i hlubší sociologické, sociálně antropologické, případně i psychologické a další dimenze. V tomto příspěvku mohly být naznačeny jen některé z nich, i ty však prokázaly širší hodnotové, symbolické a sociální souvislosti re/emigračních voleb a dalšího sociálního jednání subjektů.

V případě reemigrací ze Západu se výrazně, byť nikoli jednosměrně, uplatnilo fungování silných sociálních vazeb, naopak slabé vazby byly emigrací prakticky ve všech případech rozrušeny a musely být vytvořeny znovu. Neznamenalo to však převahu individuálních racionálních volných rozhodnutí, kterou předpokládaly starší migrační teorie, protože se dále projevil vazby symbolické a sociokulturní, například v podobě participace na transnacionálních sociálních prostorech, v rámci fungování ekonomických a občanských struktur a podobně. I když nemohly být v tomto příspěvku podrobněji explikovány, jejich odrazem se stalo například „zabydlování“ reemigrantů v českém prostředí, jednak v podobě jejich participace na zdánlivě okrajových formách socializace a především v původním habitačním významu. Pokud jim to konkrétní situace umožnila, reemigranti dávali přednost získání bytů a domů v osobním vlastnictví, nejčastěji ve starší zástavbě začleněné do okolního prostředí, vyhýbali se formám socialistické, ale i transformační urbanizace. Bydlení pro ně nepředstavovalo statusově demonstrační praktiku, přestože za ně byli ochotni (a zároveň schopni) vydat mnohem větší prostředky než většina české populace, ale především otázku subjektivně zakoušeného pohodlí, včetně začlenění do lokálních a environmentálních struktur.

⁴⁴ Z. R. Nešpor, *Reemigrace*, s. 51-53.

Summary

The Return of the Czech Emigration after 1989

The re-emigration of Czechs who had emigrated to the West during the period of 1948-1989, which took place after the “Velvet revolution” in 1989, constitutes one of the most important contemporary Czech migration processes. Unfortunately, the scientific attention which has been paid to the process seemed to be insufficient. The author and other researchers of the topic thus emphasise its importance, as well as the possibility of understanding (mostly hidden) the majority’s social values, institutions and practices through such a study. Czech western re-emigration must be studied in the context of other contemporary migrations and their socio-cultural backgrounds and implications, not least the civic, political, control and power mechanisms in the society.

After a brief description of the former developments and research problems, the paper is concerned with the detailed analysis of aspects of the emigrants’ return, on the basis of the author’s qualitative biographical research made in 2002-2004. The author attempts to explain the reasons for the emigrants’ return and the importance of strong and weak social ties in the process, and also the symbolic and sociocultural aspects involved in their decision making. The main conclusion is that kinship played a double-sided role in the process of re-emigration, strengthened it in some cases (especially as a possibility of establishing new partnerships) and inhibited it in others (when the strong social ties in the host countries had been more important), while social nets and other weaker ties were of much less importance. In most cases these ties had been newly established after re-emigration, usually on a professional, interest or local basis. Low social acceptance of the re-emigrants contrasted sharply with their prosperity and socio-symbolical interests, partly due to the envy of other people, and partly as a result of significant differences between individual-collective relations amongst the returnees on the one hand and the Czech majority on the other. Nevertheless, the situation has changed recently.

Another issue discussed in the paper is the dwelling situation of the re-emigrants, which also reflects their values and symbolic attitudes. Most of them have returned to Prague and its neighbourhood or to the small villages which provides them with social, economic, transport and other facilities in the former, or easier entering to the social and environmental structures in the latter. In both cases however, they have given preference to older houses/apartments which had been well-established in the urbanistic layout, as well as to private ownership, allowing them a vocational relation to the property. Such attitudes are still in sharp contrast with those of the Czech majority, constituted either by the legacy of egalitarian “economy of shortage,” or by the conspicuous consumption.

„Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?“ Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*

Jaroslav Dibelka

Problematika migrací venkovského obyvatelstva na území Čech v raném novověku je stále jedním z témat, která stojí stranou zájmu české historiografie.¹ Podobná situace přitom panuje i v cizině, kde je pozornost věnována především výzkumu migrací 19. a 20. století.² Mimo okruh pozornosti zůstali i lidé, kteří se pohybovali na samém okraji raně novověké společnosti. Jejich mobilita přitom většinou byla vynucena existenčními důvody a její výzkum může přispět nejen k poznání různých strategií jejich jednání směřujících k zachování existence, ale může zároveň odhalit i sociální vazby těchto lidí na „normální“ usedlou společnost. Se zkoumáním migrací neusedlých skupin obyvatelstva úzce souvisí i otázky týkající se každodenního života těchto lidí a jejich reflexe v očích okolí. Pro studium migrací byly doposud využívány především matriky, poddanské seznamy či jednorázové soupisy, které evidovaly buď veškerou populaci přítomnou na určitém místě v době konskripce (Soupis poddaných podle víry z roku

* Tato studie vznikla v rámci řešení výzkumného záměru MŠMT č. MSM 6007665807 „Společnost českých zemí v raném novověku – struktury, individua, vztahy, instituce moci“.

¹ Blíže v posledních letech Josef Grulich – Hermann Zeitlhofer, Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení, *HD* 22, 1998, s. 79-105; Pavla Horská, Vztah sociální a geografické mobility v dějinách obyvatelstva českých zemí, *HD* 12, 1987, s. 403-423; Markéta Seligová, Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v 1. polovině 18. století ve světle poddanských seznamů, *HD* 28, 2004, s. 55-109.

² Obsáhlou bibliografii literatury věnované migracím přinesl Klaus J. Bade, *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2005.

1651), anebo osoby poddansky příslušející do dané lokality.³ Pro výzkum migrací okrajových skupin obyvatelstva jsou však tyto prameny jen stěží využitelné, protože existenci těchto lidí často ani nepostihly. Výjimečně cenným pramenem se stávají především písemnosti trestněprávní provenience, jejichž prostřednictvím se lidé, kteří stanuli před raně novověkými soudy, vynořují z anonymity dějin. Z výslechových protokolů pak vysvítá, že právě geografická mobilita byla v mnoha případech neodmyslitelnou součástí jejich každodenního života.

Takovou skupinu lidí představovali v raném novověku Cikáni, kteří se jako bezdomovci většinou už rodili. Každý je mohl beztrestně zabít, měl jimi opovrhovat a byl přímo povinen je pronásledovat.⁴ Na počátku 15. století přitom byli Cikáni přijímáni ve střední a západní Evropě vcelku příznivě. Bylo to zejména proto, že se o nich rozšířila pověst, že jsou křesťanskými poutníky vyhnanými z Egypta, nebo že jejich putování je pokáním za to, že neposkytli pomoc svatému Josefovi a Panně Marii při jejich útěku.⁵ Postupně se však situace Cikánů zhoršovala, přičemž závažnou roli tu hrál kromě náboženské vlašnosti vůči křesťanství i jejich potulný život. Tento způsob života vnímalo totiž tehdejší usedlé obyvatelstvo stále více jako něco nemravného.⁶ Po požáru Starého a Nového Města pražského roku 1689 byli Cikáni označeni patentem Leopolda I. za psance.⁷ Do tří dnů po jeho vyhlášení měli opustit zemi pod

³ V tomto ohledu je pro historické demografy výjimečná především jihočeská oblast. Nejstarší seznamy místní populace byly sestaveny pro vimperské panství v roce 1577, město Prachatice roku 1585 a pro část třeboňského panství roku 1586. V roce 1607 byl na rožmberském majetku sestaven ještě čtvrtý soupis obyvatelstva, a to na libějovickém panství. Blíže J. Grulich – H. Zeithofer, *Migrace*, s. 79-82. Srov. Eliška Čáňová, *Prameny k vývoji migrací v Čechách (17. a 18. století)*, *HD* 10, 1986, s. 145-160.

⁴ Obsáhlou bibliografii literatury k dějinám Romů přinesl Angus Fraser, *The Gypsies*, Oxford-Cambridge (Mass.) 1995, v českém překladu též, *Cikáni*, Praha 1998.

⁵ Eva Procházková, *Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. století (Na základě rozboru ortelních manuálů pražského apelačního soudu)*, *Sborník archivních prací* 42, 1992, s. 311-313.

⁶ Jaroslav Pánek, *Pronásledování romských (cikánských) kočovníků v první čtvrtině 18. století ve světle divišovské smolné knihy (Příspěvek k dějinám Romů v českých zemích)*, *Zpravodaj středočeské vlastivědy a kronikářství* 6, 1974, s. 19.

⁷ Ze založení požáru byli obviňováni také Francouzi, kteří měli organizovat skupiny žhářů ze zajatců získaných v průběhu falcké války. Jistý Vavřinec Procházka z Volduch na Rokycansku, jenž prý původně sloužil v pěším pluku svobodného pána z Kaisersteinu, se tak dušoval, že do Čech prý tímto způsobem přišlo na 150 žhářů. Tito muži chodí „...jako žebráci v šatech žebráckých a jsou mladí lidé, z ostatních někteří chodějí v ženských šatech, někteří v černé kaputě jako kněží a jiní na rozličný způsoby jsou šaceni“. Blíže Jindřich Francek, *Dějiny loupežnictva*, Praha 2002, s. 322-325; Jana Kopečková, „Francouzský“

hrozbou trestu smrti oběšením.⁸ Na hranicích země na cestách vedoucích k významným městům byly navíc vztyčeny tabule s malovaným vyobrazením trestů hrozících Cikánům, na kterých byl vyobrazen muž oběšený na šibenici, ženy a chlapi při mrskání metlami nebo uřezávání uší spolu s českými a německými nápisy: „Toto jest pokuta sem do Čech se vluzujících Cikánův“.⁹ Další zostření poměrů pak přinesl mandát císaře Karla VI. z 20. června 1721, podle kterého měly být vedle mužů věšeny i ženy; přistižené děti měly být odevzdány ke „křesťanské“ výchově do špitálů.¹⁰

Německý historik Joachim S. Hohmann došel na základě výzkumu proticikánských ediktů pro území Římsko-německé říše v 18. století k závěru, že v tomto období docházelo k hromadnému vyvražďování Cikánů, které přežili jen ti, již utekli do ciziny, případně se skrývali na nepřístupných místech.¹¹ K poněkud zkresleným výsledkům dospěla v tomto ohledu ve své jinak velmi podnětné studii založené na výzkumu ortelních manuálů Apelačního soudu pro české prostředí i Eva Procházková.¹² Normu totiž v daném období nelze v žádném případě ztotožňovat s praxí, a to platí i pro výzkum perzekuce Cikánů. Právě výše uvedené ortelní manuály jsou pro to dostatečným důkazem.¹³ Raně moderní novověké státy byly typické mimo jiné i tím, že sice vydávaly mnoho zákonů a nařízení, v praxi je však uplatňovaly jen částečně. Příčinou přitom nebyl jen nedostatečně výkonný aparát, nýbrž podle Jürgena Schlumbohma i skutečnost, že demonstrativní vyhlášení těchto norem bylo stejně důležité, ne-li

požár Prahy v roce 1689 a jeho pozadí, in: Josef Hrdlička – Pavel Král (edd.), *Celostátní studentská vědecká konference Historie 2000. České Budějovice 5. – 6. prosince 2000*, České Budějovice 2001, s. 97-123.

⁸ Srov. E. Procházková, *Perzekuce*, s. 311-313.

⁹ Blíže Jiří Hanzal, K otázce nejstaršího vyobrazení Romů v českých zemích. Rytina Václava z Olomouce „Cikánská rodina“ a tzv. „cikánská varovná tabule“ z roku 1708 ze Slezska (s přehledem dějin Romů ve Slezsku do pruského záboru), *Český lid* 89, 2002, s. 321-342.

¹⁰ J. Pánek, *Pronásledování*, s. 21.

¹¹ Joachim S. Hohmann, *Geschichte der Zigeunerverfolgung in Deutschland*, Frankfurt am Main – New York 1981, s. 27.

¹² Srov. E. Procházková, *Perzekuce*, s. 316, 331.

¹³ Pavel Himl bezpečně prokázal na případech Cikánů Jana Picky, Barbory Papary, Magdaleny Uhlíkové a dalších Cikánů, že rozsudek uvedený v ortelním manuálu ještě zdaleka neznamená, že byl skutečně vykonán. Srov. P. Himl, Milost místo smrti (v procesech s Cikány v Čechách první poloviny 18. století) aneb jak nepočítat s historií, *Dějiny – teorie – kultura* 2, č. 1, 2005, s. 7-43. Dále i případ zlodějské skupiny kolem Ludvíka Zelenky a Jana Leignera, Jaroslav Dibelka, Anatomie cikánského případu. Jižní Čechy 1729-1730, in: Jiří Kubeš (ed.), *Historie 2003. Celostátní studentská vědecká konference*, Pardubice 2004, s. 149-172.

důležitější než jejich uskutečnění.¹⁴ Zejména různá malá teritoria v rámci Římsko-německé říše vykonávala perzekuci Cikánů jen velmi liknavě a leckdy jim dokonce povolovala usazování na svém území. Zvláštní roli měla i církevně svrchovaná území a kláštery, jejichž jednání bylo velmi silně ovlivňováno náboženskými motivy. Uvádí se, že v kláštrech jako Salmansweiler, Weingarten nebo Zweifalten, bylo v 18. století denně nakrmeno i více jak 100 žebráků, Cikány nevyjímaje.¹⁵ Shovívavější přístup světských vrchností a městských magistrátů pak byl motivován zřejmě především peněžními důvody. Procesy s Cikány totiž představovaly pro místa, v nichž se odehrávaly, velkou finanční zátěž. Purkmistr a konšelé města Mirovice se proto v říjnu roku 1729 mohutně bránili tomu, aby byli mladí Cikáni, kteří se zlodějské činnosti dopouštěli podle jejich názoru především na jiném panství, uvrženi k nim do šatlavy: „My jsme ale tak nešťastní, protože již od mnoha let jednoho čtvrt léta bez delinkventů [!] prázdné šatlavy nemáme a obzvláště skrze tu cikánskou rotu po pětkrát k nenabyté škodě a outratě naše chudobná obec přišla...“.¹⁶ Cikáni navíc podle některých názorů patřili především na malých panstvích neodmyslitelně k tradičnímu venkovskému životu. Především spodina vesnického obyvatelstva, která byla sama neustále ohrožena, že může v budoucnu poklesnout vlivem nějaké události až na úroveň potulného žebráka, pocítovala k Cikánům určitou kolektivní solidaritu.¹⁷ Jak ale vypadaly konkrétní strategie, které měly za cíl zachovat Cikány při životě a jakou úlohu v nich měla právě jejich mobilita?

Cikánské skupiny se vyznačovaly pevnou vnitřní strukturou, která byla velmi důležitá pro jejich přežití. Přesto však byly dosti nestabilní v počtu svých členů. Tato nestálost byla zapříčiněna především zásahy ze strany státu, které často způsobily rozpad skupiny. Ti, kteří přežili, poté často vstupovali do kontaktu s jinou skupinou a postupem času do ní byli integrováni. Proces integrace však musel v zájmu bezpečnosti skupiny proběhnout v co nejrychlejší době a jedinec se musel ztotožnit se zájmy nové skupiny. Právě potlačení individua v zájmu zachování celku spojuje Cikány s jinými lidmi z okraje raně novověké společnosti – s rybníkáři. Ti si dokonce neváhali respektování skupinových zájmů vynucovat prostřednictvím zastrasování a hrubého násilí.¹⁸ Přesto byla

¹⁴ Jürgen Schlumbohm, Gesetze, die nicht durchgesetzt werden – ein Strukturmerkmal des frühneuzeitlichen Staates, *Geschichte und Gesellschaft* 23, 1997, s. 647-663.

¹⁵ Thomas Fricke, *Zigeuner im Zeitalter des Absolutismus. Bilanz einer einseitigen Überlieferung, Pfaffenweiler* 1996, s. 174 -189.

¹⁶ SOA Třeboň, *Vs Orlik*, sign. IV C alfa 2/3, kart. 244.

¹⁷ T. Fricke, *Zigeuner*, s. 389.

¹⁸ Srov. vyznání jednoho z rybníkářů z června 1570: „Když sem nechtěl jíti..., udeřil ke mně sekerou, a mně bylo hrozno, až na mně vlasy stály.“ Blíže Jaroslav Pánek, Spiknutí rybní-

zřejmě vnitřní struktura různých loupežných band poněkud volnější než u Cikánů, což je snad i jeden z důvodů, proč je možné se setkat s Cikánem jako členem podobného uskupení jen velmi výjimečně. Cikáni se sice s takovými bandami občas spojovali, jejich kontakty s nimi však nikdy netrvaly dlouho a po dosažení určitého cíle se zase jejich cesty obvykle rozešly.¹⁹

Vyslýchající se však mnohdy více zajímali o vzájemné vztahy uvnitř samotných skupin, a to zvláště mezi muži a ženami. Nepoměr mezi počtem mužů a žen ve skupinách totiž vzbuzoval u vyslýchajících podezření z promiskuity. Výpovědi některých, především mladých Cikánů, pak tyto jejich představy někdy jen podporovaly. Christian Rosenberg zadržený na území Šlesvicka-Holštýnska k tomuto tématu prohlásil, že ženy byly „unter ihnen gemein. Wer Lust dazu hätte, der ginge damit durch. Ein jeder hätte wohl 2, 3 bis 4 Frauens, die herümbgingen und suchten der Männer Unterhalt“.²⁰ Podobně připouštěli volnější sexuální život v rámci skupiny i Cikáni zadržení na přelomu let 1729-1730 na území jižních Čech. Nebyli se totiž schopni dohodnout, kdo je otcem malého dítěte Cikánky Francky.²¹ Zajímavé je, že otce nebyla schopná určit ani samotná Francka. Ta jen přiznávala pohlavní styk jak s vůdcem skupiny Ludvíkem Zelenkou, tak i jeho bratrem Janem: „Já nevím, zdaliž je jeho aneb jeho bratra, neb jsem s nima obouma zle činila.“²² Svět Cikánů se tak v tomto bodě dostával do konfliktu se světem norem usedlých obyvatel. Ti byli sice tajemným životem Cikánů pobuřováni, avšak zároveň je přitahoval. Otázkou proto zůstává, do jaké míry se v takových výpovědích zrcadlí skutečný svět raně novověkého Cikána, nebo zda se tu naopak projevují potlačované sexuální touhy a předsudky vyslýchajících. Cikáni totiž mohli své výpovědi uzpůsobovat představám vyslýchajících ve snaze vyhovět jim a dosáhnout zmírnění případného trestu.²³

kářů proti Petru Vokovi z Rožmberka v roce 1569, in: Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek (edd.), *Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, Praha 1991, s. 258.

¹⁹ Blíže Andreas Blauert, *Sackgreifer und Beutelschneider. Die Diebesbande der Alten Lisel, ihre Streifzüge um den Bodensee und ihr Prozess 1732*, Konstanz 1993; T. Fricke, *Zigeuner*, s. 390; Ernst Schubert, *Arme Leute, Bettler und Gauner im Franken des 18. Jahrhunderts*, Neustadt a. d. Aisch 1983.

²⁰ Martin Rheinheimer, „In die Erde könnten sie nicht kriechen“. Zigeunerverfolgung im frühneuzeitlichen Schleswig – Holstein, *Historische Anthropologie* 4, 1996, s. 352.

²¹ Martin Zelenka, který se významně podílel svojí zrádnou výpovědí na usvědčení svých druhů, uvedl: „To já nevím, je-li Ludvíka neb toho, co u Kouřimě oběšený jest, ona asi rok od Ludvíka odešla,...“. SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC14.

²² Tamtéž.

²³ Srov. M. Rheinheimer, „In die Erde“, s. 352.

Silným citovým poutem však byli Cikáni vázáni především ke svým dětem. Výše zmíněný Ludvík Zelenka trval na tom, že je otcem Francčina dítěte, malého chlapce „Šimka“, ačkoli mu jeho přiznání nemohlo přinést žádné výhody: „I taky s ní mám jedno dítě, jenže s ní nejsem oddanej.“²⁴ Zajímavý případ se pak odehrál v letech 1723 a 1724 na panství Třeboň. Na konci roku 1723 byla poprvé zadržena cikánská skupina, jejímž členům bylo pro usnadnění možné budoucí identifikace uříznuto levé, případně pravé ucho. Po trojím vymrskání okolo šibenice a sepsání hrdelního reversu byli vypovězeni z dědičných zemí. Jejich malé děti jim však byly odebrány a dány na převýchovu do domácností usedlých poddaných.²⁵ Již na konci dubna 1724 ale byla tato skupina zadržena znovu a byly v ní dokonce i děti, které byly předtím poslány na převýchovu. Cikánům se podařilo za pomoci úplatků a výhružek získat své děti od venkovanů zpátky!²⁶ Na otázku vyslychajících, proč neodešli ze země, když odpřísáhli hrdelní revers, kterým byli navždy vypovězeni ze všech císařských a královských dědičných zemí, měla především dvacetiletá Cikánka vystupující pod jménem Kateřina jasnou odpověď: „Skrze ty děti, že ste nám jich dáti nechtěli, sme neodešli, jak sme vám to prve dosti říkali, že radši hrdlo dáme, než kdy děti opustíme. Cožby sme my vám tady naši vlastní krev nechávali.“²⁷ Právě existence v rámci uzavřené skupiny, která byla neustále ohrožena možností zásahu zvenčí, posilovala kolektivní solidaritu mezi jejími jednotlivými členy. Cikáni byli ochotni starat se i o výchovu dětí svých příbuzných či známých, kteří uvízli v síti perzekuce.²⁸ Podobně byly i starší děti

²⁴ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC14.

²⁵ O tom, že třeboňští poddaní sami o svěření malých Cikánů do svých rodin zřejmě moc nestáli, svědčí to, že se k sobě zřejmě uvolili přijmout tyto děti až poté, když se Adam František ze Schwarzenbergu rozhodl přispět na jejich výchovu „z milosrdenství“ deseti zlatými ročně; srov. P. Himl, *Milost místo smrti*, s. 34.

²⁶ Cikánce Kateřině Madleně tak vrátili její děti – sklenář ze Slavěnic za jednu kopy patnáct krejcarů a čtyři lokte plátna, sedlák z Neplachova za jednu kopy třicet krejcarů a kus bílého plátna. Cikán Karel pak tvrdil: „Já jsem v Pelejovicích o mého Matějčička prosil a on mi jej sedlák vydal.“ Jejich výpovědi potvrdila i přibližně dvacetiletá Kateřina: „Matějčička Karel v Pelejovicích darem dostal. Madlena ale pravila, že ji vysvobození jejích dvou dětí na pět kop koštuje, za které něco peněz a něco plátna dáti musela.“ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC1.

²⁷ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC1. Ještě ostřeji se vyznala dvacetiletá Magdalena: „Já vám pravila, že bez dětí pryč nepůjdeme, abyste nám radši hrdlo vzali nežli děti a že nadarmo přísahat budeme. Ještě jednou pravím, že radši hrdlo ztratím, nežli odtud bez dětí pryč půjdu.“ Tamtéž, (1724).

²⁸ Srov. Tomáš Laštovka (1729): „Živil jsem se s babou jakožto malej chlapec okolo Bechyně...“ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC14.

někdy okolnostmi přinuceny postarat se o své mladší sourozence.²⁹ Jejich převýchova a integrace do majoritní usedlé společnosti byla však velmi ztížena tím, že jednou z podmínek pro její případný úspěch bylo právě zpretrhání těchto sociálních vazeb. Často proto utíkaly z jim obstarané služby již při prvním kontaktu se svými známými.³⁰ Dokonce ještě po letech volili někteří usazení jedinci kočovný život a návrat mezi Cikány.³¹ O úspěšně proběhlých procesech integrace dětí Cikánů do nitra majoritní společnosti nejsou zatím pro české prostředí doklady zřejmě i z toho důvodu, že pokud k začlenění jedince skutečně došlo, neporušoval již svým chováním normy usedlé společnosti a jeho další život nebyl postižen, přinejmenším v trestněprávních pramenech. Možnost úspěchu takových snah směrem na západ od hranic Českého království potom dokazuje matriční zápis z Lauenburgu pro rok 1766, který zmiňuje jistou Marii Dorotheu Elisabethu Habeda, jež si brala za muže Christiana Benkelberga. Žena byla „in der Kindheit den Zigeunern abgenommen. Der Vater ist zu Braunschweig am Galgen gestorben.“³²

Vzhledem k jejich způsobu života však bylo pro kočovné Cikány nezbytností i navázání kontaktů s usedlými lidmi, u nichž mohli v průběhu roku dočasně přebývat nebo se k nim směli uchýlit v případě nebezpečí. Je přitom velmi pravděpodobné, že se mezi nimi nacházeli často především různí mlynáři a pohodní. Tito lidé měli svá sídla mimo vesnici a nebyla u nich tedy možná tak důsledná vzájemná kontrola jako mezi ostatními usedlými. Zatímco pohodní patřili na samý okraj raně novověké společnosti a tomu odpovídala i kvalita

²⁹ Martin Zelenka hrdě vyznal: „Matka mně umřela při tom dítěti, co v Soběslavi chodí do školy, já je vychoval hned od prsu. Jmenuje se Honzíček.“ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC14.

³⁰ Ludvíka Zelenku ze služby u Jana Josefa z Újezda na Březnici, kde sloužil jako posel, údajně odvedla matka, když ho nejdříve opila kořalkou. Podobně vylákala i jeho bratra Jana, který sloužil u faráře v Bubovicích. Srov. J. Dibelka, *Anatomie*, s. 156, P. Himl, *Milost místo smrti*, s. 35. Martina Zelenku pak ze služby v Soběslavi vylákal právě zmiňovaný Jan Zelenka: „Byl tam po arestu dvě neděle a nechtěl odtud jít, až mě vylouvil. Chodil za mnou na pastvu a vždycky na mně loudil, až mě vyloudil.“ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC14.

³¹ E. Procházková uvádí příklad cikánského čeledína z Velké Bíteše, který si vzal za ženu Cikánku, dále i případ ženy vychované v Rovensku, která se později toulala se svým osmiletým synkem. Blíže E. Procházková, *Perzekuce*, s. 326. Srov. i vyznání Cikánky Apoleny v Kostelci nad Černými lesy (1748): „V Kralovicích ve špitále jsem vychována byla. Vyvedla mě tam odcud Cikánka, dělala tam na obecním díle. Sama utekla a vzala mě s sebou, pravila, že je sestra mého nebožtíka otce.“ Jiří Málek, *Ke vztahům českého a cikánského etnika v I. polovině 18. století*, *Český lid* 68, 1981, s. 15.

³² M. Rheinheimer, „*In die Erde*“, s. 347.

jejich sociálního statusu, mlynáři se ocitali na okraji především z hlediska geografického položení jejich mlýnů. Pohodní, přestože vykonávali činnosti pro společnost nepostradatelné, stáli dokonce nejnižší mezi nepočestnými lidmi. Tvořili v rámci infamních osob jedinou sociální skupinu, která prakticky neměla šanci být přijata k řemeslu. Z toho důvodu bylo pravděpodobně i mnoho potomků pohodných členy loupežnických band 18. století. Sociální izolace, která se nevztahovala pouze na osobu pohodného, ale také na celou jeho rodinu, vedla totiž k uzavření rodin, v nichž pak pohodnictví přecházelo z otce na syna po mnoho generací. Ostatní potomci museli hledat obživu jen za cenu překračování tehdejších norem.³³ Pohodné tak mohla k pomoci Cikánům motivovat nejen solidarita, ale snad i určitý pocit nadřazenosti, který jinak vůči ostatním členům usedlé společnosti neměli možnost zažít. Podpora Cikánů ale jinak byla jen málokdy vedena nezištností, soucitem a kolektivní solidaritou, ale naopak spíše nadějí na snadný zisk v souvislosti s překupnictvím různých věcí, které Cikáni ukořistili při různých drobných krádežích. Samotní Cikáni přitom u výslechů leckdy neopomněli dodat, že je ke krádežím ponoukali právě lidé, u kterých se skrývali.³⁴ Majorita byla tedy ochotná tolerovat minoritu, ovšem v případě, že jí z toho plynula naděje na nějaký hmotný prospěch. Do určité míry byli Cikáni nuceni přijmout krádež jako součást své strategie zachování existence i vlivem tlaku majoritní společnosti, která je svým postojem k takovému způsobu jednání motivovala. Cikáni se stávali nevědomky i prostředníky kulturního transferu a umožňovali zároveň některým lidem pořídit si za přijatelnou cenu věci, které by pro ně jinak byli jen stěží dostupné. Martin Zelenka tvrdil u výslechu: „Kabát sem nějakému rybářovi prodal za čtyři groše a nebyl bych ho ještě prodal, ale on mě prosil, že nemá kabátu.“³⁵ O tom, že jejich služeb využívali členové všech vrstev venkovské společnosti, ostatně svědčí nejlépe jejich vlastní výpovědi.³⁶

³³ Richard van Dülmen, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, Praha 2003, s. 51-55.

³⁴ Jan Leigner vyznal roku 1729: „... pohodnej nám povídal, že kdybychme za 20 neb 30 [zlatých] přinesli, že by on to od nás koupil.“ Jeho výpověď potvrdil i Martin Zelenka (1729): „Pohodnej milivskej nás pobídl, pravil, abychom šli, kam chtěli, a přinesli, co chtěli, třeba za třicet zlatejch, že na nás nepoví.“ Srov. J. Dibelka, *Anatomie*, s. 164-168.

³⁵ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC14, (1730).

³⁶ Cikánská skupina zadržaná na přelomu let 1729/1730 mezi svými „zákazníky“ kromě zmíněného rybáře uváděla i různé sedláky, krejčí, mlynáře, kloboučnice, děvečky, Židy, pohodné, ale dokonce i rychtáře a šafářku; srov. J. Dibelka, *Anatomie*, s. 163. Podobně Martin Charvát na otázku vyslychajících v Kostelci nad Černými lesy, kam se poděly dvě kradené sukně a šněrovačka, odpověděl (1710): „Prodali sme to v Žernovce Kopeckýmu. Chleba nám dal a něco k jídlu.“ blíže J. Málek, *Ke vztahům*, s. 14.

Cikáni si na daném území utvářeli důležité vazby na usedlou společnost, které se snad dědily i z generace na generaci. Pokud to bylo možné, pohybovali se zřejmě stále v oblastech pro ně dobře známých.³⁷ Právě zde měli smluvená místa, kde se sejdou v případě, že by se museli náhle rozprchnout. Území, která neznali, navštěvovali pravděpodobně jen velice neradi a až v případech, kdy jim hrozilo nějaké velké nebezpečí. Ocitali se tu v cizím, pro ně ještě mnohem nebezpečnějším světě, protože zde postrádali i své skromné vazby na usedlou společnost. O jejich existenci ostatně svědčí i stále dokola opakovaná nařízení vrchností o zákazu přechovávání Cikánů. Kromě drobných krádeží patřila ke každodennímu životu Cikánů i žebrota. Ta byla také ovšem spjata s nutností pohybovat se mezi usedlými lidmi a prosit o křesťanské milosrdenství. Jak jasně vyznala roku 1723 Cikánka Anna: „Kam se máme podíti, mezi horami a lesy se žítí nemůžeme. Musíme mezi lidi jít a kde jsme zrodili, tam také ten kus chleba dobýváti.“³⁸ Výpověď potvrdila i další členka skupiny Kateřina: „Mezi dobrými lidmi se živíme, když nám nějaký hrách, len, mouku aneb cokoli darují. To prodáme a tý kus plachty k tělu přikrytí sobě zjednáme.“³⁹ Její mladší jmenovkyně pak vše umocnila slovy: „...kamení přece jísti nemůžeme“.⁴⁰ Kromě ustavičného ohrožení hladem patřila k jejich potulnému životu neodmyslitelně i zima. Každá chyba však mohla způsobit zánik skupiny: „Když dětem zima bylo, udělali sme sobě nedaleko města ohniček a hráli sme se, von myslivec na nás přišel a do města s sebou vzal.“⁴¹ Dětská úmrtnost v děsivých životních podmínkách jistě přesahovala padesát procent.⁴²

Právě různé zákazy a nařízení zároveň přispěly výraznou měrou k tomu, že obraz Cikána v očích usedlých získal poněkud tajemný nádech, čehož dokázali tito kočovníci obratně využívat. Během svého putování se tak často pokoušeli získat potravu nejen prostřednictvím žebroty a různých krádeží, ale zároveň i věštěním, hádáním z ruky i poskytováním léčivých rostlin, čímž se však vystavovali nebezpečí obvinění z čarodějnictví. Obavy lidí z tajemných kočov-

³⁷ Ludvík Zelenka (1729) označil místa jejich pobytu: „Okolo Volyně, Prachatic a Vimberku, okolo Milivska celý žně, taky okolo Svaté Hory rok.“ Při své další výpovědi pak shrnul: „My sme na větším díle bejvali již ve známejch vesnicích.“ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC14. Zjištěné poznatky je však nutné brát s rezervou, protože Cikáni se pravděpodobně snažili v rámci své obranné strategie ve svých vyznáních nejmenovat místa, na kterých se dopustili nějaké krádeže.

³⁸ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC1, (1723).

³⁹ Tamtéž, (1723).

⁴⁰ Tamtéž, (1723).

⁴¹ Výpověď Cikánky Kateřiny. Tamtéž, (1723).

⁴² J. Málek, s. 11.

níků jsou patrné i z dodnes dochovaných pověstí. Martin Rheinheimer uvádí pro německé prostředí příklad zatopeného dolu u Hollmoorskampu, který byl nazýván „Taterkuhle“. Lidé věřili, že zde Cikáni dříve topili staré členy svých skupin, kteří již s nimi nemohli dále pokračovat. Podobná zpráva sahající až k roku 1608 mluví o tom, že Cikáni při odchodu z města Pellworm pohřbili zaživa na místním hřbitově starou Cikánku, která již s nimi nemohla dále pokračovat.⁴³ Zároveň byli obviňováni například i z toho, že pojídají kočky. Zde je vcelku jedno, zda mělo toto obvinění reálný základ. Kočka však už byla i ve středověku chápána jako zvíře opředené negativními, až d'ábelskými charakteristikami.⁴⁴ Pojídání takového tvora mohlo v očích usedlíka jen posílit tajemný obraz Cikána. Zatímco na jedné straně údajné magické schopnosti Cikánů vedly k jejich pronásledování, na druhé naopak přímo přitahovaly některé lidi, aby hledali jejich společnost.⁴⁵ Jen kusé zprávy byly zatím nalezeny o dalších způsobech cikánské obživy a především o kočovných řemeslnících – kovářích, koňářích, hudebnících či podomních obchodnících.⁴⁶

Přes potulný způsob života se zdá, že Cikáni přece jen pocíťovali určitou sounáležitost se zemí, ve které se narodili. Myšlenkový svět vyslychajících, kteří zastupovali normu, se tak v této otázce musel nevyhnutelně střetnout s myšlenkovým světem Cikánů. Normu tak jasně ukazuje otázka směřující k obviněným: „Zdaliž nevíš, že ve jménu a na místě císaře pána zapovězeno jest, abyste se v krajích českých nezdržovali a netoulali?“⁴⁷ Odpovědí je pak typický argument Cikánů, který naznačuje jiný myšlenkový svět nechápající a odmítající taková nařízení: „Kdež proboha páni žítí máme, my žádnému neubližujeme a kde jsme se zrodili, tu se živíme a tu umřítí chceme.“⁴⁸ Pro členy majoritní společnosti byl potulný způsob života, pravděpodobně i vlivem stále silnějšího působení vrchnosti, spjat se světem nepořádku, hříchu a samozřejmě představoval i možnost

⁴³ M. Rheinheimer, „*In die Erde*“, s. 334.

⁴⁴ Ve středověkém Montailou tak noční řev rvoucích se koček připomínal lidem jakot bloudících duší zemřelých. Dvě černé kočky u postele mrtvého byly ztotožňovány se zlými duchy, kteří dělají společnost jeho duši. Blíže Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montailou, okcitánská vesnice v letech 1294-1324*, Praha 2005, s. 430.

⁴⁵ Jistý Jakob Putfarcken byl roku 1692 odsouzen k 12 měsícům trestu za to, že se chtěl od Cikánů „verbotene Künste lernen“; M. Rheinheimer, „*In die Erde*“, s. 334.

⁴⁶ Srov. výpověď Cikánky Anny Kateřiny Bergnerové (1723): „Můj muž byl rovně Cikánem a mezi Cikány muzikářem. Kde jsme kolit' přišli, an lidem za ňáký dost malý peníz anebo kus chleba zahrál.“ J. Málek, *Ke vztahům*, s. 11.

⁴⁷ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC1.

⁴⁸ Právní vyznání Cikánky Kateřiny. Tamtéž, (1723). Ještě názorněji pak tento střet vyplývá z povzdechu Cikána Karla (1723): „Mýho tatíka v Chlumci oběsili a pro nic, jen že také záповěď byla.“ Tamtéž.

stálého ohrožení pro „normální“ usedlou společnost. Migrace bez souhlasu vrchnosti byly vnímány stále více jako něco nepatřičného a škodlivého, protože tuláci se zásluhou svého neustálého pohybu mohli dobře vyhýbat sociální kontrole, kterou u usedlých vykonávalo z velké části právě jejich okolí. Cikáni naopak na svém kočovném způsobu života neviděli nic špatného a často si vybírali ze dvou možností tu pro ně nebezpečnější, ale patrně i lákavější.⁴⁹ Znalost proticikánských opatření přitom většinou nepopírali. Z výpovědi Kláry Janušové (1724) navíc plyne, že by to šlo jen velmi ztěžka: „My sme o tom nic nevěděli, že taková záповeď jest, až když sme do Čech přišli, vidíc všude po silnicích tabulky, teprve sme spatřili, že taková záповeď jest.“⁵⁰ Vzhledem k situaci v Českém království a okolních zemích jejich postavení asi nejlépe shrnuje povzdech Cikánky Agáty vyslýchané v Náchodě (1726): „Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?“⁵¹ Z výpovědí Cikánů je patrné, že si svoji příslušnost k Českému království navzdory tomu, že tu nebyli vítáni, uvědomovali. Odůvodňovali ji především tím, že se tu narodili a jinak jít nemůžou.⁵² Otázky vyšetřujících ovšem nastolují otázku, zda Cikáni nebyli spíše než pro svůj etnický původ stíháni právě pro svůj potulný způsob života, který byl s jejich etnikem v očích usedlé populace spjatý.⁵³ Tato problematika však musí být teprve podrobena dalšímu výzkumu.

Pro svoji obhajobu u výslechů ostatně Cikáni používali velmi důmyslnou strategii. Aby se při výsleších nezapletli do rozporů, drželi se – pokud to vypadalo bezpečně – pravdy, ale proplétali ji falešnými údaji, aby jim co nejméně uškodila. Vytvořili si tak fiktivní životopis, který se častým vyprávěním stal zvláštní formou subjektivní pravdy, v níž se hranice skutečnosti a fikce stíraly.⁵⁴ Takové příběhy jsou potom velmi zajímavým dokladem prolínání reality a fikce v myšlenkovém světě Cikánů. Na jejich znění se pravděpodobně domlouvali již

⁴⁹ Odsouzení potulného způsobu života v očích majoritní společnosti jasně vyplývá z otázky: „Jak dlouho se již po české zemi touláš a lid sužuješ? Proč radši někde nesloužíš?“ Tamtéž (1723). Odpověď Cikána Karla naopak svědčí o zcela jiném myšlenkovém světě, který upřednostňuje jiné vzorce chování: „Já sem asi tři léta na Chlumci sloužil za pohůnka. Potom sem začal s mou matkou tak chodit a již na devět let pořád se v Čechách poctivě obživuji.“ Tamtéž (1723).

⁵⁰ J. Málek, *Ke vztahům*, s. 15.

⁵¹ Tamtéž, s. 15.

⁵² Srov. právní vyznání Cikánky Alžběty: „My v Čechách vyrůstáme, též se poctivě živíme a my v nich naše kosti složit musíme. Jinam jítí nemůžeme a taky kam nevíme.“ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC1, (1723).

⁵³ Blíže holandský historik Leo Lucassen, *Zigeuner. Die Geschichte eines polizeilichen Ordnungsbegriffes in Deutschland 1700-1945*, Köln 1996, s. 44.

⁵⁴ Martin Rheinheimer, *Chudáci, žebráci a vaganti*, Praha 2003, s. 147.

dlouho dopředu, aby se jejich případné výpovědi od sebe příliš nelišily. Na přelomu let 1729-1730 byla zadržena již zmiňovaná skupina zlodějské cikánské mládeže. Jeden z jejích členů Jan Zelenka, který se ocitl ve vězení o měsíc dříve než jeho druzi, vyslychajícím vyprávěl: „Proto páni, dyž jsme přišli nás pět osob s jednou slepou babou do Němec k Prachaticům prosit lenu, natrefili nás tam německý Cikáni.⁵⁵ Bylo jich osm chlapů a pět žen, ti nás hned zajali a nám všem každému vobě ručí vázali a sebou nás do lesa vedli. Potom těma lesy s námi šli až k Baborovu, a tam potom večer, dyž lidi zesnuli, čtyři do vesnice šli a druzí čtyři nás vartovali. Ti ale čtyři dyž z tý vesnice přišli, rozličné šaty sebou přinesli, co tam poprali. Potom jsme dál šli, jsou tam vo samotě dva statky, tam poprali v noci 4 husy, nato šli do lesa, tam topili v ohni a přitom ty husy pekli a snědli. Na to jsme šli všickni k Libějickému panství, a to už bylo na druhou noc, a dyž lidi zesnuli, oni čtyři šli do vesnice Hvozďan řečené a druzí čtyři s námi v lese zůstali a nás vartovali. Tam taky šaty pobrali, a potom zase s námi šli do jiného lesa, a tam jsme byli až do rána. Na to přišli tam na nás tři sedláci a pokřik udělali, my se rozutíkali...“⁵⁶ Zadržený v podstatě mluvil pravdu. Uvedl reálná místa, kterými skupina putovala, mluvil i o konkrétních ukradených věcech. Do celého příběhu obratně zapracoval jen jednu „maličkost“ – fiktivní historku o německých Cikánech, která ovšem jeho skupinu zbavovala odpovědnosti za proběhlé krádeže. Cikánka Ludmila, která byla zadržena spolu s Janem, vypovídala v podobném duchu. Cikáni zadrženi o měsíc později na jiném místě a za jiných okolností se již ovšem o údajném zajetí nezmiňovali. Je přitom téměř jisté, že pokud by se celý příběh odehrál tak, jak se snažil vyslychajícím namluvit Jan, určitě by tuto skutečnost ve svých vyznáních nezamlčeli. Podobně sváděli čeští Cikáni na ty německé i zničení oddacích listů a uřezání uší.⁵⁷ Jednalo se pochopitelně o velmi účinnou obrannou strategii, která měla zadrženým poskytnout co nejlepší obranu. Jan Zelenka se tak bránil proti obvinění z krádeže, jiní zase proti nařknutí z „kurevství“ (v případech „ukradených“ oddacích listů) či z toho, že již byli předešle trestáni (uřezané uši). Motiv jejich jednání je jasný, jak ostatně sama potvrdila Cikánka Dorota, kterou usvědčili vyslychající ze lži ohledně jejích předešle uřezaných uší: „Strach jest

⁵⁵ Německými Cikány byli označováni Cikáni mluvící německy.

⁵⁶ Srov. J. Dibelka, *Anatomie*, s. 169.

⁵⁷ Ludvík Zelenka (1729): „...vodávající list mně německý Cikáni vzali...“ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC14; Dorota (1724): „Jak živa jsem v žádném vězení nebyla, žádnému nic nejmenšího neublížila, uši mé ale skrze německý Cikány pozbyla.“ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC1.

velká věc, já sem to ze strachu povídala a mluvila.“⁵⁸ Proč ale sváděli tyto skutky zrovna na německé Cikány? Patrně se i zde jednalo o velmi promyšlené jednání. Němečtí Cikáni se totiž nacházeli v podobném postavení jako ti čeští a nemohli se tedy proti takovým osočením bránit. Obvinit usedlé obyvatele by pak bylo netaktické již z toho důvodu, že by se pravděpodobně za takové lidi okamžitě postavili ostatní obyvatelé dané vesnice vyznávající zásady kolektivní solidarity. Zda byla tato strategie zachování existence uplatňována i opačně ze strany německých Cikánů však zatím zůstává záhadou.

V dobách zvýšené perzekuce však pochopitelně řada Cikánů odcházela do oblastí, kde pro ně byly podmínky snesitelnější.⁵⁹ Na začátku 18. století překračovali Cikáni zemské hranice a odcházeli na území dnešního Polska. Tato jejich migrace však měla ve svém důsledku prokazatelně záporný vliv na reflexi Cikána v očích místních obyvatel. Právě do této doby jsou datovány první větší rozpory mezi polskými usedlými obyvateli a Cikány. Nově příchozí Cikáni totiž svým odlišným chováním doprovázeným různými krádežemi brzy negativně pozměnili obraz Cikána v očích polského usedlíka.⁶⁰ Velmi zajímavý je také poznatek Jiřího Hanzala, který prokázal, že na přelomu 17. a 18. století, tedy v době vyhlášení ostrých proticikánských patentů, se na Moravě vyskytovali Cikáni, kteří žili trvale na panství Uherský Brod. Kdo ale byli tito Cikáni? Odkud přišli na toto panství? Jak je možné, že se za tak krajně nepříznivých okolností udrželi v zemi? Cikány povolal na panství Uherský Brod s největší pravděpodobností hrabě Dominik Ondřej Kounic, přičemž důvod jejich přemístění byl zřejmě nějak spjat s kovářským řemeslem, které Cikáni provozovali. Kvalita jejich výrobků sice jistě nedosahovala úrovně výrobků zhotovených cechovními řemeslníky, vyráběli však zboží, které chybělo v nabídce cechovních kovářů, a to především metodou tzv. studeného kování. Právě různorodost nabídky zřejmě pomáhala zabraňovat možným konfliktům s nimi. Cikáni trpění (tolerovaní) na Moravě byli do země přivedeni z Kounicova uherského panství Raró někdy mezi lety 1694-1698. Šlo pouze o rodinu potulného cikánského kováře Štěpána Daniela. Její členové byli nuceni přejít na usedlý způsob života, měli zakázáno poskytovat útulek cizím Cikánům a naopak měli okamžitě jejich

⁵⁸ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC1, (1724). Podobně i Cikánka Kateřina: „Strachem a bázní sem toho mluvila.“ Tamtéž, (1724).

⁵⁹ O překračování hranic a putování mezi různými zeměmi svědčí i zmínky, které se bezprostředně váží k životu Cikánů. Martin Zelenka tak o svém otci tvrdil, že „zemřel u Pěti Kostelů, tak jak má nebožka matka povídala“. SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC14, (1729). Klára Janušová vyslychaná v Kladně zase tvrdila, že o své uši přišla: „V městě Franků, že jsme proti záповědi tam šli.“ Blíže J. Málek, *Ke vztahům*, s. 15.

⁶⁰ Lech Mróz, *Dzieje Cyganów – Romów w Rzeczypospolitej XV – XVIII w.*, Warszawa 2001.

případnou přítomnost hlásit úřadům. V souvislosti se svým usazením se tak byli nuceni spolupodílet i na principu vzájemné sociální kontroly.⁶¹ Podobné případy zmiňuje i Martin Rheinheimer pro německé prostředí. Na základě povolení se v polovině 18. století směla zdržovat cikánská skupina Petera Friedricha na panství Wensin. Během léta se živila kromě jiného i tím, že pomáhala sedlákům při sklizni, jinak však měla především ručit za to, že bude panství prosté cizích žebráků a Cikánů.⁶² Majorita tak byla opět ochotná tolerovat minoritu, ale pouze za podmínky, když se Cikáni sami obrátili proti jiným potulným osobám. Vrchnostem se pravděpodobně taková taktika velmi vyplácela.⁶³ Nutno říci, že z českého prostředí existenci pokusů o usazování dospělých Cikánů zatím doloženou nemáme. Život Cikánů tu téměř nebyl podroben sociální kontrole, protože nebyli stálými členy městské či venkovské komunity, byli však nuceni co nejvíce potlačit svoji identitu a zároveň ji tajit před usedlými a hlavně před jejich mocenskými složkami.

Výzkum života neusedlých marginálních skupin obyvatelstva nabízí příležitost přiblížit se k lidem, kteří byli v důsledku svého způsobu života podrobeni menší sociální kontrole, protože nebyli zapojeni do rodinných ani městských institucí. Nemuseli proto brát takový ohled na panující normy, ale v důsledku jejich nezakotvenosti jim scházela záchránná sociální síť, na kterou by se mohli spolehnout. Zatímco některé formy nestálého pobytu byly společensky institucionalizovány a patřily dokonce běžně k některým povoláním, jako například vandrování tovaryšů nebo migrace venkovské čeledi, způsob života výše zmíněných skupin obyvatelstva byl ze strany vrchností, kromě jiného i kvůli chybějící možnosti sociální kontroly, odsuzován a tito lidé byli pronásledováni. Přesto si dokázali utvořit různé strategie přežití, které byly založeny na téměř neustálé mobilitě pronásledovaných. Významnou úlohu v nich přitom měli i členové usedlé společnosti. Zkoumání migrací lidí z okraje společnosti tak umožňuje, za využití dosud téměř opomíjených pramenů, přiblížit se z poněkud jiného úhlu pohledu i ke každodennímu životu usedlých raně novověkých obyvatel.

⁶¹ Blíže Jiří Hanzal, *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století*, Praha 2004, s. 65-150.

⁶² Srov. tvrzení Tomáše Laštovky (1729): „Žali jsme a dali nám od vrchnosti denně po 10 krejcarech a stravu.“ Podobně vypovídal o tolerantním postoji vrchnosti i jiný mladík Martin Zelenka (1729): „Nedaleko Svaté Hory v Hosticích nám Jeho Milost pán dovolil v lese čihadlo, chytali sme ptáky, a tak sme se živilí. Prodávali sme je pra[ž]skejm krčmářkám.“ SOA Třeboň, *Vs Třeboň*, sign. IB5BC14. Výpovědi Cikánů je ale nutné brát s určitou rezervou.

⁶³ M. Rheinheimer, „*In die Erde*“, s. 354.

Summary

„Where Are We to Go if We Don't Have Our Own Country?” The Migration of Romany Gypsies in the Early Modern Age and How It Was Viewed in Their Surroundings

The issue of migration among the rural population living on the lands of the Czech Crown in the early modern age continues to attract only marginal attention in Czech historiography. Therefore, those people who lived on the very edge of that society remain outside the scope of research interest. The Romany Gypsies who were born without homes, lie also outside the traditional focus of attention. In the early modern age, anyone could kill a Romany Gypsy without punishment; people were meant to despise them and were even supposed to persecute them. The Romany Gypsies were therefore forced to develop a specific strategy of action, which was intended to help them survive, and a significant role in this strategy was played by migration. A condition for survival was not only the need to maintain a strong internal structure within the Romany Gypsy group, but also the need to create ties with a settled society. These ties ensured, in the case of a threat, at least some form of a rudimentary protective social network. Such ties were probably passed down from generation to generation and the Romany Gypsies therefore, as much as was possible, restricted their movements to only well-known areas. On their travels through the landscape they tried to obtain food not only through begging and theft, but also by telling fortunes and reading palms, skilfully taking advantage of the fact that in the eyes of the settled population their lives were cloaked in mystery. However, they never forgot to emphasise their ties to the land in which they were born and the impossibility of leaving it for another land. A question remains for further research as to whether they were persecuted for their ethnic origin or whether it was because of their nomadic lifestyle, which enabled them to evade the mechanisms of social control.

Geografický horizont křtů v polovině 17. století na Chýnovsku

Miroslava Melkesová

Úvod

Neděle 1. ledna 1645. Přestože politiku evropských zemí zcela zaměstnává dlouhotrvající válečný konflikt, na jihu Čech, podobně jako v předchozích letech, křtí i nyní místní farář další nově narozené dítě. Kdo však jsou jeho rodiče? Proč přizvali ke svátostnému obřadu ještě tři další přihlížející osoby? Odkud tito lidé přišli, jak jsou staří, jakou vykonávají profesi, vyznávají stejnou víru jako rodiče novorozence? Mají být prospěšní maličkému, nebo spíše dospělým, kteří ho obklopují? V jakém prostředí a za jakých okolností tento církevní úkon probíhá? A co kouzla, čáry, pověry a zaklínadla – patří také k tomuto aktu? Obyčejný svět. Svět, jenž se z pohledu velkých dějin jeví jako téměř neměnná existence velkého počtu anonymních bytostí bez výraznějšího vlivu. Mikrosvět, jemuž „klíčové“ události tvoří kulisu.

Hlavními hrdiny této studie jsou neznámí lidé z poloviny 17. století, jejichž život se z větší části odehrával v městečkách a vesnicích chýnovské farnosti, rozkládající se na jihovýchodě Čech mezi Tábořem a Pelhřimovem. Přestože Chýnovsko představovalo během středověku oblast, kterou procházela řada cest spojujících důležitá politická a obchodní centra země, mělo v novověku prokazatelně spíše provinční ráz. Centrum širokého okolí tvořil nevelký Chýnov, co do rozlohy a počtu obyvatelstva mu konkurovaly pouze Ratibořské Hory. Vznikly z původní havířské osady a díky stříbrným dolům se v průběhu 17. století staly ekonomicky prosperujícím městysem. Celá oblast měla s výjimkou těžby rudy spíše rolnický charakter a rovněž i dvě střediska s koncentrací řemesel se neobešla bez rozsáhlého zemědělského zázemí.

Co se týče farního úřadu, zde se výrazně odrazil celozemský vývoj první poloviny 17. století, kdy v důsledku zrušení utrakvistické konzistoře a vypovězení kazatelů všech nekatolických vyznání ze země jediná povolená církev trpěla katastrofálním nedostatkem světského kléru.¹ Díky tomu existovaly na mnoha místech Čech desítky neobsazených far, jež byly postupem doby spojovány do obrovských správních celků nebo je řídili kněží z jiných zemí.² Obdobně vypadala situace také na Chýnovsku. Katolická správa zde byla obnovena již roku 1623, kdy panství Chýnov koupil Jan Oldřich z Eggenberka a na místní faru dosadil katolického tábořského kaplana Adama Václava Visnera.³ Ten získal pod svou správou ještě farní kostel v Ratibořicích s filiálními kaplemi v Hlasivě, Blanici a Pohnání náležející pod patronát eggenberský, Hroby z patronátu Augustina Felnera z Feldecku a Radenín od Jana Vlka z Kvít-kova.⁴ Do konce třicetileté války se situace nijak zvlášť nezlepšila, ba naopak, a hejtman chýnovského panství Jindřich Laubský byl nucen v roce 1651 poznamenat, že pod správu faráře Václava Hubatia přísluší nejen chýnovský kostel Nejsvětější Trojice,⁵ ale i další farní kostel sv. Jiří ve Věžné a sv. Bartoloměje

¹ Kolem roku 1622 se odhaduje počet kněží jen něco málo přes 200. Do padesátých let se stav mírně zlepšil díky zakládání klášterů a příchodem cizích řádových duchovních. Ještě v polovině 17. století ale byla více než polovina far neobsazených. Podrobněji Josef Hanzal, Rekatolizace v Čechách – její historický smysl a význam, *Sborník historický* 37, 1990, s. 37-91. Problematikou farářů v jižních Čechách se zabývala Marie Ryantová, Příspěvek k poznání struktury jihočeského světského kléru v období vrcholící rekatolizace, *Jihočeský sborník historický* (dále *JSH*) 57, 1988, s. 61-74.

² Z velmi rozsáhlé literatury, týkající se problematiky rekatolizace, je možné uvést např. František Krásl, *Arnošt hrabě Harrach*, Praha 1886; Tomáš Václav Bílek, *Reformace katolická neboli Obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské*, Praha 1892; Ernest Denis, *Čechy po Bílé hoře I/2*, Praha 1911; Antonín Podlaha, *Dějiny arcidiecéze pražské od konce století XVII. do počátku století XIX.*, Praha 1917; Eliška Čáňová, Rekatolizace ve Středočeském kraji, *Středočeský sborník historický* 11, 1976, s. 65-85; Josef Hanzal, Pobělohorská rekatolizace v jižních Čechách, *JSH* 48, 1979, s. 181-191; Miloslav Volf, K dějinám protireformace v jižních Čechách (1637-1650), *JSH* 51, 1982, s. 81-87; Eliška Čáňová, Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620-1671), *Sborník archivních prací* (dále *SAP*) 35, 1985, s. 486-557.

³ Adam Visner působil na chýnovské faře mezi lety 1624-1633.

⁴ Základ k obnovené církevní správě byl dán 3. a 4. září 1624 v Jindřichově Hradci. Podrobněji František Mareš, Rozvrh far v archidiakonátu Bechyňském r. 1624 mezi zbývající duchovenstvo, *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filozoficko-historicko-jazykozpytná* 1903, s. 1-39.

⁵ První kamenný kostel zasvěcený Nejsvětější Trojici dal v Chýnově vystavět roku 995 kníže Slavník. Základ nynějšího kostela pochází z druhé poloviny 14. století. V letech 1667-1670 v souvislosti s povýšením na kostel děkanský byl zvětšen a zmodernizován (architektonický

v Ratibořicích⁶ s filiálními kostely v Pohnání, Blanici, Hlasivu a Obratani. Chýnovský duchovní míval k dispozici naštěstí dva kaplany, z nichž jednoho si vydržoval na své náklady, fundační pak dostával svůj plat 200 zlatých.⁷

Přestože se hranice farnosti, představující výchozí bod studia, v období třicetileté války často měnila, jisté je, že většinu zdejšího území spravovali v rámci svého dominia již od roku 1623 Eggenberkové a pouze nepatrná část, většinou několik vesnic nebo jejich dílů, patřila drobným majitelům. Toto jedinečné překrytí území farnosti s částí rozsáhlého panství je vynikajícím předpokladem pro realizaci mikrohistorického⁸ a prozopografického výzkumu.⁹ Díky uvedené skutečnosti je totiž možné velmi dobře provádět komparaci záznamů církevní správy s materiály vzniklými ve vrchnostenské kanceláři, především s pozemkovými knihami.¹⁰ Chýnovsko bylo zvoleno záměrně rovněž kvůli faktu, že zdejší farní úřad disponoval již od počátku čtyřicátých let 17. století ucelenou matriční evidencí¹¹ s ustáleným způsobem zápisu, což bádání výrazně usnadňuje. Současně představuje studované období, ohraničené roky 1645-1654, dobu vzniku dvou celozemských soupisů obyvatelstva – Soupisu poddaných podle víry

návrh Pietro Spinetti).

⁶ V Ratibořských Horách v polovině 17. století ještě kostel nestál a zdejšími obyvateli byl proto využíván chrám v Ratibořicích. Teprve roku 1720, kvůli zvýšení počtu horníků na 600, zde nechal kníže Adam ze Schwarzenberka postavit zcela nový kostel sv. Vojtěcha, ve kterém sloužil mše chýnovský děkan nebo jeho kaplan.

⁷ O vývoji chýnovské farnosti Václav Kůstka, *Z pamětí města Chýnova*, Tábor 1904, s. 75-89; Johann Trajer, *Historisch-statistische Beschreibung der Diocese Budweis*, Budweis 1862, s. 719-723.

⁸ Na možnosti uplatnění mikrohistorické metody upozornil Jaroslav Čechura, *Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisceví konce tisíciletí?*, *Dějiny a současnost* 1, 1994, s. 2-5; Josef Grulich, *Zkoumání „maličností“ (Okolnosti vzniku mikrohistorie)*, *Český časopis historický* 99, 2001, s. 519-547.

⁹ Podrobněji Miroslava Melkesová, *In dei filios adoptamur. Křestní obřad a úloha kmotra ve venkovském prostředí raného novověku I-II*, Rigorózní práce, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2003.

¹⁰ SOA Třeboň, *Vs Chýnov*, sign. V AU 1/1, GK rychtářství Stará Vožice (1635-1713); sign. V AU 1/4, GK rychtářství Dub (1622-1652); sign. V AU 1/5, GK rychtářství Dub (1652-1675); sign. V AU 1/6, GK rychtářství Dub (1652-1675); sign. V AU 2/1, GK rychtářství Hlasivo (1635-1710); sign. V AU 2/5, GK rychtářství Kloužovice (1636-1709); sign. V AU 2/7, GK rychtářství Lažany (1636-1709); sign. V AU 3/1, GK rychtářství Mašovice (1636-1709); sign. V AU 3/4, GK rychtářství Vřesce (1635-1713); sign. V AU 3/7, GK rychtářství Obrataň (1636-1709); sign. V AU 6/1, GK Ratibořských Hor (1641-1725). Bohužel pro samotný Chýnov pozemková kniha chybí.

¹¹ SOA Třeboň, *Sbírka jihočeských farních matrik*, Farní úřad Chýnov, kniha č. 1, NOZ 1610-1686.

(1651)¹² a Berní ruly (1654),¹³ jimiž lze výše zmíněné prameny vhodně doplnit. V rozmezí deseti let zde bylo pokřtěno 1 312 novorozenců; 685 chlapců a 627 dívek. Otců eviduje matrika o 52 méně než matek, což zapříčinily porody nemanželských dětí. Co se kmotrů týče, každé dítě mělo minimálně jednoho, pět jich získalo dokonce sedm. Celkem jich přišlo svátostný křest dosvědčit 4 186, přičemž mnozí se pochopitelně opakovali. Vzhledem k tomu, že v žádném z uvedených pramenů nenajdeme kompletní údaje, je nutné tyto materiály kombinovat. Díky zvolenému přístupu se v průběhu výzkumu podařilo získat značnou míru osobních dat u reprezentativního vzorku více než osmi tisíc jedinců figurujících v evidenci křtů studované lokality za dané časové období. Způsob zpracování pak umožnil vedle statistických přehledů postihnout velmi dobře i život skupiny vybraných osob nebo jednotlivce s příbuzenskými a společenskými vazbami a doložit jeho místo ve složité sociální, ekonomické a geografické síti. Ve středu zájmu analýzy se tudíž neocitla pouze anonymní bytost, nýbrž konkrétní člověk poloviny 17. století se svými osobními strategiemi. Ty, které se mu podařilo tehdy skutečně zrealizovat, jsou dnes předmětem mého zájmu.

Význam farního chrámu a farnosti v souvislosti s křestním obřadem

Život zdejších obyvatel byl vyplněn bezpočtem drobných či větších událostí, k nimž se, bezesporu na jedno z prvních míst, řadilo narození člověka. Každý příchod nové lidské bytosti provázely specifické úkony, z nichž mnohé byly nezbytné, jiné prospěšné a některé zcela nesmyslné. Příčinu veškerého jednání lidí z okolí novorozence představovala snaha zajistit mu všemi dostupnými prostředky co možná nejlepší podmínky ke šťastnému pozemskému životu a budoucí nebeské blaženosti. K ustáleným krokům¹⁴ jeho prvních dnů proto náležel

¹² SOA Třeboň, *Vs Chýnov*, sign. II 4E 1c (soupisy obyvatelstva 1651, 1653); Zdena Kokošková – Helena Sedláčková – Magda Zahradníková (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bechyňsko 1-3*, Praha 1997.

¹³ SOA Třeboň, *Vs Chýnov*, inv. č. IV R № 1 (berní rula); NA Praha, *fond Berní rula*, inv. č. 2, fol. 279-927; NA Praha, *fond Berní rula*, inv. č. 3, fol. 930-1332; NA Praha, *fond Berní rula*, inv. č. 4, fol. 1333-1836.

¹⁴ K prvotním poporodním úkonům náležela především koupel novorozence. Představovala nejen článek praktického postupu v péči o dítě, ale také důležitý magický obřad. Do vody byly přidávány různé byliny jako například pelyněk černobýl, heřmánek, mateřídouška nebo rozchodník, jimž se připisovala čarovná moc odhánět zlé demony, jindy chléb s týmž významem, sypala se sůl, nebo se vlévalo mléko, aby bylo dítě krásné a zdravé. Pro zajištění materiální stránky budoucího života se do vody házely i mince, které po skončení obřadu připadly zpravidla porodní bábě. Použitou vodou byly posléze zality stromy, především ovocné, neboť se věřilo, že pak prý lépe rodí a dítě naopak převezme část jejich vlastností,

také křest.¹⁵ Díky křestní svátosti je totiž člověk očištěn od prvotního hříchu i všech jiných hříchů a znovuzrozen k životu věčnému. Křest byl ovšem vnímán evropskou středověkou a raně novověkou společností jako prostředek k péči o budoucnost dítěte významný, nicméně ne jediný. Obřady, jež církevnímu aktu předcházely i mu následovaly, směřovaly sice k totožnému cíli, ale založeny byly na zcela jiných principech. Praktiky magického charakteru s nemalým pověrečným základem, provozované opakovaně po několik generací, měly zaopatřit dítěti pomíjivé tělesné i duševní zdraví, životní cestu uvolněnou od zlých duchů a mnohdy i finanční zisky.¹⁶

V tuto chvíli se ovšem nechci zabývat detaily průběhu udílení svátosti, jejíž podobu určila pro české země v roce 1605 pražská diecézní synoda¹⁷ vycházející

zejména plodnost, krásu, sílu a vzrůst. Vykoupané novorozeně bylo zabaleno do plínek zhotovených ze starého plátna, které bylo nejenom měkčí, ale měla se jím eliminovat i možnost uřknutí, neboť seprané nepřitahovalo tolik pozornosti „nečistých“ sil jako dosud nepoužité. Poté bylo dítě rituálně položeno pod stůl, na podlahu či na práh domu, jelikož se předpokládalo, že tak získá ze země zdraví a sílu. Tento zvyk představoval ovšem původně významný akt právní povahy, protože pokud otec dítě zvednul, uznal je za vlastní. Tato forma rituálního přijímání do rodiny je známa již z antického Říma a dochovala se s nepatrnými lokálními odchylkami až do konce 19. století.

¹⁵ Podrobněji Miroslava Melkesová, Křtiny a úvod ve venkovském prostředí raného novověku, *Historický obzor* 14, 2003, s. 262-276.

¹⁶ Proti zlým duchům se bojovalo například rozličnými předměty, které byly zastrkávány novorozenci do peřinky nebo zavěšovaly na krk. Jedním z nich byl amulet, jehož použití je doloženo již v antice. Srov. *Slovník antické kultury*, Praha 1974, s. 407. Jednalo se původně o hlazený kámen s vyrytými astrologickými znameními, který se přikládá na krk nebo přímo na tělo. Ačkoli se vlivem křesťanství značky na něm postupně změnilly na náboženské symboly nebo je nahradily svaté obrázky, církev jejich užívání pokládala za projevy modlářství a snažila se takový výskyt co nejvíce minimalizovat. Podobnou formu ochrany představovaly také škapulíře s léčivými bylinami nebo tzv. „úvaz“ – proužek látky ovinutý kolem zápěstí nebo krku, který se v průběhu času změnil na stužku či dokonce na pouhou nit, zpravidla červené barvy.

¹⁷ Provinciální synoda se konala v Praze ve dnech 28. – 30. září 1605 a hlavní náplň jednání představovaly závěry Tridentského koncilu. Její ustanovení byla ještě téhož roku vytištěna a duchovenstvo bylo povinno si je pod hrozbou pokuty do měsíce zakoupit. Příslušný text byl vydáván opakovaně ještě několik následujících století. Výtisk použitý v této práci je uložen v NA Praha, knihovna B, sign. IV B 31. SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, Habita ab Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Domino Sbigneo Berka, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archi-Episcopo Pragensi, et Principe, Legato Nato &c. Anno a Christi Nativitate M.D.C.V., in Festo s. Wenceslai Principis Martyris, ac Patroni Regni, Nunc Vero Adnexis Statutis Provincialibus Ernesti Archi-Episcopi Primi Pragensis. Ex Speciali Mandato Reverendissimi, Celsissimi Sacri Romani Imperii Principis, ac Domini Domini Joannis Mauricii Gustavi. Reimpreffa Pragae in Aula Regia apud Jacobum

ze závěrů Tridentského koncilu (1545-1563). Stejně tak není mojí snahou pohlížet na křest jako na významný iniciační rituál či seznámit čtenáře s „lidovými“ zvyklostmi, ale uchopit ho pouze jako situaci, ve které se střetli konkrétní lidé v konkrétním čase a prostoru. Chýnovský farní obvod představuje území, v němž lidé nejenom vlastnili polnosti a dům a téměř nehybně v něm setrvali, ale krajinu, v níž se z řady důvodů také z místa na místo přesouvali. Představa, že venkovský člověk měl touhu zdržovat se pouze ve svém velmi úzkém lokálním společenství, není zcela správná. Je sice zřejmé, že tyto cesty nelze označit migrací,¹⁸ nicméně jde o významný pohyb z ekonomických, společenských a náboženských důvodů. Rovněž na křtu a všem, co s ním souvisí, je možné míru jeho vlivu ilustrovat, stejně jako význam přírodních podmínek a územního uspořádání na život zdejších obyvatel.

Ačkoli se může zdát, že chýnovský farní obvod představoval díky organizačním změnám uskutečněným v první polovině 17. století uměle vytvořený komplex, není tomu úplně tak. Dozajista platí, že pro lidi z některých okrajových částí připojených farností zůstávalo nové středisko náboženského života dlouho nejen geograficky, ale i „společensky“ vzdáleno, a že si k němu jen pomalu utvářeli vztah. Nicméně to nemění nic na skutečnosti, že chýnovský kostel tvořil bezpochyby vždy přirozené centrum církevního obvodu. Setkávali se tu farníci z blízkého i vzdálenějšího okolí, neboť sem přicházeli pravidelně na mši, odehrávaly se zde křty, svatby i pohřby, byly zde uloženy například také účty a pokladnice zádušního jmění. Navíc Chýnov jako městečko představoval rovněž i určitý hospodářský střed oblasti.

Územně samostatný okrsek církevní správy, čímž farnost byla, nabýval stále více na významu také v souvislosti s rekatolizačním úsilím vytvořit funkční farní síť a zefektivnit duchovní péči. Například se podle ustanovení pražské

Schweiger Archi-Episcopalem Typographum 1762. O usneseních pražské synody uveřejnili drobnější studie například Jan Sedlák, Některá zvláštní ustanovení pražské synody z r. 1605, *Časopis katolického duchovenstva* 31, 1890, s. 606-613; František Vacek, Diecézní synoda pražská z r. 1605. Život církevní v Čechách s počátku sedmáctého století, *Sborník historického kroužku* 5, 1896, s. 24-45; Čeněk Zíbrt, Synoda r. 1605 proti pověrám, *Český lid* (dále ČL) 26, 1926, s. 176-178. O synodě a koncilu podrobněji Štěpán Martin Filip, K pojmu koncilu obecně a ekumenického koncilu zvláště, *Revue církevního práva* 4, 1996, s. 123-135. Na možnost vzájemné konfrontace některých závěrů Tridentského koncilu s každodenní praxí poukázal Josef Grulich, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století), *Historická demografie* (dále HD) 23, 2000, s. 49-82.

¹⁸ Srov. Zdeněk Pavlík – Květa Kalibová, Mnohojazyčný demografický slovník (= *Acta demografica* 15), Praha 2005, s. 103-110.

synody měli faráři důsledně vyvarovat křtu zdravého dítěte, jehož rodiče nebyli místní. Duchovní správce měl mít totiž povědomí o všech věřících svého obvodu,¹⁹ aby mohl zabránit nejen administrativním nesrovnalostem v postupně budovaném systému církevní evidence, ale do určité míry také předejít nebezpečí pokřtění novorozence, jehož rodiče se svým chováním vymykali křesťanským normám. Výjimku mohl udělat pouze v případě, že fyzický stav novorozence nebyl slučitelný se životem. S ohledem na stávající situaci církevní správy byl ale tento požadavek řešen patrně jen s obtížemi. Také chýnovskému knězi zcela jistě nedovolovala rozlehlost farního obvodu poznat osobně veškeré zdejší obyvatelstvo, neboť jenom na chýnovském panství²⁰ Eggenberků, jako

¹⁹ Po vydání Obnoveného zřízení zemského bylo arcibiskupskou konzistoří přikročeno k budování nové organizace duchovní správy katolické církve a také k novému rozvržení farností. Hlavní zásadou byl požadavek, aby farář neměl ke svým farníkům dále než jednu míli. Změny v hranicích farností a přerozdělování far do nových správních okrsků (tzv. vikariátů, nahrazujících starší arcijáhensství) bylo provedeno bez ohledu na hranice panství a starých správních obvodů. Blíže Lenka Matušíková, *Dějiny pelhřimovského děkanství v letech 1620 až 1790, Vlastivědný sborník Pelhřimovska* 12, 2001, s. 3-46.

²⁰ Chýnovské panství jako jedna část rozsáhlého farního komplexu bylo zkoumáno v rámci mezinárodního výzkumného projektu „*Soziale Strukturen in Böhmen in der frühen Neuzeit*“ (1996-2004): Josef Grulich, *Hospodáři na Chýnovsku v druhé polovině 17. století, JSH* 63, 1994, s. 44-54; týž, *Obyvatelstvo chýnovského panství po třicetileté válce, Opera historica* (dále *OH*) 4, 1995, s. 125-143; týž, *Zu ausgewählten Aspekten des Familien- und Lebenszyklus, HD* 20, 1996, s. 9-56; týž, *Poddanská nemovitost a dědické právo na Tábořsku (Vřesecká rychta v letech 1625-1825), JSH* 65, 1996, s. 34-42; týž *Das ländliche Ausgedinge in der Frühen Neuzeit. Ein Beitrag zur Problematik der Wahrnehmung sozialer Kategorien im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften (= OH 9)*, České Budějovice 2001, s. 343-369; týž, *Převody poddanských nemovitostí a migrace obyvatelstva na jihu Čech. Situace na Chýnovsku v druhé polovině 17. a 18. století, Studie k sociálním dějinám* 6, 2001, s. 117-136; *Die Herrschaft Chýnov*, in: Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*, Wien – München 2002, s. 88-100; týž, *Lebensläufe von Untertanen in Südböhmen*, in: M. Cerman – H. Zeitlhofer (edd.), *Soziale Strukturen*, s. 192-205; týž, *Okolnosti změn vlastnických poměrů v poddanském prostředí (Situace na jihočeském panství Chýnov v rozmezí let 1625-1795)*, in: M. Koldinská – A. Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 108-128; týž, *Besitztransfer und regionale Mobilität der untertänigen Bevölkerung (Südböhmen 16.-18. Jahrhundert)*, in: Markus Cerman – Robert Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. *Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit*, München 2005, s. 127-151; Josef Grulich – Hermann Zeitlhofer, *Lebensformen und soziale Muster in Südböhmen im 16. und 17. Jahrhundert, JSH* 66 - 67, 1997-1998, s. 26-50; týž, *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností*

jedné části velmi rozsáhlého farního komplexu, žilo v polovině 17. století více než půl druhého tisíce osob starších 10 let. Během analýzy křtů chýnovské farnosti se ukázalo, že díky často prováděným územním změnám farář ani jeho věřící ne vždy zcela důsledně nové uspořádání respektovali. Vezmeme-li v úvahu výhradně záznamy v matrikách, pak jen obtížně k určitému roku přesný rozsah farnosti zrekonstruujeme. V zápisech o křtech najdeme totiž celou spleť vesnic, z nichž některé do farnosti Chýnov nepatřily nikdy a jiné třeba jen po dobu několika let. Když vynecháme výjimečné křty novorozenců ze vzdálených lokalit, kde o důvodech matky či obou rodičů k takovému kroku můžeme pouze spekulovat,²¹ zůstane nám poměrně ucelené seskupení vesnic, v nichž bydleli rodiče dětí zapsaných do chýnovské křestní matriky mezi lety 1645-1654. Porovnáme-li starší i pozdější materiály zmiňující složení některých farností na Chýnovsku, zjistíme, že zhruba dvě desítky vesnic tvoří jakési minimálně se proměňující jádro, pro které je typický vysoký počet křtů, a to i u menších lokalit. Naopak osady ležící na okraji výše zmíněného celku se vyznačují maximálně pěti pokřtěnými dětmi během deseti let. To neukazuje ani tak na nízký počet zde žijících rodin, jako spíše na onen důsledek proměnlivosti církevní správy v hraničních oblastech a na individuální přání místních. Volba, kam se s novorozencem ke křtu odeberou, byla zcela jistě podmíněna mnohem více zažitou tradicí než novým církevním nařízením, stejně jako třeba příbuzenskými vazbami nebo lepší cestou či kratší vzdáleností do cílového místa.

Jistý rozpor mezi církevními nařízenými a skutečným stavem věci představují rovněž křty dětí vojáků a potulujících se osob stojících na okraji společenského žebříčku. Na základě záznamů chýnovské matriky narozených je patrné, že i zdejším územím prošla v závěru třicetileté války a během prvních mírových let řada žoldnéřských kompanií. Jelikož spolu s nimi cestovaly také jejich rodiny, bylo mezi lety 1545-1654 pokřtěno z 1 312 všech evidovaných dětí i devět „vojenských“. Přiřadit k nim můžeme také dítě tulačky a dva potomky žebraček, u nichž není známo, odkud pocházely. Ačkoli muselo být zjevné, což dokazuje i přípis faráře u jména tulačky – „*šlakem poražena jdoucí světem*“, že se, až na tři děti kaprálů usazených na delší čas v Ratibořských Horách a v Dubu, nejedná o děti starousedlíků, byly ve zdejším chrámu přesto pokřtěny a do matriky zapsány. Původ takového jednání můžeme hledat jednak

v 16. a 17. století (příspěvek k dějinám sociální každodennosti poddaných v období raného novověku), *HD* 23, 1999, s. 31-84.

²¹ Mohlo se například jednat o svobodnou dívku, která zde sloužila, porodila, a tudíž nechala i pokřtít svoje dítě nebo sem dokonce za účelem utajení svého nemanželského těhotenství přišla. Lze také předpokládat, že se dítě narodilo předčasně třeba při cestě k příbuzným, a fyzický stav novorozence si vyžádal urychlený křest v místním chrámu.

ve skutečnosti, že šlo o osoby, jež místo pobytu měnily velmi často, a bylo tudíž prakticky jedno, ve které matrice je jejich dítě zapsáno, ale také v rozšířených obavách z promeškání křtu. Tehdejší laickou i odbornou²² veřejností prostupovala víra v uvržení zemřelých nekřtěňátek do moci zlých sil, a proto byl včasný křest na jakémkoliv místě preferován před byrokratickým nařízením církevních orgánů.

Ze stejných důvodů, které byly uvedeny dříve v souvislosti s vyvarováním se křtu dítěte, jehož rodiče nepocházeli z dané farnosti, mělo podle dobových nařízení katolické církve probíhat také udílení samotné svátosti výhradně ve farním chrámu. Zdůrazňování jeho významu vycházelo z toho, že jenom zde stála křtitelnice s posvěcenou vodou a v sakristii byly uloženy a před požárem chráněny matriky, jakožto jeden z pilířů vznikající církevní evidence. V souvislosti s tzv. nouzovým křtem²³ (*baptismus in necessitate*) ovšem existovala celá řada úlev. Na tento provizorní křest, prováděný laikem a konaný mimo zdi chrámu Páně právě z obav z prodlení, nebyly církví kladeny takové nároky jako na připravený svátostný obřad. Mohl se konat přímo v soukromém domě bezprostředně po porodu bez složitých obřadů, bohatě naplněných symbolikou a doprovázených četnými modlitbami. Ani na kvalitu vody se při takovém rituálu příliš nehledělo, stačila jakákoli voda z nejbližší řeky nebo pramene. Vhodné byly „*omne aquae genus*“, počínaje moři, řekami a studněmi až po kalné vody a močály. Nemusela být tedy ani předem posvěcena a obohacena svatými oleji,²⁴

²² Mezi teology panovala neshoda o údělu dětí, které zemřely ve stavu dědičného hříchu, ale neposkrvněné jakýmkoli osobním proviněním. Již od středověku se diskutovalo o tom, zda duše nepokřtěných dětí odcházejí přímo do pekla, zůstávají v předpekli, zvaném limbus, či dosahují spasení. Také jednou z otázek vizitačních protokolů arcibiskupských vikářů kladených duchovním správcům bylo: „Kam se pochovávají nekřtěňátka?“ Blíže František Vacek, Poměry církevní v Čechách za války 30leté, *Sborník historický* 4, 1886, s. 146-149, 215-222, 257-265.

²³ Alena Šubrtová, Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech v předstatistickém období, *HD* 15, 1991, s. 9-46 uvádí, že nouzový křest luterství zavrhovalo.

²⁴ Křížmo (Chrisma) je směs olivového oleje a balzámu. Užívá se při udílení svátosti křtu, biřmování, také při svěcení chrámů, oltářů, kalichů, křestní vody a biskupů. Křížmo světil biskup na Zelený čtvrtek, neboť mělo být ke křtu (dospělých) „co nejčerstvější“. Na Zelený čtvrtek proto, že tak důležitý úkon mohl být proveden pouze při mši svaté, která ale nebyla konána ani na Velký pátek ani na Bílou sobotu. Olej patřil k symbolům, jež do katolické liturgie nepřišel z důvodu náboženského, nýbrž profánního, neboť již ve starověku byl ceněn pro své léčivé účinky. Podle biblického pojetí svěceným olejem mohlo dojít k potření jeho sil zlého ducha, který způsobil nemoc. Z podobných důvodů se užívalo oleje i při křtu. Přibližně od 5. století se do čistého olivového oleje začaly přimíchávat také vonné látky. Podrobněji Ladislav Pokorný, *Obnovená liturgie*, Praha 1976, s. 230-231; *Ottův slovník naučný* XII, Praha 1897, s. 393.

aby mohla působit. Stačil úkon sám. Rovněž za normálních okolností mohl křtít v katolické církvi pouze biskup, kněz či jáhen, v případě nutnosti však každý, a to i nepokřtěný člověk.²⁵ Pokud nebyl vlastní farář k dispozici a dítěti hrozila smrt, mohl jej nahradit laik, nejlépe muž, který dobře znal závaznou křestní formuli. Nejčastěji tak činila bezprostředně po narození výrazně slabého dítěte sama porodní bába, která měla být za tímto účelem poučena od místního faráře. Taktéž nemuseli být přítomni žádní kmotři a dítě mohlo být polito vodou místo třikrát pouze jedenkrát. Křest konaný bez obřadů však z pohledu katolické církve počátku 17. století přece jen nedostačoval. Jakmile pominulo nebezpečí smrti, bylo povinností rodičů zajistit do devíti dnů od narození křest ve farním kostele a provizorní akt doplnit prostřednictvím kněze o všechny náležité obřady.²⁶

Udílet svátost za normálních okolností, tedy jindy než „v tísní“, v prostředí sakristie, na faře, v soukromé oratoři či v domě bylo ovšem pražskou synodou roku 1605 důrazně zapovězeno.²⁷ Ačkoliv se kněžím zakazovalo jakkoli podporovat ve své správní oblasti zvyk domácích křtů a naopak se doporučovalo jejich počty všemi dostupnými prostředky snižovat, v praxi k nim zcela jistě docházelo. I když do chýnovské matriky nebyl během zkoumaných deseti let žádný potomek vyšší aristokracie zapsán, neboť na místním zámku sídlila pouze vrchnostenská kancelář, jinde lze najít četné důkazy o tom, že zejména děti šlechticů byly téměř vždy křtěny mimo farní kostel v přísně uzavřené společnosti domácí kaple.²⁸ I tehdy však směla být užita pouze křestní voda přinesená z křtitelnice

²⁵ Povolení vykonat svátost laikem definoval již IV. lateránský koncil roku 1215 a Florentský koncil (1439) v *Decretum pro Armenis* přímo stanovil, že „udělovatelem této svátosti je biskup a kněz, jemuž náleží z moci úřadu křtít. V nutném případě může však křtít nejen kněz nebo jáhen, nýbrž i laik, i žena, dokonce pohan a bludař, dodržuje-li církevní formu a má úmysl konat, co koná církev.“ Převzato z Milan Michael Buben, *Křest, Sanquis* 1, 1999, s. 27-29.

²⁶ SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 51. „...praetera saltem intendat sacere, quod intendit Ecclesia in hujus Sacramenti administratione. Qui in casu necessitatis domi baptizabuntur, intra nonum, ab ipsius infantis ortu diem, si vixerint, ad Ecclesiam deferantur, ubi exorcismi, praescriptaeque caeremoniae a Parocho adhibeantur. Si vero intra hoc spatium absque notabili vitae vel sanitatis corporalis detrimento, infans domi baptizatus, ad Ecclesiam gestari non poterit; id cumprimis per valetudinem licuerit, praestetur omnino.“

²⁷ SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 51. „Nemini liceat quemquam intra domesticos parietes baptizare, sed natum infantem ii, quorum est ea cura, ante nonum ab ortu diem, in Ecclesiam portandum curent, ut a proprio Parocho baptizetur. Permissa est tamen, si infanti mortis periculum instet, fakultas baptizandi in privatis aedibus Sacerdoti, vel si is absit, alteri in sacris ordinibus constituto...“

²⁸ O křtu ve šlechtickém prostředí podrobněji Václav Bůžek – Josef Hrdlička – Pavel Král –

farního chrámu, kde se její svěcení uskutečňovalo dvakrát do roka. Kromě této výjimky byl církevními zákony „*baptismus privatis*“ povolen výhradně v závažných situacích ohrožujících život dítěte. Pro některé případy, vycházející ze specifík konkrétní farnosti, pak vydával souhlas sám biskup.

Ne vždy ale bylo nutné uskutečnit urychlený úkon a i přes obecně vysokou kojeneckou úmrtnost²⁹ byla většina dětí ve farním chrámu pokřtěna slavnostně s náležitými obřady. Nicméně vzhledem k tomu, že první týden představoval v minulosti pro novorozence nejkritičtější životní fázi s nevyšším stupněm ohrožení, nechávali rodiče křtít své děti během prvních dnů života. Předčasné narození, poporodní komplikace, křečové stavy, nazývané „psotník“, vrozená slabost či tělesné vady³⁰ způsobovaly totiž, že jich značná část zemřela již v průběhu několika hodin nebo dní. Výše úmrtnosti bývala vedle zdravotních obtíží³¹ zapříčiněna velmi často také nevyhovujícími hygienickými podmínkami, špatnou stravou a péčí nepřizpůsobenou zvýšeným nárokům malého dítěte. Jejich následkem pak byly závažné infekční choroby a těžké úrazy vedoucí ke smrti. Při bližším studiu kojenecké úmrtnosti,³² tj. do jednoho roku života, rozeznáváme

Zdeněk Vybíral, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha 2002, s. 277-281; Richard van Dülmen, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století) I*, Praha 1999, s. 89 uvádí, že domácí křest probíhal u většiny movitějších osob. Na podobnou problematiku předbělohorských Čech upozorňoval i Zikmund Winter, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století II*, Praha 1896, s. 907. „Při křtu katolíků se děl zhusta nepořádek ten, že kněz zámožnějším lidem posloužil doma, v bytě. To synod katolický r. 1605 zakázal.“

²⁹ K tematice kojenecké úmrtnosti blíže například Ludmila Fialová, Poznámky k možnostem studia úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 18. století, *HD* 24, 2000, s. 163-188; Lumír Dokoupil – Ludmila Nesládková, Úmrtnost kojenců a mladších dětí v českých zemích na sklonku feudalismu, *HD* 11, 1987, s. 141-158; Alena Šubrtová, Kojenecká úmrtnost v Praze v letech 1785-1815 na základě matrik, *Statistika a demografie* 9, 1972, 133-163.

³⁰ Postižené dítě bylo považováno nejen za Boží trest, který stihl zlé nebo hříšné rodiče, ale také za prostředek k horlivější víře. Tento názor sdíleli bohužel rovněž i tehdejší lékaři. Například velmi uznávaný francouzský chirurg Ambrois Paré (1510-1590) ve svém díle *De monstis et prodiis o narozených „zrůdách“* píše: „Vznikají ku slávě Boží nebo následkem Božího hněvu nebo mocí ďábelskou.“ Srov. Antonín Doležal, *Od babictví k porodnictví*, Praha 2001, s. 38; Zikmund Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, Praha 1911, s. 239.

³¹ Příčiny úmrtí se začaly do matrik zapisovat pravidelně až po vydání matričního patentu v roce 1784.

³² Výzkumy pro 18. století ukazují, že přibližně pouze dvě třetiny dětí se dožily svých prvních narozenin, přičemž skoro polovina zemřelých kojenců umírala již do měsíce, z nichž bezmála polovina v prvním týdnu po narození. Srov. Lumír Dokoupil – Ludmila Fialová – Eduard Maur – Ludmila Nesládková, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 52-61, Ladislav Dušek, Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech

několik typů,³³ ale pro 17. století je velmi obtížné tento demografický jev takto detailně charakterizovat, neboť tehdejší matriční knihy zemřelé děti často neevidovaly vůbec,³⁴ nebo bez uvedení věku. Bohužel tak není ani možné zjistit, kolik dětí, kde a kdy bylo urychleně pokřtěno a zda obavy o jejich život byly oprávněné.

Jelikož se ani přesné datum narození v polovině 17. století nezapisovalo, neboť mnohem významnější byl den křtu, časový úsek mezi porodem a svátostným obřadem bohužel nelze pro zdejší farnost přesně stanovit. Výsledky z jiných lokalit o sto let později ukazují, že novorozenci byli nejčastěji křtěni druhý,³⁵ méně třetí, zcela výjimečně čtvrtý nebo ještě pozdější den po porodu. Výsledky ovšem nelze nekriticky na Chýnovsko v závěru třicetileté války aplikovat, neboť lidé se museli podřizovat časovým možnostem faráře nebo kaplana. Zde se tak opět ukazuje význam farnosti jakožto celku, stejně jako pobělohorská složitost církevní správy. Musíme totiž vzít v úvahu, že do správy chýnovského faráře, jak již bylo výše zmíněno, náleželo kolem roku 1651 velmi rozsáhlé území se třemi farními kostely v Chýnově, Ratibořicích a Věžné. Náboženské úkony přijížděli do posledních dvou jmenovaných kostelů vykonávat o nedělích a svátcích kaplani³⁶ chýnovského faráře a dá se předpokládat, že tehdy také udělovali svátost křtu zdejším dětem. Vzhledem k rychlosti

1701-1850, *Ústecký sborník historický*, 1985, s. 143-239; Barbora Lašťovková, *Demografický vývoj hostivařské farnosti v 18. století*, Diplomová práce, FF UK, Praha 1994, s. 61-63; Libuše Cimalová, *Výsledek průzkumu matrik farního obvodu vesnice Poruba z let 1661-1894 (= Acta demographica 4)*, Praha 1981, s. 184-202; Petr Mužík, *Obyvatelstvo města Domažlic v letech 1631-1830, SAP 26*, 1986, s. 103-207; Petra Brabcová, *Demografické charakteristiky brněnského obyvatelstva v 18. století*. Doktorandská práce, FF MU, Brno 1999, s. 112-121.

³³ Úmrtnost poporodní (0-2 dny), časná (0-6 dnů), novorozenecká (0-27 dnů) a ponovorozenecká (28 dnů -1 rok).

³⁴ První matriční kniha chýnovské farnosti evidovala zemřelé jen velmi krátkou dobu a děti v žádném případě od dospělých neoddělovala.

³⁵ Marie Heřmánková, *Demografický vývoj únětické farnosti v 18. století*, *HD 24*, 2000, s. 3-108; L. Dokoupil – L. Fialová – E. Maur – L. Nesládková, *Přirozená měna*, s. 28-29; R. van Dülmen, *Kultura*, s. 89 uvádí, že nejčastěji bylo dítě křtěno 3. den po porodu. Pokud se však jedná o české poměry, křest se odbýval v 18. století již druhý den po porodu. Dülmen mohl mít ovšem na mysli to, že křest se měl konat nejpozději třetí den. Podobnou skutečnost uvádí etnografické studie Pavel Popelka, *Narození člověka na moravských Kopicích*, in: Václav Frolec (ed.), *Čas života*, Brno 1985, s. 118-126; Jan František Hruška, „Křtiny dou!“, *ČL 5*, 1896, s. 237-242. Rovněž na středním Slovensku se koncem 16. století nařizovalo, aby děti byly přineseny ke křtu do druhého, nejpozději však do třetího dne od narození. *Česko-slovenská vlastivěda III*, Praha 1968, s. 563.

³⁶ Do Ratibořic zajížděl fundační kaplan.

koně³⁷ mohla 10 km dlouhá cesta do Ratibořic za dobrého počasí trvat přibližně hodinu, do Věžné, která byla o pět kilometrů vzdálenější, o půl hodiny déle. Nápadná převaha nedělních křtů v lokalitách vzdálenějších od centra farnosti, zejména ve vesnicích v okolí Věžné, dokazuje, že nahromadění křtů na jediný den, kdy přijížděl kaplan, bylo běžnou praxí. Ne všichni ale jeho služby využili a mnozí museli či chtěli přinést své dítě dříve než v neděli do několik kilometrů vzdáleného Chýnova. Naopak v samotném městečku a v jeho nejbližším okolí výzkumy ukazují, že volba dne křtu vzhledem k trvalé dostupnosti faráře i kostela nebyla ničím omezována a rozložení úkonů během týdne probíhalo velmi vyrovnaně.

Tabulka 1. Volba dne v týdnu podle vzdálenosti bydliště křtěnce od farního kostela v Chýnově (na základě matriky narozených farnosti Chýnov v letech 1645-1654)

Den v týdnu	Vzdálenost bydliště křtěnce od farního kostela v Chýnově (v km)							Křtů celkem
	0	1 - 4	4 - 8	8 - 12	12 - 16	16 +	nezj.	
Pondělí	15	44	54	28	17	3	2	163
Úterý	19	52	57	23	9	-	-	160
Středa	15	38	47	14	6	3	2	125
Čtvrtek	15	45	58	26	20	4	-	168
Pátek	10	13	19	6	-	-	1	49
Sobota	9	52	52	25	4	3	1	146
Neděle	20	92	156	141	69	20	3	501
Celkem	103	336	443	263	125	33	9	1312
Vzdálenost bydliště křtěnce od kostela v Chýnově (vážený aritmetický průměr)								6,74 km

Slavnost křtu novorozence mohla být v polovině 17. století uskutečněna kterýkoli den v roce, neboť raně středověké omezení³⁸ na svátky velikonoční a svatodušní³⁹ zůstalo platné již pouze pro křty dospělých osob. Po dobu deseti let tak měli zdejší rodiče k dispozici 3 652 dnů,⁴⁰ z nichž byl obřad proveden pouze v 951. Z toho je patrné, že byl konán průměrně jen každý třetí až čtvrtý den. Měsíčně pokřtil místní duchovní zhruba 11 dětí, ale pouze v osmi dnech, neboť svátost byla udělována i pro několik osob najednou, přičemž nejčastěji byly svátostí obdarovány současně dvě děti, méně již tři a čtyři. Pouze v jediném

³⁷ Rychlost koně v kroku je 6-8 km/h, v klusu asi 4 m/s. Klusem vydrží trénovaný kůň běžet přibližně hodinu.

³⁸ Koncem 8. století byl v Panonii vydán příkaz, aby nemluvňata byla křtěna pouze o Velikonocích a Svatodušních svátcích.

³⁹ Protože je křestní milost plodem Kristovy velikonoční oběti, církev svátost křtu udílí přednostně o Velikonocích. Blíže M. M. Buben, *Křest*, s. 27-29; Antonín Skočdopole, *Příruční kniha bohosloví pastýřského II*, Praha 1890, s. 329- 351.

⁴⁰ Během let 1645-1654 byly roky 1648 a 1652 přestupnými.

případě bylo pokřtěno pět novorozenců v jediný den. Vysvětlení značné četnosti hromadných křtů je možné hledat ve spojení celé řady faktorů. Patří k nim mimo uvedená omezení dobové církevní správy především preference svátečních dnů, jakou měrou se který z těchto vlivů podílel se bohužel vyřešit nepodařilo.

**Tabulka 2. Křty většího počtu dětí současně podle dnů v týdnu
(na základě matriky narozených farností Chýnov v letech 1645-1654)**

Den v týdnu	Počet případů hromadných křtů		Počet dětí pokřtěných společně s další osobou	Procento z počtu všech pokřtěných v daný den v týdnu	Počet všech dětí pokřtěných v daný den v týdnu
	počet	%			
Pondělí	28	10,5	69	42,3	163
Úterý	27	10,2	60	37,5	160
Středa	19	7,1	39	31,2	125
Čtvrtek	24	9,0	54	32,1	168
Pátek	2	0,8	4	8,2	49
Sobota	25	9,4	56	38,4	146
Neděle	141	53,0	345	68,9	501
Celkem	266	100,0	627	47,8	1312

Jelikož datum křtin nebylo možné stanovit dlouho dopředu, jako tomu bývalo například u svateb, průběh příprav byl plánován teprve po úspěšném porodu zdravého dítěte. Strategie typická pro svatební veselí se v tomto případě proto omezila alespoň na výběr dne v týdnu. Pokud život novorozence neohrožovala v nejbližších okamžicích smrt, byla křestní slavnost v mnoha případech patrně odkládána až na neděli. Jedním z důkazů této tendence je skutečnost, že svátečního dne využila více než třetina všech manželských párů. Obliba dne Páně tak výrazně převýšila ostatní dny v týdnu. Ty lze označit za lehce podprůměrné, neboť počet křtů v nich dosahoval hranice 13 %. Hodnoty v pondělí a úterý byly vždy téměř vyrovnané, přičemž středa⁴¹ zaznamenávala pravidelně určitý pokles. Ve čtvrtek docházelo k nepatrnému nárůstu, který však narušoval velmi hlubokým propadem pátek. Tento den připomínky Kristovy smrti byl považován nejen za nevhodný pro oslavy jakéhokoli druhu, ale jako den postní rovněž za nepříhodný pro konání křestní hostiny. Následující sobota dosahovala toliko úrovně středy a čtvrtka a jedině neděle trojnásobně převyšovala ostatní

⁴¹ Středa a pátek byly obecně pokládány za nešťastné dny, naopak neděle a pondělí za šťastné. Blíže Katarína Gellenová, *Zvyky při narození dětí z tekovských „čilejkárských“ dedín*, in: Václav Frolec (ed.), *Čas života*, Brno 1985, s. 155-162. Písemné prameny ze 2. století označují středu, pátek a sobotu za dny naplněné postem, modlitbou a kajícností. Mezi 6.-9. stoletím začal význam středy a soboty upadat a jediný pátek zůstal postním dnem. Blíže Ladislav Pokorný, *Liturgika II. Dějiny liturgie v přehledu*, Praha 1977, s. 328.

dny. Jedná se o dlouhodobější tendence, jelikož se podobně zachovali jak manželé, kterým se v průběhu deseti let narodilo jen jedno jediné dítě, tak rodiny s více křty. Také v případě obřadů pro několik novorozenců najednou připadlo 53 % na den Páně, přičemž hromadného křtu se v tento den navíc účastnilo 70 % všech „nedělních“ dětí. U dětí nemanželského původu nebyly pro velmi nízký počet porodů extrémní výkyvy mezi dny v týdnu a nedělí tak zřetelné, ale výrazná neoblíbenost pátku zůstávala. Preference neděle vycházela nejen z náboženské úcty,⁴² ale také z řady ryze praktických hledisek. Především se jednalo o sváteční den, v němž se nepracovalo a všichni účastníci tak měli možnost být nejen svědky udílení svátosti, ale i následné rodinné oslavy. Navíc k neděli patřila také účast na mši a cesta kmotrů do kostela mohla být lehce spojena s obřadem jejich kmotřence. Otázkou ale zůstává, do jaké míry toto číslo ovlivnili lidé čekající na neděli jen z toho důvodu, že chtěli nechat pokřtít dítě ve „svém“ farním chrámu, a museli tedy počkat na příjezd kaplana, či naopak těmi, jimž neděle, jakožto sváteční den, umožnila vypravit se na cestu do chýnovského kostela.

Obrátíme-li pozornost od problematiky správní k podmínkám přírodním, zjistíme, že se zdejší krajina nevyznačuje ničím, co by pohyb či komunikaci lidí nějakým způsobem zhoršovalo. Nejedná se o žádný horský terén se samotami roztroušenými po kopcích, ale o vrchovinu s poměrně hustou sítí vesnic spojených řadou cest. O stavu zdejších komunikací v raném novověku si můžeme udělat představu na základě jiných oblastí tehdejších Čech a stejně jako tam i zde předpokládat obdobnou obtížnost způsobu cestování. Zajisté se na kvalitě přepravy vrtkavost přírody odrážela, ovšem nelze říci, že by nějak výrazně zasahovala do rozložení křtů v průběhu roku nepřízeň počasí či špatné cesty. Pochopitelně dnes již nemůžeme s jistotou vědět, jestli se dospělí, kteří novorozence obklopovali, nerozhodli například kvůli silnému mrazu, sněhu, větru nebo dešti odložit křest o nějaký den, či naopak i přes nebezpečí takové cesty pro zdraví dítěte neupřednostnili záruku spásy věčné před momentálním osobním nepohodlím. Nicméně podle chýnovských matričních záznamů se ukazuje, že zimní období udílení svátostného obřadu nijak nebránilo. Nejvíce dětí se totiž rodilo v prvních měsících kalendářního roku, nejméně v létě a na podzim a vzhledem k obavám z nepokřtěnosti a současně vysoké kojenecké úmrtnosti jistě nebylo čekání na pozdější dobu shledáváno jako vhodné. Navíc

⁴² Již ve starokřesťanských dobách zdomácněl v latinském světě k označení neděle pojem „Dies Dominica“ – den Páně. Tento den byl Konstantinovým ustanovením uznáván jako sváteční a v jeho průběhu se proto na počest vzkříšení Krista konala bohoslužebná shromáždění. Na základě nařízení ze 7. března 321 bylo určeno zdržovat se všech prací, s výjimkou polních při nejistém počasí.

první dny života dítěte byly naplněny dalšími úkony, byť nenáboženské povahy, jež bezpodmínečně s křestním obřadem souvisely a od něj se odvíjely.⁴³ Nebylo tedy myslitelné, aby se církevní akt konal výrazně později.

Míšení tradičních úkonů s církevním rituálem přinášel rovněž i sám křestní obřad. Dítě bylo na křtiny slavnostně oblečeno⁴⁴ do „*roucha křtěcího*“, jež bylo součástí výbavy většiny tehdejších nevěst. Pokud je neměla chudší šestinedělka k dispozici, zapůjčily je jiné vdané ženy nebo porodní bába. Bylo tvořeno košilkou,⁴⁵ u bohatších rodičů i kabátkem. Na hlavu mu byl nasazen tvrdý čepeček, patřící díky složitým výšivkám k nejvzácnějším kusům celého oděvu. Poté bylo novorozeně pevně zavinuto do peřinky, převázáno povijanem a na cestu do kostela přikryto ještě speciální pokrývkou, tzv. křestní plenou. Celou výbavu doplňovaly ještě obřadní části textilu, jako křestní vínek,⁴⁶ stuha a rouška.⁴⁷ Na rozdíl od stříhů novorozeneckého oblečení, jež v průběhu století nedoznaly výraznějších změn, způsob užívání peřinky a povijanu velmi významně odrážel dobové pojetí péče o dítě. Tehdy panovalo přesvědčení, že pevné utažení s ručičkami uvnitř zajistí rovný růst dítěte a současně jej ochrání před zlými silami. Peřinku proto tvořil obdélník látky, na který se dítě položilo, přes nohy se

⁴³ Například po návratu z farního chrámu, nejpozději však druhý den po svátostném obřadu, se podle dochovaných pramenů konalo tzv. „smejvání vínku“ nebo „smejvanky“, při nichž byl v domácnosti rodičů dítěte za přítomnosti porodní báby, kmotrů a přátel křtěnec omýván od olejů a svěcené vody. Poté zpravidla následovala slavnostní hostina, která potvrzovala socializační charakter křtu a jednoznačně určovala celou situaci jako výjimečnou.

⁴⁴ O dětském oblečení při křtu blíže například Zikmund Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, Praha 1911, s. 227; Karel Procházka, *Kroj starobylý na Strašecku*, ČL 12, 1903, s. 279-284; Čeněk Zíbrt, *O dětské karkulce a křtícím vínku*, ČL 24, 1924, s. 368-371; Hana Bretová, *Lidový oděv a textilie při narození a křtu dítěte*, *Sborník Národního muzea v Praze*, řada A, 49, 1995, s. 37-62.

⁴⁵ Některé dětské košilky byly nejen bílé, ale uplatnila se na nich i výšivka červenou barvou. Použití červené mělo zabránit uhranutí.

⁴⁶ Křestní vínek byl pruh z bílého plátna nebo hedvábí, široký do 10 cm, dlouhý od 40 do 90 cm, obvykle zdobený barevnou výšivkou. Pokládal se na čelo dítěte po pomazání olejem. Křestní stuha se pokládala na peřinku. Blíže Lenka Nováková, *Půvab křestních roušek*, *Antique* 5/12, 1998, s. 12-13.

⁴⁷ Rouška jako jediná měla při křestní svátosti své oficiální místo. Byla pokládána na dětskou hlavičku, aby chránila křížmo, odtud název „*chrismale*“, kterým byl křtěnec v průběhu obřadu pomazán. Vzhledem k nejednotnosti formy křestních roušek nařídil Tridentický koncil užívat takovou textilii, jež má bílou barvu jako znamení nového života a nevinnosti. Avšak touha lidí zdůraznit tuto sváteční chvíli vedla k všeobecné snaze zdobit roušky alespoň bílou výšivkou. Zřejmě nejstarším dokladem existence křestních roušek je rouška s drobnou geometrickou výšivkou a vrocením 1648. Nachází se v národopisném oddělení Národního muzea v Praze.

přehnul spodní okraj a zbývající dvě strany se stáhly povijanem. Ten byl v porovnání s pozdějšími typy ještě velmi širokým pruhem látky a miminko jím bylo včetně hlavičky ovinuto způsobem klasového nebo křížového vzoru. Díky tomu se vytvořila pro nohy nabíraná spodní část, připomínající rybí ploutev. Povijan býval podobně jako koutní plachta ozdoben také magickou červenou výšivkou či stejně barevně vytkávaný. Tímto způsobem se mělo zabránit uhrančivému pohledu, neboť zlé lidské oči prý spočinou na výrazné parádě a novorozenci již neublíží.

Ve spojitosti se zmíněnou koutní plachou je nutné rovněž připomenut, že s geografickou mobilitou tehdejšího člověka do značné míry souvisí i omezení, která se dotýkala šestinedělky, jež byla po porodu na jistý čas vyřazena z aktivního života v komunitě. Podle dobového mínění byla považována za nečistou osobu,⁴⁸ která je do vykonání náboženského obřadu, zvaného úvod (*benedictio mulieris post partum*),⁴⁹ v moci tajemných sil, jejichž působení vystavuje nejen sebe, ale i své dítě a ostatní členy obce. Jednalo se především o zákaz vycházet z domu, ale hranice mohl tvořit také dvůr a v ojedinělých případech i mez pole či dokonce druhá vesnice. Vedle popsáných zákazů existovala ovšem také omezení, která naopak měla být prováděna, aby se žena působení zlých duchů, kteří mohli ohrozit ji i její dítě, vyhnula. Po dobu šestinedělí se chránila pobytem na lůžku umístěném v rohu místnosti, které bylo zakryté ze dvou stran plachtou, tzv. koutnicí.⁵⁰ Jednalo se o sešité pruhy plátna s červeně vyšívanou, tkanou či

⁴⁸ Blíže Miroslava Melkesová, „...ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní...“, Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století, *Historický obzor* 10, 1999, s. 122-128. Za „nečisté“ osoby byly obecně označovány také ženy v době menstruace, neboť tato krev byla mnohými pokládána za silně jedovatou látku. Podle dobových lékařských knih se jednalo o odchod nečistot nashromážděných v oblasti břicha. Za „nečisté“ ovšem považovala ženy v době menstruace, porodu a šestinedělí i řada lidských společenství mimo území Evropy. Srov. Arnold van Genneep, *Přechodové rituály*, Praha 1997, s. 46-56, 92.

⁴⁹ Doslovný překlad „*benedictio mulieris post partum*“ zní „požehnání (vdaným) ženám po porodu“. Podrobněji Miroslava Melkesová, Křtiny a úvod ve venkovském prostředí raného novověku, *Historický obzor* 14, 2003, s. 262-276.

⁵⁰ Koutní plachta měla mnoho názvů, například koltra, koutra, pohrádka, kótnica, zástreca, prosceradlo. Byla tkána z konopného, nebo i hrubšího lněného plátna o délce přibližně 180 až 225 cm a šířce 80 cm. Plachta se neuplatňovala pouze při narození dítěte, ale také při svatbě a pohřbu. Ještě v 19. století byla součástí výbavy každé nevěsty. Pokud žena zemřela v šestinedělí, byla jí zakryta, neboť taková koutnice již nesměla být použita pro jinou šestinedělku. Koutní plachtě byly přisuzovány zázračné možnosti, spojené s neplodností nebo brzkým otěhotněním. Velmi podrobně pojednává o vývoji koutní plachty a úvodnice Antonín Václavík, Geneze obřadních plachet, koutnice a úvodnice, in: Artur Závodský (ed.), *Franku Wollmanovi k sedmdesátinám*, Praha 1958, s. 482-529; František Bartoš, Kout dle obyčejův a pověr lidu moravského, *ČL* 2, 1893, s. 13-17.

krajkovou vložkou, neboť se věřilo, že tato barva zabraňuje uhranutí. Žena tak byla dočasně oddělena také od ostatních obyvatel světnice, fungující jako shromaždiště celé rodiny, a získala pro odpočinek větší soukromí. Izolace se ovšem týkala pouze vztahu žena a okolí, nikoli okolí a žena. Do domu záhy po porodu přicházely sousedky, příbuzné a zejména kmotry, které ženě po dobu jejího pobytu na lůžku přinášely v hrnci zvaném „koutňák“ jídlo.⁵¹ Nošení „do kouta“ plnilo hned několik funkcí. Vedle fyziologického přínosu pro posílení zesláblé rodičky mělo také určitý ekonomický a především sociální význam.

Po několika týdnech končila veškerá omezení novopečené matky tím, že odešla v doprovodu žen z nejbližšího okolí, nejčastěji právě kmotry, do kostela „obětovat“⁵² své dítě a poděkovat za ně Bohu. Tento obřad opět reflektuje význam farnosti a jejího hlavního chrámu. Podle pražské synody náležel totiž úvod šestinedělek, podobně jako křestní svátost, výhradně k právu farního kostela a jeho kněze.⁵³ Duchovním se přímo zakazovalo vykonávat očistný obřad v jiném než církevním prostředí⁵⁴ či dokonce osobně vcházet do domů šestinedělek. Návštěva ženy po porodu zástupcem církve nebyla možná ani přes zdravotní obtíže zabraňující šestinedělce cestu realizovat.

Vliv sídelní struktury na křest a kmotrovství

Kmotrovství⁵⁵ nespočívalo obrazně řečeno pouze v horké slepičí polévce. Byl to především rozměr náboženský, který z něj činil společensky vysoce ctěnou instituci. Požádání o svědectví u křtu se považovalo za projev úcty a lidé nabídky nevyužili pouze v ojedinělých případech. Jednak byla posílena jejich prestiž a současně bylo odmítnutí vnímáno jako společenský a náboženský prohřešek,

⁵¹ Nejčastěji to byla posilňující slepičí polévka, zvaná koutní, či přímo celá slepice nebo kout. Slepici byla přisuzována magická síla a tím, že snášela vejce, se stala symbolem plodnosti. Podrobněji Antonín Dušek – Vladimíra Klevetová, *Lidová strava ve Vlastiboři, Sborníček z prací členů Národopisného kroužku Jihočeského muzea v Českých Budějovicích* 39, 1982, s. 40-56.

⁵² 2. února je slaven svátek Očišťování Panny Marie. Je připomínkou události, kdy Maria po 40 dnech obětovala v chrámu Ježíše Hospodinu. „Když uplynuly dny jejich očišťování podle zákona Mojžíšova, přinesli Ježíše do Jeruzaléma, aby s ním předstoupili před Hospodina.“ (*L 2,22*).

⁵³ Václav Stýblo, Úvod šestinedělek, *Časopis katolického duchovenstva* 38, 1897, s. 30-39.

⁵⁴ SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 54. „Parochus tamen hac de causa puerperae domum non ingrediatur, etiam si mulier ob adversam valetudinem Ecclesiam adire nequeat.“

⁵⁵ Podrobněji Miroslava Melkesová, *Adhiberi solent, qui compatres vocantur – kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumů chýnovské farnosti*, *HD* 27, 2003, s. 63-120.

neboť za každé „odnesené“ dítě, obzvláště nemanželského původu, byl podle dobového mínění „jeden schodek do nebe“. O kmotrovství zpravidla společensky významnější rodina žádala písemnou formou,⁵⁶ chudším lidem chodila zvat na křtiny porodní bába. Za deset let se vyskytly v chýnovských matrikách pouze tři případy, kdy se nechal vybraný člověk zastupovat jinou osobou.⁵⁷ Dá se předpokládat, že se nejednalo o to, že by například vzdálenost, nepřízeň počasí, nemoc nebo jiné překážky zabránily dotyčnému obřadu se zúčastnit, ale o to, že do poddanského světa, prozatím pouze do okruhu panských úředníků či představitelů místní samosprávy, pronikl zvyk obvyklý ve vyšších kruzích.

Obřad zasvěcení dítěte Bohu, jímž *baptismus solemnis*⁵⁸ byl, měl v ideálním případě v rámci katolické církve probíhat ve farním chrámu za přítomnosti kněze, „hlavního“ kmotra zvaného *levans*, druhého, označovaného jako *patrinus*, a případně ještě několika dalších přizvaných svědků – *testis*. Osoba otce nebyla dlouhou dobu podmínkou⁵⁹ a matka, jež představovala do vykonání obřadného úvodu spojení nečistých sil, měla vstup do kostela zakázán. Ke křtu proto přinášela nemluvně zpravidla kmotra či porodní bába. Po celou dobu obřadu jej choval na rukou „hlavní“ kmotr,⁶⁰ a to až na nepatrné výjimky vždy muž chlapce a žena dívku. Některý z kmotrů držel rozžatou svíci,⁶¹ pokud tak

⁵⁶ Jaroslav Mančal, Pozvání paní kmotře, *Zálesí* 2, 1920-1921, s. 15-16; Josef Kessler, Tištěná prosba za kmotrovství z r. 1798, *ČL* 5, 1896, s. 281-282; Bohumil Lukavský, Žádost za kmotrovství z konce 17. věku, *ČL* 8, 1904, s. 250; Čeněk Zíbrt, *Staročeské pozvánky na křtiny v 16. století*, *ČL* 31, 1931, s. 356-358; Zikmund Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, Praha 1911, s. 231, 312; Milena Lenderová, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, s. 20.

⁵⁷ Během let 1645-1654 se nechal dvakrát – 2. 7. 1654, 11. 11. 1653 – zastupovat důchodní písař Matouš Kreml chýnovským rychtářem Matějem Velmovským. Jiný člověk stál také 17. 2. 1654 na místě velmi zámožného kováře Jiřího Kozáka z Ratibořských Hor.

⁵⁸ Křest udělovaný se všemi obřady a za okolností, jež předepisuje katolická církev, bývá nazýván „křest slavný“ – „baptismus solemnis“.

⁵⁹ Martin Philadelphus Zámorský, *Postilla evangelitská, aneb vejkladové na evangelia nedělní a sváteční, kteráž se každoročně v křesťanstvu čítají, rozjímají, a v shromážděních církevních lidu Božimu předkládají*, Jezdkovice u Opavy 1592, s. 186 danou situaci charakterizoval „...skrze ně přistojící k tomu zvolené, a od rodičů vyslané kmotry...“ Teprve druhý vatikánský koncil stanovil, aby při udělování křtu byl Boží lid zastoupen kmotry, rodiči, přáteli a zástupci místního společenství věřících. Srov. *Křestní obřady*, Praha 1971; Ladislav Pokorný, *Světlo svátostí a času*, Praha 1990, s. 14-16.

⁶⁰ U nekatolíků bylo dítě křtěno bez peřinek a podle dvou vyobrazení je patrné, že je držel při vlastním aktu sám kněz. Reprodukce Josef Petrů, *Dějiny hmotné kultury II/1*, Praha 1995, s. 193; R. van Dülmen, *Kultura*, s. 91.

⁶¹ Svíce při křtu symbolizovala světlo, které osvěcuje duši novokřtěnce.

nečinilo nějaké dítě,⁶² a další odpovídal na otázky kladené knězem. Přestože byl duchovní správce povinen uvést do záznamu o křtu s výjimkou rodičů pouze přítomné vystupující v roli levans a patrinus,⁶³ do knihy chýnovských křtů byli téměř pravidelně⁶⁴ zapisováni všichni kmotři, označováni často jednotně jako „*compatres*“. Vzhledem k tomu, že necelá desetina kmotrů přišla do zdejšího kostela dosvědčit svátostný okamžik jako čtvrtá nebo další osoba v pořadí, nachází se v matriční evidenci v roli kmotra v několika případech i sedm osob.

Instituci kmotrovství přisuzovala katolická církev ve svých materiálech výhradně náboženský význam a představovala ji jako doživotní duchovní příbuzenství zúčastněných osob. Prostřednictvím kmotrů se mělo křtěnému dostat především poučení o základech katolické církve a čtyřech základních člancích křesťanské doktríny. Jelikož měli svědci křtu být dítěti svým chováním a způsobem života vzorem správného křesťana, tvořila jeden ze stěžejních požadavků na osobu přijímající tento duchovní závazek „*vitae exempli, & Christiana, eaque Catholica disciplina*“. Nesměli se jimi tudíž stát nevěřící, kacíři, exkomunikovaní, pod kletbou, ale ani děti mladší čtrnácti let, které dosud nepřijaly svátost oltářní. Mnichům, jeptiškám, opatům a abatyším, žijícím zcela bez pochyb dle náboženských zásad, byla tato role přesto nedostupná, neboť setrvali v jisté izolaci od běžného života a nedokázali by se aktivně na výchově podílet. Kněžím, zejména klerikům vyššího svěcení, se kmotrovství výslovně nezakazovalo, nicméně se této službě neměli ochotně propůjčovat.⁶⁵ Samozřejmou součástí osobní výbavy každého kmotra byla rovněž morální bezúhonnost, a přistoupit ke svědectví svátostného obřadu se proto zakazovalo veřejným zločincům a nenapravitelným hříšníkům. Rodiče se měli rovněž vyvarovat lidí působících hanbu či směřujících k bludům. Vyloučení byli také všichni ti, o nichž bylo možné soudit, že by povinnosti vyplývající z kmotrovství nejen nechtěli, ale také nemohli dostatečně plnit. Jednalo se především o lidi němé, duševně nemocné nebo jinak postižené. Odepřeno zhostit se dané úlohy

⁶² Pro šlechtické prostředí existují důkazy, že svíci držely malé děti, nejprve cizí, pak vlastní. Pro venkovskou společnost však nic podobného nebylo zjištěno. Blíže Zikmund Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, Praha 1911, s. 189. Vyobrazení dítěte držícího svíčku R. van Dülmen, *Kultura*, s. 91.

⁶³ SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 53. „Parochus igitur cum ad hoc Sacramentum conferendum accedit, unum tantummodo, sive virum, sive mulierem, vel ad summum unum & unam, ut superius diximus, ad tangendum baptizatum, cum de sacro fonte suscipitur, admittat, & eorum nomina in libro describat.“

⁶⁴ V záznamech z let 1645-1654 chyběly osoby v roli patrinus u tří dětí a testis u čtyř.

⁶⁵ 11. 4. 1650 byl v chýnovském kostele v roli levans přítomen křtu Hanse Jakuba syna Wylyma Bordyna Jakub Blatský, kněz a děkan z Červené Řečice.

zůstávalo také křtěncovým rodičům, neboť od kmotra se očekávalo, že v případě úmrtí obou manželů převezme péči o duchovní blaho dítěte.

Jak již bylo zmíněno, výchova v dobrého křesťana představovala dle názoru církve nejdůležitější část kmotrovského závazku, nicméně v reálném životě ne jedinou. Vzhledem k tomu, že kmotr byl po rodičích nejbližším příbuzným dítěte, měl to být právě on, kdo v první řadě hmotně zajistí nedospělého člověka v případě jeho osiřetí. Je nutné si tedy uvědomit, že kmotrovství znamenalo na počátku novověku především velmi důležitou formu společenského vztahu. Jelikož rodina po narození dítěte uzavírala s dosud cizí osobou příbuzenství, bylo vybírání kmotra podřízeno mnoha požadavkům. Protože měly být kontakty udržovány po celý život kmotra i kmotřence, nebylo možné zvolit ledajakou osobu. Kritéria byla různorodá a mnohá z nich již dnes nedokážeme přesně zrekonstruovat. Svým vlivem přispěly jak promyšlené strategie rodičů či jiných příbuzných, tak zcela jistě, podobně jako dnes, i obyčejné sympatie či antipatie k danému člověku. Tento lidský rozměr se nám ale nyní bohužel díky minimu ego pramenů dochovaných pro venkovské prostředí podaří stanovit již jen velmi obtížně. Při sporadickém výskytu osobních záznamů navíc nelze předpokládat ani obzvláště detailní popis motivů vedoucích k danému výběru či zmínky o osobní náklonnosti k určitému člověku.

Nyní by bylo možné podrobně vypočítávat všechny zjiřitelné požadavky, které tehdejší lidé na roli kmotra kladli, či nakolik popřáli sluchu církevních doporučení. Pro tuto chvíli ovšem nejsou předmětem mého zájmu ani věk, pohlaví, konfese, sociální statut či ekonomické možnosti člověka dosvědčujícího křest, ale území jako takové a jeho sídelní struktura. Osoby vystupující v matričních záznamech v roli kmotra byly vybrány pouze jako vzorek jedinců, na nichž je možné ilustrovat, že i na něčem takovém, jako je křest, se odrážely geografické aspekty.

Na Chýnovsku byly vesnice v raném novověku, podobně jako na dalších místech Čech, většinou velmi malé a jinak tomu nebylo ani v případě venkovských městeček. Ta se početností usedlých rodin, výstavností obytných domů a z velké části i hlavním zaměstnáním řady obyvatel odlišovala od svého vesnického okolí jen nepatrně. Malá poddanská městečka 17. století svým charakterem odpovídala nejméně spíše vesnickému prostředí, neboť mnozí jejich obyvatelé vedle řemesla⁶⁶ hospodařili i na vlastních polnostech a chovali nejméně jeden

⁶⁶ Podstatnou část obyvatel městeček představovali řemeslníci, jimiž provozované druhy živností odpovídaly vždy výlučně potřebám obyvatel a požadavkům místního trhu. Nejpočetnější skupinu jak ve městě, tak na venkově, tvořili především krejčí, šenkýři, kováři a řezníci. Minimálně byly zastoupeny obory, které vyžadovaly určitou specializaci, respektive jejichž zboží nebylo každodenním obchodním artiklem. Vedle ručníků

kus dobytka pro svou potřebu. V některých případech byl dokonce rozsah jejich pozemkového majetku jen o málo větší než stavební parcela domu a berní rula tudíž většinu těchto městských hospodářů řadila pouze mezi chalupníky či zahradníky. Přesto mělo tehdejší městečko pro život lidí v širokém okolí zcela mimořádný význam, neboť představovalo nejbližší, a pro velkou většinu poddanských jediné, pravidelněji navštěvované středisko. Bylo nejen centrem hospodářským, kde byly konány trhy a sídlila administrativa vrchnostenské správy, ale také církevním s fungujícím kostelem a farou. Lidé z venkova prodávali na trzích přebytky svého hospodaření a nakupovali, co v domácnosti chybělo. Přestože si velkou část i značně komplikovaného nářadí dovedl sedlák vyrobit sám v zimních měsících, v městečku pořizoval ty předměty, které nějak z průměru vybočovaly, jako například hliněné a cínové nádoby, koření, zdobené kusy nábytku, jemnější části oděvu či luxusnější drobnosti. Cesty na trh, stejně jako například na nedělní mši, ovšem nebyly jenom záležitostmi obchodní. Kumulace většího počtu lidí umožňovala výměnu novinek, byla příležitostí k setkání s lidmi známými, stejně jako šancí k poznání nových. Tyto okolnosti dodávaly Chýnovu a Ratibořským Horám ve vztahu k poddanským vesnicím zvláštního postavení.

Přestože mezi městečky a okolními vesnicemi byly udržovány pravidelně velmi těsné vztahy, jisté odlišnosti⁶⁷ ve způsobu života jsou zde patrné a v některých situacích lze zaznamenat i ostrý sociální předěl jejich obyvatel.⁶⁸ Ve spojitosti se křtem je možné tento fakt ilustrovat například na výběru jména pro křtěnou osobu. Jednu z velmi důležitých rolí totiž hrála společenská příslušnost novorozence, neboť podle dobových zvyklostí i křestní jméno reprezentovalo sociální vrstvu svého nositele. Některá se proto užívala výhradně ve šlechtickém prostředí, jiná ve městě či na venkově. Ačkoliv u řady z nich tato omezení neplatila, jisté rozdíly ve spektru křestních jmen mezi městem a venkovem jsou patrné i v tak malé lokalitě, jakou byla chýnovská farnost. Neuplatnily se zde přímo preference některých jmen, podle nichž by bylo možné jako v pozdějších dobách rozlišit, zda dotyčná osoba pochází z města nebo venkova, nicméně určité místní odlišnosti lze pozorovat. Během deseti let zde bylo do

(puškařů), sklenářů, šindelářů či nožířů se jednalo také o punčocháře, provazníky a zámečníky. Ve vsích byla realizována výlučně výroba potřebná pro zemědělství (kováři, koláři), řemesla potravinářská (řezníci) a oděvní (krejčí, ševci, tkalci), doplněná o hrnčíře, bednáře a tesaře.

⁶⁷ Blíže Barbora Mlynaříková, *Geografický horizont prostého člověka v Čechách v letech 1740 -1830*, Praha 2001.

⁶⁸ Srov. s otázkou výběru partnera v případě měšťanských synů. Podrobněji Eduard Maur, K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví, *HD* 8, 1983, s. 7-43.

matriky zapsáno 29 novorozenců se jmény,⁶⁹ která nesli pouze oni sami. U drtivé většiny z nich pocházeli rodiče z Chýnova nebo Ratibořských Hor, tedy z některého ze dvou městeček nacházejících se na území farnosti. Výskyt méně obvyklých jmen právě tady byl dán nejen nesrovnatelně vyšší koncentrací narozených dětí, ale především řadou dalších faktorů, které nepůsobily v okolních vesnicích. Prostředí měst a městeček tvořila mnohem různorodější komunita lidí, což se pochopitelně odrazilo i ve výběru osobních jmen jejich potomků. Zejména odlišný způsob života úředníků zdejší vrchnostenské kanceláře a stříbrných dolů,⁷⁰ kteří náleželi k místní elitě, zcela jistě inspiroval ostatní obyvatele k řadě činností.⁷¹ Rovněž zcestovalí obchodníci či řemeslníci, nově příchozí horníci i jiní cizí odborníci⁷² sem zcela přirozeně přinášeli zvyky jiných zeměpisných oblastí, zejména z Německa a Itálie. Nejen oni však měli podíl na volbě „netradičních“ jmen. Určitý vliv zanechávaly jistě i bohatší společenské kontakty řady zdejších obyvatel s příslušníky většího územního celku. Onou vysvětlující skutečností může být i přítomnost vyššího počtu vzdělanějších lidí, hledajících inspiraci mimo běžný rámeček jmen.

Městské prostředí se oproti venkovu vyznačovalo téměř vždy také větší otevřeností vůči jevům praktikovaným na šlechtických dvorech a mnohem rych-

⁶⁹ Jména křtěnců vyskytující se v chýnovské farnosti v letech 1645-1654 pouze v jednom případě: Andl, Anna Kateřina, Anna Markéta, Dominik Antonín, Dorota Marie Magdalena, Eva Rozina, Filip, Florián Kristián, Gabriel, Havel, Jáchym, Jáchym Benedikt, Jan Jakub, Jindřich Jakub, Jindřich Tomáš, Jiří Gotfríd, Jiří Jeroným, Karel, Kristýna, Kryštof František, Lidmila Eufrozína, Lidmila Kateřina, Lidmila Magdalena, Lidmila Rozina, Lorenc, Loreta, Marek, Marie Dorota, Marie Lidmila, Melichar, Oldřich, Petr Pavel, Prokop, Řehoř, Samuel, Severín Leopold, Stanislav, Šimon Kryštof, Tobiáš, Urban, Vilém, Žofie.

⁷⁰ Za Eggenberků měla městečka Ratibořské Hory a Chýnov společnou správu, vyčleněna byla pouze správa důlního podnikání, pro níž byl v roce 1631 zřízen samostatný horní úřad v čele s perkmistrem. K povinnostem, pravomocím a výši platů hejtmanů eggenberských panství podrobněji Anna Kubíková, Hejtmané na eggenberských panstvích v Čechách, *Archivum Trebonense* 5, 1982, s. 38-60. O základech báňské správy v Ratibořských Horách blíže Jiří Majer, Organizace a správa stříbrných Hor Ratibořských v letech 1586-1611, *Sborník Národního technického musea* 2, 1956, s. 19-51. O důlních úřednících blíže Jan Kořan, *Přehledné dějiny československého hornictví*, Praha 1955.

⁷¹ Jako příklad nápodoby lze uvést křest syna chýnovského hejtmana Andrease Laubského Kryštofa Františka 3. srpna 1653. Spolu s ním byl pokřtěn ještě syn krejčího Pavla Turka ze vsi Věžná, který dostal taktéž jméno Kryštof.

⁷² V matrice narozených farnosti Chýnov se mezi lety 1645-1654 nachází záznam o Italovi jménem Štěpán Porto Pert, pobývajícím tou dobou v Kozlové Blanici, a dále pak o zedníkovi jménem Lorenz Spineta, zaměstnaném v Kozmicích. Podle Pavel Vlček a kol., *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 616 byl Lorentz Sspineta vlášským tovaryšem Stefana Pertiho.

lejším tempem je přebíralo do svého způsobu života. Současně i jistá liberálnost v přístupu k tradicím zde pomohla zdomácnět jevu běžnému do počátku 17. století pouze ve šlechtickém prostředí, a to udělování několika křestních jmen jednomu novorozenci. Nejsilněji se tento zvyk uplatnil v panovnických rodech, ale již od 16. století se ve větší míře rozšířil mezi šlechtou a následně i do venkovského prostředí. V chýnovské farnosti, postrádající velké město, se však tento fenomén projevil omezeně. Vedle tradičního zdvojeného ženského jména Marie Magdalena se pouze 3 % dětí⁷³ (17 chlapců a 19 dívek) ze 1 312 stala nositeli druhého osobního jména, přičemž se třetím či čtvrtým se v tehdejší matrice nelze setkat vůbec. Nicméně i přesto, že se v rámci farnosti jedná o poměrně zanedbatelný počet, lze jím dokázat rychlé šíření této praxe v průběhu jedné generace. Počet takto pokřtěných dětí oproti zapsaným dospělým se dvěma jmény byl totiž více než trojnásobný.

Pohnutky vedoucí rodiče k volbě druhého křestního jména pro své děti mohly být velmi různorodé. Nejčastěji se vedle motivů společenských uplatnily tendence náboženské a v některých případech hrály jistou roli i důvody čistě praktické. Jelikož byl v 17. století při identifikaci osob kladen stále ještě nesrovnatelně větší důraz na jméno křestní než na nestabilní příjmení a k dispozici byl pouze omezený počet osobních jmen, bylo nutné nového člověka nějakým způsobem od ostatních odlišit. Otázkou ovšem zůstává, do jaké míry podléhala volba druhého jména právě motivům budoucí praktičnosti a zda byla obě jména i nadále v běžném životě skutečně užívána, či jedno z nich převážilo. Dobové materiály, s výjimkou matrik, použité pro tento výzkum dospělé osoby se dvěma křestními jmény téměř neobsahují, což ovšem problematiku neřeší, protože evidují starší generaci, k níž pravděpodobně nový módní prvek doposud nepronikl. Mnohem více jsou proto patrné náboženské motivy, třebaže možnost zajistit dítěti volbou několika jmen více patronů nebyla v polovině 17. století ještě příliš rozšířeným jevem. V několika případech bylo druhé osobní jméno odvozeno od svátku křesťanského světce slaveného v daném měsíci; jedno dítě⁷⁴ z 36 mělo obě jména patrně po svatých, čtyři děti po jednom a šest jmen bylo utvořeno kombinací jména kmotra a světce.

⁷³ Jedná se o 24 druhů jmen z veškerých 91: Jan Jiří, Jan Kryštof, Dominik Antonín (Ital Spinetti), Florián Kristián, Jáchym Benedikt, Jan Jakub, Jindřich Jakub, Jindřich Tomáš, Jiří Gotfrid, Jiří Jeroným, Kryštof František, Petr Pavel, Severín Leopold, Šimon Kryštof, Anna Kateřina, Anna Markéta, Dorota Marie Magdalena, Eva Rozina, Lidmila Eufrozína, Lidmila Kateřina, Lidmila Magdalena, Lidmila Rozina, Marie Dorota, Marie Lidmila.

⁷⁴ V tomto případě se jednalo o syna Mikoláše a Doroty Jelínkových, jenž dostal jméno Petr Pavel. Jelikož byl pokřtěn přímo v den, na který připadal tento svátek, nelze přesně říci, zda se jednalo o plánovaný záměr, či o náhodu, která vyvolala v rodičích či v místním duchovním potřebu nechat zapsat dítěti obě jména.

Nejlépe sledovatelné jsou ovšem v rámci záznamů dvou křestních jmen stopy vlivů společenských a geografických. Analýza rodin dětí se dvěma křestními jmény ukázala, že se nové vlivy uplatnily na Chýnovsku v polovině 17. století značnou převahou v prostředí městeček. Pouze tři děti z celkového počtu 36 se nenarodily rodičům z Chýnova nebo Ratibořských Hor a dvě je možné nalézt mezi potomky vojáků. U vojáků jakožto vyhraněné skupiny osob lze předpokládat, že volba dalšího jména mohla podléhat i jiným zvyklostem než u starousedlíků,⁷⁵ ve zbylých třech případech se jednalo o potomky nižší šlechty, úředníka a italského stavebníka. U nemanželských dětí se druhé osobní jméno omezilo také pouze na městečko Chýnov. Během deseti let bylo do matriky narozených zapsáno pouze jedno takové dítě,⁷⁶ syn zámecké chůvy. Vzhledem k tomu můžeme tedy předpokládat, že odlišné projevy rodinného života vyšších společenských vrstev představovaly pro řadu obyvatel v Chýnově a v Ratibořských Horách nemalou inspiraci. V matričních záznamech lze o generaci starší nositele dvou křestních jmen rozdělit pouze do dvou zcela odlišných skupin, z nichž jednu tvořili příslušníci vojska a druhou lidé urození nebo spjatí s chýnovským zámekem. Oproti tomu rodiny nově narozených dětí se dvěma křestními jmény obsáhly již mnohem širší socioprofesionální spektrum. Nicméně se opět jednalo spíše o osoby disponující rozsáhlejším majetkem či zastávající významnější společenskou funkci.

Výskyt dětí se dvěma osobními jmény byl v chýnovské farnosti zjištěn ve velké míře právě u místní elity, která, soudě podle zvolených osob v roli kmotrů, udržovala četnější kontakty s vyššími společenskými vrstvami širšího územního celku. Dokonce se dá usuzovat i na fakt, že v případě společenského vzestupu jedince se pozměnil přístup k výběru dětského jména. V některých rodinách s více potomky je tak možné velmi dobře sledovat, jak bylo se změnou společenského postavení „diplomatictější“ přístupováno i k něčemu takovému, jako byl křestní akt.⁷⁷ Volbou většího počtu osobních jmen se totiž naskytla jedinečná možnost najednou projevit pozornost více vlivným lidem, tzn. v tomto případě

⁷⁵ Ze 77 dospělých osob byly s dvojitým jménem uvedeny pouze čtyři, respektive pět, neboť jeden muž se opakoval.

⁷⁶ 13. srpna 1651 se narodil Marii, zámecké chůvě, chlapeček Hans Jirych. Obě jména získal křtěnec zcela jistě po svých kmotrech, jimiž byli čelní představitelé chýnovské elity. Jako jeden z mála měl i čtyři kmotry. Jan Češpivo byl chýnovským sládkem a Jiřík Kholpek hospodářem domu J. M. knížete chýnovského.

⁷⁷ Jako příklad lze uvést rodinu šichmastra Martina Frongka z Ratibořských Hor, která nechala pokřtít první dítě v roce 1645 pouze jedním jménem. Další děti, narozené jeho druhé manželce v roce 1653 a 1654, dostaly při křtu dvě jména, což možná souvisí s tím, že v roce 1650 zastával jejich otec funkci hejtmana. Podobně i šulmastr Urban Junkman přistupoval k výběru jména pro svou dceru narozenou v roce 1651.

kmotrům. Kmotrovství tak pro některé představovalo formu vhodnou nejen k utvrzení přátelských vztahů, ale rovněž i ke splnění společenských závazků vyplývajících z principu klientelismu. Takto získalo 24 dětí z 36 jedno ze svých jmen, přičemž 8 dokonce obě. Do značné míry se vedle projevu úcty uplatnila jistě také nápodoba, neboť polovina kmotrů těchto novorozenců byla rovněž sama nositelem dvou osobních jmen, což bylo dáno již zmíněnou společenskou příslušností. Utvoření jména kombinací jednoho z rodičů a kmotra se ale během deseti let vyskytlo pouze v jednom jediném případě.

Ačkoliv měli rodiče podle nařízení pražské synody volbu podřídit zcela výhradně duchovnímu měřítku, nejednou se snažili učinit kmotrem toho, kdo bude pro dítě či rodinu v budoucnu přínosem. Na příkladu chýnovské farnosti je patrné, že přestože většina lidí byla během pouhých deseti let přítomna svátostnému obřadu křtu jako kmotr v průměru třikrát, vystupovaly některé osoby v této roli i více než stokrát. Je otázkou, do jaké míry pramenilo toto opakované adresování žádosti pouze vybraným mužům a ženám z osobní oblíby konkrétního jedince, z jeho společenského statutu, ze snížení počtu obyvatel způsobené třicetiletým konfliktem, který si vyžádal ztráty na životech i mimo válečná pole, či z nedostatku vhodných kandidátů pro roli kmotra na malých vesnicích. Přestože se v úloze kmotra neocitaly výlučně osoby, které splňovaly soudobé představy o prestiži a reálné moci a naopak, s výjimkou marginálních skupin, se této významné společenské role ujímali představitelé všech společenských vrstev, je převaha movitějších lidí v porovnání s ostatními nepopíratelná. Prvních padesát míst pravidelně vybíraných osob do role kmotrů obsadili ve zdejší geografickém prostoru především panští úředníci, příslušníci venkovské samosprávy či obyvatelé nájemních domů, spolu s hospodáři, řemeslníky a zaměstnanci vrchnostenských podniků, tedy lidé, z nichž nemalá část představovala elitu Chýnova či Ratibořských Hor.

Projevy společenské i ekonomické nadřazenosti městských obyvatel vůči lidem z venkova je možné ilustrovat také prostřednictvím analýzy domova účastníků křtu. Ve snaze blíže určit vzdálenost mezi místem pobytu kmotrů a bydlištěm kmotřence bylo nezbytné provést velmi časově náročná vzájemná měření více než 100 lokalit zmíněných v matrice narozených farnosti Chýnov mezi lety 1645-1654. Na jejich základě je možné říci, že spektrum měst a vesnic, odkud pocházeli kmotři dětí z Ratibořských Hor i Chýnova, bylo početně velmi omezené a v 90 % se svátostného obřadu účastnili pouze místní lidé. V Chýnově na tom nese podíl z velké části patrně skutečnost, že právě zde žila místní elita, která byla o kmotrovství velmi často žádána a její snadná dostupnost nevyžadovala pátrání po vhodném kandidátovi v jiných oblastech. Vzhledem k obecné snaze volby kmotra ze stejné nebo vyšší společenské vrstvy

byly tendence k výběru z okolních vesnic omezené, třebaže někteří z venkovských sedláků disponovali vyšším majetkem než leckterý městský hospodář či řemeslník.

Tabulka 3. Bydliště kmotrů dětí z Chýnova zapsaných v matrice narozených farnosti Chýnov v letech 1645-1654

Lokalita	Km od Chýnova	Levans	Patrinus	Testis	Celkem
Bítov	3,5	1	1	1	3
Dobronice	3,5	1	1	1	3
Dolní Hořice	4,0	2	-	-	2
Dub	5,5	-	-	1	1
Hroby	3,5	-	1	-	1
Chýnov	x	94	92	90	276
Kámen	19,0	1	-	1	2
Lažany	3,0	1	1	-	2
Mníšek	nad 30	-	1	1	2
Nová Ves	0,5	1	3	1	5
Prasetín	7,0	-	-	1	1
Ratibořské Hory	6,5	1	1	1	3
Říčany	nad 30	-	-	1	1
Soběslav	18,0	-	-	1	1
Tučapy	11,5	-	1	-	1
Nezjištěno	x	1	1	3	5
Celkem	x	103	103	103	309

Na kmotry chýnovských dětí pocházející z ostatních lokalit připadalo tudíž jen 10 %, přičemž rozhodně upoutá pozornost fakt, že mezi nimi nijak výrazně nedominují obyvatelé Ratibořských Hor, což ovšem neplatilo obráceně. Největší zastoupení, pramenící z intenzivních společenských a obchodních styků jejich obyvatel, měla sice nejbližší položená Nová Ves u Chýnova či o něco vzdálenější Dobronice a Bítov, nicméně mnohem zajímavějším se jeví kumulace míst vzdálených desítky kilometrů. Mnohá byla sídlem nižší šlechty nebo alespoň osob významnějšího společenského postavení, kteří byli do Chýnova pozváni špičkami místní elity.

Pro novorozence z Ratibořských Hor připadli v úvahu v největší míře opět kmotři z řad místních, ovšem chýnovští několikanásobně obyvatelé zbývajících míst svojí účastí převýšili. Ostatní lokality, nacházející se od bydliště křtence s výjimkou 30 km vzdálené Červené Řečice v průměru kolem 6 km, totiž tvořily ani ne dvě procenta, přičemž se v záznamech v souvislosti s křtinami dítěte z Ratibořských Hor objevily pouze jedenkrát. Původ tohoto jednání lze hledat, dle mého soudu, v socioprofesionálním průřezu hornického městečka. Většinu zdejších obyvatel tvořili horníci nebo lidé nějakým způsobem se stříbrnými doly

spjatí, kteří vykazují znaky výrazněji uzavřené skupiny než jiná řemesla. Svou podstatnou roli mohla hrát jazyková a kulturní bariéra, geografická uzavřenost v městečku a jeho bezprostředním okolí související s výkonem profese či charakter prováděných prací v dolech formou směn, jenž se výrazně lišil od tradičního způsobu obživy. Snad i lepší finanční situace horníků mohla do určité míry způsobovat jistou izolovanost od zbývající části obyvatelstva. Havíři sice nevytvářeli naprosto neprostupnou skupinu, ale například u křtu jejich dětí byli téměř ze 60 % přítomni příslušníci stejné profese jako rodiče, což bylo na Chýnovsku skutečně výjimečné.

Tabulka 4. Bydliště kmotrů dětí z Ratibořských Hor zapsaných v matrice narozených farnosti Chýnov v letech 1645-1654

Lokalita	Km od Ratibořských Hor	Levans	Patrinus	Testis	Celkem
Červená Řečice	30,0	1	-	-	1
Horní Hrachovice	3,0	-	1	-	1
Chýnov	6,5	8	14	5	27
Kozlová Blanice	6,0	-	1	-	1
Oblajovice	8,5	-	-	1	1
Rašovice	6,0	-	-	1	1
Ratibořské Hory	x	122	114	123	359
Nezjištěno	x	-	1	1	2
Celkem	x	131	131	131	393

V poddanských vesnicích byla situace zcela jiná. Zdejší rodiče zvolili pro zajištění budoucího života svých dětí muže či ženu z Chýnova nebo Ratibořských Hor ve 31 %, a to ponejvíce v roli levans. Na základě tohoto zjištění můžeme usuzovat i na souvislost mezi společenskou vážností člověka a jeho pořadím mezi kmotry. Pravděpodobně byla úloha levans spojována s otázkou nejvyšší prestiže. Praxe, kdy o hlavní kmotrovství byl požádán dobře situovaný měšťan a o svědectví soused z bydliště rodičů, nebyla tedy vůbec výjimečná. Opět je tu ale patrné, že mezi kmotry venkovských dětí mají ti z Chýnova několikanásobně vyšší převahu, tj. 23 %, a to nejen oproti ostatním lokalitám, ale i vůči Ratibořským Horám. O dvě třetiny méně lidí přišlo odtud dosvědčit dětem z venkova svátostný obřad a důvody lze uvést podobné jako v předchozím případě. Nicméně ne všechny vesnické rodiny své kmotry vybraly z městských sousedů, ale naopak výhradně z okruhu nejbližších, byť méně významných, hospodářů, řemeslníků, podruhů či čeledi. Současně je důležité připomenout, že v daných souvislostech svoji úlohu sehrála také vzdálenost. Například téměř 7 % ze všech kmotrů venkovských dětí představují obyvatelé

Obrataně, která sousedí s Věžnou, centrem jedné z farností připojených k Chýnovu. Můžeme se proto domnívat, že vzniklá situace je jednak odrazem zvyklostí dané oblasti, na něž změny prováděné církevními úřady dolehly minimálně, jednak odlehlostí vesnic v blízkosti Věžné od obou městeček.⁷⁸ Se vzdáleností se totiž zcela nepochybně zmenšovalo i povědomí o lidech zde žijících a pro rodiče novorozence byla dobrá informovanost o budoucím kmotrovi prioritní.

Tabulka 5. Bydliště kmotrů dětí z venkova zapsaných v matrice narozených farnosti Chýnov v letech 1645-1654

Lokalita	Levans		Patrinus		Testis 1		Celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Chýnov	284	26,3	242	22,5	225	20,9	751	31
Ratibořské Hory	93	8,6	85	7,9	72	6,7	250	
Ostatní	701	65,0	748	69,6	777	72,3	2226	69
Celkem	1078	100,0	1075	100,0	1074	100,0	3227	100

Přestože se nejednalo o lesnatý neprostupný terén s minimem osídlení, v němž bychom jen těžko předpokládali intenzivní pohyb a propojenost, nelze si ani zde představovat nějaké výrazné společenské styky místních lidí. Kontakty se vzdálenými krajinami znamenaly pro mnohé obyvatele záležitost spíše příležitostnou a většinou ryze individuální. Lidé žijící na venkově neodcházeli zpravidla ze své vesnice dále než 5-9 km a z městečka 12-20 km.⁷⁹ Četnost a charakter těchto cest byly omezeny především povahou zaměstnání, nevyžadující výraznější aktivity mimo určitý, téměř pevný okruh vesnic a měst v rámci jednoho panství. To se odrazilo také na prosbě o kmotrovství. Výsledky ukazují, že průměrná vzdálenost kmotra od domova křtěnce, bez ohledu na jeho pořadí (levans, patrinus, testis) při křtu, představovala necelé dva kilometry. Více než v polovině případů byla žádost směřována osobám žijícím na stejném místě nebo v bezprostředním okolí, přičemž u levans a druhého testis je možné prokázat, že někteří z nich bydleli dále než osoby vystupující v roli patrinus a prvního testis. Je možné se domnívat, že pro pozici „hlavního“ kmotra – levans – byla vybrána rodinou váženější osoba ze vzdálenější vesnice nebo městečka, a stejně jako přizváním kmotra navíc to lze považovat za projev úcty k danému člověku. U dalších svědků křtu nejsou patrné žádné zvláštní odchylky a socioprofesionální spektrum kmotrů nijak nevybočuje z běžného rámce. Tito lidé z větší části náleželi ke střední a vyšší třídě venkovské společnosti, stejně jako rodiny, jež je

⁷⁸ Vzdálenost Věžné od Chýnova činí přibližně 15 km, od Ratibořských Hor 20 km.

⁷⁹ Blíže Josef Grulich – Hermann Zeitlhofer, Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení, *HD* 22, 1998, s. 79-105.

Tabulka 6. Počty kmotrů dětí z vesnic chýnovské farnosti podle bydliště
(na základě matriky narozených farnosti Chýnov v letech 1645-1654)

Lokalita	L	P	T 1	Cel.	%	Lokalita	L	P	T 1	Cel.	%
Babčice	-	1	-	1	0,03	Měšice	2	-	1	3	0,09
Bělá	1	1	2	4	0,12	Mladá Vožice	1	-	1	2	0,06
Bendovo Záhoří	2	4	2	8	0,25	Mlýny	-	-	1	1	0,03
Bezděčín	4	1	3	8	0,25	Mostek	8	6	6	20	0,62
Bitov	9	6	8	23	0,71	Mutice	-	-	1	1	0,03
Blanička	4	3	4	11	0,34	Nová Ves	10	12	16	38	1,18
Bradáčov	2	-	1	3	0,09	Nové Dvory	9	2	6	17	0,53
Brná	31	25	19	75	2,32	Nuzbely	1	2	3	6	0,19
Březina	1	-	-	1	0,03	Oblajovice	8	2	5	15	0,46
Buková	-	1	-	1	0,03	Obrataň	72	75	74	221	6,85
Cetoraz	-	1	-	1	0,03	Pacov	3	3	2	8	0,25
Černovice	2	1	3	6	0,19	Podolí	1	4	-	5	0,15
Dědice	-	1	1	2	0,06	Pohnánek	32	32	29	93	2,88
Dobrá Voda	30	32	29	91	2,82	Pohnání	7	13	17	37	1,15
Dobronice	26	35	35	96	2,97	Polánka	8	7	11	26	0,81
Domamyšl	2	2	-	4	0,12	Pořín	21	29	29	79	2,45
Dub	10	14	16	40	1,24	Pošná	-	2	-	2	0,06
Dvořiště	4	12	14	30	0,93	Prasetín	9	8	7	24	0,74
Elbančice	-	1	-	1	0,03	Radenín	5	5	3	13	0,40
Eš	12	8	12	32	0,99	Rašovice	7	5	4	16	0,50
Hartvíkov	1	2	4	7	0,22	Ratibořice	1	-	2	3	0,09
Hlasivo	34	43	47	124	3,84	Ratibořské Hory	93	85	72	250	7,75
Hořepník	-	-	1	1	0,03	Rodná	10	14	12	36	1,12
Hrachovice Horní						Řemíčovská					
Dolní	12	15	17	44	1,36	Lhotka	-	-	1	1	0,03
Hroby	4	3	1	8	0,25	Sedlečko	-	-	1	1	0,03
Hrobská Zahrádka	2	2	-	4	0,12	Skopytce	3	2	2	7	0,22
Hrstky Mlýn	-	1	-	1	0,03	Stará Vožice	1	3	3	7	0,22
Chotčiny	15	19	19	53	1,64	Stupník	4	3	-	7	0,22
Chotoviny	-	1	-	1	0,03	Sudkův Důl	4	3	4	11	0,34
Choustník	1	1	-	2	0,06	Světlá Horní/Dolní	1	1	1	3	0,09
Chýnov	284	242	225	751	23,27	Šimpach	11	17	16	44	1,36
Jedlany	1	-	1	2	0,06	Tábor	9	6	6	21	0,65
Kámen	21	24	26	71	2,20	Těchobuz	1	-	-	1	0,03
Kladruby	-	6	1	7	0,22	Turovec	-	1	4	5	0,15
Kloužovice	-	2	6	8	0,25	Velmovice	3	4	5	12	0,37
Kozlová Blanice	14	13	12	39	1,21	Věžná	29	35	35	99	3,07
Kozmice	14	12	16	42	1,30	Vintířov	24	18	18	60	1,86
Kozský	1	-	-	1	0,03	Vodice	1	1	1	3	0,09
Krchova Lomná	3	2	2	7	0,22	Vřesce	9	8	8	25	0,77
Krtov	-	1	1	2	0,06	Vysoká Lhota	3	-	4	7	0,22
Křeč	1	3	1	5	0,15	Zadní Strítež	-	-	1	1	0,03
Křtěnovice	1	1	-	2	0,06	Záhostice	4	5	5	14	0,43
Lažany	25	27	35	87	2,70	Zárybníčná Lhota	1	3	2	6	0,19
Malá Lidmaňka	2	1	2	5	0,15	Vojsko	2	4	7	13	0,40
Malenín	-	1	-	1	0,03	Nezjištěno	3	-	1	4	0,12
Malešín	-	1	-	1	0,03						
Mašovice	7	8	9	24	0,74	Celkem	1078	1075	1074	3227	100,00

Pozn.: L – levans, P – patrinus, T1 – první z testis.

přizvali. Až na výjimku, kterou je dítě žebračky z Ratibořských Hor. Jemu se dostalo stejného privilegia jako dětem bohatších hospodářů a mělo při svém křtu přítomno sedm osob.

Tabulka 7. Vzdálenost bydliště kmotrů od bydliště křtěnců uvedených v matrice narozených farnosti Chýnov v letech 1645-1654

Role u křtu	Vzdálenost bydliště kmotrů od bydliště křtěnce (km)											Počet celkem	Vážený průměr v km
	0	1	2	3	4	5	5-8	8-12	12-16	16 a více	nejz.		
Levans	673	118	131	121	105	45	62	28	9	6	14	1312	1,71
Patrinus	724	118	120	101	100	48	57	20	3	3	15	1309	1,45
Testis 1	746	109	123	94	80	43	60	22	2	8	21	1308	1,47
Testis 2	57	12	20	7	2	5	11	2	1	4	6	127	2,45
Testis 3	55	12	15	11	6	3	10	1	-	1	5	119	1,75
Testis 4	2	-	-	-	-	-	2	1	-	-	1	6	4,50
Testis 5	4	-	1	-	-	-	-	0	-	-	-	5	0,40
Celkem	2261	369	410	334	293	144	202	74	15	22	62	4186	x
%	54,01	8,82	9,79	7,98	7,00	3,44	4,83	1,77	0,36	0,53	1,48	x	x
	87,60						12,40					x	x

Výzkum prokázal, že 88 % svědků křtu bez ohledu na své sociální postavení, profesi, vyznání či věk sídlilo v okruhu 4 km, tedy v maximální vzdálenosti, kterou mezi sebou měla převážná část lokalit na Chýnovsku. Rodiče znali zcela jistě obyvatele sousedních vesnic velmi dobře osobně, a volili tudíž mezi lidmi svého „nového příbuzného“ přesně podle svých kritérií. Rovněž kmotrovství díky dostatečné informovanosti o situaci žadatele mohlo, ale také samozřejmě nemuselo být dotyčnou osobou přijato. Ačkoliv většinu kmotrů nedělily od bydliště křtěnce žádné kilometry, nebo pouze několik, za pozornost rozhodně stojí i osoby, které přicházely do domu rodičů z míst vzdálených 10 km a více. Co se týká několika případů lidí z místa nad 30 km, můžeme zcela jistě hovořit o veskrze specifickém přání okolí dítěte. Je bohužel na škodu, že pro tuto chvíli o jednotlivých aktérech téměř nic nevíme a nedokážeme celé pozadí události lépe vykreslit. Nicméně vrátíme-li se k nižším (pro běžného venkovana přesto již vyšším) vzdálenostem, nelze se při vysvětlení omezit pouze na rozvětvenější a četnější vztahy rodiny, která si takového kmotra vybrala. Mnohem podstatnější se naopak jeví sama vybraná osoba. Byl to mnohdy patrně její věhlas, společenská prestiž či zámožnost, která vedla rodinu k takové volbě. Jistě mohla na jedné straně přinést křtěnému výhody všeho druhu a rodině zvýšit renomé, na

druhé straně ale ani dotyčný přijetím kmotrovství nevyšel z celé situace naprázdno, neboť mohl tímto krokem upevnit svoje, již tak významné, společenské postavení. Příbuzenské a přátelské vazby, osobní či morální kvality se mohly stát rovněž pohnutkou ke konkrétní volbě člověka ze vzdálenějších míst, ty ovšem nelze pro Chýnovsko v polovině 17. století zatím žádným způsobem prokázat.

Závěrem je třeba se ještě zmínit o vztahu kmotrovství a pohlaví. Mohlo by se zdát, že tato oblast představovala důležitý činitel výrazně ovlivňující výběr osoby vhodné pro roli kmotra a dost možná měla spojitost i s místem bydliště. Nicméně není tomu tak. Pražská synoda z roku 1605 doporučovala zvolit pro křest dítěte v roli levans a patrinus jednoho muže a jednu ženu, přičemž však nesměli v žádném případě tvořit manželský pár. Výsledky poskytnuté chýnovskou matrikou dokazují, že tato část církevního ustanovení byla skutečně respektována a nebylo preferováno žádné pohlaví. Bylo lhostejné, jednalo-li se o muže či ženu a je s až s podivem, jak vyrovnané hodnoty byly nalezeny. Muži přišli ke svátostnému obřadu v roli kmotra v 2 123 případech, ženy ve 2 063. Vzhledem k tomu, že se v průběhu zkoumaného období narodilo o 5 % více chlapců než dívek, také počet kmotrů mužského pohlaví nepatrně převýšil danou kategorii žen. Mnohem důležitější bylo, že účast jednotlivých kmotrů až na drobné výjimky podléhala vždy pravidlu páru, a převážná většina dívek proto měla za levans ženu a za patrinus muže, u chlapců tomu bylo právě naopak. Pozoruhodná je ovšem skutečnost, že také testis, opomíjený církevními ustanoveními, byl téměř ve všech případech stejného pohlaví jako křtěnec. Jelikož bylo patrně kmotrovství spíše adresováno rodině jako celku, pokud se jednalo o dívku, kmotrovství přijala žena nebo dospělá dcera hospodáře. Kmotry tak měly v této službě zcela rovnocenné postavení jako jejich mužské protějšky a všeobecné závěry, týkající se bydliště, pro ně tudíž platí také.

Závěr

Ačkoli se může na první pohled zdát, že má geografický horizont s křestním obřadem a kmotrovstvím pramálo společného, opak je pravdou. Široké území vzdálené několik kilometrů od Tábora, které spadalo v polovině 17. století pod správu chýnovského faráře, ze světské vrchnosti pak náleželo hlavně Eggenberkům, představuje oblast, jejíž obyvatelé se nezdržovali pouze ve své vesnici nebo ve městě, ale z různých důvodů se také přesouvali z místa na místo. Všechny jejich cesty nelze pochopitelně nazvat migracemi, což ovšem nemění nic na tom, že by měly zůstat bez povšimnutí, byť se vztahují pouze ke křtu. Na něm a všem, co s ním souvisí, je totiž možné jistým způsobem ilustrovat míru

vlivu přírodních podmínek, územního uspořádání či komplikovanosti pobělohorské církevní správy na život zdejších obyvatel.

Křestní obřad představuje, jednoduše řečeno, úkon, který měl být podle církevních nařízení udělen dětem rodičů žijících v dané farnosti, vykonán ve farním chrámě prostřednictvím posvěcené vody ze zde stojící křtitelnice a poté zanesen do matriky, jakožto jedné z formy postupující byrokratizace farního úřadu. Mimo zdi farního kostela nebo pro cizí novorozence se mohl konat pouze ze závažných zdravotních důvodů. Ve stejném chrámu Páně o několik týdnů později měla mít slavnostní obřad úvodu také matka dítěte, která tím ukončila období šestinedělí omezující její pohyb mimo dům. Farnost tak nepředstavovala pouze územně samostatný okrsek církevní správy, ale obvod, jehož přirozeným centrem byl právě farní chrám, v němž se pravidelně setkávali lidé z blízkého i vzdálenějšího okolí na mši, při křtech, svatbách i pohřbech.

Komplikovanost církevní správy 17. století se odrazila na Chýnovsku mimo jiné i v souvislosti se křtem. Den a místo obřadu proto podléhaly v řadě případů nejen strategiím rodičů, ale rovněž časovým možnostem kaplanů, kteří se podíleli spolu s chýnovským farářem na správě zdejšího rozlehlého území. Během analýzy chýnovských matrik se také ukázalo, že díky často prováděným změnám hranic farář ani jeho věřící ne vždy zcela důsledně nové uspořádání respektovali. V zápisech o křtech tak najdeme celou spleť vesnic, z nichž některé do farnosti Chýnov nepatřily nikdy a jiné třeba jen po dobu několika let. Na výsledcích je navíc patrné, že v některých osadách na okraji farního území nejednou zvolili příbuzní novorozence z různých důvodů cestu do jiného než chýnovského kostela. Svůj podíl na čase a místě neneslo paradoxně v žádné velké míře roční období. Nejvíce dětí se totiž rodilo v prvních měsících kalendářního roku, nejméně v létě a na podzim a vzhledem k obavám z nepokřtěnosti a současně vysoké kojenecké úmrtnosti nebylo vhodné čekat na pozdější dobu. Navíc první dny života dítěte byly naplněny dalšími úkony, byť nenáboženské povahy, jež bezpodmínečně s udílením křestní svátosti souvisely a od ní se odvíjely. Nebylo tedy myslitelné, aby se církevní obřad konal později.

Chýnovsko, to nebyl pochopitelně jenom Chýnov a jeho farní chrám, ale také městečko Ratibořské Hory a řada menších či větších vesnic. Přestože mezi nimi byly udržovány pravidelně velmi těsné vztahy, jisté odlišnosti ve způsobu života ve městě a na venkově jsou zde patrné. Ve spojitosti se křtem je možné tento fakt ilustrovat především na výběru jména pro křtěnou osobu, místu bydliště zvolených kmotrů a vzdálenosti domovů křtěnce a jeho kmotra. Na výběru jména se lokální a s tím související společenská příslušnost novorozence velmi podstatně odrazila. Jelikož rodiče křtěnců s méně obvyklým jménem pocházeli v převážné většině z Chýnova nebo Ratibořských Hor, potvrzují tak, v porov-

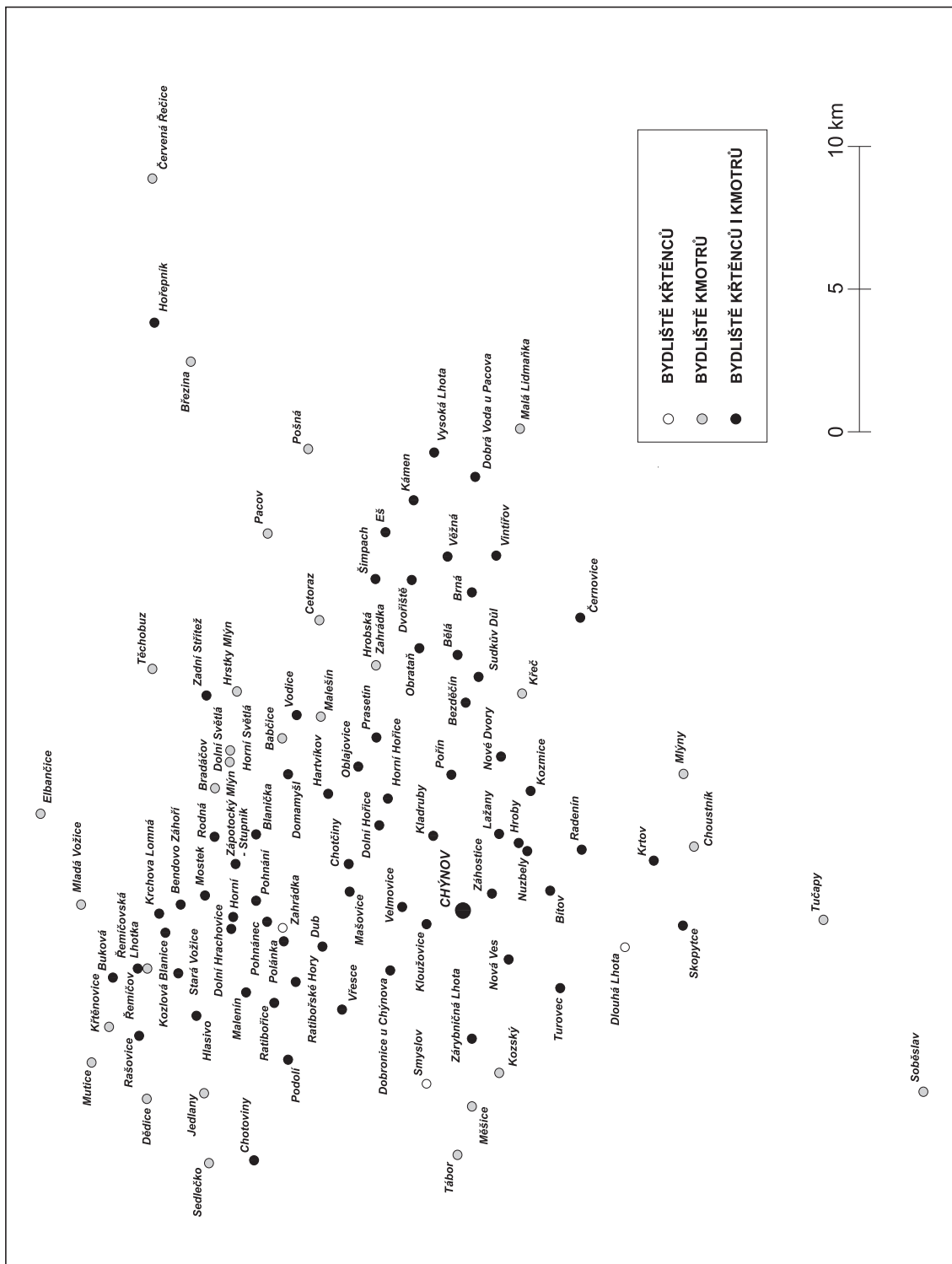
nání s okolními vesnicemi, otevřenost prostředí městečka vůči novým vlivům. Jiný způsob obživy, bohatší obchodní kontakty, různorodá komunita lidí, zcestovalost řemeslníků i jistá liberálnost v oblasti novinek dovolila v prostředí městeček zdomácnět rovněž jevu běžnému do počátku 17. století výlučně ve šlechticím prostředí, a to udělování několika křestních jmen jednomu novorozenci.

Projevy společenské i ekonomické nadřazenosti městských obyvatel vůči lidem z venkova je možné dokreslit také prostřednictvím analýzy domova účastníků křtu. Spektrum měst a vesnic, odkud pocházeli kmotří děti z Ratibořských Hor i Chýnova, bylo početně velmi omezené. V 90 % se svátostného obřadu účastnili pouze místní lidé, přičemž zbylých 10 % připadá na větší lokality v okolí, přesahující v řadě případů i území farnosti. V Chýnově na tom nese podíl z velké části patrně skutečnost, že právě zde žila místní elita, která byla o kmotrovství velmi často žádána, a její snadná dostupnost nevyžadovala pátrání po vhodném kandidátovi v jiných oblastech. V poddanských vesnicích byla situace zcela jiná. Zdejší rodiče zvolili muže či ženu z Chýnova nebo Ratibořských Hor ve 31 %, a to ponejvíce v roli levans. Tento fakt ovšem nelze generalizovat, neboť především v lokalitách vzdálenějších od Chýnova vybírali příbuzní dětem kmotry poměrně často pouze z okruhu nejbližších vesnic.

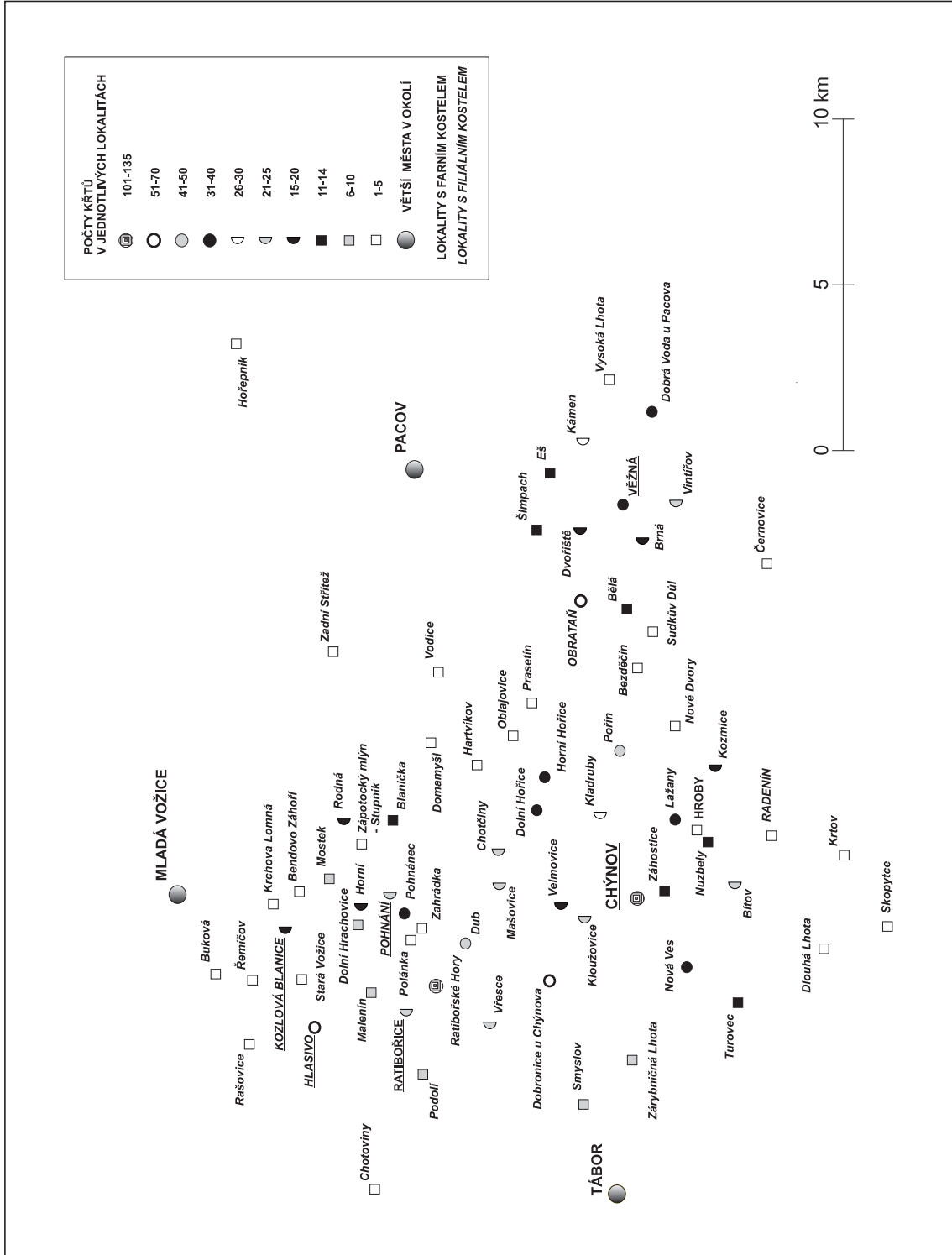
Přestože Chýnovsko nepředstavuje horský neprostupný terén s minimem osídlení, nelze si ani zde představovat nějaké výrazné společenské styky místních lidí. Kontakty se vzdálenými krajinami znamenaly pro mnohé obyvatele záležitost spíše příležitostnou, což se odrazilo také na prosbě o kmotrovství. Výsledky ukazují, že průměrná vzdálenost bydliště kmotrů od bydliště křtěnce představovala necelé dva kilometry a že 88 % svědků křtu bez ohledu na své sociální postavení, profesi, vyznání či věk sídlilo v okruhu 4 km. Rodiče znali zcela jistě obyvatele sousedních lokalit velmi dobře osobně, a volili tudíž mezi lidmi svého nového příbuzného přesně podle svých kritérií. Rovněž kmotrovství díky dostatečné informovanosti o situaci žadatele mohlo, ale také samozřejmě nemuselo být dotyčnou osobou přijato.

Představa, že venkovský člověk měl touhu zdržovat se pouze ve svém velmi úzkém lokálním společenství, není zcela správná. Je sice zřejmé, že v souvislosti se křtem nedocházelo ke zvlášť intenzivní geografické mobilitě osob, nicméně jde o pohyb významný, uskutečněný nejen z důvodů náboženských, ale i společenských a ekonomických.

Mapa 1. Bydliště účastníků křtů zapsaných v matrice narozených farnosti Chýnov mezi lety 1645-1654

Mapa 2. Bydliště křtěnců zapsaných v matrice narozených farnosti Chýnov mezi lety 1645-1654

Summary

The Geographic Horizon of Baptisms in the Middle of the 17th Century in the Chýnov Region

The main heroes in this small study are the people who lived their lives mainly in the middle of the 17th century in small towns and villages in the region of Chýnov which lies in the southeast of Bohemia between Tábor and Pelhřimov. Their lives were filled with countless major events but one of the most important thing was certainly the birth of a child. The coming of every new human being was accompanied by a number of specific activities. Many of them were necessary, others useful and some of them were completely useless. One activity that was constantly a part of the first days of a new born child's life was baptism. Although at first glance it may appear that the register of child births is nothing but a long list of names of children, parents and godparents, this is incorrect. Birth registers also represent an important source of valuable information which can be used to estimate, among other things, the movements of people at that time over short distances within a limited geographic space and to observe the influence of various types of administrative units on their lives.

The research focused on a territory with three parish churches that, in the middle of the 17th century were part of the Chýnov parish and its two chaplains. This regional complex, encompassing several estates, not only represents an area where people owned land and houses and remained almost immobile, but was also a landscape where for a number of reasons people moved from place to place. While it is clear that these shifts cannot be referred to as migrations, they nonetheless involved important moves motivated by economic, social or other reasons. The act of baptism and everything that it involved can also illustrate its influence, as well as the significance of natural conditions, territorial arrangements, the impact of urban locations on the rural environment and the complexity of Church administration during the period after the Battle of White Mountain.

Mobilita obyvatelstva ve farnosti sv. Kříže v Praze v polovině 18. století*

Ludmila Fialová

Úvod

Za jedny z nejdůležitějších migrací v novověku lze považovat migrace směřující z venkova do měst. Třebaže jejich intenzita významně stoupla až v období industrializace, nelze je opomenout ani v období předchozím.¹ Z dosavadních výzkumů je totiž patrné, že především větší města si udržovala početní stav zpravidla díky imigraci. A jestliže se počet obyvatel měst přesto zvyšoval, pak to nepochybně svědčilo o poměrně značném kladném saldu migrace. I když o významu imigrace pro růst měst není pochyb,² je zpravidla obtížné doložit jeho konkrétní rozsah, ačkoli pramenů využitelných ke studiu migrací existuje poměrně hodně.³ Jejich nevýhodou však je, že jen výjimečně lze získat celkové údaje za delší časové období. Obvykle je nutná detailní heuristika jednotlivých případů stěhování či typů migrace. To zároveň znamená, že je obtížné zjistit

* Příspěvek byl zpracován z materiálu získaného během prací na projektu „Obyvatelstvo Prahy v 17. a 18. století ve světle farních matrik,“ který v letech 2001-2003 podpořila GA ČR, reg.č. 404/01/0848.

¹ Jsou to především migrace související s industrializací, urbanizací, respektive s dalšími přesuny obyvatelstva od počátku 19. století, které jsou v prvořadém zájmu badatelů. Srov. Klaus J. Bade, *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2004, Colin Holmes (ed.), *Migration in European History I-II*, Cheltenham 1996.

² Srov. např. Jean-Pierre Poussou, *Migration et mobilité de la population en Europe à l'époque moderne*, in: *Histoire des populations in Europe I*, Paris 1997, s. 280n.; K. J. Bade, *Evropa v pohybu*, s. 14.

³ Např. Eliška Čánová, *Prameny k vývoji migrací v Čechách (17. a 18. století)*, *Historická demografie* (dále *HD*) 10, 1986, s. 145-160, srov. Markéta Seligová, *Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v první polovině 18. století ve světle poddanských seznamů*, *HD* 28, Praha 2004, s. 58n.

intenzitu mobility obyvatelstva. Z toho důvodu také existuje sice řada studií o specifických typech migrací ve vybraných regionech, ale relativně málo souborných prací. Také mobilita obyvatelstva v českých zemích v raném novověku je stále častěji námětem řady speciálních studií, případně je často sekundární součástí výzkumů zaměřených v prvním plánu jiným směrem (např. na analýzu sociální struktury obyvatelstva určitého místa nebo regionu, na analýzu sňatkového chování, každodennosti, životního stylu atd.).

Přitom se ukazuje vysoká produktivita studií vycházejících z rozborů vývoje obyvatelstva vybraných oblastí pro delší časové období, založených na detailní rekonstrukci rodin. Zvláště je to patrné ze studií, které se neomezují pouze na analýzu přirozené reprodukce obyvatelstva, ale postihují i jeho mobilitu, jako nejnovější práce Markéty Seligové⁴ nebo Alice Velkové.⁵ Stěžejní roli přitom hraje komplementární využívání různých typů pramenů počínaje matrikami, soupisy obyvatel a urbáři a konče rozbořem dalších listin zachovaných v agendách vrchnostenských kanceláří. I z nich, stejně jako z jednodušeji pojatých příspěvků zaměřených především na sňatkovou mobilitu,⁶ je patrné, že migrace nebyly okrajovou záležitostí, ale že hrály významnou roli jak v sociálním, tak demografickém vývoji obyvatelstva. Většina dosavadních studií se změřuje na migrace venkovského obyvatelstva, případně obyvatelstva menších měst.⁷ Stranou výzkumu zatím zůstává imigrace do větších českých měst. Je to dáno především rozsahem pramenné základny, kterou je nutno zpracovat, protože význam migrací pro populační i ekonomický vývoj měst zpochybňován není.⁸

Je samozřejmé, že výzkum mobility obyvatelstva je tím složitější, oč větší je sídlo, které je předmětem zájmu. Asi proto existuje poměrně málo studií

⁴ M. Seligová, *Geografická mobilita*, s. 55-109.

⁵ Alice Velková, Výzkum sociální mobility na příkladu osob narozených v letech 1791–1800 na panství Štáhlavy, *HD 27*, 2003, s. 173-224.

⁶ Za ostatní jmenujme alespoň příspěvky Blanky Štěrbové, Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Střelské Hoštice v letech 1654-1890, *Jihočeský sborník historický* 58, 1989, s. 125-136; táž, Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686-1910, *HD 11*, Praha 1987, s. 9-140. Obdobného charakteru je studie Michaely Holubové, Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobruška od konce 18. století do druhé poloviny 19. století, *HD 28*, 2004, s. 111-155.

⁷ Studie Josefa Grulich a Hermanna Zeitlhofera porovnává intenzitu mobility obyvatelstva vesnic a městeček v jižních Čechách (16.-17. století); Josef Grulich – Hermann Zeitlhofer, Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení, *HD 22*, Praha 1998, s. 79-105.

⁸ Přehled studií k problematice stěhování do měst v raném novověku uvádí Jaroslav Müller, Raně novověká městská migrace – české země, královské Uhry, polsko-litevský stát: Pokus o základní komparaci, *Český časopis historický* 100, 2002, s. 522-554.

k mobilitě obyvatelstva Prahy v 17. a 18. století, třebaže se s odkazy na ni setkáváme jak v monografiích, tak časopiseckých studiích.⁹ Zpravidla je význam imigrace do Prahy pouze obecně konstatován.¹⁰ K rozsahu přistěhovalectví do Prahy, resp. jeho změn v letech 1618-1770, se vyjádřila asi nejpřesvědčivěji Eva Semotanová při rozboru původu nových měšťanů pražských měst v tomto období.¹¹ Mohla konstatovat, že pouze čtvrtina nových měšťanů pocházela z Prahy – ostatní byli příchozí. Doložila také přímou korelaci mezi počty nově příchozích měšťanů a hospodářskou a sociální situací v Praze, zejména stagnaci ve druhé polovině 17. století a posléze i zlepšování situace v 18. století. Její studie však zůstala zatím ojedinělá. Stejně jako sonda o sňatkové mobilitě obyvatelstva ve farnosti Panny Marie pod řetězem Evy Kačerové, v níž autorka zjistila například to, že v letech 1622-1784 z ženichů, u nichž bylo možno určit místo původu, pocházela pětina dokonce mimo území českých zemí (z nevěst to byla sedmina).¹²

Obraz imigrace do Prahy mohou doplnit i jiné příspěvky. Rozsah přistěhovalectví na Nové Město pražské doložitelný na základě soupisu obyvatel z let 1585-1586 zpracovala Jaroslava Mendelová.¹³ Tomáš Jelínek ve studii o žebrácích, založené na soupisu, který si nechali sestavit v roce 1712 staroměstští konšelé, uvádí, že 67 % žebráků a 41 % žebraček nepocházelo z Prahy, přestože se většina z nich v Praze zdržovala dlouhodobě.¹⁴ V tomto případě však šlo o marginální vrstvu obyvatelstva, neboť soupis zachytil 54 muže a 123 ženy.

Předložený příspěvek se týká rovněž jen malého souboru osob za krátké časové období. Vychází z rozboru úmrtní matriky vedené na faře u kostela sv. Kříže Většího na Starém Městě pražském od 1. května 1748 do konce roku 1762.¹⁵ Farní kostel sv. Kříže patřil k areálu kláštera křižovníků s červeným srdcem, tzv. cyriaků, jenž zaujímal prostor na území Starého Města a částečně také na území Židovského Města, zhruba v místech dnešního nám. Curieových.

⁹ Zdena Pelikánová-Nová, Lidnatost Prahy v 18. a první čtvrti 19. století, *Pražský sborník historický* 1967-1968, s. 14.

¹⁰ Ludmila Kárníková, *Obyvatelstvo českých zemí 1754-1914*, Praha 1965, s. 59.

¹¹ Eva Semotanová, *Knihy mešťanských práv - významný pramen předstatistického období (Příspěvek ke studiu přistěhovalectví do měst pražských v letech 1618-1770)*, *HD* 10, 1986, s. 73-116.

¹² Eva Kačerová, *Sňatečnost v 17. a 18. století ve světle matrik pražské farnosti Panny Marie pod Řetězem*, *HD* 28, 2004, s. 35-54.

¹³ Jaroslava Mendelová, *Obyvatelé Nového Města pražského na přelomu let 1585 a 1586*, *Documenta Pragensia* 19, 2001, s. 81-84.

¹⁴ Tomáš Jelínek, *Žebráci v pražských městech r. 1712*, s. 387-408, *Documenta Pragensia* 7, 1987, s. 392-393.

¹⁵ Archiv hlavního města Prahy, *Sbírka matrik*, Sv. Kříž větší, KŘ Z 3, fol. 52-129.

Farní obvod, který cyriakové spravovali, zahrnoval domy nacházející se přibližně od dnešní Bílkovy ulice až po břeh Vltavy¹⁶ a od dnešní Dušní ulice k ulici Kozí, tj. sousedil s farními obvody sv. Haštala a sv. Ducha, takřka v sousedství byly farnosti Panny Marie na Louži a Matky Boží před Týnem.¹⁷ Poté, co byl klášter cyriaků v roce 1783 zrušen, byla zrušena i farnost a od května roku 1784 byli její obyvatelé „přifařeni“ do farnosti sv. Ducha.¹⁸ Farnost sv. Kříže Většího patřila mezi menší staroměstské farnosti. V letech 1750-1760 býval roční počet zemřelých 20 až 40 osob, s výjimkou válečných let, kdy stoupl nad 90; počet křtěných dětí se pohyboval mezi 30 a 40. Pro srovnání uveďme, že ve farnosti sv. Haštala se v téže době ročně pohřbívalo 50-80 zemřelých, v týnské farnosti ale běžně nejméně sto.¹⁹

V letech 1748 až 1762, kdy byli pověřeni správou farnosti Vojtěch Josef Trojan a František Ritti,²⁰ měly záznamy o pohřbívaných formu, která téměř splňovala požadavky římského rituálu pro vedení matrik z roku 1614.²¹ Oba zapisovali u zemřelého nejen údaje, s nimiž se v našich matrikách setkáváme běžně, tj. jméno a věk zemřelého, jeho společenské postavení (zda šlo o osobu svobodnou nebo poddanou, u dětí jejich legitimitu), ale zpravidla také rodinný stav a příčinu úmrtí. Kromě toho však v jejich záznamech nacházíme také místo narození resp. křtu a místo případného sňatku zemřelé osoby; u ženatých a vdaných či ovdovělých někdy také místo narození jejich partnera. Ale ani přes velkou snahu nejsou všechny zápisy úplné, leckdy některá informace chybí. Přesto poskytují zajímavý obraz o původu a také mobilitě části populace žijící na té části Starého Města, která patřila pod farní správu kostela sv. Kříže Většího .

Dat o místě původu osob lze využít jednak k určení přibližného rozsahu imigrace do pražských měst (včetně míst, odkud se lidé do Prahy stěhovali), jednak lze sledovat mobilitu uvnitř města. To umožňuje okolnost, že oba faráři

¹⁶ V matrice jsou jako obydlí uváděna např. stavení na vltavském břehu, poblíž jezu apod.

¹⁷ Srov. AMP, *Soupis matrik hlavního města Prahy* (pracovní pomůcka), sestavila Eva Čákrťová.

¹⁸ Tamtéž.

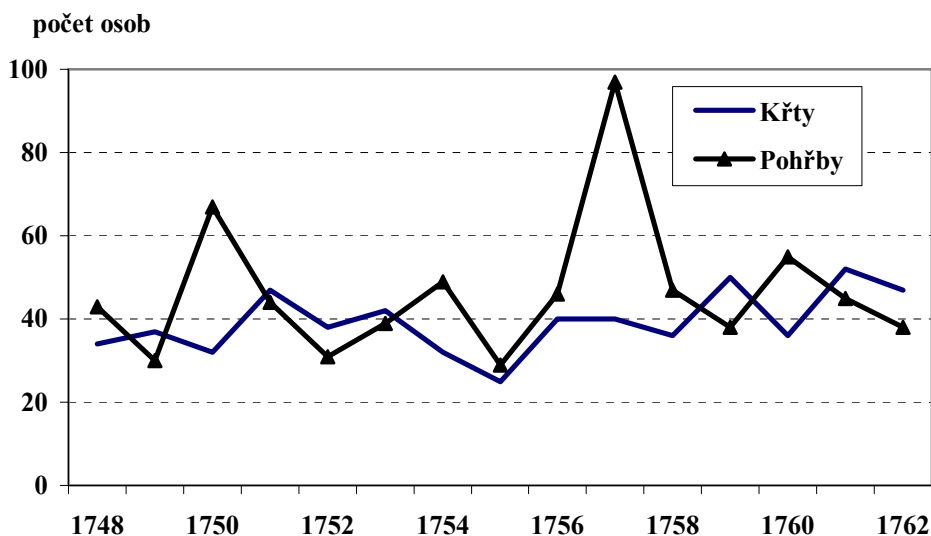
¹⁹ Rukopisná data v archivu autorky; srov. Lumír Dokoupil et al., *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999.

²⁰ Vojtěch Trojan spravoval farnost v letech 1748-1758, František Ritti v letech 1758-1762, od prosince 1762 převzal správu Jan Svatojanský, jehož záznamy odpovídají běžné krátké verzi uvádějící jen základní informaci o zemřelém.

²¹ Srov. Eduard Maur, *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii)*, *Sborník archivních prací* 20, 1970, s. 425-457. Text římského rituálu publikoval Karel Doskočil, *Vývoj farních matrik v českých zemích ve světle právních předpisů*, *Časopis Rodopisné společnosti* 12, 1940, s. 42-43.

až na výjimky zapisovali nikoli místo narození, ale místo křtu, respektive přímo název farního kostela. Farní kostely uváděli podle jejich zasvěcení nejen v Praze, ale běžně i v mimopražských lokalitách. Vzhledem k tomu, že pramen neuvádí dobu, kdy se evidované osoby do města přistěhovaly, lze sledovat pouze tzv. „definitivní“ migraci.

Graf 1. Počty křtů a pohřbů zaznamenaných v matrice u sv. Kříže Většího na Starém Městě pražském v letech 1748-1762

Bohužel je rozsah této imigrace poněkud zkreslen okolností, že zachycené období zahrnuje také sedmiletou válku, během které byla Praha od 6. května do 18. června 1757 obléhána pruskou armádou.²² To se odrazilo především ve vyšších počtech zemřelých, zvláště vojenských osob. Ze čtyřiceti zemřelých dospělých mužů, u nichž bylo výslovně uvedeno, že jde o vojenské osoby, bylo místo původu uvedeno výslovně u dvaceti šesti a u šesti bylo uvedeno nepřímě (např. voják národnosti slezské, rakouské). Nejvíce, třináct vojáků, zemřelo právě v roce 1757. V Praze zřejmě trvale zůstávala poměrně silná vojenská posádka.²³ Například v roce 1755 zemřelo ve farnosti sv. Kříže 8 vojáků, v ostatních letech byly počty nižší.²⁴ Matrika nezaznamenává jen pohřby samotných vojáků, ale také informuje o pohřbech dalších rodinných příslušníků vojenských osob, neboť s vojenskými sbory v té době běžně putovaly ženy a děti vojáků. Je to patrné zvláště ve zvýšení počtů zemřelých právě v letech 1757 a 1758, zejména

²² Kol., *Dějiny Prahy I*, Praha 1997, s. 447n.; Václav Ledvinka – Jiří Pešek, *Praha*, Praha 2000, s. 397n.

²³ Kol., *Dějiny Prahy I*, s. 447 n.

²⁴ Do rozboru nejsou zahrnuti vojáci pohřbení zřejmě v hromadných hrobech za poříčskou bránou na Invalidovně v červnu a prosinci 1761 (v prosinci šlo o 10 osob).

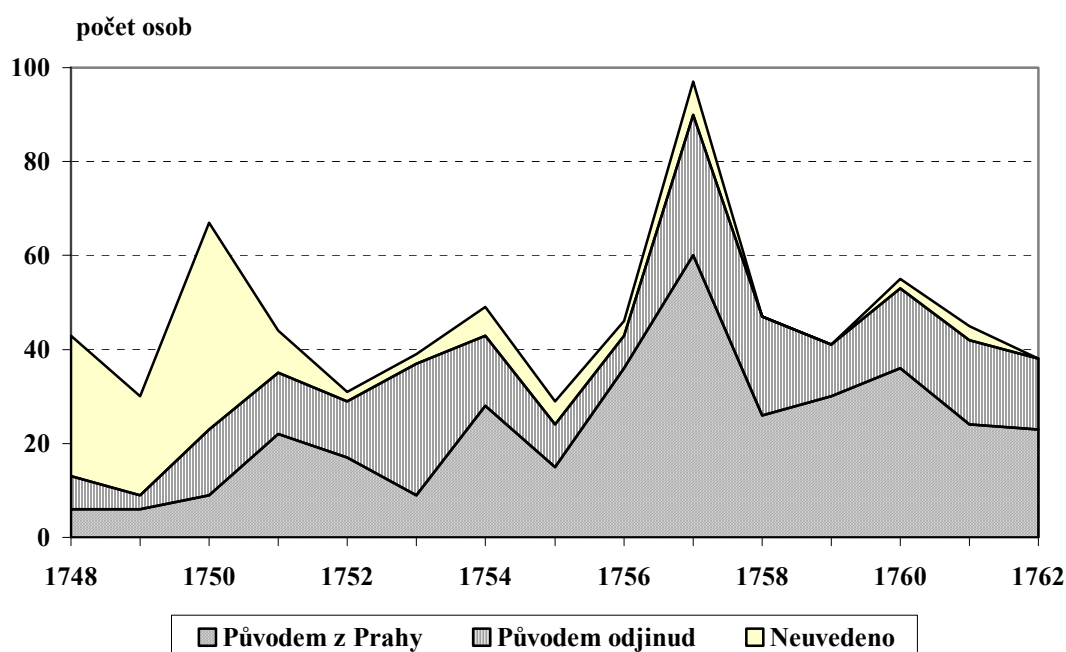
u úmrtí malých dětí – celkem jich bylo v matrice evidováno třicet. Výjimečný je záznam o úmrtí manželky vojáka.

Kromě „definitivní“ imigrace, tedy komparace místa úmrtí s místem narození příslušné osoby, lze sledovat i mobilitu některých osob v době mezi jejich narozením a sňatkem a posléze mezi sňatkem a úmrtím. Přitom je možno kombinovat problematiku imigrace do Prahy a vnitropražské mobility, třebaže soubory osob nejsou příliš početné.

Mobilita podle místa křtu a místa úmrtí

V tomto případě lze vycházet ze záznamů o původu (respektive místě křtu) zemřelé osoby. První takový záznam je sice z 1. května 1748, ale až do konce roku 1750 je evidence neúplná a teprve od roku 1751 je místo původu uváděno pravidelně. Protože poslední záznam o místě křtu pohřbívané osoby je z prosince 1760, lze studovat údaje za téměř dvanáct let.

Graf 2. Zemřelí podle místa původu, farnost sv. Kříže Většího na Starém Městě v Praze v letech 1748-1762

Imigrace do Prahy

Během zmíněných dvanácti let bylo do úmrtní matriky zapsáno 673 zemřelých,²⁵ z toho bylo místo narození uvedeno u 84 % záznamů. Osob narozených

²⁵ Do tohoto počtu nejsou zahrnuty výše zmíněné neurčité zmínky o pohřbech vojáků.

v Praze bylo celkem 373, to je 66 % z počtu osob, u kterých bylo uvedeno místo narození. Vzhledem k tomu, že dvě třetiny počtu úmrtí připadaly na děti do 15 let, je pochopitelné, že tato okolnost ovlivnila výsledný podíl osob, které se narodily a zemřely v Praze, velmi významně. Jestliže budeme sledovat podíly v Praze narozených a také zemřelých osob podle věku, zjistíme značné rozdíly, které jsou důsledkem odlišností v intenzitě migrace v závislosti na věku (tabulka 1). Nejintenzivnější geografická mobilita je dlouhodobě spojena s věkem, kdy si lidé teprve budují své postavení.²⁶ I když je značně ovlivněna sociálním původem a životní úrovní jednotlivých osob, lze počátek vyšší mobility klást do věku mezi 15-20 lety, nejvyšší úrovně bývá dosaženo ve 20-30 letech, posléze intenzita klesá.²⁷ Pokud se stěhují lidé mladší 15 let, odcházejí zpravidla se svými rodiči. Z intenzity stěhování malých dětí lze tak nepřímou usuzovat i na migraci rodin s dětmi. O obojím zajímavě hovoří i analyzovaná data.

Tabulka 1. Zemřelí ve farnosti sv. Kříže Většího na Starém Městě v Praze podle úmrtního věku a místa křtu v letech 1748-1762

Věk zemřelých	Zemřelí celkem	Místo křtu uvedeno				Ze zemřelých s uvedeným místem křtu	
		celkem	z toho křtění v Praze	z toho křtění na Starém Městě	z toho křtění sv. Kříže	v Praze	u sv. Kříže
0	209	168	155	145	124	92,3	73,8
1-4	188	146	120	109	76	85,7	54,3
5-9	37	29	21	18	11	72,4	37,9
10-14	10	9	8	7	5	88,9	55,6
15-19	10	8	4	3	1	50,0	12,5
20-29	30	28	14	10	4	50,0	14,3
30-39	30	28	13	10	6	46,4	21,4
40-49	30	30	6	5	2	20,0	6,7
50-59	37	33	9	5	2	27,3	6,1
60-69	37	34	8	1	1	23,5	2,9
70+	51	47	14	6	-	29,8	-
Děti	3	1	1	1	1	x	x
Dospělí	1	-	-	-	-	x	x
Celkem	673	563	373	320	233	66,3	41,4
15+	226	208	68	40	16	32,7	7,7

Podívejme se nejprve na dětský věk. Podíl pohřbů dětí do 15 let tvořil 70 % všech záznamů, místo křtu bylo uvedeno u 80 % z nich. Nejvyšší podíl záznamů se pochopitelně týká kojenců a mladších dětí do pěti let věku. Ze 168 zemřelých

²⁶ Srov. např. Jean-Pierre Poussou, *Migration et mobilité*.

²⁷ Srov. Zdeněk Pavlík – Jitka Rychtaříková – Alena Šubrtová, *Základy demografie*, Praha 1986, s. 498.

kojenců s uvedeným místem křtu plných 92 % pocházelo z Prahy. Je to podíl velmi vysoký, který by se za předpokladu, že by všechny děti, u nichž nebylo místo narození uvedeno, pocházely z Prahy, zvýšil až na 94 %. Jeho úroveň zároveň naznačuje, že do Prahy přicházely i rodiny s takto malými dětmi, a šlo o příchod leckdy z poměrně značné vzdálenosti.

Například v lednu 1750 byla pochována 5 týdnů stará holčička křtěná v Počátkách, v červnu 1752 půl roku starý chlapec křtěný v Čimelicích, v září 1761 chlapeček starý 12 dnů křtěný v Plzni (protože rodiče uzavřeli sňatek ve staroměstském kostele Panny Marie na Louži je možné, že matka pobývala v Plzni jen dočasně), v květnu 1762 zemřel pět týdnů starý chlapec narozený v Bechyni. Tři děti pocházely z bezprostřední blízkosti Prahy – z Buben, Tucho- měřic a Hostivaře, všechny tři byly nemanželského původu stejně jako další chlapec, s nímž přišla do Prahy matka ze Štáhlav v roce 1753. V kojeneckém věku zemřely dvacet čtyři děti, u nichž byl jako otec uveden voják či invalida. Z nich bylo místo křtu uvedeno u devatenácti a z těch byly tři křtěny mimo Prahu: v Lysé, v Bechyni a v Peruci.

Také děti zemřelé ve věku 1-4 roky se narodily téměř všechny v Praze. Pouze sedmina byla do Prahy přivedena rodiči (a stejně by tomu zůstalo i za předpokladu, že by všechny děti bez uvedení místa křtu pocházely z Prahy). Z dvaceti osmi dětí, které v Praze v tomto věku zemřely, ale byly křtěny jinde, bylo třináct dětí vojáků; některé z nich s sebou přivezli rodiče skutečně z daleka – tři až z Uher, dvě z Itálie a z Moravy. Ostatní mimopražské děti přišly s rodiči z větší vzdálenosti pocházely například z Havlíčkova Brodu nebo Turnova. Nechyběly ale ani děti pocházející z blízkých vesnic – z Bohnic a Hostivaře; u tříleté holčičky pohřbené v roce 1750 farář poznamenal pouze to, že se narodila na vinici.

Ani u starších dětí ve věku 5-14 let není situace příliš odlišná. Úmrtí těchto dětí nebyla příliš frekventovaná a drtivá většina jich pocházela z Prahy. Z osmi dětí mimopražského původu se dvě narodily relativně blízko – v Holešovicích a ve Zlatnících. Z větší vzdálenosti přišel do Prahy chlapec narozený ve Flandrech, jehož otec byl voják a který v Praze zemřel v sedmi letech; v šesti letech zde zemřel chlapec pocházející ze slezské Vratislavi. Neuvedeno bylo místo narození u osmi dětí; kdyby se narodily v Praze, činil by podíl místních dětí 78 %, což znamená, že ani tentokrát by se poměr domácích a příchozích významněji nezměnil.

Pokud jde o zemřelé děti vojáků – jejich vyšší počet spadá zhruba do dvou období, do let 1749-1750, kdy bylo pohřbeno sedm dětí a do let 1755-1757, kdy jich bylo pohřbeno osmnáct. Osm z nich zemřelo na neštovice. V roce 1762

zemřely dvě děti a kromě nich ještě dvě děti vojenských invalidů. Nejsou to vysoké počty, ale přítomnost vojska v Praze dokládají.

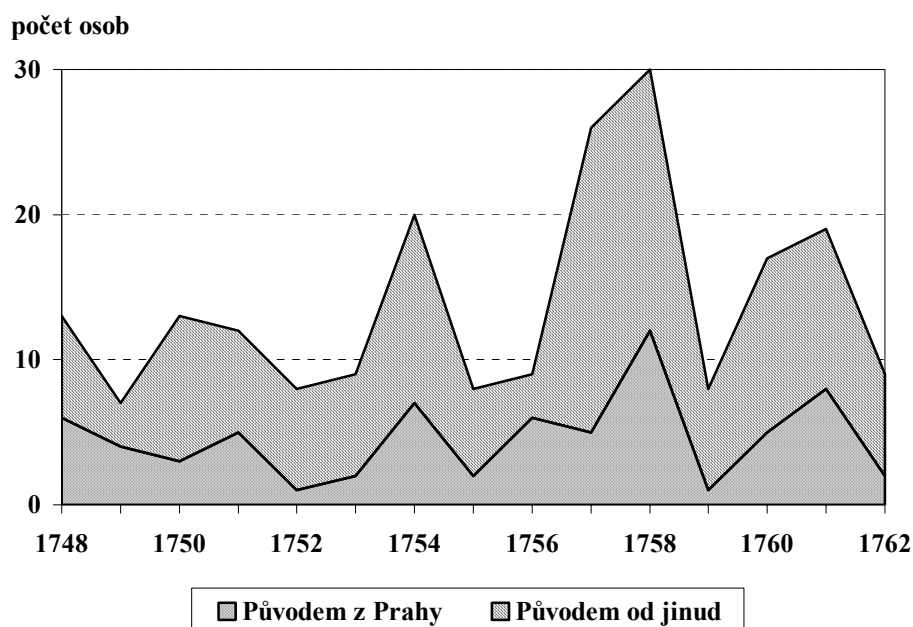
Poměr narozených v místě a mimopražských se vyrovnává ve věkové skupině 15-19 let. Od 30 let věku se obrací ve prospěch osob mimopražského původu (přitom z 226 osob zemřelých starších než 15 let není místo narození uvedeno pouze u osmnácti, což znamená, že se skutečné hodnoty od vypočtených příliš neodlišovaly). U mladých lidí do 30 let to ještě není tak výrazné (a také jde o poměrně malé počty), ale přesto již každý druhý zemřelý nepocházel z Prahy. Mnohem výraznější je tato změna patrná u mužů než u žen. Z žen pocházela z Prahy většina v tomto věku zemřelých (15 z 22 žen, tj. 68 %), z mužů pouze 2 (z 18 zemřelých, tj. 11 %). Vysoký podíl zemřelých mužů mimopražského podílu byl ale způsoben tím, že u mužů šlo především o vojenské osoby. Z 18 zemřelých mužů bylo vojáků 13 a jejich původ byl velmi pestrý; pouze u jednoho z nich byla uvedena jako místo narození Malá Strana, ostatní pocházeli ze vzdálenějších lokalit – například z Týna nad Vltavou, Turnova, Olomouce, Jihlavy či Vídně; budeme-li předpokládat, že mladý muž původem z Uher, který v Praze zemřel v roce 1760 ve věku 20 let a u něhož nebylo uvedeno víc než jméno a národnost (*natione*), do Prahy také přijel s některým z vojenských pluků, podíl vojenských osob ještě vzroste. I u zemřelých mladých žen nalezneme také relativně vzdálená místa původu: v Praze zemřela ve věku 28 let v květnu 1754 rodačka z Uherského Hradiště, v únoru 1753 zemřela patnáctiletá dívka, poddaná kláštera sv. Voršily, která se narodila v Hostouni, jiná mladá žena pocházející z Touškova a poddaná kladubského kláštera v Praze sloužila a zemřela v 25 letech v únoru 1753.

Ve středním věku (30-49 let) již mezi zemřelými osoby nepocházející z Prahy převažují dost výrazně, a to jak u žen, tak také u mužů. Žen v tomto věku zemřelo 27, z nich se v Praze narodilo 11 (40 %), z 33 zemřelých mužů pouze 8 (24 %). V tomto věku již v rakouské armádě příliš mnoho mužů nesloužilo – alespoň u sv. Kříže jich bylo pochováno pouze pět, tři z nich přišli do města z rakouských zemí, jeden z Moravy. Ostatní zemřelí muži vykonávali během svého pobytu v Praze různá jiná povolání a pocházeli většinou ze vzdálenějších i blízkých českých měst a vesnic. Výjimkou byli příchozí z Itálie (původem z Říma), který v Praze zemřel ve věku 47 let v roce 1756, a farmaceut z Bavorska, jenž zemřel v roce 1758 ve věku 37 let. Ze zemřelých žen tohoto věku pouze jedna pocházela z Itálie (žena šlechtického původu se narodila v Turínu), dvě mladé ženy se narodily v Sasku a jedna na Moravě; ostatní přišly například z Žatce, Nymburka, Velvar či z Chrudimi.

Ještě pestřejší byl původ osob, které se dožily vyššího věku. V matrice fary svatého Kříže je místo narození uvedeno u 114 z nich, z toho bylo 78 žen a 36 mužů. Mimopražského původu byly zhruba tři čtvrtiny jak mužů, tak žen. Muži

pocházeli spíše z lokalit od Prahy vzdálenějších; nalezneme mezi nimi i místa v Bavorsku nebo v Rakousku, na Moravě či v Kladsku. Z míst v Čechách se žádné neobjevuje víckrát než jednou a jde častěji o města a městečka (České Budějovice, Kostelec nad Labem, Rokycany, Rokytnici, Říčany či Ústěk) než o vesnice (např. Hostivař). Také ženy přicházely do Prahy z rozsáhlého území. Pouze tři z nich prokazatelně nepocházely z Čech – všechny tři byly z německých zemí – z Berlína, Drážďan a z Alsaska a všechny tři konvertovaly ke katolicismu. Ostatní pocházely například z České Lípy, Dobřan, Frýdlantu v Čechách, z Havlíčkova Brodu, Chebu, Klatov, Kutné Hory, Litoměřic, Mladé Boleslavi, Netolic, Příbrami, Rakovníka, Roudnice, Sedlčan či Smečna, ale nechyběly ani ženy z blízkého Proseka, Radotína nebo z Vysočan.

Graf 3. Zemřelí starší než 15 let ve farnosti sv. Kříže Většího na Starém Městě v Praze v letech 1748-1762 podle místa původu*

* pouze s uvedeným místem původu

I když v některých případech nebylo možno místo křtu, pokud se nejednalo o některou pražskou faru, identifikovat přesně, je z výčtu určených lokalit patrné, že mezi místy, odkud pocházeli pozdější obyvatelé pražského Starého Města, převládala spíše města a městečka než vesnice. Značná převaha měst a městeček je ale možná dána i organizací církevní správy, když fary byly

umístovány právě ve větších sídlech, takže farář, který uváděl do matriky místo křtu, nemusel zapisovat místo narození, ale právě sídlo farního kostela.²⁸

Celkem bylo uvedeno 136 míst, o kterých lze předpokládat, že se nacházely v Čechách a na Moravě, z nich pouze z jedenácti pocházelo po dvou příchozích do Prahy²⁹ a ze tří po třech.³⁰ Lidé přicházeli do Prahy nejen z Čech a Moravy, ale také ze Slezska, z Rakouska a z Uher, dále z Alsaska, Bavorska, Saska, Pruska, z Flander a z Itálie, tedy převážně ze zemí habsburských či sousedních.

Vnitropražská mobilita

V tomto případě se omezíme pouze na osoby, které se v Praze narodily a v Praze také zemřely. Těch bylo v matrice zaznamenáno celkem 373. I když 62 % z nich bylo křtěno ve stejném kostele, z něhož jim byl později vypraven pohřeb, repertoár ostatních pražských farností je poměrně široký. V polovině 18. století se na Starém Městě nacházelo jedenáct farních kostelů, na Novém Městě jich bylo devět a na Malé Straně čtyři. V matrice fary u sv. Kříže bylo ve sledovaných letech uvedeno jako místo křtu celkem dvacet pražských kostelů (tabulka 2). Z nich byly zmíněny všechny farní kostely staroměstské; nepočítáme-li farnost sv. Kříže, bylo v nich pokřtěno 87 osob, nejčastěji u sv. Jakuba a sv. Haštala. Dalších 38 osob bylo křtěno na Novém Městě, nejvíce z nich u sv. Štěpána, následoval sv. Petr (na Poříčí). Z Malé Strany pocházelo pouze třináct osob, sedm z nich bylo křtěno u sv. Václava.³¹ Žádný zemřelý nepocházel z Hradčan ani z Vyšehradu. Nejčastěji byly tudíž jako místo křtu uváděny blízké farní kostely staroměstské.

Věková skladba osob pocházejících z ostatních farních obvodů vypovídá o poměrně značné mobilitě pražského obyvatelstva. Jen 37 % z osob, které nebyly křtěny u sv. Kříže, bylo starší než 15 let. Mezi dětmi do 15 let převládaly spíše mladší děti ve věku 1-4 roky, následovali kojenci, relativně nejméně bylo dětí ve věku 5-14 let. Právě vysoký podíl nejmenších dětí by nasvědčoval tomu, že změna bydliště nebyla nic neobvyklého ani pro rodiny s malými dětmi. Při bližším pohledu však zjistíme, že k výši z farností nepocházejících dětí značně přispívaly děti neprovdaných žen; v kojeneckém věku jich bylo čtrnáct, což byla

²⁸ Například farní obvod v Plzni, kde byl křtěn chlapec, který zemřel v Praze v září 1761, zahrnoval kromě města a jeho předměstí vsi Bolevec, Božkov, Bukovec, Doubravku, Hradiště, Lobzy, Skvrňany a Újezd.

²⁹ Česká Lípa, Havlíčkův Brod, Jihlava, Litoměřice, Lysá nad Labem, Michalovice, Obříství, Plzeň, Smečno, Turnov, Uherské Hradiště.

³⁰ Hostouň, Olomouc, Příbram.

³¹ Farnost sv. Václava byla v následujících letech přesunuta k sv. Mikuláši.

téměř polovina, ve věku 1-4 roky jich bylo osm, tj. téměř tři čtvrtiny. U sv. Kříže byl pohřben i chlapec, který byl půl druhého roku dříve nalezen ve farnosti sv. Havla.

Tabulka 2. Zemřelí ve farnosti sv. Kříže v letech 1748-1762 pocházející z Prahy podle věku a podle farnosti narození

Místo narození (město, farnost)	Zemřelí celkem	z toho ve věku			
		do 1 roku	1-4	5-14	15+
Staré Město	320	146	109	25	40
Milosrdných bratří	3	-	1	1	1
Sv. Duch	3	-	1	-	2
Sv. Haštal	19	5	7	4	3
Sv. Havel	2	-	1	-	1
Sv. Jakub	25	8	11	2	4
Sv. Jiljí	7	-	2	1	4
Sv. Kříž větší	232	124	76	17	16
P. Marie na Louži	6	2	1	-	3
Matky Boží před Týnem	9	5	4	-	-
Sv. Martin	1	-	1	-	-
Sv. Valentin	9	-	5	-	4
Neudáno	6	2	-	-	4
Nové Město	38	7	8	3	20
Sv. Jindřich	7	2	2	1	2
Sv. Petr	10	-	3	1	6 ¹⁾
Nejsv. Trojice v Podskalí	1	-	-	-	1
Sv. Štěpán	12	2	3	-	7
Sv. Vojtěch	5	3 ²⁾	-	1	1 ²⁾
Neudáno	3	-	-	-	3
Malá Strana	13	3	3	1	6
Sv. Václav	7	1	3	-	3 ³⁾
Sv. Tomáš	3	2	-	1	-
Neudáno	3	-	-	-	3
„Praha“	2	-	-	-	2
Celkem	373	156	120	29	68

1) V tom jedna osoba křtěná u sv. Klimenta.

2) V tom jedna osoba křtěná u sv. Michala.

3) V tom jedna osoba křtěná u sv. Jana Křtitele.

Z dospělých osob se ke sklonku života do farnosti sv. Kříže z jiných pražských obvodů přestěhovaly 52 osoby, z toho bylo 20 z Nového Města a 6 z Malé Strany (u tří osob bylo uvedeno pouze, že pocházejí z Prahy), ostatní pocházely z ostatních čtvrtí Starého Města. Čtvrtina z dospělých Pražanů tedy teoreticky nezměnila za život místo svého bydliště (prakticky se ale mohli tito lidé po Praze stěhovat mnohokrát – to z dat zjiřitelné není).

Mobilita v době před sňatkem (resp. sňatková mobilita)

Pokud jde o uvedení místa sňatku, není jeho frekvence příliš častá, četnost je mnohem menší než v případě místa narození. Z kontextu obsahu záznamů vyplývá, že ze zemřelých osob starších 15 let bylo v době úmrtí ženatých či vdaných, respektive ovdovělých, 57 mužů a 97 žen.

Předsňatková či sňatková mobilita imigrantů do Prahy

Ze zemřelých ženatých mužů jich z Prahy nepocházelo čtyřicet. Z nich u pěti nebylo místo sňatku uvedeno, osm (tj. 20 %) se oženilo ještě před svým příchodem do Prahy. Pouze jeden z těchto příchozích se ženíl v místě svého původu, ostatní si našli své nevěsty v jiném místě během svých životních poutí. Někdy nepocházela nevěsta z příliš vzdálené lokality (např. litoměřický rodák se oženil s dívkou ze Zvoleněvsí), jindy místa původu manželů svědčí o delších cestách (rodák z Janovic na Moravě se ženíl v Českém Krumlově). Pestrý život měli také cizinci – již zmíněný Ital pocházející z Říma si našel nevěstu v Modeně.

Převážná část nově příchozích se ale oženila až po svém příchodu do Prahy. Až na šest se oženili na Starém Městě (i když ve farnosti, kde posléze zemřeli, to byli jen dva z nich).

Tabulka 3. Zemřelí ve farnosti sv. Kříže v letech 1748-1762 podle místa křtu a místa sňatku

Místo křtu	Místo sňatku							
	celkem	v tom Praha	v tom				mimo Prahu	nezjištěno
			Staré Město	Nové Město	Malá Strana	neudáno		
muži								
Praha	16	15	12	2	1	-	1	-
v tom Staré Město	11	10	9	1	-	-	1	-
Nové Město	3	3	1	1	1	-	-	-
Malá Strana	2	2	2	-	-	-	-	-
Neudáno	-	-	-	-	-	-	-	-
Odjinud	40	27	21	5	-	1	8	5
Nezjištěno	1	1	1	-	-	-	-	-
Dohromady	57	43	34	7	1	1	9	5
ženy								
Praha	31	28	24	4	-	-	2	1
v tom Staré Město	15	14	14	-	-	-	1	-
Nové Město	11	9	5	4	-	-	1	1
Malá Strana	3	3	3	-	-	-	-	-
Neudáno	2	2	2	-	-	-	-	-
Odjinud	58	26	18	6	2	-	21	11
Nezjištěno	8	3	-	-	-	-	1	4
Dohromady	97	57	42	10	2	-	24	16

U žen bylo naopak častější, že se provdaly za svého životního partnera ještě před svým příchodem do města. Z 21 žen, u nichž bylo místo sňatku uvedeno, se jich 10, tj. téměř polovina, provdala už v místě svého původu (šlo např. o ženy z Havlíčkova Brodu, Mostu, Červené Řečice, Příbrami nebo Velvar). Ostatní se provdaly v jiném místě, například rodačka z Chrudimi se vdávala v Solopyskách, žena z Rakovníka ve Staré Boleslavi. Obdobně tomu bylo i u rodačky z Turína, která uzavřela sňatek v Miláně. Odlišné místo sňatku a křtu svědčí o tom, že se pravděpodobně alespoň po určitou dobu před svým příchodem do Prahy zdržovaly i jinde než v místě svého narození.

Pokud se ženy vdávaly až po svém příchodu do Prahy, volily obvykle některý staroměstský kostel, pravděpodobně odpovídající jejich tehdejšímu pobytu; šest z nich se vdávalo přímo u sv. Kříže. Nevadilo, z jaké vzdálenosti ženy do Prahy přišly – vdávaly se zde ženy z Radotína, Přestavlk, ale také z Žatce, Příbrami, Chebu, Klatov nebo z Kynžvartu. U sv. Kříže se v lednu 1759 pravděpodobně po té, co konvertovala ke katolictví, provdala také jedna Alsasanka.

I když nejde o početný soubor, zdá se, že do Prahy mířily osoby spíše svobodné, a že stěhujících se starších osob s rodinami nemuselo být mnoho. Třebaže je závěr založen jen na velmi malých počtech, odpovídá poznatkům z novější doby o větší geografické mobilitě osob bez rodiny. Výjimkou byli do určité míry ženatí vojáci, kteří museli následovat svůj pluk, a tak s nimi putovaly i jejich ženy a děti.

Sňatková mobilita Pražanů

Osob, u kterých bylo uvedeno jak místo křtu, tak místo sňatku a které pocházely z Prahy, byly pouze 43 (tabulka 3). Z těch se jen 28 narodilo a oženilo nebo vdalo ve stejném pražském městě (5 na Novém Městě a 23 na Starém Městě) a pouze 12 ve stejné farnosti (3 muži a 9 žen). Tři z mužů byli pražskými měšťany (shodou okolností každý z nich pocházel z jiného pražského města), osm žen bylo manželkami nebo dcerami pražských měšťanů.

To, že si obyvatelé Prahy hledali své životní partnery i mimo pražská města, dokládají jen dva příklady: jeden muž se ženil v Zákolanech, jedna žena se vdávala v Kutné Hoře. Z místa svatby pochopitelně nevyplývá, že dotyční museli Prahu opustit na delší dobu, potvrzuje to pouze známý fakt, že i rodilí Pražané uzavírali sňatky s mimopražskými obyvateli.

I v tomto případě jde o velmi malý soubor zachovaný zcela náhodně, ale dokumentující poměrně značnou mobilitu obyvatelstva uvnitř městských hradeb.

Mobilita po sňatku

Komparace místa sňatku a místa úmrtí byla možná u 53 mužů a 75 žen. Z mužů přibylo do Prahy až po sňatku méně než pětina, z žen o něco více – 28 %. Ostatní slavili svatbu v Praze. Ve farnosti, v níž nakonec skončili svůj život, to ale byla jen polovina z nich.

I když počty osob, u nichž bylo možné tuto mobilitu sledovat, byly velmi nízké, zdá se, že většina osob byla v době svého příchodu do některého z pražských měst asi mladších a zhruba ve stejném věku; na to lze usuzovat na základě zhruba stejného podílu zemřelých osob mimopražského původu v jednotlivých věkových skupinách (tabulka 4).

Mobilita v rámci Prahy byla zřejmě i po sňatku značná. Z mužů, kteří se oženili až po svém příchodu do Prahy, se jich 72 % oženilo v jiné farnosti, než ve které se jejich život skončil, u žen to byly dvě třetiny, tedy jen malý rozdíl. Za předpokladu, že by všichni, kteří slavili oddávky u sv. Kříže, v této farnosti již zůstali trvale bydlet (což ale asi neodpovídá zcela realitě), pak by zbytek svého života strávila ve stejné farnosti pouze čtvrtina žen a o něco více mužů.

Tabulka 4. Zemřelí u sv. Kříže na Starém Městě v Praze v letech 1748-1762 podle místa sňatku, pohlaví a věku při úmrtí (pouze osoby, kde bylo uvedeno místo sňatku)

Věk	Celkem		Místo sňatku					
			sv. Kříž		ostatní pražské farnosti		mimopražské farnosti	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
počet								
do 20 let	-	1	-	1	-	-	-	-
29-39	10	16	1	6	7	5	2	5
40-59	27	17	7	4	14	10	6	3
60 +	16	41	4	7	10	21	2	13
Celkem	53	75	12	18	31	36	10	21
v procentech								
do 20 let	100,0	100,0	-	100,0	-	-	-	-
29-39	100,0	100,0	10,0	37,5	70,0	31,3	20,0	31,3
40-59	100,0	100,0	25,9	23,5	51,9	58,8	22,2	17,6
60 +	100,0	100,0	25,0	17,1	62,5	51,2	12,5	31,7
Celkem	100,0	100,0	22,6	24,0	58,5	48,0	18,9	28,0

Pozoruhodné je, že jen čtyři Pražané uzavřeli sňatek ve farnosti, ve které se narodili a ve které byli posléze pohřbeni, a je tudíž pravděpodobné, že tam prožili celý svůj život.

Závěr

Vzhledem k téměř trvalému deficitu bilance přirozené měny pražského obyvatelstva v 18. století jde při studiu imigrace do Prahy vlastně pouze o zjištění jejího rozsahu, nikoli o její potvrzení. Rozborem úmrtní matriky farnosti sv. Kříže bylo doloženo, že pouze jedna třetina dospělých osob, které na jejím území zemřely, pocházela z Prahy. Tyto hodnoty se neliší příliš od dat, které zjistila pro nově přijímané měšťany před časem Eva Semotanová.³² Z dětí zemřelých ve věku do 15 let pocházelo z Prahy devět desetin. Do Prahy přicházeli dospělí zpravidla ještě svobodní, i když mezi příchozími nechyběly ani rodiny s dětmi. Imigranti směřovali do Prahy nejen z Čech (z český i německy hovořících oblastí), ale i ze sousedních zemí (hlavně z Moravy a Rakouska). K pestrosti příchozích přispívaly přesuny vojsk za sedmileté války, zvláště v roce 1757, kdy se válečné operace Prahy dotýkaly přímo.

Je pochopitelné, že výsledky analýzy této malé sondy nelze aplikovat na celou pražskou populaci zvláště proto, že farnost sv. Kříže patřila ke čtvrtím s obyvatelstvem méně majetným, u kterého lze vyšší mobilitu předpokládat.³³ Ze získaných dat lze přesto soudit, že pražské obyvatelstvo se pravděpodobně vyznačovalo poměrně značnou mobilitou i v rámci městských hradeb.

³² Eva Semotanová, *Knihy mešťanských práv - významný pramen předstatistického období (Příspěvek ke studiu přistěhovalectví do měst pražských v letech 1618-1770)*, *HD* 10, 1986, s. 73-116.

³³ Srov. A. Velková, *Výzkum sociální mobility*, s. 173-224.

Summary

Population Mobility in the Parish of the Holy Cross in Prague in the Middle of the 18th Century

The number of inhabitants in Prague in the middle of the 18th century grew slightly, despite the slight decline in the natural population change. This increase, like in the majority of European towns, occurred as a result of immigration. This is confirmed in an analysis of registers of the deceased in the parish of the Holy Cross in the Old Town in Prague for the years 1748-1762. In these years only one in three people who died in the parish and were over the age of 15 were actually from Prague. Among children aged 15 and under, 87 % were born in Prague. Mainly adults migrated to Prague, usually while they were single, but there are also families with children among the newcomers. In fact almost 8 % of infant children of the deceased were baptised outside Prague. The immigrants headed to Prague not only from other parts of Bohemia (from the Czech and German speaking parts) but also from neighbouring lands (mainly Austria and Moravia).

The population of Prague was relatively highly mobile within the city limits. Among the people buried in the parish over the age of 15, who came from all four Prague towns, only one-quarter had been baptised in the parish under observation. In the Old Town (i.e. including other parishes) the figure was 65 %. In this case it was evident that within the city even families with children moved (20 % of infants that died in the parish were baptised in another parish).

RECENZE

Christophe Duhamelle – Jürgen Schlumbohm (edd.) Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategie. In Zusammenarbeit mit Pat Hudson.

Veröffentlichungen des Max Planck Instituts für Geschichte, Band 197, Göttingen 2003, 410 s., ISBN 3-525-35195-X

V roce 2005 uplynulo čtyřicet let od doby, kdy anglický statistik John Hajnal poprvé formuloval teorii o evropském „sňatkovém vzorci“. Je překvapující, jak všeobecně byl tento Hajnalův model přijat a dál rozvíjen, a to nejen demografy, sociálními a hospodářskými historiky, ale především historiky zabývajícími se rodinou a domácností. Na toto téma byla publikována řada studií i monografií, nicméně nějaká obecnější reflexe toho, k jakému posunu v této oblasti v poslední době došlo, chyběla. Snaha pokusit se o jakousi bilanci výzkumu v oblasti (severozápadního) evropského „sňatkového vzorce“ stála v pozadí konference, která se konala na podzim 2001 v Göttingenu. Z této konference vzešel sborník, v němž osmnáct autorů z devíti zemí pomocí výzkumu vedeného na mikrohistorické rovině shrnulo své názory na toto téma.

Úvod do problematiky, který výstižně představuje nejdůležitější práce a přístupy, jež se za posledních čtyřicet let objevily, obstarali vydavatelé sborníku, Christophe Duhamelle a Jürgen Schlumbohm. Zamýšlejí se v něm nad proměnami tzv. „evropského sňatkového vzorce“ možnostmi jeho výzkumu.

Samotný sborník je rozdělen na tři hlavní tematické okruhy. Do prvního, nejrozsáhlejšího, jsou zařazeny příspěvky, které zkoumají vztah sňatku a ekonomických prostředků na jedné a dědických praxi a systémů na druhé straně. Patří sem studie Hermanna Zeitlhofera, která otevírá diskusi ohledně především v německé a francouzské historiografii zdůrazňovaného tzv. „Nische“ systému, který předpokládal, že k sňatku je třeba mít vybudovanou pevnou sociální pozici. Své argumenty opírá o výzkum jihočeské farnosti Kapličky v letech 1640-1840. Dědických systémů a transferu majetku ve vestfálském prostředí v 19. století se týkají články manželů Christine Fertig a Georga Fertiga. Jak příbuzenská síť ovlivňovala případné nové sňatky ovdovělých hospodářů a hospodyň v Brandenbursku v 18. století, ukazuje příspěvek Takashiho Iidy. Do první části je zařazen i článek Pat Hudson a Stevena Kinga o sňatcích

uzavřených v 18. století ve dvou yorkshirských městečkách, kde fungovaly textilní manufaktury.

Příspěvky ve druhé části posuzují sňatek a manželství z hlediska dodržování norem – ať už společenských, zákonných nebo jen morálních. Patří sem článek Anne-Lise Head-König, která sleduje vliv švýcarského zákonodárství v 18. století na sňatkový věk a manželskou porodnost, všímá si rovněž četnosti předmanželských početí. Sølvi Sogner zkoumá možnosti nesezdaného soužití v jihovýchodním Norsku v 18. a v 19. století za situace, kdy v r. 1842 byl přijat zákon kriminalizující toto chování (zákon zůstal v platnosti až do r. 1972!). Marion Trévisi se zabývala možnostmi lidí, kteří ve Francii v 18. století chtěli uzavřít sňatek a byli v určitém příbuzenském vztahu. Druhou část sborníku uzavírá příspěvek Marie Ågren, která zkoumá, jak se měnilo vzájemné postavení mužů a žen v manželství ve Švédsku v 18. století v závislosti na změnách dědického a majetkového práva.

Třetí oddíl je věnován sňatkovým strategiím v různých kulturních prostředích. Uvádí jej studie Pamelý Sharpe, která se zabývá jednou anglickou kupeckou rodinou. Sňatky jejích členů v l. 1680-1740, uskutečňované často tajně a proti vůli širšího příbuzenstva, zkoumá v širším ekonomickém a sociálním kontextu a konfrontuje je s Hajnalovou teorií. Další konkrétní rodině, tentokrát židovské, žijící v 18. století v německo-francouzském příhraničí, se věnuje Claudia Ulbrich. Ukazuje, jak mohou být výsledky mikrohistorického přístupu odlišné od pohledu, který nabízí makrohistorická rovina. Příspěvek Jean-Pierra Bardeta a Scarlett Beauvalet se týká možností, které měli vdovy a vdovci žijící v 18. století v Paříži na uzavření nového sňatku. Sňatky ovdovělých osob stojí i v centru zájmu Gérarda Delilla, který na rozdíl od ostatních autorů obrací svoji pozornost především na šlechtické prostředí, jež zkoumá v široké perspektivě, kterou nabízí vývoj západní Evropy od 10. do 18. století. V této souvislosti ukazuje na velký význam rozvětvené příbuzenské sítě. Poslední autor, Osamu Saito, se věnuje srovnání významu, jaký pro založení domácnosti měla příbuzenská síť v severozápadní Evropě, se situací ve východní Asii.

Největším přínosem sborníku je to, že na základě mikrohistorického přístupu, kdy je na danou problematiku nahlíženo optikou konkrétních jednajících aktérů, mění některé dosud vžitě představy, které vycházely z makrohistorických hypotéz často založených na agregativní metodě shromažďování dat. Ukazuje se, že v tomto směru mají větší vypovídající schopnost výzkumy životních cyklů jednotlivců i rekonstrukce vztahové a příbuzenské sítě, která každého člověka obklopovala. Teprve výzkumy uskutečněné na mikrohistorické rovině mohou ověřit, zda určité mechanismy skutečně v praxi fungovaly tak, jak předpokládají obecné modely.

Zřejmě nejpřesvědčivěji korigují mikrohistorické výzkumy makrohistorické teorie v oblasti, která zkoumá vztah mezi uzavřením manželství a vybudováním stabilní pozice. Podle předpokladů starší historiografie nemohl muž vstoupit do manželství do té doby, než si vybuďoval takové postavení, aby si byl jist, že uživí svoji rodinu. Příspěvky ve sborníku ukazují, že tomu tak nebylo zdaleka vždy. Christine Fertig naopak dokládá, že někdy mohl být právě sňatek tím stimulem, který vedl k vybudování odpovídající pozice. Zcela jednoznačně se to ukazuje při analýze souvislostí mezi převzetím statku dědicem usedlosti a jeho sňatkem. V žádném případě nebylo podmínkou, aby dědic převzal usedlost ještě předtím, než se oženil. Naopak, připravovaný sňatek byl často právě tím impulsem, který vedl otce k vypořádání dědických a majetkových záležitostí. Rovněž Georg Fertig uvádí, že majetek nebo stabilní pozice nebyly předpokladem pro uzavření sňatku, neboť manželství nebylo žádným privilegiem. K podobným závěrům, které vypovídají o tom, že rozhodnutí v praxi nesouvisela ani tak s obecnými ekonomickými podmínkami jako spíše s rodinnou strategií, která zohledňovala mnoho nejrůznějších aspektů, došel i Hermann Zeitelhofer. Tvrdí, že neexistoval jediný převládající model ve způsobu založení domácnosti (neolokalismus versus převzetí v rodinné usedlosti či usazení se v ní) ani v okamžiku vstupu do manželství, ale že na každého člověka v jeho rozhodování působily kulturní, sociální a regionální podmínky.

To, že majetek nebyl vždy tím faktorem, který vstup do manželství usnadňoval, ukazuje příspěvek Pamelý Sharpe. Příslušnost k určité majetnější sociální vrstvě totiž s sebou přinášela určité předpoklady, které musel každý jedinec při výběru partnera respektovat. Navíc vstup do manželství nebyl tak úplně privátní záležitostí dvou lidí – měla na něj vliv nejen užší rodina, ale i příslušníci širší příbuzenské sítě, jak dokládají články Takashiho Iidy, Claudie Ulbrich a Osamu Saita. Takashi Ida ovšem upozorňuje, že příbuzenské vazby, které díky sňatkům vznikaly, nemusely jednotlivým členům rodiny přinášet vždy jen výhody. Naopak časté nové sňatky ovdovělých osob považuje za zdroj nestability, jež nabourávají představu, která rodnou usedlost považuje za jakési „centrum ochrany,“ za útočiště v dobách krize. Při výzkumu aspektů, které vstup do manželství ovlivňovaly, nesmíme zapomínat ani na to, že se všichni aktéři pohybovali v určitém konkrétním prostředí, které spoluvytvářely zákony a nařízení státu, vrchnosti i církve, jakož i určité morální kodexy.

Jak uvádějí Christophe Duhamelle a Jürgen Schlumbohm ve svém úvodu, jakýmsi „vývěsním štítem“ sborníku by mohlo být slovo „rozmanitost“. Příspěvky ve sborníku se skutečně vyznačují značnou rozmanitostí – geografickým záběrem počínaje, přes tématickou pestrost, až po různé metodologické přístupy. Přes toto své pojetí, nebo snad právě díky němu, nám sborník může pomoci vytvořit zase o něco úplnější obraz o fungování předindustriální

společnosti. Zbývá tak jen možná trochu provokativní otázka obou redaktorů sborníku: „Máme na tuto různorodost ve výzkumu sňatkového chování lidí pohlížet jako na něco, co stojí v rozporu s onou obecnou, na makrohistorické rovině stvořenou teorií sňatkového vzorce? A není sama tato různorodost nakonec právě tím opravdovým sňatkovým vzorcem?“

Alice Velková

Annemarie Steidl, Auf nach Wien! Die Mobilität des mitteleuropäischen Handwerks im 18. und 19. Jahrhundert am Beispiel der Haupt- und Residenzstadt.

Sozial- und Wirtschaftshistorische Studien, Band 30, Wien – München, R. Oldenburg Verlag 2003, 333 s., ISBN 3-486-56738-1 (D); ISBN 3-7028-0403-X (A)

Změna pracovního místa představuje jeden z významných motivů, které dokáží člověka přimět k hledání lepších životních podmínek. Snadněji však novou práci nacházejí lidé s určitou kvalifikací, například řemeslníci. Právě jejich mobilitě byla věnována kniha, která vyšla roku 2003. Její autorka – Annemarie Steidl – se s Hermannem Zeitlhoferem podílela na projektu „Transnationale Migration in Zentraleuropa, 1860-1914“, který byl realizován na vídeňské univerzitě. Kniha „Auf nach Wien!“ obsahuje text disertační práce obhájené roku 1999. Na jejím vedení se v rámci uvedeného výzkumného projektu podílel Josef Ehmer. O kvalitách odborné studie svědčí prestižní cena nazvaná po René Kuczynskim, kterou jí udělil (2005) vídeňský „Internationale Tagung der Historikerinnen und Historiker der Arbeiter- und anderer sozialer Bewegungen.“

Annemarie Steidl mobilitu prezentovala jako komplexní fenomén, jehož studium nelze omezit pouze na výzkum jejího rozsahu, směru či doby trvání. Stala se nositelem důležitých společenských, hospodářských i právních aspektů, v období industrializace a urbanizace jí náležela zásadní role. Zatímco dřívější výzkumy řemeslnického pohybu se soustředily především na migrace tovaryšů, Annemarie Steidl se zároveň zabývala mobilitou učňů i jejich mistrů. Zde se jí podařilo „nabourat“ dlouhodobě vžitou představu mistrů tzv. „starých“ řemesel, kteří celý svůj život setrvali na jednom místě (s. 16). Autorka při přípravě knihy vycházela z bohatého pramenného materiálu, který se v současnosti nachází ve vídeňském městském i zemském archivu. Svůj výzkum prováděla na základě knih, do kterých byla uváděna jména vyučených osob, současně však využívala také seznamů vandrujících tovaryšů i mistrů jednotlivých řemesel.

Kniha je rozdělena do čtyř hlavních částí. V první z nich (3. kapitola) Annemarie Steidl upozorňuje na vývoj, který rakouská metropole prodělala v průběhu 18. a 19. století. Všímá si početního nárůstu obyvatelstva, zároveň však sleduje i jednotlivé státní zásahy do uvedené sféry. Ukazuje, že se na rozvoji Vídně se imigrace podílela významným podílem – asi 55 % místních obyvatel evidovaných v 19. století totiž neuvádělo místní původ. Příchozí řemeslníci se usazovali především na předměstích. Vnitřní město vykazovalo úbytek obyvatelstva (1754-1857), zatímco za hradbami se jeho počet ztrojnásobil. Změnily se i oblasti, z kterých lidé do Vídně přicházeli. V polovině 18. století v tomto směru významnou roli sehrála území, která nebyla součástí habsburské monarchie (především Bavorsko a Falc), z nichž se do Vídně přistěhovalo asi 31 % z celkového počtu imigrantů. Z příchozích, jejichž domovy se nacházely na území habsburského soustátí, polovina lidí byla původem z Dolních Rakous, čtvrtina z alpských a 18 % z českých zemí. Pro druhou polovinu 19. století se nabízí odlišný obraz; v důsledku marginalizace poklesla úroveň cizozemské imigrace na 9 % (polovina 19. století), v roce 1890 vykazovala pouze 3 % imigrantů. Za nejvýznamnější lze v daných souvislostech označit přistěhovalce, kteří do Vídně směřovali z českých zemí. Zatímco v polovině 19. století představovali 21 %, v roce 1890 se již jednalo o plných 26 % z celkového počtu všech příchozích osob. Z dnešního rakouského území se do Vídně stěhovalo jen 19 %, resp. 15 % lidí.

Čtvrtá kapitola je věnována vývoji vídeňských řemesel v 18. a 19. století. Annemarie Steidl se zde zaměřuje především na brašnáře, výrobce hedvábí, kominíky a řezníky. Uvedené profese jsou vnímány v rámci konkrétní typologie: zatímco řezníci byli hojně doložitelní v městském i venkovském prostředí, kominíci se vyskytovali spíše ve městě. Výroba hedvábí se stala odvětvím, které na počátku 19. století zaměstnávalo podstatnou část vídeňského obyvatelstva, ženy nevyjímaje; tato výroba prodělala bouřlivý vývoj od malých řemeslnických dílen až k manufakturní výrobě. Brašnáři byli vnímáni jako představitelé „starého“ specializovaného řemesla, které dominovalo městskému prostředí.

Nejobširněji však byla zkoumána problematika týkající se místa původu jednotlivých řemeslníků přicházejících do Vídně. Kromě migrací tovaryšů se Annemarie Steidl analyzovala také mobilitu řemeslnických mistrů. Sledovala důvody, které je vedly k příchodu do města nebo k jeho opuštění. Současně si všímala jen málo známého fenoménu – žen přijímaných do učení. Popisovala profesní kariéru, jejímž vyvrcholením se mohlo stát získání postavení mistra. Poslední část knihy byla věnována stabilitě pracovních vztahů v oblasti řemesel na území Vídně během 18. a 19. století. V rámci této kapitoly autorka zkoumala délku učňovské fáze, rytmus migrací, ale též vztahy mezi učni a mistry.

Současně sledovala, jakou míru stability s sebou přinášely odlišné sociální pozice (učedník/učednice, tovaryš, mistr).

Annemarie Steidl se ve své práci neomezila jen na výzkum normativních pramenů, takže se jí podařilo vytvořit poměrně plastický obraz zachycující vysokou fluktuaci lidí v průběhu vzdělávací fáze, která nemusela trvat příliš dlouho. Z jejího pohledu však nebylo nikterak výjimečné ani časté střídání pracovních vztahů a poměrů. Při zkoumání životních cest jednotlivých lidí se ukázalo být rozhodujícím jejich společenské postavení i ekonomické zázemí, kterým se zpravidla zvýrazňovala diference jednotlivých řemesel. Mobilita však nebyla spjata pouze s určitou (zpravidla dočasnou) fází, nýbrž prostupovala celým životem jednotlivých řemeslníků. Annemarie Steidl svou prací vyvrací tezi o nemobilní, usedlé společnosti, která se dávala do pohybu jen pod vlivem nějaké krize. Dokládá, že mobilita představuje naprosto přirozenou složkou společenského vývoje.

Alice Velková

Do sborníku přispěli:

*Jaroslav Dibelka, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské
univerzity, České Budějovice*

Ludmila Fialová, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha

*Josef Grulich, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské
univerzity, České Budějovice*

Eduard Maur, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Miroslava Melkesová, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

*Zdeněk R. Nešpor, Sociologický ústav AV ČR Praha a Fakulta
humanitních studií Univerzity Karlovy Praha*

Ondřej Ševeček, Filozofická fakulta Ostravské Univerzity, Ostrava

*Nad'a Valášková, Etnologický ústav Akademie věd České republiky,
Praha*

Alice Velková, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Pardubice

*Hermann Zeitlhofer, Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte,
Universität Wien*

Obsah

Úvod	3-6
<i>Eduard MAUR, Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku.....</i>	7-18
<i>Josef GRULICH, Sňatkové migrace na jihu Čech (1750-1824)</i>	19-72
<i>Alice VELKOVÁ, Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750-1850</i>	73-98
<i>Nada VALÁŠKOVÁ, Příspěvek ke studiu migrace z českých zemí od 19. století do roku 1938</i>	99-122
<i>Hermann ZEITLHOFER, Migrace na českém venkově na počátku 20. století</i>	123-144
<i>Ondřej ŠEVEČEK, Migrační systém zlínského průmyslového centra v letech 1900-1938.....</i>	145-170
<i>Zdeněk R. NEŠPOR, Návrat české emigrace po roce 1989.....</i>	171-188
<i>Jaroslav DIBELKA „Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?“ Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí</i>	189-204
<i>Miroslava MELKESOVÁ, Geografický horizont křtů v polovině 17. století na Chýnovsku</i>	205-242
<i>Ludmila FIALOVÁ, Mobilita obyvatelstva ve farnosti sv. Kříže v Praze v polovině 18. století</i>	243-260
<i>Recenze</i>	261-266

Contens

<i>Introduction</i>	3-6
<i>Eduard MAUR, Problems with the Study of Migration in the Czech Lands in the Early Modern Age</i>	7-18
<i>Josef GRULICH, Marital Migration in the south of Bohemia (1750-1824)</i>	19-72
<i>Alice VELKOVÁ, Migration and the Life Cycle of the Rural Population in the Štáhlavy region in 1750–1850</i>	73-98
<i>Nad'a VALÁŠKOVÁ, Contribution to Migration Study from the Czech Lands from 19th century to the year 1938</i>	99-122
<i>Hermann ZEITLHOFER, Migration in the Czech Countryside at the Start of the 20th Century</i>	123-144
<i>Ondřej ŠEVEČEK, The Migration System in the Industrial Centre of Zlín in 1900–1938</i>	145-170
<i>Zdeněk R. NEŠPOR, The Return of the Czech Emigration after 1989</i>	171-188
<i>Jaroslav DIBELKA „Where Are We to Go if We Don't Have Our Own Country?” The Migration of Romany Gypsies in the Early Modern Age and How It Was Viewed in Their Surroundings</i>	189-204
<i>Miroslava MELKESOVÁ, The Geographic Horizon of Baptisms in the Middle of the 17th Century in the Chýnov Region</i>	205-242
<i>Ludmila FIALOVÁ, Population Mobility in the Parish of the Holy Cross in Prague in the Middle of the 18th Century</i>	243-260
<i>Reviews</i>	261-266

Historická demografie 30 Supplement
Dějiny migrací v českých zemích v novověku

Editoři: Eduard Maur a Josef Grulich

Vydává Sociologický ústav AV ČR

Technická redakce: Miroslava Melkesová

Překlad anglických souhrnů: Robin Cassling

Jazyková redakce anglického textu: Jana Mrázková, Zachary H. K. Kendall

Praha 2006

270 stran

Náklad 300 výtisků

Tisk: Nová tiskárna Pelhřimov

Krasíkovická 1787, 393 01 Pelhřimov

Distribuce: Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

tel.: 222 221 761

fax: 222 220 143

e-mail: Eva.Strnadova@soc.cas.cz